ШАНХАЙСЬКІ ЗМОЗІ

генерал-майор Чарльз Віллоубі

ШАНХАЙСЬКА ЗМОВА

Шпигунська мережа Зорґе

Москва • Шанхай • Токіо
Сан-Франциско • Нью-Йорк

Генерал-майор Чарльз Е. Віллоубі
Начальник розвідки Макартура 1941-1951

Передмова генерала армії Дуґласа Макартура

Перше видання
Нью-Йорк, E.P. Dutton & Company, Inc., 1952

2026

Переклад українською:
Charles Willoughby "Shanghai Conspiracy: the Sorge Spy Ring", 1952
Оригінал: https://catalog.hathitrust.org/Record/001621157

Книга 1952 року генерал-майора армії США Чарльза Віллоубі, начальника розвідки генерала Макартура протягом Другої світової війни та війни в Кореї, в розпорядженні якого після американської окупації Японії опинились протоколи справи страченого японцями Ріхарда Зорґе, є першоджерелом інформації про одну з найвідоміших комуністичних шпигунських мереж.

Від перекладача: всі примітки внесені перекладачем та додатково позначені префіксом "П" в примітці та префіксом "Пер." в тексті примітки; посилання на додаткові джерела позначаються без префікса зі сторінкою після двокрапки; посилання на фото позначені префіксом "Ф"; оригінальні книжкові написання слів скорочені "кн."; всі додатки та доповнення після тексту внесені перекладачем

Неофіційний переклад
Зворотний зв'язок: *newliesua@gmail.com*
Ліцензія: суспільне надбання
Редакція 1, травень 2026

Зміст

Передмова перекладача **1**

Передмова перекладача для військових **4**

Передмова генерала Макартура **10**

I Пролог 14

1 Шанхай, 1935 - Токіо, 1945 - Нью-Йорк, 1950 **15**
1.1. Окупаційне звільнення політичних в'язнів 19
1.2. Паралелі процесу Зорґе з канадською шпигунською справою 21
1.3. Загадкова справа доктора Сандерса, псевдонім Ґерольд Еккельман 23
1.4. Торги Вашингтона за оприлюднення доповіді: 1948 рік 24

II Шпигунська мережа Зорґе 29

2 Оригінальний звіт про далекосхідне шпигунство **30**
2.1. Ріхард Зорґе, голова шпигунської мережі 32
2.2. Домінування російської комуністичної партії в Комінтерні 35
2.3. Ріхард Зорґе в Шанхаї 37
2.4. Аґнес Смедлі, американська совєцька шпигунка 39
2.5. Озакі Хоцумі, головний помічник Зорґе 40
2.6. Макс Клаузен, радист Зорґе 47

3 Зорґе організує мережу в Японії **55**
3.1. Зорґе організує легенду 56
3.2. Бранко Вукеліч, югославський комуніст 57
3.3. Міяґі Йотоку, митець і шпигун 62
3.4. Ранній період токійської мережі 68
3.5. Розвідувальні цілі Зорґе 75
3.6. Застережні заходи, використані мережею Зорґе 76

3.7. Особисті погляди Зорґе на шпигунську діяльність 78
3.8. Координація між членами шпигунської мережі 85
3.9. Клаузен прибуває до Японії 89
3.10. Ґюнтер Штайн, британський журналіст 92

4 Японські агенти: мережі всередині мереж 95
4.1. Внутрішні мережі Озакі та Міяґі 96
4.2. Фунакосі Хісао, китайський агент 97
4.3. Кавай Тейкічі, китайський авантюрист 98
4.4. Мізуно Сіґеру, шпигун високого ґатунку 101
4.5. Косіро Йосінобу, солдат, який зрадив 103
4.6. Куцумі Фусакко, комуністка 105
4.7. Кітабаясі Томо, слабка ланка 106
4.8. Акіяма Кодзі, єдиний найманець 107
4.9. Ясуда Токутаро, медик-інформатор 108
4.10. Кавамура Йосіо, контакт у Шанхаї 109
4.11. Ямана Масазане, аграрний експерт 109
4.12. Таґучі Уґенда, дрібний інформатор 110
4.13. Наканісі Цутомо, член післявоєнного парламенту . . . 112

5 Комунікація та фінансування 115
5.1. Коди і шифри 117
5.2. Впорядкування часу контакту 120
5.3. Позивні 121
5.4. Кур'єри 122
5.5. Гроші 124

6 Міжнародні звіти Зорґе й Озакі 126
6.1. Зорґе торує шлях до пакту Молотова-Ріббентропа 127
6.2. Озакі тримає руку на пульсі війни 128
6.3. Контакти та методи Озакі 129
6.4. Озакі про світові справи 133
6.5. Зважені оцінки Озакі 137

7 Викриття, ув'язнення, смерть 139
7.1. Ітo Ріццу - Юда мимоволі 139
7.2. Дні занепокоєння 140
7.3. Стурбовані німецькі друзі Зорґе 141
7.4. Записи японської поліції 142
7.5. Захист Зорґе 144
7.6. Повішення Озакі 147
7.7. Зорґе слідує за Озакі 148

8 Висновки та спостереження 150

III Власна історія Ріхарда Зорґе та свідчення Клаузена 157

9 Історія мого минулого німецьким комуністом 160
9.1. (а) Моє дитинство та шкільні роки 160
9.2. (б) Перша світова війна. Вплив поразки 162
9.3. (в) Німецький революційний трудовий рух, 1918-1924 . 168

10 Загальна природа мереж Зорґе в Японії та Китаї 175
10.1. (а) Розвідувальне відділення Комінтерну з 1925 по 1929 175
10.2. (б) Шпигуни відділення 176
10.3. (в) Фундаментальні зміни в розвідувальній діяльності з 1929 по 1941 178

11 Комінтерн та совєцька компартія 182
11.1. (а) Відношення партії до Комінтерну 182
11.2. (б) Робоча структура взаємодії 185
11.3. (в) Побудова соціалізму в СССР 187
11.4. (г) Зсув міжнародної рівноваги 187
11.5. (ґ) Підсумок 189
11.6. (д) Зміни в підпорядкуванні та діяльності автора . . . 190

12 Мої контакти з представниками Москви 192
12.1. (а) Прямі контакти взимку 1929-го 192
12.2. (б) Моя подорож до Москви в 1933-му 194
12.3. (в) Моя подорож до Москви в 1935-му 197
12.4. (г) Моє призначення в 4-те управління Красної армії . 198
12.5. (ґ) Комунікація з 4-м управлінням 201
12.6. (д) Зауваження до зміни підпорядкування 203

13 Моя шпигунська група в Китаї, 1930-32 205
13.1. (а) Організація китайської групи 205
13.2. (б) Члени китайської групи збирають інформацію . . . 207
13.3. (в) Методи контактування з японськими членами групи 208
13.4. (г) Особистий збір інформації 209
13.5. (ґ) Обов'язки автора в Китаї 210
13.6. (д) Інші групи в Китаї 216
13.7. (е) Інцидент з Нуленсом 223

14 Шпигунство моєї групи в Японії: 1933-41 224
14.1. (а) Методи, застосовані у шпигунстві 224

14.2. (б) Міжнародна координація шпигунських груп 226
14.3. (в) Місії моєї шпигунської групи в Японії 231
14.4. (г) Незалежні місії в Японії 235

15 Загальні зауваження про ефективність 239
15.1. (а) Джерела інформації, доступні членам групи в Японії 239
15.2. (б) Нацисти в Токіо 248
15.3. (в) Голландська колонія в Токіо 249
15.4. (г) Німецькі газетярі в Японії 250
15.5. (ґ) Кореспонденти закордонної преси 250
15.6. (д) Новинне агенство Домей та японські журналісти . 251
15.7. (е) Міністерство армії 252
15.8. (є) Мої японські штудії 252
15.9. (ж) Практичний сенс моїх досліджень 256
15.10. (з) Моє дослідження Японії як легальне прикриття . 258

16 Витяги з протоколу допиту Клаузена 261

IV Аґнес Смедлі та військове міністерство 274

17 Аґнес Смедлі та військове міністерство 275
17.1. Спроба придушити поширення історії Зорґе 275
17.2. Шкода, завдана запереченням Вашингтону 277
17.3. Віллоубі приймає фальшивий позов за наклеп 278
17.4. Токійську розвідку атакують колумністи 283
17.5. Кампанія світової комуністичної преси на підтримку Смедлі 286
17.6. Правда про Аґнес Смедлі 289
17.7. Думки американських, британських та японських правників 312

V Шанхайська змова 315

18 Шанхайська змова 316
18.1. Шанхай: зв'язок із сьогоденням 316
18.2. Документи шанхайської поліції підтверджують відомості про Зорґе 318
18.3. Американські комуністи в Китаї 320
18.4. Ґюнтер Штайн та Інститут тихоокеанських відносин . 322
18.5. Японська рада Інституту тихоокеанських відносин . . 325
18.6. Ерл Браудер: американський комуніст у Китаї 328
18.7. Юджин Денніс, псевдонім Пол Юджин Волш 330

18.8. Справа Ілера Нуленса, псевдонім Пол Рюґґ 333
18.9. Апарат Комінтерну та шанхайські сателіти 338
18.10. Провідні кремлівські міжнародні фронтові організації 343
18.11. МОПР та його американські щупальця 345
18.12. Блискуче викриття в "Сетедей івнінг пост" в лютому 1950 року 349
18.13. Американський Конґрес громадянських прав 352
18.14. МОРП 359
18.15. Китайські комуністичні фронтові організації 367

19 Підсумок **381**

Додатки **381**

Післямова перекладача **383**

Додатки **385**
Додаток 1. Паралель з канадською розвідувальною мережею 385
Додаток 2. Фатальна помилка минулого: Джон Кінг Фейрбенк 386
Додаток 3. Профінтерн та ТСП 387
Додаток 4. Хто такий Леон Мінстер 389
Додаток 5. Відгук на книгу Дікіна та Сторі "Справа Ріхарда Зорґе" 390
Додаток 6. Відгук на книгу Метьюза "Бездоганний шпигун" 392
Додаток 7. Антиукраїнізм генерала Віллоубі 393
Додаток 8. Тонка червона нитка 394

Діаграми **397**

Хронології **404**

Абревіатури **412**

Ілюстрації **417**

Вказівник **427**

Джерела **439**

Передмова перекладача

Оригінальна книга генерала Чарльза Віллоубі, начальника розвідки штаба генерала Макартура, відкривається двосторонньою світовою мапою на форзаці. Мапа зображує географічні центри шпигунської активності з переліком одних і тих самих імен. Маршрути ключових імен цієї книги збігаються та перетинають Землю по колу, перетинаючи Москву, Шанхай та Нью-Йорк. Мапа супроводжується анотацією:

Елементом, який заінтригував розвідку Макартура, було миттєве визнання того, що історія Зорґе не розпочалася і не закінчилася в Токіо, що Зорґе перед тим не випадково працював у Шанхаї, і що його подальші операції, локалізовані в Японії, були лише елементом загальної мозаїки міжнародної стратегії Совєцького Союзу та Комінтерну.

В Шанхаї початку 30-х років ми маємо справу не з періодом нашого непростого союзу з совєтами (1941-45 років), а з передвоєнними роками з 1930-го по 1939-й, з періодом розквіту Третього інтернаціоналу, прелюдією до сумнозвісного пакту Сталіна-Гітлера, єдиного чинника, який зробив Другу світову війну взагалі можливою.

Тут ми маємо справу з конспіративною епохою в історії сучасного Китаю. Шанхай став чорноземом комунізму. Тут були посіяні зуби дракона, з яких дозрів червоний врожай сьогодення, доглянутий чоловіками та жінками багатьох національностей, які не мали жодних особистих інтересів у Китаї, окрім незрозумілого фанатизму до чужої справи, комуністичного "джихаду" панславізму з підкорення західного світу. В той чи інший період в Шанхаї діяла більшість старих тяглових кобил комуні-

стичної партії: "професіоналів" таємного братства, але рівною мірою і прислужників та корисних ідіотів, які загравали з червоною загрозою.

І десь у бістро Французької концесії, в місцях таємних зустрічей шанхайських змовників можна незмінно чути металевий дзвін тридцяти срібняків.

Чан Кайші у вигнанні. "Відкриті двері" у Китай зачинені. [П1] *Так виглядає кінець відомої та вшанованої часом американської зовнішньої політики.*

Саме в світлі уваги до токійської групи як компонента ширшої активності варто приступати до ознайомлення зі шпигунською мережею Ріхарда Зорґе. Праця Чарльза Віллоубі - перша робота, присвячена Зорґе. Тим не менше, її акцент переносить увагу на американську активність материнської мережі, дотичної до токійського кола Зорґе через японський підрозділ, - Інституту тихоокеанських відносин, розслідування масштабів діяльності якого [П2] стало однією з наймасштабніших та найвпливовіших справ Комітету з внутрішньої безпеки Сенату США.

Книга ґрунтується безпосередньо на розвідувальних звітах, встановлює зразок та закладає рівень. Книга побудована в багатошаровій структурі, спершу оглядово, потім занурюючись в розгалуження токійських підмереж, зрештою з переходом до американських відгалужень. Потенційно вона мала слугувати популярному ознайомленню широкого загалу з наслідками комуністичної підривної роботи, відлуння якої було помітне в США. Вірогідно, з метою уникнення зайвих судових процесів, одним з яких мав стати позов однієї з героїнь цієї книги, Аґнес Смедлі, до генерала Макартура, на який відповів Чарльз Віллоубі, якби не її передчасна смерть, вагома кількість імен цієї книги свідомо викривлена. Одним із наслідків саме цієї непопулярної деталі, є визнання "академічними" лише подальших робіт з дослідження Зорґе, для яких були характерні як лівий кут зору, так і часткове або цілковите уникнення згадок про Інститут тихоокеанських відносин.

Перекладач доклав зусиль до виправлення вищезгаданих викривлень саме з метою відновлення належного місця цієї праці. Прикметно, що в 2026 році це також буде перша робота україн-

[П1] Пер.: "політика відкритих дверей", закладена США в 1899 році

[П2] Пер.: див. діаграму 4 з оглядовою структурою ІТВ

ською про Зорґе, доступна з антикомуністичної точки зору; це має додатково вказувати на характер решти неперекладених робіт.

Іншою вагомою характеристикою цього перекладу є зручне визначення псевдонімів більшості ключових шпигунів та керівників мереж, чого не було зроблено ані в англійських, ані в російських джерелах. Не в останню чергу робота з визначення псевдонімів стала можлива завдяки масовому розсекреченню потрібних документів: британським національним архівом з 2000 по 2010 роки, громадськими запитами до ФБР та ЦРУ, масою робіт, присвячених Зорґе, з боку РФ в останні 15 років. Одним з джерел ЦРУ, зазначеним в найбільшому з оприлюднених робіт переліку псевдонімів агентів Комінтерна, [9] був архів Ґестапо, [5] частина якого стала доступна в 2007 році з оприлюдненням проміжної порції архівів стосовно вбивства президента США Джона Кеннеді.

З огляду на такий перебіг висвітлення комуністичної діяльності власної мережі Зорґе та супутніх мереж (ІТВ зокрема), в післямові наведені відгуки перекладача на ряд популярних робіт дослідників та популяризаторів Зорґе поза СССР та РФ.

Післямова також коментує ряд висновків, які напрошуються після прочитання роботи, та оглядово сполучує описані структури з їх правонаступниками та майбутнім перебігом подій.

Передмова перекладача для військових

Цю книгу будуть читати військові, які наразі не мають достатньо часу, тому ряд приміток, похованих у тексті, отримає тут додатковий акцент. Примітки охоплюють матеріал книги, розслідування ІТВ, роботи Кубека та згадані матеріали канадської справи.

- вражаюча ефективність японської мережі Зорґе стала можлива завдяки роботі японської секції міжнародного Інституту тихоокеанських відносин, яку Віллоубі охарактеризував як "совєцьку шпигунську мережу"
- ключова паралель японської мережі з канадською мережею ҐРУ, розслідуваною в 1945-1946 роках, полягала в залученні до розвідувальної роботи послідовників гуртків вивчення марксистської літератури
- в главі 8 Віллоубі дає поради щодо лівих симпатиків
- Віллоубі не оминає український слід історії Зорґе, розібраний детальніше в додатку 7

Ряд спостережень щодо справи Інституту тихоокеанських відносин:

- роботу ІТВ, японське відділення якого Віллоубі описав як "совецьку розвідувальну мережу", живив американський великий капітал, головним чином фонд Рокфелера, в другу чергу фонд Карнеґі [10:3]
- головною задачею ІТВ було формування громадської думки [10:223]
- волонтерська протестантська ІМКА була фундаментом ІТВ [10:3] та фактичним паралельним бюро статистики [99:53] та комуністичної пропаганди [99:43]

- ІТВ виконував функцію комуністичного розвідувального фронту там, де ҐРУ навіть не мріяло працювати [10:25]
- робота комітету Маккарана тим цікавіша, що її висновки зроблені під головуванням сенатора від демократів
- доповідь комітету Маккарана не розкриває характеру найраніших контактів інституту з СССР, які відбулись в 1929 році за особистої участі в заходах Рокфелера [98:50]
- відповідно, комітет помилився в зацікавленості такої співпраці великого капіталу. [10:223] Інститут був практично закладений Рокфелером, його не зупинили навіть чистки голів совецького інституту ІТВ, названі Латтімором "тріумфом демократії"; [10:168] одна справа, коли чистки підтримують віруючі в Сталіна, друга - той самий великий капітал, якого на його ж мотузці обіцяв повісити Лєнін
- в 1946 році генеральний секретар міжнародної ради ІТВ Холланд відхилив запит на приєднання південнокорейського інституту через відсутність представників Північної Кореї [98:131]
- в 1949 році ҐРУшник з ІТВ Оуен Латтімор рекомендував Південній Кореї пасти [10:108]

Тим українцям, які прагнуть перемоги над комунізмом, буде важливо дізнатись як діяв демократичний Захід на Східному фронті Другої світової війни і чим небезпечна сліпа довіра союзникам. Зауваження щодо супутніх подій військового характеру:

- служба Віллоубі категорично не співпрацювала з попередником ЦРУ - ОСС [29]
- американський генерал Стілвел, радник лідера китайських націоналістів в 1942-1944 роках, стверджував, що "хотів би служити під командуванням [комуністичного] генерала Чжу Де"; радником самого Стілвела була член мережі Зорґе, волонтерка Червоного Хреста Аґнес Смедлі
- американський генерал Маршалл, [Ф1] відомий в Європі планом Маршалла, в 1945-1947 роках примушував китайських націоналістів до співпраці з комуністами [4:118]
- американська допомога китайським націоналістам перетворилась на диверсію; генерал Маршалл в 1947 році приховав публікацію генерала Ведемейєра, [4:127] яка рекомендувала допомогу США націоналістам
- головний архітектор НАТО Дін Ачесон [Ф2] в 1949 засудив блокаду китайськими націоналістами американської гуманітар-

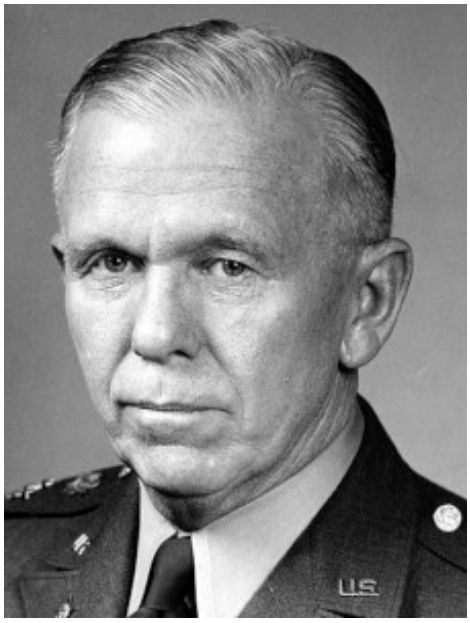

ФОТО 1. Генерал Маршалл

ФОТО 2. Головний архітектор НАТО Дін Ачесон

ної допомоги китайським комуністам та обурився обстрілом націоналістами американського судна з допомогою комуністам [10:214]

Наслідки. Головним наслідком і найвагомішим результатом цієї книги і розслідування справи Зорґе було розслідування та документування діяльності Інституту тихоокеанських відносин.

- ключову роль "експерта з китайських справ" в легалізації КНР сенатором Фулбрайтом зіграв Джон Фейрбенк, експерт ІТВ та аналітик ОСС, який починав хлопчиком на побігеньках в Аґнес Смедлі (див. додаток 2)
- розслідування справи ІТВ зупинилось на фондах великого капіталу, які були помилково визначені комітетом як необізнані в комуністичних справах; в 1952 році ЦРУ пропонувало президенту фонда Рокфелера Діну Раску поділитись змістом щоденників фонду; Раск та Рокфелер відмовились від такої пропозиції [28:554]
- британське відділення ІТВ, Четем хаус, не лише збереглося, але й активно втручається в українські справи
- енциклопедія Британіка наразі містить статтю про безчесно обмовленого функціонера ІТВ Оуена Латтімора

- “Асахі сімбун”, яка колись стала колискою для Озакі з мережі Зорґе, через майже сто років в 2018 році оспівує головного речника євразійства, “традиціоналіста” Дуґіна [Ф3]
- консультант комітета Маккарана Ентоні Кубек в передмові до щоденників Моргентау вказує на неадекватність підривним комуністичним викликам демократичного механізму стримувань і противаг (en. *checks & balances*) [100:V]
- після звільнення зі служби в 1952 році Чарльз Віллоубі здійснив візит в Іспанію до каудильйо Франсіско Франко
- зазначена у тексті адвокатська спілка НГЮ є досі популярним фронтом незмінної комуністичної партії США

Тим не менше, суспільний тиск, утворений цією публікацією та наступною за нею роботою Сенатської безпекової комісії, призвів до того, що Інститут тихоокеанських відносин тимчасово припинив роботу та наступні 5 років мав шукати шляхи функціонування під іншим дахом. [П3]

- ФБР задокументувало перехід ключових кадрів американської ради ІТВ в Азійське товариство, яким продовжує піклуватись Чарльз Рокфелер [101:2]
- міжнародна рада ІТВ перетворилась через серію споріднених конференцій в Рух неприєднання [98:188]

Ряд супутніх подій тематично організований в розділі хронологій.

Що читати далі:

- [en] хронологія американських відносин з Китаєм Ентоні Кубека [П4] [Ф4] [4]
- [en] матеріали канадської справи шифрувальника ҐРУ Ігоря Ґузєнко [8]
- [en] доповідь комітета Маккарана [П5] [Ф5] про розслідування діяльності Інституту тихоокеанських відносин [10]

[П3] Пер.: див. діаграму 5 з успадкуванням інститутів ІТВ

[П4] Пер.: en. *Anthony Kubek*, американець, сінолог

[П5] Пер.: en. *Patrick Anthony McCarran*, американець, сенатор від Демократичної партії США

ФОТО 3. Твіт інтерв'ю з Дуґіним "Асахі сімбун" 2018 року

- [ua] аналіз комуністичної дезінформації про “китайсько-совецький розкол” від аналітика КҐБ з секції НАТО, перебіжчика до США Анатолія Ґоліцина [52]
- [ua] контекст наведеної в цій передмові інформації доступний в огляді “Сахаровский крестострел” [86]

ФОТО 4. Ентоні Кубек

ФОТО 5. Пет Маккаран

Передмова генерала Макартура

Книга генерала Віллоубі “Шанхайська змова”, яка розповідає історію Ріхарда Зорґе, має надзвичайно важливе значення, оскільки вона демонструє чітко окреслену загальну світову модель комуністичного саботажу та зради, яка практикується і сьогодні.

Під час окупації нами Японії військова розвідка у співпраці з реформованою японською поліцією виконувала певні обмежені цивільні функції на сторожі проти національного та іноземного комунізму. Саме до цієї категорії безпекових спостережень відноситься історія Ріхарда Зорґе, совєцького майстра шпигунства. Історія Зорґе є винятковим прикладом блискучих досягнень шпигунства - його еволюції, прийомів і методів. Елементи цієї змови, інспірованої Совєцьким Союзом, в період 1931-1950 років фактично поширювалися від Китаю та Японії до Сполучених Штатів.

Протягом багатьох років у Вашингтоні зібралась найбільш повномірна документація зі справи, яка налічує понад мільйон слів [П6] із сотнями таблиць, знімків та ілюстрацій. На це були витрачені величезні зусилля перекладачів та дослідників. Вона була переглянута та засвідчена американськими юристами, а тепер розглядається комітетами Сенату та Палати представників з питань внутрішньої безпеки [П7] та антиамериканської діяльності. [П8]

Історія Зорґе не почалася і не закінчилася у Токіо, а була лише елементом загальної мозаїки совєцької далекосхідної стратегії. В ній

[П6] Пер.: що в 10 разів перевищує обсяг цієї книги

[П7] Пер.: en. *Senate Internal Security Subcommittee (SISS)*, Комітет Сенату з внутрішньої безпеки (КСВБ), en. *McCarran Committee*, комітет Маккарана

[П8] Пер.: en. *House Un-American Activities Committee (HUAC)*, Комітет з розслідування антиамериканської діяльності (КРАД)

йдеться про зловісну епоху в історії сучасного Китаю, розглянути яку доведеться на порочному тлі змови світового масштабу. Шанхай був інкубатором комунізму для чоловіків та жінок багатьох національностей, які не мали жодної особистої зацікавленості в Китаї, окрім майже незрозумілого фанатизму до чужої справи - комуністичного підкорення Західного світу. Саме тут були посіяні зуби дракона, з яких з того часу дозрів червоний врожай сьогодення.

Нью-Йорк, січень 1952 Генерал Дуґлас Макартур [Ф6]

ФОТО 6. Головнокомандуючий союзних військ Тихоокеанського театру воєнних дій в Другу світову війну генерал Дуґлас Макартур

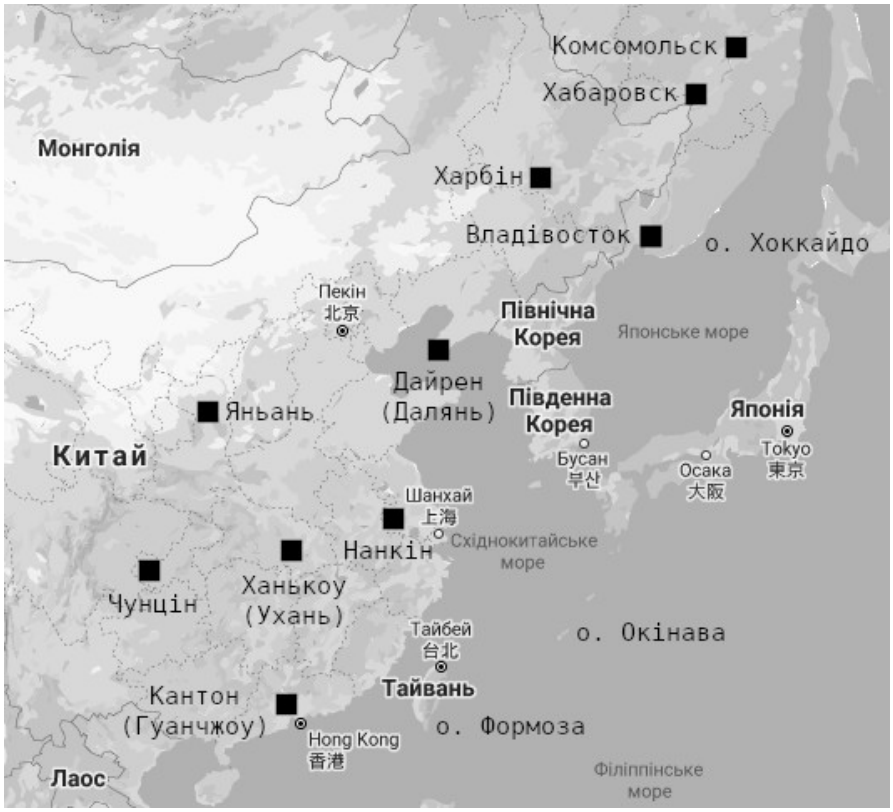

Мапа 1. Географія місцевості

Мапа 2. Японська кампанія в 2-гу світову війну
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Manchukuo_map_1939.svg

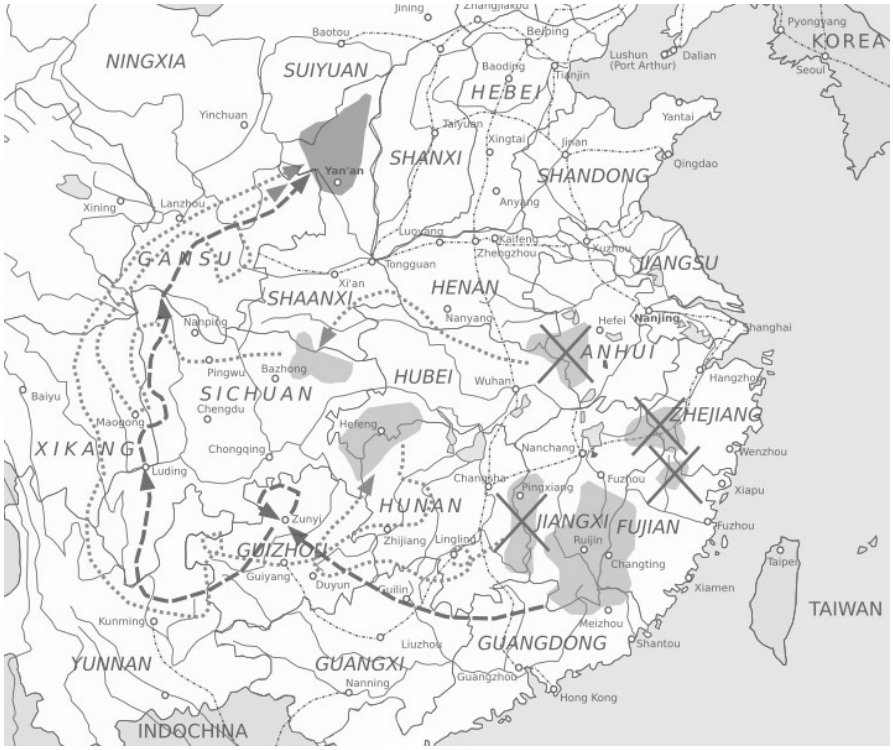

Мапа 3. Довгий похід китайської красної армії 1934-1935 рр.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_the_Long_March_1934-1935-en.svg

Частина I

Пролог

Глава 1

Шанхай, 1935 - Токіо, 1945 - Нью-Йорк, 1950

Думки комісара британської поліції м-ра Т. П. Ґівенса, [П9] який знав забагато, щоб насолоджуватися справжнім душевним спокоєм, були зайняті цікавим листуванням. Це був Китай до японського вторгнення 1937 року, коли Шанхай був найважливішим шматком землі на Сході. Хоча національний уряд Китаю вважав, що внутрішній район (Цзянсу) був досить стабільним і спокійним, муніципальна поліція Шанхайського міжнародного сеттлменту знала краще. [П10] Іноземні агенти діяли сміливіше. Усе вказувало на контрольований Кремлем Третій комуністичний інтернаціонал, який, хоча й приховано, але був дедалі активніший у цьому регіоні під прикриттям багатьох фронтів, [П11] починаючи від робітничих та морських профспілок до божевільної мозаїки культурних, університетських та соціальних організацій з деякими відомими і навіть поважними іменами у реєстрах, у їх числі із іменем поважної вдови Сунь Ятсена.

Перед містером Ґівенсом лежав лист від містера Гарі Стептоу, [П12] британського генерального консула в Шанхаї, в якому консул коментував цінну роботу, виконану муніципальною поліцією щодо обмеження діяльності Волша і Кеніґа [П13] в період, коли ці агенти Комінтерну були у Шанхаї. В листі, зокрема, йшлось про наступне:

[П9] Пер.: en. *Thomas Patrick Givens*, ірландець

[П10] Пер.: en. *Shanghai Municipal Police (SMP); Shanghai International Settlement*

[П11] Пер.: en. *communist front*, організація, яка працює в якості прикриття; детально розглядатимуться далі

[П12] Пер.: en. *Harry Nathaniel Steptoe*, британець

[П13] Пер.: en. *Johannes (Hans) Koenig*, de. *König*, німецький комуніст

… Функція Комінтерну загалом полягає в тому, щоб бути рушієм нелегальної змови проти міжнародного правопорядку. Функція поліції полягає в тому, щоб підтримувати цей правопорядок на місцевому та, наскільки це можливо, на міжнародному рівні, і, на мою думку, буде дуже шкода, якщо і коли інформація про присутність тут агентів Комінтерну стане доступною для місцевої поліції із будь-якого джерела, наскільки б наполегливою не була спроба віднайти будь-що стосовно цих людей.

Може бути, і так насправді буває дуже часто, що на цьому боці ми не бачимо результатів ретельного дослідження та спостереження, за винятком відомих випадків, як у справі Нуленса; але я маю зазначити, що члени Комінтерну, такі як Волш і Кеніґ, - це добірні спеціалісти, яких призначають у місії лише після інтенсивної підготовки. Їхня кількість не легіон; Комінтерн піклується про безпеку їхніх особистостей та задач. Якщо вдається викрити їхню ідентичність, отримати особисті прикмети (і, якщо можливо, фотографії), їхня цінність для Комінтерну зменшується, фактично може стати нульовою. Таким чином болючої шкоди завдає сам сумнів їхнього повторного використання цим органом, і я повторюю, що кількість довірених нелегалів і висококваліфікованих працівників не є легіоном. Якщо їх функції на місці можна з'ясувати, тоді стає доступним розуміння методу роботи та відомими розгалуження апарату, і шанси забезпечити адекватну внутрішню безпеку значно збільшуються. З випадку Волша ми знаємо, що частиною його функцій було проникнення в різноманітні збройні сили, розміщені тут для захисту сеттлменту. Результати ваших власних рейдів є німим свідченням ретельної підготовки в цьому напрямку.

Зі спостереженням за Кеніґом, з яким успішно впорався офіцер особливого відділу, вони спровокували повний колапс служб координації Комінтерну, головою яких він був. Я не стану заперечувати, що координація може бути відновлена, але кожен завданий удар спричиняє затримку (і у місцевій діяльності Комінтерну зараз така є певною). Я впевнений, що кумулятивний ефект завданих ударів, наприклад з часу справи Нуленса, є вагомим і викликає суттєве занепокоєння в колах Комінтерну. …

Цей лист від 19 січня 1935 року є майже ідеальним прикладом того, чому звіти розвідки, навіть ті, що стосуються хронологічно застарілих подій, залишаються цінними для ведення безперервної холодної війни проти комуністичних порушників громадського спокою.

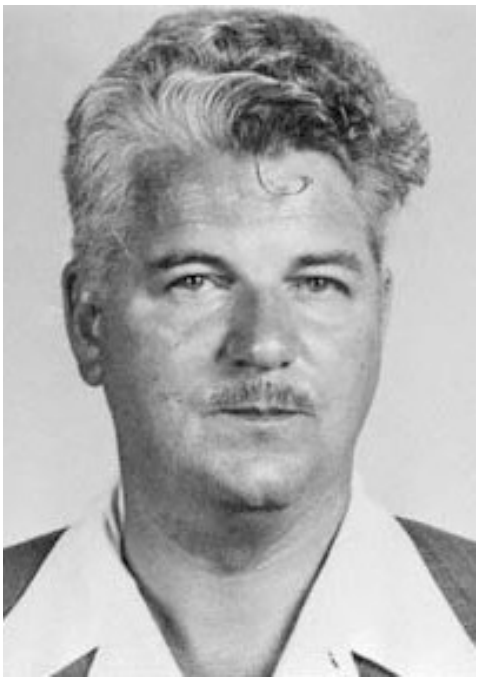

ФОТО 7. Юджин Денніс, один із лідерів американської компартії, "Пол Волш"

Це листування за "вчора" прикметне тим, що переносить нас прямо у "завтра"; Волш із Шанхаю - це Юджин Денніс, [Ф7] голова американської комуністичної партії, [П14] засуджений суддею Медіною [П15] в Нью-Йорку.

Якби окружному прокурору США були відомі деякі дані з матеріалів поліції Шанхаю, йому було б значно легше засудити Денніса в суді судді Медіни; подібним чином вчені судді Верховного суду, які пізніше розійшлися в думках у апеляції американських комуністичних змовників, [П16] могли б погодитися з думкою більшості, якби вони чітко розуміли, що Деннісу в Китаї передував Браудер, [П17] [Ф8] і що їхня підпільна діяльність у Шанхаї перебувала під наглядом Кремля, Комінтерну та 4-го управління (розвідки) Красної армії. [П18]

Шанхайська поліція вийшла на слід масштабної змови з метою комунізації Китаю та повалення Чана Кайші, [П19] [Ф9] але навіть їм

[П14] Пер.: КПСША, en. *CPUSA (Communist Party of USA)*

[П15] Пер.: en. *Harold Medina*, суддя процесу 1949 року в Манхеттені над верхівкою CPUSA (Foley Square trial; Smith Act trial); підсудні отримали до 5 років ув'язнення

[П16] Пер.: з рішенням підтвердити вирок комуністам не погодились судді Верховного суду en. *Hugo Black ma en. William O. Douglas*, обрані за пропозицією Франкліна Рузвельта

[П17] Пер.: en. *Earl Browder*, псевдонім en. *George Morris*, американець, голова компартії США

[П18] Пер.: військова розвідка РККА з 1926 по 1939, пізніше - ҐРУ

[П19] Пер.: cn. 蒋介石, en. *Chiang Kai-shek*, голова партії Гоміндан (en. *Kuomintang*, КМТ) Республіки Китай (en. *Republic of China, ROC*)

ФОТО 8. Ерл Браудер, голова компартії США, на роботі

ФОТО 9. Чан Кайші, лідер Республіки Китай

не був відомий весь масштаб цієї міжнародної інтриги. Десять років по тому доктор Зорґе став першим, хто, хоча й обережно та поспіхом, описав те, що він назвав "групою Комінтерну в Шанхаї". Друковані нотатки Зорґе, більше спогади, ніж зізнання, були віднайдені розвідувальною службою Макартура внаслідок окупації Японії. Ці нотатки послужили трампліном для тривалого слідчого процесу, який розпочався в Токіо із вивчення протоколів судового процесу над Зорґе, а потім повернувся до Шанхаю та Китаю у кропіткому та витратному дослідженні, яке відстежувало джерело дій та дійових осіб.

Подробиці на той момент були невідомими. Взаємні зв'язки - незрозумілими. Загроза від совєтів була применшена. Мережа червоних "фронтів" та їх зрадницький характер не мали належної оцінки. Деталі однієї з найбільш вражаючих глав в історії підривної справи та державної та міжнародної зради були в повному обсязі розкриті розвідувальною службою Макартура.

1.1. Окупаційне звільнення політичних в'язнів

22 вересня 1945 року генерал Макартур розмістив свою штаб-квартиру в будівлі Дай Ічі, сучасному будинку однієї з найважливіших японських компаній зі страхування життя. Перший етап окупації розпочався з демобілізації та роззброєння японських армій у складі п'ятдесяти окремих дивізій та понад мільйона чоловік і репатріації ще п'яти мільйонів з-за кордону.

Фата-моргана Потсдамської декларації на деякий час заслiплювала, перш ніж проявити себе у власному макіавеллівському реалізмі. З невимушеною добродушністю американських завойовників були відкриті в'язниці, і жертви Кемпейтай [П20] та "поліції думок" [П21] блимнули очима від неочікуваного сяйва західної свободи. Поруч з краплею політичних мучеників серед звільнених в'язнів були вищі щаблі довоєнного японського комунізму, не кажучи вже про цілий ряд справжніх злочинців та низку сумнівних персонажів невизначеної національності. Схвильований японський чиновник повідомив мене, що в перелік звільнених увійшли іноземні шпигунські агенти, а саме залишки шпигунської групи Зорґе, зокрема Макс Клаузен, радист Зорґе. Як тільки Клаузен дізнався про спостереження за ним Джи-2, [П22] він зник у Сибір через посольство СССР.

Розслідування вимагало делікатного підходу до справи. Я взяв її під особистий контроль, хоча на той час в наших очах мали пріоритет роззброєння та демобілізація японської військової машини. Мою увагу привернули деякі дивні супутні обставини. На службі в американському посольстві тимчасово перебували Сервіс [П23] [Ф10] і

[П20] Пер.: jp. 憲兵隊, кн. *Kempetta*, en. *Kempeitai, Kenpeitai*, Кенпейтай, японська військова поліція

[П21] Пер.: jp. 特別高等警察, en. *Special Higher Police (SHP)*, Особлива вища поліція, скорочено - Токко кейсацу, або Токко, підрозділ, який наглядав за публічним порядком, політичними групами та ідеологіями; доповнював функції Кемпейтай в цивільній сфері, виконував функції контррозвідки; підрозділ давно і послідовно накривав японську компартію

[П22] Пер.: en. *G-2*, військова розвідка США

[П23] Пер.: en. *John Steward Service*, американець, фігурант розслідування справи ІТВ

ФОТО 10. Джон Стюарт Сервіс

ФОТО 11. Джон Кеннет Еммерсон

Еммерсон. [П24] [Ф11] До Еммерсона як "свідка репутації" [П25] з проханням перепустки до Японії через Корею звернувся Носака Сандзо, [П26] титулярний голова комуністичної партії Японії, який тоді жив у Яньані, столиці комуністичного Китаю. Контррозвідувальною групою в якості "консультанта" був найнятий канадський дипломат, що надавало іноземцю доступ до засекречених безпекових документів. Примхи американської розвідки великі та вражаючі. Я негайно обірвав цю нечувану близькість. З тих пір я став рішучим прихильником Центрального розвідувального управління, [П27] яке в стані покласти край таким абсурдам, характерним для звичайних військових методів і безплідної ротації випадкових, необізнаних аматорів. Однак у той конкретний період визначальною політикою режиму Рузвельта було братання з совєцькою Росією, [П28] і такі питання тоді здавалися малозначними.

[П24] Пер.: en. *John Kenneth Emmerson*, американець, фігурант розслідування справи ІТВ

[П25] Пер.: *character witness*, свідок, який надає доказ загального характеру або репутації

[П26] Пер.: jp. 野坂 参三, кн. *Nosaka Sanzo*, співзасновник в 1922 році японської компартії

[П27] Пер.: ЦРУ, en. *CIA*, зовнішня розвідка, створена на базі ОСС в 1947 році; сарказм від автора щодо роботи ЦРУ, попередник якої був пронизаний комуністичними агентами [29]

[П28] Пер.: задовго до того в рік Голодомору президент США Франклін Делано Рузвельт визнав СССР

На момент звільнення банди Зорґе контррозвідку очолював бригадний генерал Еліот Раймонд Торп. [П29] Це був той самий Торп, який пізніше свідчив перед комітетом Тайдінгса [П30] від імені Оуена Латтімора. [Ф12] Цей конкретний свідок створив враження, що командування Далекого Сходу [П31] підтримувало Латтімора. Ми негайно виправили це враження як самовільне. Латтімор не займав помітного положення ані під час війни, ані в період окупації, отже, не було жодної офіційної підстави для схвальних чи несприятливих коментарів. Торп не був уповноважений надати таке "схвалення", і було очевидно, що задля цього він переходив межі дозволеного. [П32]

1.2. Паралелі процесу Зорґе з канадською шпигунською справою

В інтересах національної безпеки виявлення прямих зв'язків шпигунського кола Зорґе з американськими комуністичними операторами, особливо в Каліфорнії, вимагало ретельного розслідування. Процес відбувався ненав'язливо, оскільки очікувалося, що "визволені елементи" рано чи пізно вийдуть на зв'язок з материком. Навіть найбільш драматичні та важливіші ланки мережі в кінцевому рахунку приводили до Шанхаю та його Міжнародного сеттлменту. Незабаром стало очевидним, що коло Зорґе було невід'ємною частиною "апарату" Третього

ФОТО 12. Оуен Латтімор

[П29] Пер.: en. *Elliott Raymond Thorpe*, американець

[П30] Пер.: en. *Millard Tydings*, голова комітету сенатор Міллард Тайдінгс; en. *Tydings Committee*, Subcommittee on the Investigation of Loyalty of State Department Employees; комітет розслідував звинувачення від сенатора Маккарті (en. *Joseph McCarthy*) комунізму в Держдепі США

[П31] Пер.: en. *Far East Command (FECOM, FEC)*

[П32] Пер.: en. *Owen Lattimore*, комуніст та ҐРУшнік, головний пропагандист ІТВ, один з головних фігурантів розслідування справ ІТВ

комуністичного інтернаціоналу у всесвітній схемі проникнення, підривної діяльності та заколотів, кінцевою метою якої було панування Совєцького Союзу на Далекому Сході. У 1945 році ці речі, настільки очевидні зараз, не були цілком осягнуті.

Коли канадська шпигунська справа Ігоря Ґузенко [П33] [Ф13] з її розгромними викриттями була широко висвітлена кількома державними структурами як застереження про підривні прийоми й методи, [П34] я вирішив, що справа Зорґе, хоча й за десять тисяч миль, є повною її паралеллю, і тому варта висвітлення з метою демонстрації існуючої світової закономірності для заохочення залучення певного американського персоналу з ФБР [П35] та Секретної служби США [П36]. Японські судові протоколи, не кажучи вже про інші джерела, пропонували автентичний матеріал в повному обсязі. Спираючись на брошури міністерства юстиції Японії "Матеріал справи Зорґе: частини I та II", опубліковані у квітні 1942 року, підполковник Т.П. Девіс з КІК (відділу цивільної розвідки) [П37] підготував початковий підсумковий звіт. Частини цього звіту були спрямовані у Вашингтон ще в 1946 році. З манерою китайського кравця, який достовірно відтворює на-

ФОТО 13. Перебіжчик Ігор Ґузенко

[П33] Пер.: en. *Igor Gouzenko*, росіянин, перебіжчик з ҐРУ в 1945 році, начальник відділу шифрування посольства СССР в Канаді

[П34] Пер.: доповідь RCMP (en. *Royal Canadian Municipal Police)* описує досягнення канадської мережі ҐРУ з викрадення технології вибухівки на основі гексогену, атомного шпигунства, викриває агентів ҐРУ в канадському уряді тощо

[П35] Пер.: en. *FBI*, Федеральне бюро розслідувань, внутрішня служба безпеки, створена в 1908 році Теодором Рузвельтом

[П36] Пер.: en. *USSS*, служба безпеки, створена після громадянської війни в США в 1865 році

[П37] Пер.: в будівлі Дай Ічі була розміщена штаб-квартира СКАП (en. *Supreme Command of Allied Powers, SCAP*), вона ж en. *General Headquarters (GHQ)* в підпорядкуванні генерала Макартура; розвідку відділення в підпорядкуванні СКАП ЦІС (en. *Civil Intelligence Section, CIS*) очолив Віллоубі, який спирався на дані армійської контррозвідки en. *441th Counterintelligence Corps.*, ЦІС

віть латки, дослідження Девіса було використано іншим токійським аналітиком КІК, доктором Х.Т. Ноублом, який додав до рукопису певний популярний штрих. Версія Ноубла була мімеографована 15 грудня 1947 року, відправлена повітряною поштою до Вашингтона і з огляду на перебіг канадської шпигунської справи рекомендована для поширення в школах військової підготовки як навчальний матеріал. Джи-2 в Токіо не наполягала на публічному оприлюдненні цього матеріалу і постійно стверджувала, що загальна публікація є справою Міністерства армії. [П38] Ця позиція твердо повторювалася протягом 1948 року, коли Вашингтон епізодично вів переговори про її оприлюднення.

1.3. Загадкова справа доктора Сандерса, псевдонім Ґерольд Еккельман

У березні 1948 року дехто Ґерольд Еккельман, він же доктор Фред Сандерс, [П39] покінчив життя самогубством, перебуваючи у Токіо. [62] В 1946 році цей чоловік отримав совецьке громадянство і користувався прихильністю совецького посольства. За випадковим збігом в Джи-2 про цю людину знали багато. Він потрапив під підозру, коли набивався в друзі до американських військових, особливо тих, які служили у підрозділах зв'язку: іноземні агенти роблять величезний промах, коли вештаються навколо сигнальних комунікацій та шифрувального персоналу; як наслідок, було негайно встановлено контррозвідувальне спостереження. Міжнародна перевірка показала, що Еккельман народився 1 червня 1899 року в Ельсніці, Німеччина, де зрештою отримав запис в поліцейському реєстрі. У неоднозначних маршрутах по всьому світу він працював у Шанхаї в період роботи Зорґе (1932 рік) і згадувався в записах Зорґе, ймовірно, як "Алекс" або "Джим". Він слідував за Зорґе до Токіо, але був схоплений японською поліцією за цивільним обвинуваченням і в 1936 році депортований до Китаю. Потім між 1936 і 1939 роками він з'явився в Сполучених Штатах, обманюючи на значні суми певні американські фірми. В 1940 році він знову з'явився у Японії з фальшивим паспортом і підробленою візою як доктор Фред Сандерс. Потім без ліцензії займався медициною і користувався таємною популярністю як ввічливий практик абортів. Там же він мав численні підозрілі конта-

[П38] Пер.: en. *Department of the Army (DOD)*, підрозділ Міністерства оборони

[П39] Пер.: кн. *Gerold Eckelman*, псевдонім *Fred Sanders*, він же *"Karl Lund" ("Carl Lunt")*

кти із сумнівними росіянами та німцями. У 1948 році окупаційна влада класифікувала Еккельмана як "небажаного іноземця" і наказала депортувати до Німеччини. Совєти були вочевидь стурбовані, після чого доктор Сандерс за драматичних обставин покінчив життя самогубством, хоча не зовсім зрозуміло, чи задля того, щоб уникнути депортації до Німеччини, чи щоб уникнути повернення на совєцьку територію.

Утримуваний військовою поліцією, Сандерс отримав дозвіл відвідати своє помешкання у супроводі молодого офіцера з метою взяти додатковий одяг. Замість цього він прийняв дозу ціаніду калію. Офіцер поліції в паніці викликав швидку допомогу і з незрозумілих причин вийшов на двір, у сад, де розрядив свій пістолет, неуважно зробивши один постріл. Далі втрутилось американське медичне управління і кремувало покійного. Повії з околиць, яким Сандерс час від часу надавав послуги, пустили плітки, що його вбила військова поліція. Совєцька сторона додала штрих від себе, критикуючи швидкість, з якою протягом восьми-десяти годин відбулась кремація, припускаючи, що це було зроблено, щоб запобігти інспекції совєцькими представниками, які могли виявити кульові поранення.

Оскільки нічого іншого у той період не відбувалось, місцева преса підійшла до цієї загадкової справи із репортерським смаком. Канадська шпигунська справа на той час вже встигла викликала загальний інтерес; токійські кореспонденти раптом згадали про справу Зорґе.

1.4. Торги Вашингтона за оприлюднення доповіді: 1948 рік

Було наперед очевидно, що американська преса зрештою вхопить суть історії Зорґе; місцеві кореспонденти у разі, якби захотіли взяти на себе турботи та витрати на великі переклади, мали доступ до судових записів; на цю тему також були доступні деякі популярні японські журнальні статті. За кілька місяців до публікації військового міністерства видатні особливості справи Зорґе були справді висвітлені "Чикаго трібьюн" [П40] та "Плейн ток". [П41]

[П40] Пер.: американські видання "Chicago Tribune", найбільша газета Чикаго

[П41] Пер.: en. *"Plain Talk"*, видання американських єврейських антикомуністів; інформаційні бюлетені "Plain Talk" та "Counterattack" були засновані в 1946-му

Через свої власні невловимі "канали" токійські кореспонденти дізналися про спостереження Джи-2 за вцілілими членами кола Зорґе, звільненими з ув'язнення, починаючи з 1946 року, і часто звертались за коментарями. Ми зробили запит до Вашингтону, де нам наказали не розголошувати інформацію, "оскільки її оприлюднення розкриватиме відомості про шпигунські методи".

Однак незабаром військове міністерство змінило думку. 25 червня 1948 року воно телеграфувало нас, що на особисте прохання американського посла в СССР [П42] публікацію запросив Держдеп. Варто нагадати, що на цьому етапі Холодної війни співробітники американського посольства в Москві час від часу звинувачувалися совєтами у шпигунстві і вважали, що доведення зустрічних звинувачень може мати цінність.

ФОТО 14. Альфред Кольберг

ФОТО 15. Дрю Пірсон

Очевидно, історія ставала "гарячою". Джи-2 в Токіо миттєво зробила певні висновки і, точно передбачивши можливі опротестування, запросила у ФБР розслідування низки осіб. Розуміючи ризики, пов'язані з оприлюдненням звіту, 12 липня Джи-2 у Токіо застере-

та 1947-му роках відповідно за підтримки співробітників ФБР Альфредом Кольбергом [Ф14] (en. *Alfred Kohlberg*), єврейським текстильним торговцем, який будучи довгостроковим членом ІТВ виступив проти ІТВ в 1943-1944 роках через їхню комуністичну пропаганду

[П42] Пер.: послом на той момент був en. *Walter Bedell Smith*; в 1950 році призначений Труманом головою ЦРУ

гла Вашингтон від "можливого резонансу з боку осіб, причетних лише через необережність" і категорично заявила, що "цей штаб не бажає брати на себе відповідальність за публічне оприлюднення справи шпигунського кола Зорґе".

Щоб додатково захистити Вашингтон у разі публічного оприлюднення, 4 червня 1948 року та 17 серпня 1948 року Джи-2 надіслала повітряною поштою шістнадцять (16) окремих копій свідчень головних свідків та підсудних у завірених перекладах.

Прослідувала пауза офіційного мовчання, яке перемежовувалось лише роздратованим посиланням Дрю Пірсона [Ф15] на своїх конкурентів, хлопців Олсопа, [П43] [Ф17] де той припускав, що вони "вхопили суть" з міністром оборони щодо можливої "сенсації" звіту Зорґе. Пірсон казав:

ФОТО 16. Давід Карр

ФОТО 17. Джозеф Олсоп

… Форрестол [П44] мав важливу розмову з двома своїми кращими людьми, адміралом Сідом Соуерсом і гене-

[П43] Пер.: en. *Andrew Pearson*, тогочасний найпопулярніший колумніст, великий друг СССР; в 1943 році найняв помічником Давіда Карра [Ф16] (en. *David Karr, Katz*, американський єврей), комуніста та згодом мільйонера, колумніста газети американської компартії "Дейлі вокер", звільненого з ОВІ після слухань комітету Дайса (КРАД) та пізніше визначеного як інформатор НКВД; en. *Joseph Alsop*, гомосексуаліст, відомий об'єкт атаки сенатора Маккарті

[П44] Пер.: міністр оборони en. *James Forrestal*

ралом Алом Ґрюнтером. Форрестол сказав, що він хотів, щоб ті передали йому надсекретний армійський звіт про комуністичне шпигунство в Японії. Оскільки деякі американці були причетні до шпигунства до атаки на Перл-Харбор, звіт вважався дуже секретним. "Я хочу віддати його Джо Олсопу", - пояснив міністр національної оборони, посилаючись на одного з журналістів, який послідовно відстоював ідею про те, що продовження роботи Форрестола на посаді має важливе значення для нації. Армія негайно телеграфувала генерала Макартура, запитуючи, чи має він якісь заперечення. Але хоча Макартур на момент написання цього тексту не відповів, ось основні деталі абсолютно секретного звіту, який секретар Форрестол хотів передати пресі. Історія чимось схожа на ту, що розгортається перед Великим журі Нью-Йорка та Комітетом з антиамериканської діяльності. [П45] *Подібно до того, як росіяни підсадили ключових людей в уряд США, так і задовго до війни вони ж почали вживляти ключових шпигунів до Японії. Останні почали роботу приблизно в 1934 році і працювали до 1941 року. … Коли генерал Макартур дав амністію японським політичним в'язням після дня перемоги над Японією у 1945 році,* [П46] *він виявив залишки комуністичної шпигунської групи, які все ще були у в'язниці, і відпустив їх. Цю дивовижну історію комуністичної інтриги зібрав зі звітів японського суду його начальник розвідки генерал Віллоубі. Зауважте, що деякі з японських шпигунських лідерів зараз очолюють японські профспілки, а один, Ітo Ріцу,* [П47] *є провідним комуністом. …*

8 грудня 1948 року міністр армії справді надіслав запит до Токіо на отримання дозволу для преси на оприлюднення розділу "Шпигунського кола Зорґе" з періодичного видання КІК № 23, 15 грудня 1947 року; з Токіо поміж іншим нагадали, що "підсумок фактів у цій справі вже з'явився в журналі"Плейн ток" за травень 1948 року".

Штаб-квартира Токіо відповіла наступного дня, підтвердивши свою загальну позицію, викладену перед тим 12 липня 1948 року (тобто оприлюднення Вашингтоном, але не Токіо), і внесла в історію

[П45] Пер.: він же комітет Дайса
[П46] Пер.: en. *VJ day, Victory over Japan*, "день перемоги над Японією"
[П47] Пер.: jp. 伊藤律, кн. *Ito Ritsu*

пояснення. Як ланцюжок китайських петард, оприлюднення викликало серію вибухових реакцій. Преса сприйняла його із жадібним інтересом.

Я відповідав за розвідку Макартура і особисто бачив розгортання драма. В "Шанхайській змові" я виклав справжню історію шпигунського кола Зорґе так, як вона була розкрита в оригінальному звіті та у власних конфіденційних мемуарах Зорґе.

Частина II

Шпигунська мережа Зорґе

Глава 2

Оригінальний токійський звіт про далекосхідне шпигунство

Безпосередньо перед атакою на Перл-Харбор в Японії викрили потужну мережу совєцьких шпигунів. Напевно, ніколи в історії не було кола більш зухвалого або успішнішого. Хоча більшість їхніх лідерів померли, деякі все ще на свободі. Варто припускати, що саме в цей момент вони продовжують свою таємну справу в столицях держав по всьому світу.

Хоча справа доктора Ріхарда Зорґе [Ф18] та його компаньйонів є надбанням історії, методи їхньої роботи мають слугувати чітким попередженням сьогодні та у майбутньому. Вони стосуються не лише офіцера розвідки, але й кожного порядного громадянина. Деякі наслідки лякають. Постає питання, кому можливо довіряти, яка невинна дружня особа може раптом виявитися ворогом.

Протягом дев'яти плідних років на користь своєї духовної батьківщини, совецької Росії, в Японії працювала сміливa і вправна група шпигунів. Незважаючи на всеохоплюючу діяльність і величезні досягнення, вони залишалися поза підозрою і, таким чином, непоміченими. Під орудою доктора Ріхарда Зорґе, німецького комуніста, який переконливо видавав себе за відданого нациста, цій групі шпигунів майже вдалося вчинити ідеальний злочин. Їхнє викриття було не власною помилкою, а справою випадку.

Хоча особовий склад мережі зазнав численних змін, ди-

вовижна кількість людей, яких він спочатку завербував для роботи в Китаї, стала ядром його мережі в Японії. Доктор Зорґе, голова мережі, та Озакі Хоцумі, його старлей, шпигували на користь Совєцького Союзу в Китаї та Японії з 1929 по 1941 роки. Як тільки з японським вторгненням в Маньчжурію в 1931 році совєцька увага перемкнулась на Японію, доктору Зорґе було наказано припинити діяльність у Шанхаї, відправитися до Токіо і створити абсолютно нову мережу. Почавши з нуля в країні, яку він ніколи раніше навіть не відвідував, доктор Зорґе зміг розробити найбільш повноцінну та успішну шпигунську операцію в історії Японії.

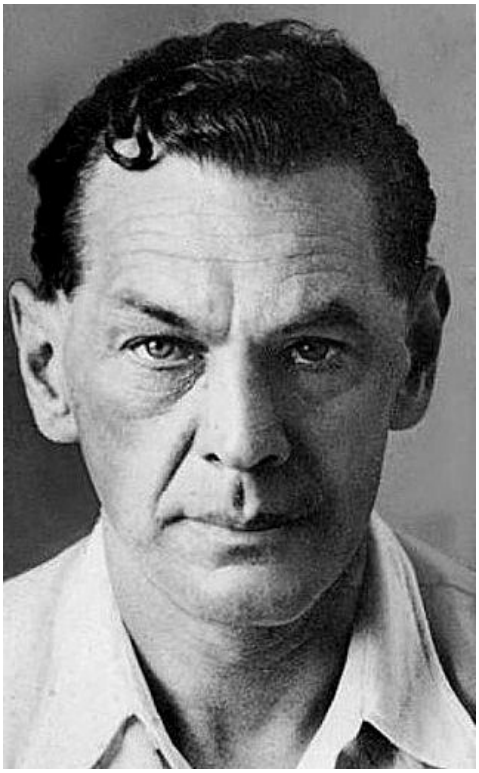

ФОТО 18. Ріхард Ґуставович Зорґе як на совєцьких марках

Зорґе жив у близьких, довірливих стосунках із німецьким послом та їхнім штатом; Озакі Хоцумі, його лейтенант, був настільки ж наближеним до принца Коное, [П48] тричі прем'єр-міністра. З цих ідеальних джерел вони черпали масу інформації з усіх питань, від політичних до військових, і передавали свої розвідувальні дані до СССР підпільним радіо, кур'єром та через совєцьке посольство. Починаючи з червня 1941 року [П49] головними цілями розвідки були японські плани та наміри нападу на Совєцький Союз. У міру того, як німецькі армії вривались у західну Росію, коли великі совєцькі військові формування були розбиті та знищені, підкріплення з сибірських гарнізонів ставало життєво важливим. Але Красна армія не могла послабити сибірську оборону, якби японська армія незабаром здійснила наступ. Зорґе виявився в змозі запевнити своїх керманичів, що нападу не буде: сибірські дивізії були перекинуті на Захід і з'явилися на Західному фронті для успішної оборони Москви.

Протягом багатьох років Зорґе передав 4-му управлінню Кра-

[П48] Пер.: jp. 近衛 文麿, кн. *Konoye*, en. *Konoe Fumimaro*

[П49] Пер.: операція Барбаросса, наступ Німеччини на СССР

сної армії величезну кількість ретельно проаналізованих розвідувальних звітів із Токіо. Він зміг тримати Совєцький Союз повною мірою поінформованим про військовий та промисловий потенціал і наміри Японії з 1933 по 1941 роки. Красна армія завжди знала поточний стан японських військових планів і, відтак, могла складати власні плани й розрахунки.

Неймовірно, як, незважаючи на глибоку підозру японців до іноземців, їхню пильність до найвіддаленіших ознак шпигунства чи комуністичних симпатій, незважаючи на ізоляцію їхньої країни, яка змушує кур'єрів заходити або виходити лише через пильну портову охорону, ані цивільна японська поліція, ані жандармерія (Кемпейтай), ані Особлива вища поліція (Токко), ані будь-яка інша японська агенція безпеки ніколи не мали найменшої підозри до Зорґе або будь-кого з його банди із шістнадцяти чоловіків та жінок.

Історія Зорґе стосується як самих осіб, які утворювали мережу, так і того, що вони з'ясували та як діяли. Якщо ми в Сполучених Штатах хочемо пережити комуністичну атаку, ми повинні перш за все розуміти думки та мотиви чоловіків і жінок, які готові зрадити власні країни і сліпо служити своїм червоним господарям.

2.1. Ріхард Зорґе, голова шпигунської мережі

Ріхард Зорґе, блискучий лідер цієї групи шпигунів, народився в Баку, на півдні Росії, 4 жовтня 1895 року. Його батько був німецьким інженером, який працював на німецьку нафтову фірму на Кавказі, а мати, як говорять, була росіянкою. [П50] [30] Коли Ріхард був ще немовлям, його батьки переїхали до Берліна, де хлопчик отримав звичайну німецьку освіту і виріс патріотичним сином імперської Німеччини. Проте навіть у юності він, здається, був вражений спогадами про свого діда по батьковій лінії, Адольфа Зорґе, секретаря Карла Маркса на момент утворення Першого інтернаціоналу. [П51]

Як і багато інших патріотичних студентів, на початку Першої світової війни Ріхард Зорґе пішов рядовим, був поранений на Захі-

[П50] Пер.: рос. *Нина Семёновна Кобелева*

[П51] Пер.: перед тим в 1857 році дід Зорґе заснував в США Нью-йоркський комуністичний клуб

дному фронті і після тривалої госпіталізації був звільнений. В 1916 році він знову вступив на службу і був вдруге поранений на Східному фронті. Під час одужання та після війни навчався в університетах Берліна, Кіля та Гамбурга, отримавши в 1920 році у Гамбурзі ступінь доктора політичних наук. Наступні два роки він з перервами працював шкільним вчителем і шахтарем, а потім у 1922 році почав писати для газет і журналів. Але навіть за шкільною дошкою або вагоном із вугіллям він не покладав зусиль, щоб навернути своїх учнів і колег-гірників до догматів Карла Маркса.

Під час війни, перебуваючи у госпіталі, частково під впливом спогадів про діда, а частково під впливом російської революції, Ріхард Зорґе почав систематичне вивчення марксистської літератури і навернувся сам. Одразу після утворення німецької комуністичної партії в жовтні 1919 року Зорґе приєднався до її гамбурзького відділення. Багато німецьких солдатів, які служили на Східному фронті, повернулися у власну переможену країну та були навернені до комуністичної справи, і Гамбург став головним центром німецької комуністичної активності. Можливо, походження Зорґе по материнській лінії також сприяло його поглядам на Росію. Наступні роки він продемонстрував вільне володіння російською, і, ймовірно, вперше вивчив мову від матері. Він був природженим лінгвістом, і до того часу, коли облаштувався в Японії, міг легко розмовляти французькою, англійською, російською, японською та, можливо, китайською мовами.

Фізично Зорґе був великою людиною, високою і кремезною, з каштановим волоссям. Його брови були насуплені, а обличчя у зморшках. Як зауважив один японський знайомий, з одного погляду на його обличчя можна було зрозуміти, що він прожив важке, жорстоке життя. У його погляді та лінії рота була зарозумілість та безсердечність. Він був гордим і владним, його любили і ним глибоко захоплювались ті, чиєї дружби він бажав, але він був безжальний до інших, які його відверто ненавиділи. Багато його колег з японської преси вважали його типовим шибайголовою та зарозумілим нацистом, і тому уникали. Він був нестриманим, пиячив, любив різноманітність жінок. Крім того, що він мав дружину на Росії [П52] та ще

[П52] Пер.: рос. *Екатерина Александровна Максимова*, росіянка; в 1936 році Максимова повідомила Зорґе через центр, що вагітна від нього; Метьюз описує реакцію Зорґе, який подвоїв зусилля до звеблення офіціантки німецького бару Міякі Ханако, en. *Hanako Miyake*, jp. 三宅花子, пізніше en. *Hanako Ishii*, jp. 石井花子; вагітність Максімовой-Зорґе від хронічного алкаша Іки закінчилась викиденем; сама Максімова-Зорґе закінчилась в Сибіру в 1943 році [2:163]

одну, шкільну вчительку, у Сполучених Штатах, за роки служби він, як відомо, мав близькі стосунки з приблизно тридцятьма жінками з Токіо. І все-таки, незважаючи на його розгульність, запальний характер і напади пияцтва, він ніколи себе не зраджував. Хоча він жив у найтісніших стосунках із співробітниками німецького посольства і багато років з ними напивався, ніхто із них ніколи не підозрював, що він знає хоч слово російською.

Зорґе розпочав свою професійну комуністичну кар'єру в 1924 році. На той час він здобув настільки чудову репутацію серед німецьких комуністів і таку повагу совєцьких лідерів, що його викликали до Москви. Він вийшов з німецької комуністичної партії, приєднався до російської і став агентом Комінтерну, який на той час мав велике значення у світових комуністичних справах.

Серед спонсорів Зорґе в російській комуністичній партії та Комінтерні були Дмітрій Захаровіч Мануільскій, досі член ЦК РКП(б), та Соломон Александровіч Лозовскій, нині заступник наркома закордонних справ при Молотові, і також член ЦК. Природно, що навіть після того, як він приєднався до розвідки Красної армії, його друзі з Комінтерну зберігали до нього особистий інтерес. Розумно припустити, що Сталін також знав про операції Зорґе, оскільки вони були настільки цінними і абсолютно унікальними.

Протягом трьох років Зорґе працював у Комінтерні в його московський штаб-квартирі, імовірно, опановуючи справу, але в 1927 році відбув за кордон, де розпочав небезпечну кар'єру польового агента. Користуючись прикриттям незрозумілого німецького журналу, він провів два роки у скандинавських країнах та Великобританії як спеціальний представник інформаційного та організаційного бюро Комінтерну. Його робота полягала в тому, щоб співпрацювати з місцевими комуністичними партіями у зборі, оцінці та передачі інформації про проблеми праці та комуністичну діяльність. Частково його робота, вірогідно, полягала в тому, щоб давати поради та заохочувати місцеві комуністичні організації.

Це були перші кроки совєцької розвідки, і росіяни ставили своїм розвідувальним агентам подвійну місію: шпигунство та партійну діяльність. Зорґе переконався в помилковості цієї практики і після повернення до Москви в 1929 році рішуче наполягав на її зміні. Він зазначив, що всюди, де б агенти Комінтерну та совєцької розвідки не були пов'язані з місцевими чиновниками компартії, якби останніх було заарештовано, агент Комінтерну також опинявся б у руках

поліції, і вся розвідувальна мережа була б зруйнована. Він закликав повністю роз'єднати розвідку та партійну діяльність, а агентам розвідки за кордоном доручити не мати нічого спільного з місцевими комуністичними партіями.

Вірогідно, його керманичі із Комінтерну поставились до цих пропозицій не так прихильно, як розвідка Красної армії. Зорґе клопотав про звільнення зі служби в Комінтерні та переведення до красноармійської розвідки, і це прохання було задоволено. До кінця свого небезпечного життя він був закріплений за 4-м управлінням генерального штабу Красної армії, вищого розвідувального органу совецької армії.

2.2. Домінування російської комуністичної партії в Комінтерні

Свідчення Зорґе про ототожнення російської комуністичної партії з усіма іншими національними комуністичними партіями є корисним спростуванням тверджень тих невинних, хто наполягає на розгляді таких органів, як американська або японська комуністичні партії, як окремих сутностей. Серед іншого, Зорґе казав:

> *Російська комуністична партія стала більш впливовою, ніж керівна секція Комінтерну. Сьогодні фактичним передовим лідером комуністичного трудового руху є комуністична партія Росії. Раніше керівна секція Комінтерну була в усіх відношеннях незалежною. Вона консультувалась з лідерами комуністичної партії Росії лише зрідка та в особливих випадках. Пізніше ці консультації почастішали, поки сьогодні (1942 рік) керівники Комінтерну вже не можуть діяти незалежно від російської комуністичної партії … як діяли колись під керівництвом Зіновьєва. Єдність між керівною секцією Комінтерну і комуністичною партією Росії було досягнуто тоді, коли було визнано перевагу комуністичної партії Росії. …*
>
> *… Але, звичайно, така екстраординарна позиція російської комуністичної партії не є постійною. Якщо комуністичні партії отримають владу в інших країнах, центр тяжіння знову переміститься з Совєцького Союзу*

до Комінтерну. Перевага … російської комуністичної партії тимчасова. Тим не менше, протягом останніх 10 років, сьогодні (1942 рік) і протягом наступного десятиліття її перевага не може бути піддана сумніву.

… Зсув … лідерства революційного робітничого руху від … Комінтерну до російської комуністичної партії простежується у моїй власній кар'єрі. Вся моя діяльність спочатку була пов'язана з Комінтерном. Пізніше я почав працювати безпосередньо під Совєцьким Союзом. Ця зміна не означала, що … члени моєї групи віддалилися від комуністичного руху в цілому. Це означало лише те, що ми перенесли нашу діяльність з міжнародного руху на … розвиток Совєцького Союзу. Ця діяльність була спрямована на економічну та політичну стабілізацію … та на захист Совєцького Союзу від … нападу ззовні. [П53]

… Варто пам'ятати, що моя розвідувальна робота в Китаї та Японії була абсолютно новою та оригінальною. … Особливо це стосується Японії, тому що я був першою і єдиною людиною, яка коли-небудь могла успішно виконувати подібне завдання протягом такого тривалого періоду часу. Усі мої накази та вказівки надходили з 4-го управління Красної армії. Комінтерн мені наказів не давав. …

Згідно вищезгаданого Зорґе розвинув неабиякий інтерес до Далекого Сходу. Незважаючи на те, що він до того не досліджував і не отримував підготовки з азійських справ, він виявив переконання, що сферою його спеціалізації мають стати Китай та Японія. У 1929 році після його повернення з Північної Європи та переведення до 4-го управління Красної армії, Зорґе отримав наказ вирушати до Шанхаю з метою допомогти розробити, а потім керувати китайською розвідувальною мережею. Вигнання Бородіна [Ф19] [Ф20] і Ґалєна [П54] [Ф21] з їхніми послідовниками, арешти, ув'язнення та страта численних комуністів, як російських, так і китайських, по всьому Китаю протягом попереднього року, мабуть, сильно похитнули мережі Комінтерну, як і мережі Красної армії. Саме в цей час через катастрофу, яка спіткала агентів розвідки Красної армії, яких ототожнювали з комуні-

[П53] Пер.: популярно агресивні наміри совєцького союзу охарактеризовані представником Держдепу Джоном Кенноном в 1946 році в "довгій телеграмі", яка заклала підґрунтя політики так званого "стримування" з організацією НАТО

[П54] Пер.: рос. *Василий Константинович Блюхер*, росіянин

стичним крилом партії китайських націоналістів, [П55] мабуть, особливе значення для керівників розвідки мали рекомендації Зорґе про те, що агент совєцької розвідки не повинен мати жодного відношення до місцевих комуністичних партійних груп. Зорґе відправився до Китаю за суворим наказом не зв'язуватися з комуністичною партією Китаю та не брати участі в жодній комуністичній діяльності. Його головна місія полягала в тому, щоб забезпечити розвідку діяльності японців, наміри, бойові порядки та операції в Китаї. Його другорядною метою стали суто китайські справи.

ФОТО 21. Василій Блюхер (Ґалєн), 1929-й

2.3. Ріхард Зорґе в Шанхаї

Зорґе прибув до Шанхаю в січні 1930 року під виглядом кореспондента німецького журналу "Соціологіше маґазін". [П56] Шанхай був вільним і малообмеженим місцем, всі форми дивних персонажів з'являлися та зникали, і, здавалося, для успішного виконання роботи достатнє прикриття потрібне не було.

До Китаю разом прибули троє агентів 4-го управління; "Алекс", інакше не ідентифікований; [П57] доктор Ріхард Зорґе; і дехто "Вайнгарт", [П58] німецький оператор бездротового зв'язку. [П59] Приблизно через шість місяців "Алекс", керівник місії, відбув, імовірно, щоб повернутися на Росію, і Зорґе став головою групи, штаб-квартира якої була в Шанхаї, але яка охоплювала більшу частину Китаю і була

[П55] Пер.: політика, пізніше названа "білий терор"
[П56] Пер.: кн. *"Soziologische Magazin"*
[П57] Пер.: див. далі
[П58] Пер.: зустрічається в джерелах як en. *Sepp Weingarten*
[П59] Пер.: Метьюз вказує четверту особу, відому як "Ветлін" або "Кореєц" [2:53]

ФОТО 19. Міхаіл Ґрузенберґ (Бородін) без вус

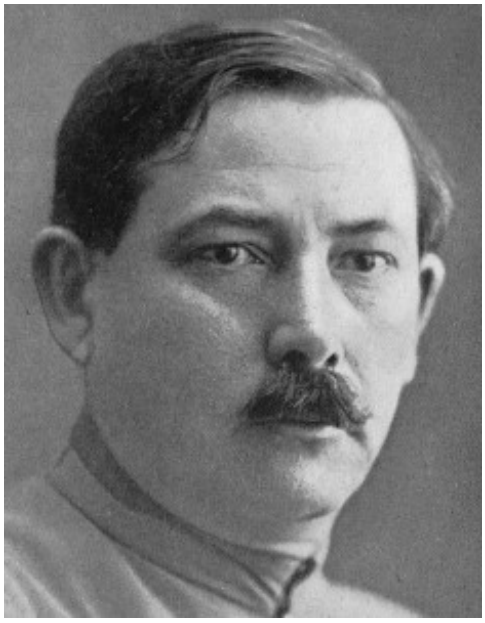

ФОТО 20. Той самий Міхаіл Бородін

особливо активна в Ханчжоу, Нанкіні, Кантоні [П60], Ханькоу, [П61] Кайфені, Сіані, Пекіні і Маньчжурії. Зорґе багато подорожував; інтенсивно та глибоко цікавився політикою, історією та культурою Китаю та Японії; вивчив дві мови і став надзвичайно добре поінформований про азійські справи.

Зорґе завербував і організував китайську шпигунську мережу. Ми знаємо імена шістнадцяти з них, але, ймовірно, їх було більше. [П62] Заслуговують на увагу три принципи, якими вони керувалися: (1) Хоча група була дуже космополітичною, здається, серед них не було росіян. (2) Хоча кожен член групи був або комуністичним членом партії, або сильним симпатиком, вони уникали зв'язків з комуністичною партією Китаю. (3) Вони не функціонували як група, і мало хто з членів мережі знав, ким були інші, або навіть знав їхню точну місію чи на кого вони працювали. Вони розуміли, що працюють на користь Справи, але не ланцюг командування.

Деякі учасники кола сьогодні ідентифікуються лише за їхніми

[П60] Пер.: також Гуанчжоу

[П61] Пер.: частина сучасного міста Ухань

[П62] Пер.: Вейлі наводить статистику з документа, вилученого китайцями в рейді на совецького консула в Харбіні, в 154 комуніста в 1929 на території внутрішнього Китаю [6:75]

іменами або псевдонімами, наприклад “Джон”, “Пол” і “Джейкоб”. Ми знаємо, що “Джейкоб” був американським журналістом, але не більше того. Трьох китайських членів ми знаємо лише під загальними китайськими прізвищами Чанг, Вонг і Лі. П’ятеро членів були японцями, німець на ім’я Макс Клаузен і добре відома нам американка.

2.4. Аґнес Смедлі, американська совєцька шпигунка

Американка, міс Аґнес Смедлі, [П63] понад двадцять років була однією з найенергійніших трудівниць совєцької справи у Китаї. [Ф22] Вона була одним із перших винуватців, якщо не ініціатором обману про те, що китайські комуністи взагалі не були комуністами, а тільки місцевими аграрними революціонерами, які не мають жодних совєцьких зв’язків. Ця зфальшована історія справила величезний вплив на формування американської думки про Китай, як приватної, так і офіційної, і протягом двадцяти років бентежила американських письменників. Міс Смедлі у своїх п’яти книгах і незліченних статтях, інші комуністичні письменники та численні невинні ліберали продовжували поширювати цю точку зору, допоки сьогодні високопоставленим американським урядовцям не стало важко прийняти будь-яку іншу. Слід зазначити, що роботи міс Смедлі використовують як вихідний матеріал більшість письменників і коментаторів про Китай, багато з яких визнають, що вона, можливо, була прихильницею комуністів, але, тим не менше, вважають, що вона була однією з небагатьох

ФОТО 22. Невловима шмонька Аґнес Смедлі в Китаї

[П63] Пер.: en. *Agnes Smedley*, американка

письменників по темі Китаю, які осягнули глибину істини, остільки так довго жили з китайцями і на долю яких випали китайські страждання. Шкоду було завдано, але, можливо, її можна було б пом'якшити, якби тепер стало загальновідомо, що вона була шпигункою і агентом совецької влади.

Міс Смедлі тісно співпрацювала з доктором Зорґе в якості члена його мережі з кінця 1930 року, поки він не залишив Китай. Ймовірно, в минулому вона була агентом Комінтерну, хоча нам не відомо, чи перейшла вона до розвідки Красної армії, як і Зорґе, чи за якоюсь особливою домовленістю продовжувала працювати в Комінтерні і все ж співпрацювала з Зорґе. Однак у світлі твердої позиції Зорґе щодо необхідності розділення совецької розвідки та комінтернівської комуністичної розвідки, цілком імовірно, що трансфер міс Смедлі відбувся також.

Кульмінацією та найбільшим досягненням кар'єри Зорґе стала його робота в Японії, але ряд його токійських однодумців вперше приєднався до Зорґе саме в Шанхаї, і вони заслуговують уважного вивчення. Зорґе ніколи б не досяг того успіху в Японії без Озакі Хоцумі та Макса Клаузена. Знайомство та злагодження з цими людьми відбулися у Шанхаї.

2.5. Озакі Хоцумі, головний помічник Зорґе

Найціннішим спільником Зорґе в Японії мав стати Озакі Хоцумі, [П64] [Ф23] відомий журналіст і коментатор китайських справ.

Озакі Хоцумі, другий син журналіста з префектури Ґіфу, народився 1 травня 1901 року. Щоб стати редактором тайваньської газети "Нічі нічі сімбун" [П65] його батько переїхав із сім'єю до Формози, і саме в Тайхоку Хоцумі виріс і закінчив середню школу. Пізніше він відвідував і закінчив Токійську першу вищу школу (коледж) і юридичну школу Токійського імперського університету, отримавши ступінь у 1925 році. Будь-який випускник Ічіко [П66] і Тодай [П67] знав,

[П64] Пер.: jp. 尾崎秀実, en. *Ozaki Hotsumi (Hozumi)*, також Одзакі
[П65] Пер.: jp. 日日新聞, кн. *"Nichi Nichi Shimbun"*
[П66] Пер.: jp. 東京府立第一中学校, en. *Hibiya Higher School, First Higher School*, також en. *Ichiko*
[П67] Пер.: jp. 東大, Токійський університет, кн. *Teidai*

що його однокласники стануть лідерами японського бізнесу, професійного та урядового світу Японії. Люди випуску 1925 року з Тодай, хоча в 1940 році ще не були на вершині, займали дуже відповідальні посади по всій Японії, особливо в бюро та міністерствах імперського уряду. Будь-яка настільки ж видатна молода людина, якою був Озакі Хоцумі, напевно знайшла б і зберігла багато близьких друзів, які б знали майже все, що можна було знати, і які були б раді поділитися своїми знаннями з довіреною особою.

ФОТО 23. Озакі Хоцумі

Після закінчення Токійського імперського університету Озакі провів рік у аспірантурі, головним чином вивчаючи економіку та соціологію. Потім, пішовши по стопах свого батька, у травні 1926 року приєднався до персоналу токійської "Асахі сімбун". [П68] У листопаді 1927 року його перевели до осакської "Асахі сімбун"; в листопаді 1928 [П69] року він був відправлений до Шанхаю як спеціальний кореспондент цієї великої газети. Озакі залишався в Китаї протягом трьох років, протягом цього часу зустрівся і працював на Зорґе, повернувшись до Осаки в 1932 році. Восени 1934 року його знову перевели до Токіо, де він приєднався до дослідницької групи "Асахі", присвяченої вивченню східних справ, Товариства дослідження проблем Східної Азії. [П70] Він став відомим як один із провідних експертів Японії з китайських справ і багато писав на цю тему в різних журналах. Він часто писав англійською для "Сучасної Японії", [П71] і ним захоплювались через його роботи для Інституту тихоокеанських відносин, [П72] особливо після того, як він

[П68] Пер.: jp. 朝日新聞, en. *Asahi Shimbun*, також "Асахі шімбун", "Ранкове сонце"

[П69] Пер.: помилка в тексті - 1926

[П70] Пер.: jp. 朝日新聞社東亜問題調査会, en. *Asahi Shimbun East Asia* Problems Investigation Society, Asahi Shimbunsha Toa Mondai Chosakai, Тоа Мондай Чозакай

[П71] Пер.: en. *"Contemporary Japan"*

[П72] Пер.: en. *Institute of Pacific Relations, IPR*, ІТВ, японське відділення - jp.

взяв участь у Йосемітській конференції цього органу в 1936 році як один із японських делегатів. [П73]

ФОТО 24. Принц Коное

У липні 1938 року Озакі пішов з "Асахі" у відставку, щоб стати неофіційним радником кабінету (Наікаку сьокутаку) [П74] при принці Коное. [Ф24] Після падіння першого кабінету Коное в січні 1939 року Озакі залишив цю посаду, а в червні став неофіційним радником (сьокутаку) токійського офісу Південно-Маньчжурської залізниці (ПМЗ). [П75] Будучи радше імперією, ніж залізницею, манчжурська залізниця проводила широкі дослідження всіх проблем Маньчжурії, [П76] і особливо всіх російських і китайських факторів, які впливали на Маньчжурію. Призначення Озакі в манчжурську залізницю стало безцінним для того, хто мав бажання дізнатися про плани та можливості Японії щодо війни з Совєцьким Союзом.

Вперше Озакі розвинув інтерес до китайців і ворожість до японського мілітаризму, коли був хлопчиком на Формозі. Під час навчання в коледжі в Токіо він почав читати японську ліву літературу, яка значними обсягами друкувалась після Першої світової війни, а також занурився в німецьку філософію, яка його захоплювала. Він був глибоко зворушений першим масовим арештом японських комуністів у червні 1923 року, коли йому було двадцять два роки, а сам він був студентом університету. Через три місяці після землетрусу [П77]

太平洋問題調査会, Nihon Taiheiyo Mondai Chosakai

[П73] Пер.: VI міжнародна конференція IPR в Йосеміті (США) з 15 по 29 серпня

[П74] Пер.: jp. 内閣嘱託, en. *Naikaku Shokutaku*

[П75] Пер.: jp. 南満州鉄道, en. *South Manchuria Railway (SMR)*, рос. *Южно-Маньчжурская железная дорога (ЮМЖД)*; скорочено jp. 滿鐵, en. *Mantetsu*; входила в склад Китайсько-Східної залізниці, рос. *Китайско-Восточная железная дорога (КВЖД)*, jp. 東清鉄道, en. *Chinese Eastern Railway (CER)*

[П76] Пер.: jp. 満鉄調査部, en. *Mantetsu Research Department*, дослідницьке бюро (ДБ) ПМЗ

[П77] Пер.: великий кантоський землетрус 1 вересня 1923 року

він був дуже стурбований арештом усієї родини Ґенкічі Морісакі, [П78] який керував Товариством аграрного руху, [П79] та холоднокровним вбивством Осуґі Сакае, лідера анархістів, [П80] з його протокольною дружиною та племінником, здійснені капітаном жандармерії Кемпейтай. [П81] В університеті Озакі почав вивчати Маркса, Енґельса, Леніна і прочитав багато книг про Китай. Поступово його симпатії перекинулися до комунізму і так до Совєцького Союзу, хоча він ніколи так і не став членом жодної комуністичної партії. В Японії ми бачимо, як було виявлено в Канаді, що для створення висококласного агента та шпигуна достатньо всього лише партійної симпатії. Членство в партії є необов'язковим, і відсутність партійних квитків нікого не збиває зі шляху. [П82]

Після того, як Озакі дістався Шанхаю, він невдовзі зв'язався з лівою китайською групою літераторів, товариством "Творчість", [П83] до журналу якого [П84] писав під псевдонімами. Також він став пов'язаний з лівими японськими студентами Східноазійської загальнокультурної школи (Тоа Добун Сьоїн) [П85] і комуністичного союзу молоді Китаю. [П86] Завдяки цим контактам він познайомився з радниками та лідерами китайської компартії в Шанхаї. [П87]

Час від часу Озакі відвідував книжкову крамницю "Зайтґайст" [П88] на березі річки Сучжоу в Шанхаї та добре познайомився

[П78] Пер.: jp. 森崎源吉, en. *Genkichi Morisaki*, член першої японської компартії, яка офіційно працювала з Комінтерном: jp. 第一次共産党, en. *Daichiji Kyosanto*, Дайічі Кьосанто

[П79] Пер.: jp. 農民運動社, en. *Nomin Undosha*, товариство аграрного руху (Номін Ундося)

[П80] Пер.: jp. 大杉栄, en. *Osugi Sakae*

[П81] Пер.: jp. 甘粕事件, інцидент Амакасу

[П82] Пер.: посилання на неефективне формулювання, окремо популяризоване сенатором Маккарті, en. *"card-carrying communists"*

[П83] Пер.: jp. 創造社, en. *Sozosha*, cn. 创造社, *Chuang-tsao she*, en. *Creation Society*, Чуанцзао, співзасноване в Токіо китайським комуністом Ґо Можо (jp. 郭沫若, en. *Guo Moruo)*

[П84] Пер.: cn. 创造季刊, en. *Creation Quarterly*

[П85] Пер.: jp. 東亜同文書院, en. *Toa Dobun Shoin*, en. *East Asia Common* Cultural College, з 1939 року перетворена на університет; школа була заснована в 1900 році в Нанкіні (Китай) паназійським рухом (jp. 東亜同文会, en. *Toa Dobunkai*, en. *East Asia Common Culture Society)*, утвореним батьком Коное Фумімаро принцом Коное Ацумаро (jp. 近衛 篤麿, en. *Atsumaro Konoe)*

[П86] Пер.: cn. 中國共產主義青年團, en. *Communist Youth League of China* (CYLC); китайський комсомол

[П87] Пер.: скорочення КПК, en. *CCP, CPC*

[П88] Пер.: cn. 瀛寰书店, крамниця "Zeitgeist" ("Подих часу") Міжнародного сеттлменту в Шанхаї

із власницею, міс Вейтемеєр. [П89] Наприкінці 1929 або на початку 1930 року ця жінка познайомила Озакі з міс Аґнес Смедлі, на той час кореспондентом "Франкфуртер цайтунґ". [П90] З цієї зустрічі бере свій початок кар'єра Озакі як совєцького агента, хоча мине деякий час, перш ніж він сам усвідомить, що така зміна відбулась. Оскільки Озакі завербувала саме міс Смедлі, цілком розумно припустити, що вона вербувала інших совєцьких агентів і раніше і відтоді завербувала багатьох інших.

Між японським журналістом Озакі та американською комуністичною журналісткою Аґнес Смедлі швидко зав'язалася глибока і непідробна дружба. Озакі зустрічався з міс Смедлі окрім книжкового магазину в багатьох місцях, і одного разу, коли вони обмінювалися ідеями та відкривали глибини свого взаєморозуміння, міс Смедлі сказала Озакі, що вона комуністка. Оскільки він уже дійшов висновку, що він теж за духом комуніст, то з радістю погодився на її пропозицію ділитись інформацією. Зі зв'язків із "Асахі" та інших японських зв'язків Озакі мав розповісти міс Смедлі багато чого, про що хотіли знати комуністи.

Восени 1930 року японський член американської комуністичної партії Кіто Ґінічі, [П91] який прибув до Шанхаю через Аннам, [П92] став частим відвідувачем в офісі Озакі. Як саме Кіто дізнався про Озакі нам не відомо, але цілком розумно припустити, що об'єднавчою ланкою була міс Смедлі. Майже з самого початку Озакі знав, що Кіто був комуністом. Незабаром після першого візиту Кіто він запитав Озакі, чи не хотів би він зустрітися з американським журналістом на ім'я Джонсон. Озакі відклав відповідь, не надавши її напевне, і звернувся за порадою до міс Смедлі, яка різко застерігала його від будь-яких подальших згадок про цього "Американця". Однак через кілька днів міс Смедлі знову відкрила тему і сказала, що сама хотіла б познайомити Озакі з "Джонсоном". Вона влаштувала зустріч у ресторані на Нанкін-роуд, і протягом неквапливої вечері Озакі роз-

[П89] Пер.: de. *Irene Weitemeyer*, також "Irina Emma Ida Weidemeyer"; ім'я китайською cn. 艾琳·魏德迈; одружувалась на китайському члені Комінтерна en. *Wu Zhaogao* cn. 武兆镐, після чого змінювала ім'я на en. *Wu Yilian*, cn. 武漪莲; в російських джерелах зустрічається як рос. *Вайтемайер-Петрашевская Ирина Германовна*, також відома як en. *Irene Petrashevskaya* в англомовних джерелах, [96] німецька єврейка (архів Ґестапо, запис №13); [5:7] в 1926-1927 роках навчалась в Москві в університеті Сунь Ятсена; в жовтні 1930 року прибула в Шанхай, після чого відкрила книжкову крамницю, яку згорнула в січні 1933 року

[П90] Пер.: німецьке ліберальне видання de. *"Frankfurter Zeitung"*

[П91] Пер.: jp. 鬼頭銀一, en. *Kito Genichi (Ginichi)*

[П92] Пер.: en. *Annam*, тогочасна назва В'єтнаму

мовляв з високим кремезним чоловіком, який говорив англійською з європейським акцентом. Хоча Озакі не казали, що "Джонсон" був агентом Комінтерну, він припускав саме це, оскільки знав, що і міс Смедлі, і Кіто були комуністами. Лише через шість років Озакі дізнався справжнє ім'я Джонсона. У 1936 році, коли Озакі повернувся з Америки як японський делегат Йосемітської конференції Інституту тихоокеанських відносин, голландський делегат представив його в Токіо "Джонсону". Голландець, однак, назвав його доктором Ріхардом Зорґе.

Очевидно, що Зорґе був повністю задоволений лояльністю Озакі завдяки перевіркам і рекомендаціям міс Смедлі та Кіто, оскільки під час їхньої першої зустрічі Зорґе попросив Озакі зібрати та надати йому інформацію про внутрішню ситуацію в Китаї та про політику Японії щодо Китаю. Озакі погодився без вагань. Його згода не була пов'язана з будь-якими конкретними знаннями про Комінтерн або групу, з якою він мав бути пов'язаний. Щодо 4-го управління генштабу Красної армії, то він про нього ніколи не чув до самого моменту арешту в 1941 році, коли поліцейські слідчі розпочали допит. До всіх організаційних питань йому було абсолютно байдуже. Він погодився допомогти "Джонсону", оскільки був переконаний, що зробить щось вартісне, співпрацюючи з розвідувальною групою, певним чином пов'язаною з совєцьким Комуністичним інтернаціоналом.

З того часу й доки він не покинув Шанхай у лютому 1932 року, Озакі зустрічався з "Джонсоном" і міс Смедлі два-три рази на місяць у різних ресторанах або в квартирі міс Смедлі. У Озакі не було завдань на конкретні теми, скоріше троє друзів вели тривалі обговорення поточних новин, до яких Озакі міг долучитися з японської точки зору, а також з огляду на гострий, аналітичний розум. Він мав непересічні знання з азійських справ, і через зв'язки з "Асахі" міг надавати інформацію про безліч актуальних тем. Після цих обговорень Зорґе формулював остаточні висновки та включав їх у звіти, які надсилав до СССР. Як буде показано, ця практика набула більш чіткої форми після того, як він прибув до Японії. Озакі не знав жодного іншого європейського члена групи Зорґе, окрім міс Смедлі. Він не міг знати, чи стоїть міс Смедлі вище чи нижче за "Джонсона", хоча вважав, що Зорґе був важливішим, оскільки діяв із більшими повноваженнями. Серед своїх японських друзів у Шанхаї він знав, що троє - Фунакосі Хісао, [П93] репортер "Шанхай Майнічі", [П94] Кіто

[П93] Пер.: jp. 船越寿雄, en. *Funakoshi Hisao*
[П94] Пер.: jp. 上海毎日新聞, en. *"Shanghai Mainichi"*

Ґінічі і Мізуно Сіґеру, [П95] студент Тоа Добун Сьоїн, - були залучені до мережі, але він не мав точних знань про їхню діяльність. Насправді, окрім цих людей було ще двоє японців. Ними були Кавай Тейкічі, [П96] репортер "Шанхай шюхо", [П97] і Ямаґамі Масайосі, [П98] кореспондент Ренґо цусін. [П99] Ці люди будуть описані пізніше у зв'язку з їхньою роботою після того, як Зорґе облаштується в Японії.

Озакі особисто познайомив Кавай із Зорґе, який прийняв його до групи за умови, що той розірве всі зв'язки з комуністичними однодумцями. Після нападу Японії на Маньчжурію в 1931 році Зорґе попросив Озакі знайти надійного агента, який би дослідив місцеві умови. Його вибором став Кавай Тейкічі. Міс Смедлі вже була із ним знайома попередньо. У 1932 році, коли "Асахі" відкликала Озакі до Японії, він рекомендував на заміну собі Ямаґамі Масайосі, людину Ренґо, але Ямаґамі відмовився служити, і цю позицію зайняв Фунакосі Хісао, репортер "Шанхай Майнічі".

Коли "Асахі" наказала Озакі повернутися в Осаку, Зорґе хотів, щоб він покинув роботу та лишився в Шанхаї, але Озакі пояснив, що якщо залишить "Асахі", буде втрачено його головне джерело інформації, а отже, від нього зникне користь. Після повернення до Японії він не спілкувався із "Джонсоном", але листувався з міс Смедлі. Коли міс Смедлі надіслала прохання зустрітися з нею в Пекіні, він негайно виїхав, відпливши із Кобе 25 грудня 1932 року. Міс Смедлі хотіла, щоб він приєднався до нової розвідувальної групи, яку вона організувала в Північному Китаї, імовірно, щоб висвітлювати події в Маньчжурії, але Озакі відмовився і, порекомендувавши замість себе Кавай Тейкічі, повернувся до Японії. З собою він забрав права на переклад усіх книг міс Смедлі і врешті опублікував її автобіографічний роман "Донька Землі" [П100] японською мовою під назвою "Жінка ходить по Землі сама". [П101] Озакі використовував псевдонім "Сіракава Дзіро", [П102] під яким часто публікував ліві статті в Шанхаї. Більше року він нічого не чув від міс Смедлі, яка відвідувала санаторій на півдні Росії. Проте влітку 1934 року вона знову йому написала, і по дорозі з Америки до Шанхаю у вересні того ж року зупинилася, щоб

[П95] Пер.: jp. 水野成, en. *Mizuno Shige (Shigeru)*
[П96] Пер.: jp. 川合貞吉, en. *Kawai Teikichi*
[П97] Пер.: jp. 上海週報, en. *"Shanghai Weekly"*
[П98] Пер.: jp. 山上正義, en. *Yamagami Masayoshi*
[П99] Пер.: jp. 聯合通信, en. *Rengo Tsushin*, агенство
[П100] Пер.: Agnes Smedley "Daughter of Earth", 1929
[П101] Пер.: jp. "女一人大地を行く", en. *"A Woman Walks the Earth Alone"*, "Онна Хіторі Даічі О Юкку"
[П102] Пер.: jp. 白川次郎, en. *Shirakawa Jiro*; Сіракава - містечко, де народився Озакі

побачитись з ним у Японії. До цього часу Озакі став головним помічником Зорґе в Токіо. Зорґе попередив його, що листуватися з такими відомими комуністами, як міс Смедлі, небезпечно; це цілком могло б викликати підозри у поліції там, де їх не було, і таким чином призвести до зради всієї їхньої операції. Відтак Озакі більше ніколи з нею не спілкувався.

Озакі був плідним письменником і став надзвичайно відомим в Японії як експерт із китайських справ. Численні підписані ним статті в "Чуо корон", [П103] як і п'ять його книг про Китай, остання з яких "Сили великих держав у Китаї", опублікована в 1941 році, [П104] не дають жодного натяку на його комуністичні симпатії. Дивовижно, наскільки глибоко людина могла усвідомлювати тему Китаю, японського мілітаризму та комунізму, могла писати так багато і так широко, але ніколи не видала себе пильним японським цензорам та Поліції думок.

2.6. Макс Клаузен, радист Зорґе

Слід згадати ще одного члена кола Зорґе в Китаї. Коли Зорґе дістався Шанхаю в 1930 році, він знайшов іншого німця, Макса Ґотфріда Фрідріха Клаузена, [П105] [Ф25] також агента 4-го управління, який мав звання майора Красної армії. Клаузен приїхав з Москви рік тому і вже мав значний досвід роботи оператором підпільних радіостанцій. Такою мала бути його роль у колі Зорґе, і в Японії Клаузен мав стати головним засобом зв'язку Зорґе з Совєцьким Союзом.

Клаузен був міцним німцем з грубими рисами, не надто освіченим і останнім підозрюваним як успішний агент Красної армії. Якщо одразу відчувалося, що Зорґе та Озакі були геніальними, то Клаузен був не з тих людей, яких навіть підозрілі поліцейські могли б асоціювати з геніальним журналістом Ріхардом Зорґе. Насправді Клаузен ніколи і не був розумним оперативником; його роль завжди була обмежена комунікацією.

[П103] Пер.: jp. 中央公論, en. *"Chuo Koron"*, "Central Review"

[П104] Пер.: кн. *"Strength of the Great Powers in China" (Ajia Ni Okeru Rekkyo No Chikara)*; книга 1941 року Озакі називається дещо інакше: jp. "東亜民族結合と外国勢力" ("Східноазійське етнічне об'єднання та іноземні держави")

[П105] Пер.: de. *Max Gottfried Friedrich Clausen (Klausen)*, з 1946 року de. Max Christiansen (Крістіансен)

Макс Клаузен народився в лютому 1899 року на острові біля узбережжя Шлезвіґ-Гольштейн в сім'ї бідного крамаря і майстра з ремонту велосипедів. Його мати померла, коли йому було лише три. Після закінчення школи Макс спочатку працював у батьковій крамниці, потім став підмайстром коваля, а вечорами відвідував торгову школу. Тут він заклав основи дуже значних технічних знань, які врешті-решт створили для Зорґе радіопередавач, настільки малий, що його можна було носити в портфелі, і водночас такий потужний, що міг легко дістатися до Владівостока із Токіо.

ФОТО 25. Макс Клаузен

У 1917 році Клаузен був призваний і служив у німецькому зв'язку, будучи призначеним до радіочастини на Західному фронті. [П106] Після звільнення в 1919 році він змінив ряд не пов'язаних між собою робіт, включаючи охоронця в школі перевиховання, поки в 1921 році не почав ходити в море з Гамбурга. Саме у Гамбурзі, духовній батьківщині Зорґе та Клаузена, останній був навернений до комуністичної справи. [П107] Поразка та повоєнний неспокій, глибоке проникнення комуністів у морські спілки з їхньою пропагандою та агітацією, безробіття та відчай - усе це наклало свій відбиток на цього стійкого молодого чоловіка. У 1927 році він вступив до гамбурзького відділення комуністичної партії Німеччини.

Варто тут повторити частину пізнішої розповіді Клаузена про свій досвід:

> *У ранній юності я не цікавився політичними справами, але після вступу до армії я зустрів багато солдатів, особливо серед свого безпосереднього начальства, які були пройняті комуністичною думкою і займалися комуністи-*

[П106] Пер.: в 1917-1918 рр. намагався стати дезертиром

[П107] Пер.: в 1922 р. був ув'язнений за організацію страйка

чною пропагандою. Армійське життя … сприяло поширенню доктрини. Таким чином, юнаків нашої групи поступово залучали до ідеології наші старші. …

Коли війна закінчилася, після того, як багато старших покинули казарми, комуністичні настрої згасли. … Бажанням мого батька було, щоб я повернувся додому на роботу до коваля. Вдруге на моє політичне життя вплинув цей чоловік, який був послідовником Народної партії. [П108] *Під його настановами я став прихильником комуністів.*

У 1922 році, коли механіки всієї країни страйкували, я працював на пароплаві. Як прихильник комуністів я пішов на пікет. Усі моряки на той час були членами секції моряків загальнонімецької транспортної профспілки, яка була однією з офіційних організацій Соціал-демократичної партії. Звісно, я теж був членом профспілки. Але в 1922 році, коли комуністичні елементи утворили німецький союз моряків, я вже долучився.

Німеччина перебувала у надзвичайно важкому економічному стані, понад шість мільйонів безробітних. Уряд був абсолютно розгублений, що робити. … Я відчув, що єдиною доктриною, яка може врятувати німецький народ від нещастя, був комунізм. Коли я відвідав совєцьку Росію на борту пароплава "Нептун" і побачив чудове обладнання російської промисловості, я твердо переконався, що комунізм сприятиме найщасливішому суспільству у світі. Оскільки до цього часу комуністична партія Німеччини організовалась як легітимна політична партія, я вирішив стати її членом і брати участь у комуністичній діяльності. Повернувшись до Гамбурга з цієї подорожі, в 1927 році я подав заявку на членство в партії.

Мою заявку розглянули не одразу. Перші шість місяців я значився як член морського осередку. Мене призначили лектором, щоб сперечатися про партійну програму з моряками на моєму кораблі. Після мого посвячення мене екзамінував Карл "Лессе", лідер спілки. Пройшовши іспит, я став формальним членом комуністичної партії.

[П108] Пер.: de. *Deutsche Volkspartei, DVP*, консервативно-ліберальна ("праволіберальна") партія часів Веймарської республіки

Клаузен, мабуть, справив чудове враження своєю щирістю та відданістю партійним принципам. Вже наступного року совецький оперативник, відомий Клаузену лише як "Джордж", за рекомендацією "Лессе" запросив його приєднатися до міжнародної шпигунської групи як радист. Клаузен охоче прийняв запрошення і в лютому 1929 року поїхав до Москви, де вступив до 4-го управління генерального штабу Красної армії в якості радиста.

Клаузен отримав лише стислу індоктринацію, після чого отримав наказ відбути до Шанхаю, де мав служити радистом у китайському підрозділі 4-го управління. Перед від'їздом Клаузен отримав квиток до Харбіна і 150 доларів США американськими грошима. Йому показали фотографію людини на ім'я "Мішин", який мав бути його контактом у Шанхаї. Там йому наказали слідувати до готелю "Пелес", [П109] посидіти у вестибюлі з газетою в лівій руці і люлькою в правій. Після того, як "Мішин" з фотографії мав підійти та з ним заговорити, Клаузен повинен був дати пароль: "вітання від Ерни".

В потрібний час Клаузен сидів у вестибюлі готелю "Пелес" і передав "Мішину" вітання від Ерни. Потім він пройшов з "Мішиним" до помешкання останнього, де йому дали дві кімнати на третьому поверсі, і отримав від "Мішина" інструкції з радіотехніки. Нарешті "Мішин" відвів його на зустріч з керівником китайського підрозділу, німцем на ім'я "Лєхман", який також використовував псевдонім "Ґрєвіч". [П110] Лєхман сказав Клаузену, що він має замінити польського ренегата на ім'я Ґобл, який від'єднався від групи. З цієї дати до 1933 року Клаузен працював у різних частинах Китаю під командуванням Лєхмана; пізніше - "Алекса", ймовірно росіянина; Ріхарда Зорґе; і, нарешті, "Пола", який раніше був підпорядкований Зорґе.

Разом "Константін Мішин" і Макс Клаузен побудували короткохвильовий радіоприймач і передавач і підтримували зв'язок з іншою станцією, відомою як "Вісбаден". Це була та сама станція, яка згодом отримувала його сигнали з Токіо. Клаузен ніколи не був упевнений,

[П109] Пер.: cn. 和平饭店, en. *Palace Hotel*, готель сім'ї Сассунів (Sassoon), "східних Ротшильдів"; через банк Гонконгу та Шанхаю (ГШБК, en. *HSBC*), згаданий далі, співзасновниками якого виступали David Sassoon & Co., заходили гроші Клаузену до Японії

[П110] Пер.: зазначений в американських протоколах як en. *Willy Lehmann*; вказаний Клаузеном як американський єврей (Вейлі); [6:58] в Метьюза та російських джерелах [20:351] вказаний як рос. *Александр Иосифович Гурвич* (він же Ґурвіч-Ґорін, Ґорін, Шефтель; "Ґрєвіч" з показів Клаузена; іноді неправильно вказується як рос. *Гуревич*); латвійський єврей, який отримав освіту радіоінженера в США, де також допомагав із розвідкою

чи "Вісбаден" - це Владівосток, чи це Хабаровск, але він гадав, що перший. Враховуючи, що пізніше Москва була позначена як "Муншон", алітерація наводить на думку про Владівосток. Примітно, що в цій операції, як і в пізнішій в Японії, широко використовувалися німецьке національне прикриття та німецькі топоніми. Навіть російська мова не використовувалася ніколи, а повідомлення для кодування завжди писали німецькою або англійською.

Після введення в експлуатацію шанхайського передавача Клаузен зібрав деталі для іншого комплекту і відправив їх до Харбіна під опікою французького дипломата, який люб'язно перевіз їх контрабандою. У серпні 1929 року Клаузен сам поїхав збирати комплект до Харбіна, де в готелі "Модерн" [П111] зустрів іншого агента на ім'я "Бенедікт". [П112] "Бенедікт" познайомив Клаузена з начальником совєцьких агентів у Харбіні "Ґломберґ-Оттом". [П113] Американський віце-консул Тихо Ліллестрем [П114] дозволив "Ґломберґ-Отту" користуватися двома кімнатами своєї резиденції, і саме там Клаузен встановив свою нелегальну радіостанцію. Є деякі підстави вважати, що інформацію своєму гостю надавав також сам Ліллестрем.

Клаузен зміг повернутися до Шанхаю в жовтні 1929 року, де продовжив свою нелегальну радіодіяльність під прикриттям роботи гаражним механіком. У січні 1930 року "Лєхман" наказав Клаузену піти в готель "Анкер", де той мав зустріти друга. Цим другом виявився "Йозеф Вайнгарт", [П115] німець, якого Клаузен знав раніше в Гамбурзі і який щойно приїхав до Китаю, щоб приєднатися до групи. Через кілька днів Вайнгарт познайомив свого старого друга Макса з доктором Ріхардом Зорґе.

Після повернення до Шанхаю Клаузен переїхав до пансіонату,

[П111] Пер.: готель російського єврея Іосіфа Каспе (en. *Joseph Kaspe*)

[П112] Пер.: рос. *Сигизмунд Абрамович Скарбек*, польський єврей; в 1935 році у викупі Волдена-Рівоша буде задіяний інший "Бенедікт", en. *Brian Naidis*, російський голландський єврей [7:49]

[П113] Пер.: кн. *"Gloemberg-Ott"*, також "Ott-Gloemberg" або "Ott-Glemberg"; головою харбінської резидентури в цей період в Алексєєва [20:381] вказаний рос. *Леонид Абрамович Анулов* (*Москвичи*, ro. *Moskovici*, також *Акулов, "Костя"*), бессарабський єврей; Анулов не мав провалів; Алєксєєв вказує "Костю" резидентом харбінської групи, в той час як Клаузен вказує поруч з головою групи "Ґломберґ-Оттом" "Костю" або "Константіна Мішина"; "Ґломберґ-Отт" не згадується Дікіним, росіянами та рештою (робота Куланова, [22] наприклад, взагалі не згадує Ґломберґ-Отта)

[П114] Пер.: en. *Tycho Leonard Lilliestrom*, фін; [31] помер в Америці в 1943 році у віці 57 років [32]

[П115] Пер.: кн. *"Josef Weingart"*

де жила вдова місіс Анна Валленіус, [П116] [Ф26] біла росіянка. Їй тоді був тридцять один. Її чоловік помер чотири роки тому, і вона заробляла на життя спочатку як швачка, а потім практикуюча медсестра в Шанхайській інфекційній лікарні. І вона, і її покійний чоловік, заможний фінський гарбарник, брат того генерала Курта Мартті Валленіуса з генерального штабу фінської армії, який очолював фінську військову місію в Японії в 1937 році, жорстоко постраждали у російській революції. Як і більшість інших "білих", їм вдалося дістатися Китаю з майном, трохи більшим за власні життя, і Анна до кінця так і не оговталася від сліпої ненависті до всього большевицького.

Коли вона вперше зустріла нового мешканця, Анна мало здогадувалася, що зустріла також палкого професійного комуніста і совєцького шпигуна. Вона сприйняла Макса за хорошого, надійного автомеханіка з пристойним заробітком. Бідна жінка закохалася. Макс, здавалося, теж її любив, бо в наступні роки щоб утримати її при собі він зазнав багато незручностей і навіть поставив під загрозу свою кар'єру в партії. Це був дивний союз особистої любові з взаємною ненавистю до ідеалів один одного. Те, що вона проіснувала роками, крізь терор, небезпеку та ув'язнення, є свідченням її сили та могутності.

ФОТО 26. Анна Валленіус-Клаузен

Анна запідозрила поведінку Макса вже через кілька днів після того, як вони "одружилися". Вона була його цивільною дружиною кілька років, перш ніж йому дозволили узаконити союз. Він постійно виконував незрозумілі доручення вночі, але вгамовував її страхи, запевняючи, що він активний в антинацистському суспільстві. Лише в 1931 чи 1932 році, через рік чи два після їхнього "шлюбу", вона нарешті виявила, що штаб-квартира цього антинацистського товариства знаходиться в Москві. На той час вона вже не могла себе примусити покинути Макса.

[П116] Пер.: до шлюбу рос. *Анна Жданкова*

Роками пізніше Клаузен скаже японському суду, що Анна ніколи не втрачала ненависті до комунізму. Вона погодилася допомогти йому лише через страх перед покаранням Москви, а також тому, що він постійно нагороджував її цінними і бажаними подарунками. Наприклад, він подарував їй шубу за 2000 доларів, дорогі сукні і часто невеликими номіналами дарував американську готівку. Відповідаючи на запитання суду, чи їхній шлюб був плідним, Клаузен сказав, що ні любов, ні гроші не можуть переконати жінку завагітніти від совєцького шпигуна. Протягом багатьох років Анна гірко скаржилася, що Макс одружився з нею, бо вона йому була потрібна для маскування. "Кореспонденти новин, як Зорґе, можуть дозволити собі залишатися самотніми", - сказала вона, - "але такий бізнесмен, як Макс, потребує прикриття". Вона насміхалася з того, що вона називала мріями свого чоловіка про рай. Суд надав цим свідченням значну вагу при винесенні вироку.

За вказівкою шефа Клаузен працював у різних містах Китаю. Він встановив обладнання в Кантоні та Мукдені, а також у Шанхаї та Харбіні. З невідомої причини він не зміг викликати "Вісбаден" із Кантону. У серпні 1933 року Клаузен виїхав з Мукдена через Харбін до Сибіру і довго добирався потягом до Москви. Спочатку йому доручили подорожувати з певною жінкою-агентом, але Макс категорично відмовився від подорожі з будь-якою жінкою, окрім своєї Анни, і зрештою йому дозволили взяти замість іншої жінки дружину. Анна думала, що вони прямували до Німеччини, що підтверджувалося тим, що вони отримали німецькі паспорти в Харбіні. У першу ж ніч, коли вони були в Москві, у Клаузенів викрали все, що в них було, включно з паспортами. Можливо, 4-е управління проводило невелику перевірку. У всякому разі, скоро Макс з'явився у формі офіцера Красної армії, яку продовжував носити, поки вони були в Москві.

Після шести тижнів відпустки в Одесі Клаузен вступив до радіошколи для підвищення кваліфікації. Раптом його відрахували зі школи і відправили в одну з республік - німецьку автономію на березі Волги [П117] "як покарання за бездіяльність у Китаї". Пам'ятаймо, що це був початок російських чисток, коли тисячі комуністів за одну ніч проходили шлях від честі до ганьби, а потім так само таємничим чином поверталися в прихильність партії. Схоже, що Клаузен став жертвою подібної істерики.

Майже два роки Клаузен залишався в цьому провінційному цен-

[П117] Пер.: рос. *Автономная Советская Социалистическая Республика Немцев* Поволжья

трі, лагодив взуття, орав поля та брав участь у партійних пропагандистських програмах. Навесні 1935 року за наказом генерала Ворошилова він був відкликаний до Москви для зустрічі з "Лехманом", Зорґе і "Вайнгартом", з усіма з яких встиг працювати у Шанхаї. Зорґе шукав хорошого радиста, щоб замінити некомпетентного, якого мав при собі у Токіо. Він запросив приєднатися до нього Макса Клаузена. Пізніше Клаузен сказав японському суду: "З дитинства я не чув про Японію нічого, крім зла. В особливості я зневажав вторгнення Японії в Маньчжурію. Тому я з радістю погодився піти працювати там до Зорґе". Незабаром він вирушив до Японії, щоб приєднатися до Зорґе, який працював у Токіо вже майже три роки.

Глава 3

Зорґе організує мережу в Японії

В Китаї основна розвідувальна місія доктора Зорґе стосувалася Японії. Імовірно, коли його вперше відправляли до Шанхаю, директори 4-го управління вже розраховували на його участь у подальших операцій у Токіо. Успішно завершивши навчання, Зорґе тепер був готовий взятися за найважче завдання Красної армії.

Ріхард Зорґе повернувся до Москви в грудні 1932 року і отримав наказ відправитися до Токіо, де мав організувати та керувати абсолютно новою шпигунською групою. Хоча японці все ще перебували на ранніх етапах своєї кампанії завоювання Маньчжурії, вони вже вторглися у сферу совецького впливу. Японські та російські антагонізми були давніми та глибокими. Японські амбіції щодо сибірських територій були загальновідомі. Японські війська відступили від Владівостока лише десять років тому, але, можливо, зараз вони відчували себе сильнішими. Якими були наміри та можливості японців? У міру наближення японських військ до совецько-маньчжурського кордону завжди була ймовірність військової ескалації. Чи мали намір японський уряд чи японська армія прискорити та перетворити такі спалахи у велику війну?

Місія Зорґе полягала в тому, щоб знайти відповіді на ці запитання та знаходити нові відповіді в міру зміни умов. У 1933 році, в розпал першої пятілєтки та запеклої внутрішньої боротьби за примусову колективізацію, совєти були не в стані воювати з Японією. Згодом, з піднесенням могутньої нацистської Німеччини, існувала постійна можливість війни на два фронти. Можливо, у Токіо Зор-

ґе мав можливість знайти відповіді на питання як німецьких, так і японських намірів.

Завдання Зорґе полягало в тому, щоб описати велику картину. Віталась будь-яка японська інформація, яку він міг знайти про бойові порядки, переміщення військ або військові об'єкти та обладнання. Однак його основна місія стосувалась розвідки найвищого рівня, надсекретних планів японської армії та уряду.

Зорґе висунув чотири умови для цього призначення, з якими погодилось його начальство: (1) Він не мав мати жодних стосунків з комуністичною партією Японії або її відомими членами. (2) Він мав бути забезпечений європеоїдним помічником, але ані росіянином, ані німцем. (3) Він повинен бути забезпечений японським помічником високого рівня. (4) Він повинен мати якомога менше, наскільки це було можливо, контактів з совєцьким посольством, а це означало, що за винятком надзвичайних обставин він мав використовувати власні канали зв'язку.

3.1. Зорґе організує легенду

З метою організації прикриття в травні 1933 року Зорґе виїхав до Берліна. [П118] В Німеччині він отримав призначення спеціального кореспондента в Японії для "Франкфуртер цайтунґ", "Бенґен кур'єр", "Текніше рундшау" та "Амстердам Гандельсблатт". [П119] Він подав заявку на членство в нацистській партії, яка щойно захопила владу за Адольфа Гітлера, і його рекомендації були прийняті без всякого сумніву. Як він отримав це чудове прикриття, залишається загадкою. Ключовою газетою була "Франкфуртер цайтунґ", кореспондентом якої в Шанхаї була прихований комуністичний та совєцький агент міс Аґнес Смедлі.

Щойно захопивши владу, нацистська партія та Ґестапо ще не набули тієї ефективності та повного національного охоплення, які мали розвинути пізніше. Тим не менше, на відповідальній посаді в архіві Ґестапо мав бути совєцький агент. Коли в 1941 році була проведена перевірка, раптово виявилася дуже принизливі відомості, але в 1933 році заявки Зорґе на членство в партії та на виїзд за

[П118] Пер.: це був короткий період, коли Зорґе ризикнув не пити; контактом Зорґе в Берліні виявився Яков Бронін (Джозеф Волден) [2:98]

[П119] Пер.: кн. *"Bergen Kurier", "Technische Rundschau", "Amsterdam Handelsblatt"*

кордон в якості кореспондента залишилися неоскарженими. Згодом, прибувши до Токіо, він отримав нацистський партійний квиток. [П120] Здавалося б, у наступні роки, аж до 1941 року, коли до Берліна надійшов несамовитий запит від ґестапівця із Токіо, нікому й на думку не спадало перевірити документи на доктора Ріхарда Зорґе. Навіть коли його призначили на посаду в посольстві Токіо в 1939 році, його партійний квиток вважався достатнім доказом його лояльності. Уроки цього досвіду очевидні. [П121]

Закріпивши свою нацистську лояльність і маючи чудове журналістське прикриття, доктор Зорґе через Сполучені Штати та Канаду вирушив до Японії. В Америці, перш ніж спіймати корабель у Ванкувері, Британська Колумбія, він зустрівся з деякими американськими совєцькими агентами.

Вперше доктор Ріхард Зорґе прибув до Йокогами 6 вересня 1933 року. У цьому німецькому журналісті, здавалося, не було нічого незвичайного, і портова поліція швидко випустила його на берег. Невдовзі після цього Зорґе знайшов помешкання у непоганому районі Токіо за адресою будинок №30, Нагасака-маці, Азабу-ку і влаштувався висвітлювати японські справи для своїх різноманітних газет. Він також заявив про себе в німецькому посольстві та Німецькому клубі і був охоче прийнятий німецькою спільнотою, а також колегами по пресі.

3.2. Бранко Вукеліч, югославський комуніст

Тим часом та неординарна міжнародна організація, Комінтерн, на прохання Красної армії почала підбирати та переміщувати через весь світ агентів, які були поза всякою підозрою. Докази щодо всесвітнього контингенту та контролю Комінтерну, отримані під час розслідування канадської справи, підтверджуються доказами судового процесу Зорґе. Красній армії в Японії були потрібні шпигуни певного типу і категорії. В потрібний час накази отримали агенти Комін-

[П120] Пер.: квиток члена нацистської партії номер 2751466

[П121] Пер.: Дікін наводить інший аналогічний випадок: в 1942 році німці в співпраці з японцями заарештували Карла Хофмейера. Останній отримав партійний квиток нациста в турецькому філіалі партії в 1934 році; перед цим Хофмейер вступив до комуністичної партії Австрії та двічі арештовувався австрійцями

терну у Франції та США. Люди, які були абсолютно чужими один одному і які ніколи не чули імені Зорґе, почали збирати валізи до Токіо. Хоча згодом з'явилися інші, двома ключовими фігурами стали Бранко Вукеліч [П122] [Ф27] та Міяґі Йотоку. [П123] Вукеліч прибув із Парижу, [Ф28] Міяґі - з Лос-Анджелеса.

ФОТО 27. Бранко Вукеліч

ФОТО 28. В Японії Вукеліч зображував німця

Бранко Вукеліч був югославом, жив у Парижі зі своєю дружиною Едіт, [П124] яку Міяґі пізніше описав як "безтолкову жінку, хорошу лише для прикриття". Вукеліч був високим, міцної статури, мав каштанове волосся і тримався так, щоб японцям здавалося, що він німець. Бранко народився в Сербії в 1904 році, де його батько був офіцером.

Після закінчення середньої школи в Загребі він деякий час вивчав мистецтво, а потім вступив до університету Загребу, де зайнявся архітектурою. Через два роки, в 1926 році, він поїхав до Парижа, покинувши мистецтво задля юриспруденції в Паризькому університеті. Проте, перш ніж закінчити курс, він пішов працювати в Компані Женераль Електрісіте. [П125] Саме в цей час він зустрів Едіт, датчанку, про яку нам відомо небагато, і з нею одружився.

[П122] Пер.: кн. *Branko de Voukelitch (Vukelić)*, югославський єврей [33]
[П123] Пер.: jp. 宮城与徳, en. *Miyagi Yotoku*
[П124] Пер.: en. *Edith Olsen*, датчанка
[П125] Пер.: fr. *La Compagnie Générale d'Electricité (CGE)*

Вукеліч зацікавився марксистськими рухами перебуваючи студентом у Загребі. У 1924 році він був заарештований як член Загребської студентської групи марксистів. Приблизно з 1925 року він брав участь у хорватському русі за незалежність (проти Югославії), який мав підтримку комуністичних елементів. Однак формально він став комуністом лише в січні 1932 року. Він зустрів когось із колишніх товаріщів Загребської студентської групи марксистів у Парижі і через них приєднався до партії. Невідомо, була це французька чи югославська партія.

ФОТО 29. Єлєна Феррарі на роботі

ФОТО 30. Єлєна Феррарі на відпочинку

У березні 1932 року хорватські друзі Вукеліча познайомили його з таємничою "балтійською жінкою Ольґою", [П126] [Ф29] яка переконала його приєднатися до так званого "розвідувального органу червоного інтернаціоналу" в Парижі. Він вступив у партію і став совєцьким агентом майже одночасно. Совєти, таким чином, однаково можуть використовувати в якості агентів людей, які або зовсім не є членами партії, за умови, що вони готові іти на кожну жертву заради партійної справи, або тих, хто має партійні квитки, на яких ледь висохли підписи. На вибір скоріше впливають попередні інтереси та переконання відповідної людини, а не формальна прихильність до партії.

[П126] Пер.: Метьюз (2019) [2:113] та Дікін (1965) [3:122] надають два припущення щодо її особи; Алексєєв (2020) [23:146] вказує її однозначно як Єлену Феррарі (рос. *Елена Константиновна Феррари*, українська єврейка, м. Дніпро) [Ф30]

Вукеліч вперше почув, що його відправлять за кордон від неназваного російського єврея, який сказав йому, що той буде призначений на службу в Японію або в Румунію. Отримавши дозвіл від "Ольґи" взяти з собою на цю місію дружину, він відправив Едіт до Данії на короткий курс фізичної культури в разі потреби законного прикриття за кордоном. Як виявилося, щоб роззброїти японські підозри було достатньо її зайнятості домогосподаркою.

У жовтні 1932 року Вукеліч отримав наказ вирушити до Японії. Його призначили спеціальним кореспондентом у Токіо французького художнього журналу "Ля вю" та югославської щоденної газети "Політіка". [П127] Бранко та Едіт з їхнім маленьким сином відпливли з Марселя 30 грудня 1932 року. Пройшовши туристичним маршрутом через Червоне море та ненадовго зупинившись у Сінґапурі та Шанхаї, 11 лютого 1933 року свіжеспечений журналіст та його родина зійшли в Йокогамі. [П128] Після тимчасового проживання в готелі "Імперіал" [П129] Вукеліч знайшов місце в апартаментах Бункьо в районі Хонґо, мабуть, найкращих апартаментах в Токіо.

Оскільки Зорґе ще не прибув, Вукеліч встиг розпочати свою газетну кар'єру, вільний від необхідності займатися підривною діяльністю. Однак йому вказали, як зв'язатися з радистом Зорґе "Бернхардтом", якого він зустрів так, як пояснила "Ольґа". Після того, як восени Зорґе дістався Токіо, "Бернхардт" представив йому Вукеліча. Під час першої зустрічі Зорґе використав ім'я Шмідт, що стало дивною мірою обережності, оскільки Бранко знав, що він був там, щоб на нього працювати, і в будь-якому випадку обидва як журналісти повинні були зустрічатися на прес-конференціях та інших місцях, де Бранко міг би дізнатися його справжню особу.

Це був довгостроковий проект, і Зорґе не поспішав починати, поки його механізм не запрацював безвідмовно. Йому потрібні були агенти, чимала їх мережа, відповідний радіо та кур'єрський зв'язок, фотолабораторія та хороші зовнішні контакти.

Головною мішенню Зорґе було посольство Німеччини, але він мав не більшу популярність, ніж будь-який інший німецький журналіст, і меншу, ніж ті, хто представляв всемогутнє агентство Дойчез

[П127] Пер.: fr. *"La Vue"*, ср. *"Политика"*

[П128] Пер.: Метьюз вказує що Вукеліч вже володів 8 мовами [2:113]

[П129] Пер.: голандський архів вказує безліч підозрюваних комуністичних агентів серед персоналу готелю [5:32]

Нахріхтенбюро. [П130] Тим не менше через знайомство з його дружиною він знав помічника німецького військового аташе, підполковника Ойґена Отта, [П131] [Ф31] який тоді служив у Наґої в японському артилерійському полку. Зорґе випадково познайомився з місіс Отт багато років тому, коли вона була дружиною архітектора в Мюнхені. Ходили чутки, що місіс Отт була досить радикальною у своїх поглядах і навіть що вона була комуністкою, хоча позитивних доказів цьому немає. [П132] Чи то безпосередньо, чи через місіс Отт Зорґе познайомився з полковником, і поступово між цим офіцером рейхсверу та непідозрюваним агентом Красної армії зав'язалася міцна дружба.

Отт не любив нацистську програму, але виконував накази уряду. Він прибув до Японії в 1933 році після того, як його перевели з Німеччини офіцери вищого рангу, які побоювалися за його безпеку протягом тривалих на той час нацистських чисток. Що б Отт не знав чи думав про Німеччину, він майже нічого не знав про Японію, і він був радий знайти в особі свого нового друга Ріхарда солідне сховище відомостей про японців, японську політику та її тенденції, а з ними джерело мудрих порад. Коли Отта підвищили, і той переїхав до Токіо, його дружба з Зорґе поглибилася, і їхні зустрічі почастішали.

ФОТО 31. Німецький посол Ойґен Отт

Зорґе просував свою кампанію за прийняття в німецьке посольство з самого початку. Одночасно він розвивав свою організацію. Сім'я Вукелічів переїхала з апартаментів Бункьо в листопаді до приватного будинку в Санаї-цьо, Ушіґоме-ку. Зорґе потребував більшої конфіденційності. Бранко, захоплений фотоаматор, мав у своєму будинку для потреб власного хобі фотолабораторію. Згодом там фотографували документи, та для передачі до Шанхаю чи совєцького посольства був виготовлений мі-

[П130] Пер.: de. *Deutsches Nachrichtenbüro, DNB*, ДНБ
[П131] Пер.: de. *Eugen Ott*
[П132] Пер.: Метьюз описує звабления Ріхардом Зорґе місіс Отт [2:133]

крофільм. Саме в цьому будинку в квітні-травні 1934 року "Бернхардт" побудував свій габаритний радіопередавач.

3.3. Міяґі Йотоку, митець і шпигун

З метою допомоги своїй людині, Зорґе, Комінтерн продовжував переміщувати інших своїх людей через цілий світ. Точний механізм у справі Зорґе, за допомогою якого Комінтерн постачав людей на потреби Красної армії, є невідомим. Можливо, "Ольґа" працювала в 4-му управлінні, а Вукеліч був завербований безпосередньо для розвідки Красної армії, але Міяґі Йотоку [Ф32] в Лос-Анджелесі не мав з 4-м управлінням жодних зв'язків. Очевидно, що він був завербований американською комуністичною партією та Комінтерном, хоча по суті став агентом 4-го управління совєцької армії. Міяґі ніколи точно не знав, на кого працює. Найважливішим є те, що Міяґі, Озакі та багато інших мали лише туманні уявлення про те, на яку саме агенцію працювали. Все, що їм було потрібно, щоб вчинити зраду, - це загальне уявлення про те, що комуністи були зацікавлені в їхніх послугах і що якимось чином їхня інформація потрапляє на духовну батьківщину всіх комуністів.

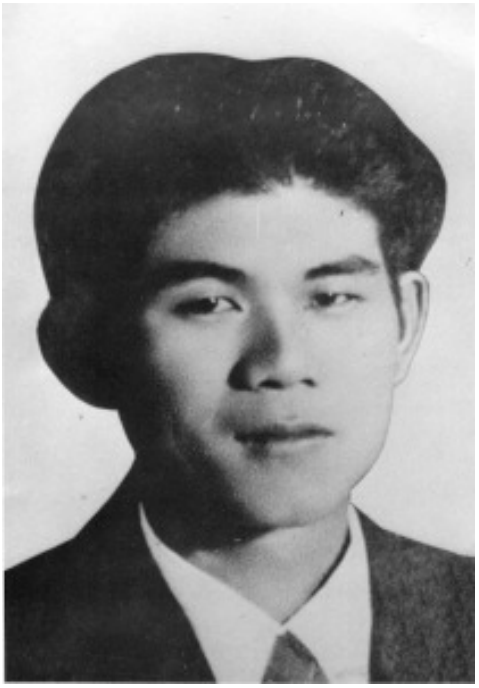

ФОТО 32. Міяґі Йотоку

З метою завершити перелік токійських оперативників вищого рівня до імені Зорґе, Озакі, Вукеліча та Клаузена потрібно додати ім'я Міяґі Йотоку. Міяґі, японець, який жив у Сполучених Штатах з 1919 року і був членом американської комуністичної партії, був обраний Комінтерном з метою задовольнити прохання Зорґе про японського помічника. Пізніше Зорґе особисто долучив до мережі Озакі, але Міяґі був тим, кого до нього відправили офіційно. Міяґі також став безцінним, хоча, враховуючи його попередню історію, видається

дивним, що розвідка Красної армії могла вважати його особливо корисним агентом.

Міяґі Йотоку був родом з Окінави, 10 лютого 1903 року народження. Як і багато жителів Окінави, його батько мігрував спочатку до Давао, а потім до Каліфорнії, де працював на фермі поблизу Лос-Анджелеса. Старший Міяґі повернувся до Окінави в 1920 році і помер у 1938 році.

Хлопчика Йотоку виховували його бабуся та батьки по материнській лінії. Після закінчення початкової школи в 1917 році він вступив до педагогічного інституту, але в 1919 році був змушений залишити його через хворобу. У нього був туберкульоз, який його мучив до кінця його короткого життя.

Міяґі приєднався до свого батька в Каліфорнії в червні 1919 року і протягом двох років навчався в школі поблизу Броулі, де вивчав англійську мову. Протягом наступних чотирьох років він відвідував мистецькі школи спочатку в Сан-Франциско, а потім у Сан-Дієго, де був змушений перервати роботу через уражені легені. Він закінчив художню школу Сан-Дієго в 1925 році, але близько року пропрацював на фермі поблизу Броулі, перш ніж зміг використати свою художню підготовку. З листопада 1926 до 1933 року Міяґі керував рестораном "Оул" [П133] в Малому Токіо в Лос-Анджелесі в партнерстві з кількома японськими друзями: Кенден Табо, Джун Матайоші, Шінсей Кочі та Кокі Накамура. Він почав малювати і, на власну радість, незабаром почав заробляти картинами достатньо, щоб підтримувати себе незалежно від ресторану. Влітку 1927 року він одружився з Чійо Ямакі, жінкою, яка займає в його справі мало місця.

Холостяцьке приміщення Міяґі були замалими для подружнього життя, і незабаром він і його наречена переїхали жити у Лос-Анджелесі до будинку японського фермера Кітабаясі Йосісабуро. [П134] Роками пізніше місіс Кітабаясі мала стати другорядним членом кола Зорґе.

У випадку кожного з цих агентів питання мотивації, як і дій, має велике значення. Після арешту Міяґі невимушено дав свідчення. [П135] Його свідчення зображує його як досить розгубленого моло-

[П133] Пер.: en. *"Owl"*, "Сова"

[П134] Пер.: jp. 北林芳三郎, en. *Kitabayashi Yoshisaburo*

[П135] Пер.: перед цим Міяґі здійснив невдалу спробу суїциду, викинувшись з другого поверху відділення Токко [2:320]

дого чоловіка із міцним суспільним сумлінням, але непевними переконаннями. Тим не менше, незважаючи на цю невизначеність, агенту Комінтерну варто було лише попросити, щоб той відмовився від безпеки в Лос-Анджелесі і поїхав до Токіо з метою зрадити Японію: ризикнув, і зрештою втратив життя.

> *В моєму дитинстві був час, коли я був щирим і простим націоналістом, але навіть тоді я ненавидів тиранію японської бюрократії. Лікарі, юристи, банкіри та відставні чиновники зазвичай приїжджали … з Каґосіми, ставали лихварями та експлуатували місцевих фермерів. Я ненавидів цих людей, тому що мій дід навчив мене ніколи не знущатися над слабкими. Так само він навчив мене історії Окінави, порівнюючи … (наш) славний період … з нинішнім напівколоніальним статусом. … Я вважаю, що вперше мій погляд на політичні питання звернула сувора критика моїм дідусем цієї … тиранії та бідності народу Окінави.*

В Америці Міяґі мав чимало настільки ж невдоволених друзів, і разом з ними він почав вивчати марксистську літературу. Про цей період він сказав: “Я не кажу, що на мене не впливали мої друзі та книги, які я прочитав, але на мене більше вплинуло те, що я побачив: непослідовність американського капіталізму, тиранія правлячих класів, і, перш за все, нелюдська дискримінація азіатських рас. Я прийшов до висновку, що комунізм - ліки від усіх цих хвороб”.

Зазначимо, що Міяґі прибув до Каліфорнії в розпал антияпонської агітації, а також в період російської революції. Цілком імовірно, що він гостро постраждав від дискримінації всіх азіатів, але особливо японців, що на той час було поширеним в штаті Каліфорнія, і, у свою чергу, вважав вишикувані армії Леніна і Троцкого надією на вільне і щасливіше суспільство.

Хоча Міяґі в ті перші дні не приєднався до комуністичної партії, він був достатньо близький до неї, щоб достатньо знати про її діяльність. Він та його друзі з ресторану “Оул” організували в 1926 році навчальний гурток для обговорення соціальних проблем. Паралель із канадськими навчальними групами вражає. [П136] Після другої чи

[П136] Пер.: див. додаток 1

третьої зустрічі до них приєдналися деякі комуністичні лідери: Такахасі [псевдонім], американський професор російської мови, ім'я якого називають Гербертом Гаррісом, і швейцарець на ім'я Фістер. Для цієї зацікавленої групи ці чоловіки читали лекції. Поступово на збори почали приходили інші комуністи, але збільшувалося й число некомуністів. До цього часу неформальна навчальна група стала клубом під назвою "Товариство світанку" (Ремейкай). [П137]

ФОТО 33. Кеммоцу Садаїті

Клуб розколовся в 1927 році через суперечку між комуністами та некомуністами. Комуністи вийшли та сформували нову асоціацію, Товариство класової війни (Кайкюсен), [П138] але Міяґі, який за власним уявленням ще не повністю став комуністом, залишився з Ремейкай. В 1928 році Кайкюсен розширилося до Трудового товариства (Родо Кьокай) [П139] і почав видавати журнал "Класова війна" ("Кайкюсен") та щотижневий бюлетень новин "Новини праці" ("Родо сімбун"). [П140] Приблизно в цей час Каліфорнійське відділення американської комуністичної партії створило штаб-квартиру в Лос-Анджелесі, до якої одразу приєдналося Трудове товариство (Родо Кьокай). Незабаром після цього, коли в Сан-Франциско була організована японська секція американської комуністичної партії, там почали публікувати "Новини праці ("Родо сімбун").

Міяґі добре знав усі ці події, але залишався осторонь. Вперше він приєднався до комуністичного фронту в 1929 році, коли Акаґі Тецу та Йосіока [П141] створили Товариство пролетарського мистецтва під

[П137] Пер.: jp. 黎明会, en. *Reimeikai*, en. *"New Dawn"*

[П138] Пер.: jp. 階級戦社, en. *Kaikyusen Sha*, jp. 階級戦線, кн. *Kaikyu Sensen*, класовий фронт

[П139] Пер.: jp. 労働協会, en. *Rodo Kyokai*

[П140] Пер.: jp. 在米労働新聞, en. *Zaibei Rodo Shimbun*

[П141] Пер.: jp. 赤木鉄, en. *Akagi Tetsu*, jp. 吉岡, en. Yoshioka (Seiichi); він же *Suzuki Nangoku*; обидва пізніше депортовані

егідою Товариства праці (Родо Кьокай). Багато членів були його друзями, наприклад: Кеммоцу, [П142] [Ф33] редактор "Родо сімбун"; місіс Кітабаясі, власниця його помешкання; та його дружина Чійо.

Політична діяльність іноземців у США, спрямована на зміну та повалення американських інституцій, була протизаконною. В 1929 році Кеммоцу Садаїті та Кобаясі Ісаму були заарештовані в Сан-Франциско, а Хоріучі Тецудзі та Ямагучі Ейносуке [П143] в Лос-Анджелесі. Для відновлення справи американська комуністична партія надіслала з Нью-Йорку Яно Цутомо. [П144] Проте в 1930 році японська секція партії була дуже серйозно вкорочена, коли велику кількість комуністів заарештували під час загальних зборів партії в Лонг-Біч. Сім заарештованих були депортовані замість Японії до Гамбурга під гарантію німецького посла. Міяґі вірив, що одразу, як досягли Німеччини, ті попрямували на Росію. [Ф34] Хоча японська секція партії і втратила тих депортованих, в 1931 році вона була реконструйована, і поруч з тим, що в партію віталися всі японці, особливо енергійно залучались представники нісей, [П145] які могли брати участь у політичних рухах легально. Серед нових членів, які приєдналися до американської комуністичної партії в цей час, були Міяґі Йотоку та місіс Кітабаясі.

Міяґі був офіційним членом американської комуністичної партії трохи більше року, коли до нього звернулись Яно та інший агент Комінтерну, ім'я якого невідоме. Вони попросили його поїхати на місяць до Токіо, де той мав служити агентом Комінтерну. Про Красну армію згадок не було. Яно, зрозуміло, був агентом Комінтерну, хоча, можливо, той, хто був із ним, представляв інше відомство. Вони сказали Міяґі звернутися за інструкціями до агента Комінтерну на той момент в Лос-Анджелесі на ім'я Рой. Можливо, це був той самий Рой, член Комінтерну зі Східної Індії, який служив у Бородіна [П146]

[П142] Пер.: jp. 健物貞一 (剱持貞一), en. *Kenmotsu (Kemmotsu) Sadaichi (Teiichi)* (також jp. ササキ三浦, en. *Sasaki Miura*, або *Vasiliev*), рос. *Сасаки Садаити Кем-Моцу*, Кеммоцу Садаїті (Теїті), лідер японських комуністів в США, депортований після демонстрації 1929 року з закликами до громадянської війни та облави 1930 року (див. резолюцію справи "Sadaichi Kenmotsu v. Nagle"); в 1933 році навчався в Москві в МЛШ (рос. *Международная Ленинская Школа*) [34]

[П143] Пер.: jp. 小林勇, en. *Kobayashi Isamu*; jp. 堀内鉄次, en. *Horiuchi Tetsuji*; jp. 山口鋭之助, en. *Yamaguchi Einosuke*: редактори Кайкюсен та члени Реймейкай; депортовані слідом за Кеммоцу Садаїті

[П144] Пер.: jp. 矢野努, en. *Yano Tsutomo* (псевдонім jp. 武田, en. *Takeda*); призначений Джорджем Харрісоном (en. *George Harrison)*, секретарем Тихоокеанського секретаріату профспілок (ТСП), як "політично та технічно підготовлений" [35:93]

[П145] Пер.: jp. 二世, "друге покоління", діти японських емігрантів

[П146] Пер.: рос. *Михаил Маркович Грузенберг (Бородин)*; білоруський єврей, в 1920-

СВИДЕТЕЛЬСТВО О СМЕРТИ

Гражданин(ка) Сасаки
фамилия
Садаити / Кем-Моцу /
имя, отчество
умер(ла) 08.09.1942 года
число, месяц, год
Восьмого сентября тысяча девятьсот
(прописью)
сорок второго года.

в возрасте 42 лет, о чем в книге регистрации актов о смерти
19 97 года сентября месяца 15 числа
произведена запись за № 3-ОСОБАЯ КНИГА
Причина смерти Упадок сердечной деятельности

Место смерти: город, селение пос. Золотистый
район Сеймчанский
область, край Магаданская
республика Российская Федерация
Место регистрации отдел ЗАГС г. Лобни
наименование
Московской области
местонахождение органа ЗАГСа
Дата выдачи 15 сентября 19 97 г.

Заведующий отделом (бюро)
Власти актов гражданского состояния

ЗГПК № 300710

МТГ. 1996.

ФОТО 34. Кеммоцу на відпочинку (Магаданська обл.)

в Китаї в 1927 році. Міяґі, здається, готовий був відправитись раніше, але відкладав від'їзд з місяця на місяць, тому що, як він висловився, був зайнятий живописом. Ймовірно, він також вагався лишати свій будинок у Сполучених Штатах та натомість ризикувати у Токіо. В його історії не було нічого, що представляло б його героїчною фігурою чи навіть потенційно небезпечним шпигуном. Можливо, тому із багатьох японських комуністів у Каліфорнії обрали саме його.

Нарешті у вересні 1933 року Рой зажадав від Міяґі починати негайно. Або через незнання, або задля прискорення процесу, Рой пообіцяв, що той незабаром повернеться в Лос-Анджелес. Рой дав йому 200 доларів на витрати та одну доларову банкноту, яку він мав показати людині, яка зустріне його в Токіо, в якої буде інша купюра, з номером більшим на один. Міяґі мав чекати на оголошення про купівлю в японському рекламному таблоїді "Джапан адвертайзер". [П147] Коли він бачив, що хтось запитує укійо-е - японський жанр графіки, - він мав відповісти. Якщо людина, яку він зустрів через рекламу, мала цю іншу доларову купюру, він повинен був виконувати її інструкції.

Міяґі більше не міг відкладати виконання своїх обов'язків і незабаром виїхав до Японії. Оскільки він очікував швидкого повернення, він залишив усе своє особисте майно, а також дружину, Чійо, в Америці. Більше він їх ніколи не побачить.

Міяґі прибув до Токіо в жовтні 1933 року. Хоча вони ще не зустрілися, усі головні помічники Ріхарда Зорґе тепер були в Японії. Міяґі осів, пристосовуючи себе до життя Токіо, абсолютно для нього нового, та щодня читав таблоїд. Між 14 та 18 грудня рекламу нарешті розмістив Вукеліч: "Хотів би придбати укійо-е". Міяґі відповів на оголошення, і через кілька днів Бранко Вукеліч та Міяґі Йотоку вперше зустрілися в рекламному агентстві Іссуї Ша, де порівняли доларові купюри.

3.4. Ранній період токійської мережі

Головні ланки мережі тепер були на своїх місцях: доктор Ріхард Зорґе, лідер; Бранко Вукеліч, "нейтральний" контакт із пресою; Міяґі

х призначений Леніним головним архітектором китайської революції; пізніше - головний редактор англомовного совєцького видання "Moscow News"

[П147] Пер.: jp. "ジャパン・アドバタイザー", "The Japan Advertiser"

Йотоку, невинний японський художник; і темна незграбна постать, радист "Бруно Вендт", він же "Бернхардт". Наступне завдання полягало в тому, щоб організувати прості засіби комунікації всередині мережі та встановити японські та інші контакти, які мали забезпечити потік корисної інформації. Подібний безперервний потік відомостей про Японію можна було очікувати від совєцького посольства: група Зорґе мала створити щось інше і важливіше.

Вукеліч познайомив Міяґі з Зорґе наприкінці грудня 1933 року в художній галереї Уено. Спочатку розмова була загальною, але після чотирьох-п'яти зустрічей Міяґі зрозумів, що завданням Зорґе була не комуністична пропаганда, а розвідка, і що від нього очікують допомоги. Коли Зорґе зробив офіційну пропозицію в січні 1934 року, Міяґі погодився з деяким небажанням. Його комуністична приналежність абстрактно підготувала його до роботи на совєти, але попередній досвід не готував його практично чи психологічно бути агентом у Японії. Цікавою є розповідь про його вагання:

> *Пройшов деякий час, перш ніж я міг погодитися приєднатися до групи Зорґе. Якби я був у Сполучених Штатах, моя позиція була б іншою, але якою була б позиція японця, який працює в Японії? В особливості, чи не суперечило це мені самому, оскільки мене цікавила расова емансипація? Я все-таки вирішив взяти участь, коли усвідомив історичну важливість місії, оскільки ми допомагали уникнути війни між Японією та Росією. Спочатку я мав на меті вийти з гри, як тільки знайду когось на заміну, тому що я не мав підготовки для такої роботи. Минав час, і я зрозумів, що немає нікого, хто б хотів виконувати цю роботу. Тому я залишився, хоча добре знав, що те, що я роблю, є незаконним і що у воєнний час мене повісять.*

І Міяґі, і Озакі задовольнили свою совість у зраді власної країни, аргументуючи тим, що вони таємно працювали, щоб запобігти війні, яка стала б катастрофою як для японців, так і для росіян, але якої можна було б уникнути лише шляхом постачання вагомих розвідувальних даних про японські військові плани до Совецького Союзу. Виходячи з цього, вони дійшли висновку, що якщо війна почнеться, незважаючи на всі їхні зусилля, то совецька перемога задовольнить основні потреби простих людей.

Безпосередні контакти Зорґе відбувалися через звичайні ка-

нали преси. Він прибув до Японії з рекомендаційними листами до видатних японців на державній службі, таких як Сіраторі Тосіо, кар'єрного дипломата, який роками пізніше мав стати обвинуваченим у токійському трибуналі над військовими злочинами, і Дебучі Кацуджі, іншого кар'єрного дипломата з тривалим дружнім досвідом роботи в США. Приналежності Зорґе до нацистської партії було достатньо, щоб надати доступ до німецького посла Герберта фон Дірксена [П148] та інших посадовців у посольстві, тоді як особисті якості виявились достатніми для гарантій, що його запросять знову.

ФОТО 35. Варшавський м'ясник Мейсінгер

Коли полковник Ойґен Отт був підвищений до генерал-майора та від помічника військового аташе до військового аташе і, нарешті, до посла, Зорґе отримав доступ до найдобірніших німецьких даних по Японії. Отт вважав інформацію та поради Зорґе безцінними, і зайвим буде казати, що 4-е управління в Москві через Зорґе вважало інформацію Отта безцінною не менше. З роками Отт почав досить невимушено демонструвати Зорґе офіційні документи, обмінюватися з ним думками та тримати в курсі подій. Так само військовий аташе, військово-повітряний аташе, військово-морський аташе та начальник Ґестапо при посольстві з 1940 року - полковник Йозеф Мейсінгер [П149] [Ф35] - почали довіряти й покладатися на доктора Ріхарда Зорґе. Здається, в ньому сумнівався тільки військово-морський аташе, і не через підозру в совєцькій приналежності, а тому, що він йому не подобався. [П150]

[П148] Пер.: jp. 白鳥敏夫, en. *Shiratori Toshio*; jp. 出淵勝次, en. *Katsuji Debuchi*; de. *Herbert von Dirksen*

[П149] Пер.: de. *Joseph Meisinger*; відомий як "Варшавський м'ясник", відісланий до Японії замість суда через військові злочини в Польщі; з березня 1941 року мав спостерігати за Зорґе, натомість разом налягав на чарку

[П150] Пер.: перші підозри щодо минулого Зорґе досягли Берліна через скарги в закордонне відділення партії; до кінця 1940 року з повноцінними відомостями про минуле Зорґе ознайомився голова Ґестапо Вальтер Шелленберг, в наслідок чого до Зорґе був приставлений Мейсінгер [2:247]

Звичайно, Зорґе знадобився не один рік, щоб досягти такого рівня неймовірної довіри в німецькому посольстві, але до 1939 року цей шлях був пройдений весь. Після початку європейської війни Отт призначив Зорґе прес-аташе посольства, надавши йому німецький оклад та можливості офіційної посади. Більшість ранків кожного дня після того, як Зорґе читав прес-релізи про хід війни в Європі, він приєднувався до посла під час пізнього сніданку. Зорґе мав багато чого розповісти послу у вигляді японських пліток і фактів, і, в свою чергу, посол мав багато розповісти Зорґе. Він показував Зорґе інструкції з батьківщини та запропоновані ним відповіді. Інші керівники місії наслідували приклад посла; найближчим офіцером до доктора Ріхарда Зорґе, совецького шпигуна, був не хто інший, як полковник Ґестапо Мейсінгер. За нагоди Зорґе запам'ятовував головні повідомлення цих документів і розмов, а іноді фотографував документи камерою. [П151] Як і Вукеліч, він був невиправним ентузіастом-фотоаматором.

Після 1939 року, з його офісом у німецькому посольстві і фактично як частина розвідувальної організації цього посольства, посада Зорґе стала ідеальною для того, щоб дізнатися все про Японію, її можливості та наміри із того, що було відомо союзнику Японії Німеччині. Проте німецьким союзникам було багато чого невідомо, і цю інформацію Зорґе мусив збирати іншими способами. Однак після підписання Тристороннього пакту 27 вересня 1940 року генеральний штаб японської армії та флоту набагато вільніше обговорював свої проблеми з відповідними членами німецького посольства. Співробітники посольства відверто питали Зорґе про його думку. І Зорґе був справді головним архітектором цього пакту Осі. Генерал Отт відчував себе настільки зобов'язаним Зорґе за його роботу в розвитку Тристороннього пакту, що мав намір зробити Зорґе присутнім на офіційному підписанні в Токіо. Спеціальний представник Гітлера, доктор Генріх Штамер, який прибув з Китаю для завершення договору, заперечив, і Зорґе не був присутній. Штамер не мав підозр щодо чесності Зорґе. Щонайбільше, він, мабуть, заздрив отриманню такої честі відносно невідомою і другорядною особою. Однак в історії мережі Зорґе немає нічого більш іронічного, ніж участь Зорґе в укладенні Тристороннього пакту, який неминуче прискорив війну.

[П151] Пер.: одна з німецьких коханок Зорґе, якій він зізнався про комуністичне минуле та дружину у Москві, передала Зорґе копію ключа від своєї кімнати, куди заселився Мейсінгер; за нагоди Зорґе пробрався до кімнати Мейсінгера та ознайомився з його звітами про себе [2:305]

ФОТО 36. Фрагмент “Асахі” демонструє портрет Кокса та зображує його траекторію

Ці акценти на успіхах Зорґе оминають його перші та найважчі роки, коли він повільно стверджував себе та свою шпигунську мережу. Як газетні кореспонденти Зорґе та Вукеліч відвідували прес-конференції міністерства закордонних справ та Інформації комісії, [П152] мали дружній доступ як до японських, так і до іноземних кіл преси, де завжди можна було отримати багато загальної інформації, і дійсно мали вірних друзів у різних консульствах та посольствах. Вукеліч був особливо успішним у зовнішньополітичних завоюваннях. За його свідченнями, він мав багато приватних розмов з британським військовим аташе генерал-майором Френсісом Піґґоттом. [П153] Він був дуже близьким до співробітника Рейтер, Джеймса Кокса, [П154] який мав доступ до британського посольства, перш ніж стрибнути з вікна у штаб-квартирі Кемпейтай в липні 1940 року. [Ф36] У 1938 році Вукеліч сам став членом агенства Авас, отримавши більший авторитет і більше контактів. Там він знайомився з усталеними поглядами та новинами французького посольства або безпосередньо, або через свого колегу, керівника бюро Авас Робера Ґійєна. [П155] А через вродливого й вдумливого Джозефа Ньюмана з “Нью-Йорк геральд трібьюн”, який мав вільний доступ до Юджина Думана, [П156] радника американського посольства, він був в курсі американської

[П152] Пер.: jp. 情報委; пізніше - Інформаційне бюро кабінету міністрів, jp. 内閣情報委員会, en. *Cabinet Information Bureau*

[П153] Пер.: en. *Francis Stewart Gilderoy Piggott*, британський військовий аташе в Токіо 1936-1939 років

[П154] Пер.: en. *James Melville Cox*, кореспондент Ройтерз (en. *Reuters*); покінчив життя самогубством 29 липня 1940 року після розмови з Кемпейтай; Британія не оскаржувала заяви про самогубство, але виплатила його дружині чималу компенсацію

[П155] Пер.: fr. *Robert Guillain*; fr. *Agence Havas*, з 1944 року - *Agence France-Presse (AFP)*

[П156] Пер.: en. *Joseph Newman*; en. *“New York Herald Tribune”*; en. *Eugene Hoffman Dooman*

активності. Оскільки кожне посольство наполегливо працювало над збором інформації про Японію, а також над тим, щоб підтримувати зв'язок із поглядами своїх домашніх урядів, Зорґе зміг зібрати та оцінити погляди німецького, американського, французького та британського посольств у Токіо. Очевидно, що документальні підтвердження та таємні плани він міг отримати лише в німецькому посольстві, але інформація з посольств, які виступали проти Осі, послужила дуже корисною перевіркою висновків, до яких могли дійти німці.

Більшість записів допиту Вукеліча втрачено, тому належним чином оцінити його внесок у роботу мережі немає можливості. Але схоже на те, що під тиском Вукеліч проявив хоробрість більшу, ніж будь-хто з інших членів мережі, оскільки навіть у збережених матеріалах та резюме прокурорів, якими ми володіємо повністю, йому приписується небагато. [П157] Його рання смерть у в'язниці піднімає питання про тортури. [П158] На момент смерті йому був лише сорок один, і записи не вказують, щоб до арешту він відрізнявся фізичною слабкістю. Цілком можливо, що він був твердий у своїй відмові говорити, і з ним поводилися відповідним чином.

В розмові з прокурорами та поліцією Зорґе гостро критикував Вукеліча та всіх його помічників, окрім Озакі. Можливо, він сподівався допомогти їм, мінімізуючи їхній внесок, але, швидше за все, його слова були відображенням його власної зарозумілості. Про Бранко він мав сказати наступне:

> *Вукеліч приїхав до Японії з вираженою метою стати членом моєї розвідувальної групи. Водночас він, як і я, для прикриття шпигунської роботи був кореспондентом преси. У той час як я вважав свою роботу в газеті набридливою, оскільки справжньою роботою була розвідка, Вукеліч витрачав усе більше і більше зусиль на репортерство і повторював мені все, що чув, без жодної проникливості. Він переклав усе оцінювання на мене.*

Едіт Вукеліч [Ф37] була нудною жінкою; невдовзі вона набридла Бранко. Потинявшись по токійських барах, він нарешті зустрів Яма-

[П157] Пер.: Метьюз вказує, що Вукеліч розколовся першим, повіривши в банальну хитрість прокурора про те, що решта групи все розповіла [2:331]
[П158] Пер.: перед смертю Вукеліч важив 32 кілограми [2:347]

закі Йосіко [П159] і в неї закохався. Вона вільно говорила англійською і, здається, була досить привабливою. Незабаром вона стала коханкою Бранко, і, за словами японської поліції, не була байдужою до уваги доктора Зорґе. Імовірно, Бранко про цю помилку не дізнався.

ФОТО 37. Едіт Олсен (Вукеліч)

Едіт і Бранко роз'їхалися в липні 1938 року; [П160] тоді до нього переїхала Йосіко. Бранко вмовив Едіт на розлучення; останнє набуло чинності 18 грудня 1939 року, і в січні 1940 року Бранко одружився на Йосіко. Здається певним, що це був союз любові й пристрасті, і що Йошіко Ямазакі не мала нічого спільного зі шпигунством чи навіть підозри, що воно відбувалось. Японська вища спеціальна поліція дійшла в цьому переконання. Роблячи такий висновок, вони навряд чи помилилися з точки зору доброзичливості.

Немає сумніву в тому, що Едіт Вукеліч приїхала до Японії свідомо як совєцька шпигунка, в міру можливостей допомагала своєму чоловікові, а через нього - доктору Ріхарду Зорґе у шпигунстві на користь Красної армії. Вона пішла з мережі не через розчарування в комунізмі та СССР, а через те, що її чоловік, Бранко, вважав за краще жити з іншою жінкою.

Едіт не дозволяли виїхати, доки Зорґе не отримав дозвіл з Москви. Імовірно, вона дала обіцянки, які, на думку совєцької влади, були достатньо обов'язковими, перш ніж вони дозволили їй покинути мережу та Японію. Відомості про виплати Едіт суперечливі. Незадовго до того, як вона відпливла, Зорґе передав для неї Клаузену 500 доларів, але той їх так і не віддав. Це стало причиною жорстокої сварки між Максом і Вукелічем. Однак у звіті японської поліції стверджується, що росіяни вже заплатили їй 5 тисяч доларів, до яких

[П159] Пер.: jp. 山崎淑子, en. *Yamazaki Yoshiko*

[П160] Пер.: Клаузен в протоколах вказує, що Едіт швидко деградувала через неробірливе сексуальне життя, та що після роботи в її помешканні він не міг вмовити себе поїсти [2:224]

Зорґе на свій розсуд додав ще тисячу доларів, тоді як Клаузен додав трохи більше.

3.5. Розвідувальні цілі Зорґе

Перебуваючи в Японії, Зорґе отримував конкретні інструкції щодо розвідувальних цілей. Проте загальні вказівки він отримав перед від'їздом до Москви у серпні 1933 року та під час повторного перебування у Москві протягом двадцяти днів у 1935 році. Спалах війни в Європі, який за тим послідував, змінив конкретні, але не загальні питання. Понад рештою стояло питання, чи планувала Японія напасти на Совєцький Союз, і якщо так, якими були її можливості. Наступні сім пунктів, отримані з відповідей Зорґе на допиті, охоплюють його цілі:

1. Політика Японії щодо СССР після вторгнення в Маньчжурію. Чи збиралася Японія напасти на СССР? Після 1939 року це питання стало першочерговим.

2. Організація, озброєння, бойові порядки японської армії та військово-повітряних сил з особливою увагою до військових приготувань в Маньчжурії.

3. Японсько-німецькі відносини. Совецький уряд рано оцінив, що тісні німецько-японські відносини були неминучі та йшли на шкоду Совєцькому Союзу. Після підписання Антикомінтернівського пакту цьому питанню приділялося все більше уваги.

4. Політика та діяльність Японії в Китаї.

5. Розвиток ставлення та політики Японії щодо США та Великобританії. До "Маньчжурського інциденту" Совєцький Союз, здавалося, передбачав, що Японія могла напасти на СССР за підтримки Сполучених Штатів та Великої Британії. Згодом це питання стало тісно пов'язане з можливостями Японії для нападу на СССР у зв'язку з її війною в Китаї та її програмою просування на південь.

6. Детальне спостереження за роллю, яку відігравала японська армія в політичних справах, оскільки за совецькими оцінками фундаментальна зовнішня політика спиратиметься на волю армії.

7. Систематичне спостереження за діяльністю та зростанням японської важкої промисловості, а також її відгалужень у Маньчжурії.

Зорґе зібрав дивовижний обсяг матеріалу з цих питань і в найкритичніший момент зміг повідомити своєму начальству, що Японія не має наміру нападати на СССР, а замість цього просуватиметься на південь. Він слугував, між іншим, аналітиком високого рівня, а не просто транслював неперетравлені факти, подані йому його агентами. Зібравши разом факти, думки та оцінки з широкого кола джерел - німецького посольства, посольства Великобританії, американського та французького посольств та голландського представництва, військового міністерства Японії, імперського кабінету, звичайних плітok, преси та журналів - Зорґе їх розбирав. Часто він запитував думку Озакі та Міяґі. Дійшовши висновку, зазвичай він перевіряв його в розмовах з німецьким послом і військовим, військово-повітряним і військово-морським аташе посольства. Він дуже поважав їхні судження, оскільки вони були професійними військовими, яким було доручено оцінювати саме таку інформацію для керівництва німецького уряду.

Тим часом Вукеліч обговорював ті самі проблеми зі своїми друзями газетярами, які мали доступ до американського, французького та британського посольств, які самі були добре поінформовані і які часто могли отримати напівофіційну думку з власних дипломатичних контактів. Лише після того, як насухо видоїв кожне джерело, зважив і перевірив, Зорґе брався писати свої ретельні депеші до Москви. Деякі з них він надсилав радіостанцією, деякі на мікрофільмі кур'єром до Шанхаю, деякі - до совецького посольства.

3.6. Застережні заходи, використані мережею Зорґе

Зорґе обмежив власні контакти в мережі Вукелічем, Озакі, Міяґі, радистом, яким після 1935 року був Макс Клаузен, та в період з 1936 по 1938 роки Ґюнтером Штайном. Він часто зустрічався з цими людьми в ресторанах і барах, таких як "Рейнґольд", "Фледермаус" та "Логмеєр", або у власному будинку. Роками ці зустрічі були природними, оскільки троє з групи були журналістами зі спільними професійними інтересами.

Тільки після 1940 року, коли поліцейський нагляд став жорсткішим, Зорґе почав зустрічатися з ними таємно. Коли вони зустрічалися в будинку Зорґе, членам кола доводилося вдаватися до звичної практики зміни таксі за віддаленими адресами, в той час як Зорґе маніпулював світлом на ґанку як сигналом обстановки.

Деякі запобіжні заходи, яких дотримувалася група, головним чином, що стосуються радіо, були представлені Клаузеном так:

- усі члени повинні мати раціональне заняття як прикриття
- члени групи не повинні спілкуватися з японськими комуністами чи їх симпатиками
- радіошифр повинен змінюватися, використовуючи різні ключі скремблювання під час кожного надсилання
- після кожної операції передавач необхідно демонтувати, запакувати в футляр і перемістити
- повідомлення мають надсилатися з різних місць, а не з одного будинку протягом тривалого періоду
- зв'язок з "московськими людьми" має відбуватися в суворій таємниці без згадки імен з жодної сторони
- кожен учасник повинен мати псевдонім. Справжні імена ніколи не можна згадувати в радіо або в розмовах
- назви місць у коді мають бути замасковані, наприклад "Вісбаден" для Владівостока та "Мюнхен" для Москви
- документи підлягають знищенню негайно після того, як відслужили своє призначення
- росіянин не може бути допущений до мережі ніколи й за жодних обставин

Аналогічно свою техніку виклав Озакі і перерахував наступні дев'ять настанов як вказівки для будь-якого агента розвідки:

- ніколи не створюйте враження, що ви прагнете отримати новини: люди, залучені у важливі справи, відмовляться з вами розмовляти, якщо почнуть підозрювати, що ваш мотив - збирати інформацію
- якщо ви створите враження, що у вас інформації більше, ніж у вашого потенційного інформатора, він нею ділитиметься з радістю
- неформальні вечері є відмінним місцем для збирання новин

- бути спеціалістом якого-небудь профілю зручно. Зі свого боку я фахівець з китайських питань і завжди отримував запити від усіх сторін. Я зміг зібрати багато даних від людей, які приходили до мене з запитаннями
- моя позиція як автора статей для газет і журналів підтримувала мене у вигідному становищі
- оскільки мене часто запрошували читати лекції по всіх закутках Японії, я мав чудовий шанс дізнатися загальні тенденції місцевих думок
- зв'язки з важливими організаціями, які займаються збором новин, є незамінними. Я був пов'язаний з "Асахі сімбун", а пізніше - з Південно-Маньчжурською залізницею (ПМЗ)
- перш за все, ви повинні виховувати довіру та впевненість у вас з боку тих, кого ви використовуєте як інформаторів, щоб мати можливість викачувати їх та не здаватись неприродним
- в наш неспокійний час ви не можете бути хорошим розвідником, якщо ви самі не є хорошим джерелом інформації. Досягти цього можна тільки шляхом безперервного навчання і широкого досвіду

3.7. Особисті погляди Зорґе на шпигунську діяльність

Зорґе зробив ряд проникливих спостережень шпигунських прийомів, які, ймовірно, є стандартними совецькими методами тренування, і як такі є універсальними.

1. Інтелектуальний підхід шпигунів.

> *… Розумний шпигун не буде витрачати весь свій час на збирання військових та політичних таємниць та секретних документів. Крім того, я можу додати, достовірну інформацію неможливо отримати одними лише зусиллями; шпигунська робота тягне за собою накопичення інформації широкого характеру, часто фрагментарної, і вироблення на її основі висновків. Це означає, що шпигун в Японії, наприклад, повинен вивчати японську історію та расові*

особливості народу та ретельно дослідити японську політику, суспільство, економіку та культуру. Імператор Японії сьогодні щільно оточений політичними, армійськими, морськими та економічними блоками, і для отримання достовірної інформації необхідно розвивати контакти з членами цих блоків. Так само важливі контакти з іноземцями.

Я досягнув точних висновків через розмови зі знайомими в різних галузях лише тому, що знав Японію. Якби я з нею не був знайомий, то просто не було б підстав для моїх суджень.

2. Жінка та шпигунська робота.

Жінки абсолютно непридатні для шпигунської роботи. Вони не розбираються в політичних та інших справах, і я ніколи не отримував від них задовільної інформації. Оскільки вони були для мене марні, я не використовував їх у своїй групі. Навіть жінки вищого світу не розуміють сказаного їхніми чоловіками, і тому є дуже поганими джерелами інформації. Це стосується не лише японських жінок; на мою думку, жодна жінка в світі не має здібностей до шпигунської роботи. Жінка, яку я найняв у Китаї, була просто співробітницею свого китайського чоловіка. Смедлі мала хорошу освіту та блискучий розум і добре вписувалася як репортер новин, але як дружини її цінність була нульовою. Коротше кажучи, вона була як чоловік. Можу додати, що культивування близьких стосунків із заміжніми жінками з метою шпигунства викличе ревнощі їхніх чоловіків і, отже, призведе до шкоди для справи. Зрештою, шпигунські операції має виконувати людина з хорошою освітою і гострим розумом.

3. Шпігунські операції.

Гроші є необхідною умовою шпигунської роботи. Вони були важливі для наших операцій в Японії, але суми, яку я витратив, було цілком достатньо. Нерозбірливі витрати могли призвести до виявлення, і в цьому не було нагальної потреби, оскільки нашу групу тримали міцні ідеологічні зв'язки.

Радіозв'язок є найкращим можливим засобом зв'язку на короткій відстані, оскільки знайти передавач за допомогою детектора не так і легко.

У Москві немає жодної школи чи агентства, які функціонують виключно з метою підготовки шпигунських кадрів для відправки в іноземні країни. Відбирають і відправляють на виконання завдань тих чоловіків, які володіють основними властивостями - характером, освітою, технічними знаннями та досвідом.

Школа радіозв'язку в Москві виховує для Красної армії інженерів радіозв'язку; лише деякі з її випускників використовуються для шпигунських операцій.

Як було зазначено вище, немає спеціальної школи для підготовки майбутніх агентів-шпигунів, а отже, немає базової процедури, якої необхідно дотримуватися. Агент-шпигун повинен впоратися з кожними крайнощами, коли такі виникають; іншими словами, він повинен пристосуватися до індивідуальних обставин.

Оскільки умови в кожній країні різні, основною вимогою до людини, яка займається шпигунською роботою, є адаптивність. Вона має оволодіти повним розумінням ситуації в країні, до якої призначена, і діяти обережно з урахуванням набутих знань.

Це доповнює мої загальні спостереження.

4. Заходи під час роботи в Японії.

Оперативні процедури для іноземних, зокрема європеоїдних, агентів, які в'їжджають до Японії, налагоджувати важко. Проте із власних спостережень я зробив наступні висновки.

Легальне прикриття для агента є абсолютно необхідним. Я працював репортером новин і виявив, що іноземний кореспондент знаходиться в доволі зручному становищі для отримання інформації різного типу, але за ним пильно спостерігає поліція. Я вважаю, що найкраще, що може зробити агент в Японії та Китаї, - це стати великим торговцем.

Людина, достатньо розумна для шпигунської кар'єри, в першу чергу не відмовиться від цієї кар'єри заради бізнесу, і, навіть якщо вона це зробить, залишаються шанси, що цей крок не буде успішним. Загалом кажучи, торговий клас складається з людей середнього або нижчого за середній інтелект, і агент, який приймає таке прикриття, буде цілком захищений від виявлення поліцією. Більше того, як торговець з широкими діловими зв'язками (які він зможе використовувати як джерела інформації), він міг би спілкуватися з людьми різних класів, не викликаючи підозр.

Через расову відмінність іноземному агенту надзвичайно важко працювати в Японії, і кваліфіковані японські помічники є абсолютно необхідними. Маю визнати, що своїм величезним успіхом я завдячую Озакі та Міяґі. Залучення кваліфікованих японських помічників - справа непроста, але Совєцький Союз користується перевагою, оскільки через комунізм може наймати кадри на ідеологічній основі, в той час як інші світові держави мають заохочувати їх грошовою винагородою, політичними перспективами тощо. Сполучені Штати можуть, наприклад, поширювати обіцянки про в'їзд у країну та комфортне життя, тоді як Велика Британія може оприлюднити цінну інформацію японському інформатору як взаємний жест і таким чином підвищити його цінність для японського уряду.

Я маю окреслити ті численні запобіжні заходи, яких, в міру їх виникнення, я дотримувався в Японії проти поліції.

Кілька місяців після прибуття до Японії я не займався ніякою особливою діяльністю, тому що відчував, що нові іноземці будуть знаходитись під спостереженням. Невдовзі після мого прибуття я зустрів у посольстві Німеччини Міцукадо Арітомі, репортера "Дзідзі сінпо". Він дуже прагнув нав'язати дружбу і знайшов для мене кімнату в готелі "Меґуро". Я вважаю, що він передав менеджеру готелю за мною стежити, тому що менеджер розповів мені, що колись був шпигуном японської армії. За іншою нагодою Арітомі познайомив мене з колишнім лівим, який роз-

мовляв російською. Чоловік звертався до мене російською, але я робив вигляд, що не розумію його. Арітомі, на мою думку, діяв за наказом столичної поліції, часто відвідував посольство Німеччини та перевіряв німецьких громадян. Він прийшов допомогти, коли я переїхав до Наґата-цьо в Азабу-ку, але після цього тримався від мене подалі. Одного разу ми випадково зустрілися в готелі "Імперіал".

Про те, що я перебував під наглядом поліції, мене попереджали наступні факти:

За мною спостерігав Міцукадо Арітомі.

Мою покоївку та прачку часто допитувала поліція.

За мною постійно спостерігали поліцейські, навіть у готелі "Імперіал".

Поліція допитала японського перекладача, який працював в німецькому посольстві.

За мною стежили або люди в цивільному, або Кемпейтай, навіть у ресторанах.

Під час моєї відсутності протягом поїздки до Китаю у моєму будинку провели обшук та оглянули мій портфель.

Я вважаю, що вищезгадане є стандартною поліцейською процедурою для всіх іноземців; я був не єдиним іноземцем під підозрою. З огляду на вищесказане, я намагався переміщуватися явно, тобто я відкрито ходив до німецького посольства та готелю "Імперіал", а коли пішов до Гонмоку, то вирішив повернутися із сувенірними сірниками з будинків і ресторанів, яким надав перевагу. Кожного разу, коли мені доводилося здійснювати далекі поїздки, я залишав усі свої цінні речі в німецькому посольстві, щоб не було виявлено жодних звинувачувальних доказів, якщо під час моєї відсутності в будинку проведуть обшук. Штат посольства знав про обшуки в будинках співробітників та інших іноземців і охоче дбав про майно. Одного разу, коли я повернувся з подорожі, посол Отт поцікавився, чи не був мій будинок підданий "прибиранню", на що я відповів, що всі свої цінності я довірив Венне-

керу.

Можу додати, що найняв покоївкою стару жінку, яка мала добиратись на роботу з передмістя; однією з причин цього було приховати від неї особи гостей, яких я приймав протягом ночі. [П161]

5. Оперативні цілі.

Інформацію про армію в Японії було отримати найважче; далі була інформація про ВМС. Якби я не мав доступу до німецького посольства, я не мав би іншої альтернативи, ніж розробляти джерела у збройних силах. Це було б надзвичайно важко, оскільки для роботи потрібно було б використовувати японських агентів. Я міг би досягти успіху, якби спробував, але це була б складна операція.

Найлегше в Японії було отримати інформацію про внутрішню політику та зовнішні справи. Досягти її було далеко не так важко, як новин про збройні сили. Насправді спостерігалася тенденція до оприлюднення навіть конфіденційної інформації, що стосується державних та зовнішніх справ. Отримавши інформацію про внутрішню політику Японії, можна було скласти загальну оцінку військової ситуації, оскільки воєнна політика і внутрішня політика були нерозділні. Інформацію про державну політику було найлегше отримати через вищі класи, які не могли ухилятися, якщо залучати їх до обговорення делікатних політичних питань і викликати на дебати; за таких обставин їм було неможливо вдавати невігластво. Крім того, якщо хтось розкривав частину інформації щодо Німеччини, він був зобов'язаний також розкрити певну кількість конфіденційної інформації щодо Японії.

Репортери новин мають найпростіший доступ до інформації і можуть її отримати з найменшими зусиллями. Їм розкривають навіть конфіденційні питання.

Важко зберігати абсолютну таємницю з політичних питань. Громадське інформування є важливим

[П161] Пер.: друга покоївка Зорґе працювала до того в совєцькому посольстві [2:195]

для уряду; громадське інформування та політика йдуть нога в ногу. Наприклад, щоб з'ясувати, як Німеччина відреагує на окупацію Французького Індокитаю японськими військами, японський уряд повинен обговорити це питання з послом Німеччини, і факт обговорення призведе до припущення, що Японія готується окупувати Французький Індокитай. Японія, таким чином, не може отримати думку німецьких офіційних осіб, якщо спочатку не висловить власну.

Помилково думати, що інформація отримується виключно через необережні розмови.

Чутки передують кожній важливій події в Японії, і, зібравши їх разом, можна передбачити природу подій, які насуваються. Наприклад, коли протягом тижнів почали поширюватися чутки про німецько-японські переговори, які передували Антикомінтернівському пакту, я їх дослідив (хоча я вже отримав достовірну інформацію від німецького посольства) і натрапив на одну, підтверджену минулим. Коли поширюються чутки, що між посольством Німеччини та генеральним штабом було досягнуто тісного зв'язку, ретельне розслідування неодмінно покаже, що ведуться військові переговори.

Кожній великій події в Японії передує розповсюдження чуток. Оскільки японці схильні пліткувати, можна сказати, що інформацію в Японії отримати легко. З особистого досвіду я можу стверджувати, що японці, як і китайці, цікавляться секретами, які їх жодним чином не стосуються, і віддані поширенню чуток.

Коли "Хаак", німецький спеціальний посланець, прибув до Японії, він повідомив мене, що совєцькі агенти були розміщені біля будинків військового аташе Осіма, міністра закордонних справ Ріббентропа та начальника спецслужби Канаріса, що вони навіть фотографували їх під час таємних переговорів щодо Антикомінтернівського пакту, і що він був посередником між трьома офіційними особами, щоб переговори могли продовжуватися без подальшого виявлення росіянами. Як я вказав раніше, за Осіма,

Ріббентропом та Канарісом спостерігали в результаті моїх повідомлень совєцькій владі. Щойно "Хаак" розповів мені, що сталося, я повідомив про це, і як вважаю, за ним також встановили спостереження.

Треба уважно уникати необережних розмов і не розкривати таємниць жодній сторонній людині, навіть найнадійнішим друзям.

3.8. Координація між членами шпигунської мережі

Процедура, яка використовувалась для встановлення контакту між двома незнайомими агентами, була наступною:

Наступні методи я використовував для встановлення контакту з невідомими агентами, працюючи в Європі, США, Китаї та Японії. Деякі з них я розвивав сам, інші були зазначені в наказах. У будь-якому випадку час, місце і спосіб контакту вирішувались та повідомлялись обом сторонам до зустрічі.

Найпростіший метод полягав у тому, щоб знайти людину, чия зовнішність та одяг відповідали заданому опису у визначений час у визначеному місці, і залучити її до заздалегідь обумовленої розмови.

Розмова була б, наприклад, такою: "Я чув, що ви прибули до Шанхаю. Я такий-то. Такий-то попросив мене передати його вітання". Якби ця особа була тією людиною, з якою я мав зв'язатись, він відповідав: "Я такий-то. Мене просив передати вам його вітання такий-то".

Кожен знав заздалегідь обумовлені псевдоніми. Місцем зустрічі був ресторан, готель тощо.

Для більш точного встановлення особи іншої сторони використовувалась дещо складніша форма, розвинена з вищезгаданої процедури.

На запитання "Чи знаєте ви місіс Отт?" відповідь була б: "Я знаю місіс Херума Отт". У цьому випадку на про-

сте посилання "місіс Отт" відповідь іншої особи мала бути повною: "місіс Херума Отт".

Ще складнішою формою було використання написання імені. Наприклад, якби я запитав: "Чи знаєте ви людину на ім'я Рам?", інша сторона мала б відповісти: "Хіба його ім'я не закінчується на -зай?" Тобто, якщо поєднати обидва, вийде ім'я Рамзай.

Інша форма полягала в тому, щоб показати особливим чином розірвану візитну картку іншій особі, яка б показала другу половину картки. З'єднавши їх разом, один мав переконатися, що інший є належним контактом. У деяких випадках я переконався, що інша людина була правильною, показавши доларову банкноту з серійним номером 112235 і попросивши показати мені доларову банкноту з серійним номером 112236.

Я міг би скористатися іншим методом:

Коли я зустрічав іншого чоловіка, я діставав свій тютюн і казав: "Я приніс із собою тютюн особливої марки, тому що чув, що це єдина марка, яку ви курите. Будь ласка, візьміть". Потім він пропонував свій тютюн і говорив: "Я приніс марку тютюну, який вам подобається. Будь ласка, беріть", таким чином завершуючи контакт.

Іншим методом було нести книгу і сказати: "Це дуже цікава книга. Найцікавіша частина - на такій-то сторінці". Інший тоді відповідав: "Я вважаю таку-то сторінку найцікавішою". Номери сторінок будуть узгоджені заздалегідь.

Якщо я казав: "Я повинен піти в такий-то магазин, щоб купити певну річ", інший чоловік сказав би: "Я теж повинен піти в такий-то магазин, щоб купити певну річ". У такому випадку магазини примикали один до одного, а товари, які потрібно було придбати, були заздалегідь узгоджені.

Або, говорячи про художню галерею, я б сказав: "Мені подобаються такі-то картини", а у відповідь інша людина сказала б: "Мені подобаються такі-то картини". Імена художників, які будуть згадані, звичайно, будуть заздалегідь узгоджені.

Одного разу я зв'язався з контактом в магазині зву-

козаписів, запитавши: "Не бажаєте допомогти мені знайти такий-то запис?" Я не назвав запис повністю, але інша сторона у відповідь назвала ім'я повністю, кажучи: "Я допоможу тобі знайти того-то і такий-то запис".

Іншим часом я налагоджував контакти, купуючи квитки в театр, влаштовуючи це так, щоб інша людина сиділа або праворуч, або ліворуч від мене, або на третьому сидінні від мене (праворуч або ліворуч).

Я встановлював контакти, влаштовуючи зустрічі на визначених прилавках в універмагах, де я б купував носові хустки, та інша сторона - шкарпетки.

Я налагоджував контакти, завітавши до ресторану, де замовляв одну страву, а інший - другу, і ми починали про це дискусію.

Іноді я був у ресторані з люлькою дивної форми, а інший чоловік був там із великою сигарою. Сигнал полягав у тому, щоб запалити й почати палити одночасно після того, як кожен дізнався про присутність іншого.

Я налагоджував контакти в ресторанах, складаючи газету, яку читав, особливим незвичним чином, коли входила інша сторона.

Я також використовував як сигнали кольори обгорткового паперу, рукавичок та краваток, а також спосіб тримання люльки або сигари.

Іноді, коли не було заздалегідь обумовленого місця та часу, я використовував газетні оголошення.

Знову ж таки, якщо я знав ім'я іншої сторони та готель, де вона зупинилася, я б зателефонував і після цього відвідав.

У підсумку я б сказав, що японська поліція надто цікавиться незначними речами і недостатньо вагомими. Мені здавалося, що вони витрачали час на дрібниці, які не мають цінності. У будь-якому разі, я вважаю, що в Японії використовувалися неправильні методи контррозвідки.

Найкраща протидія шпигунам - це не робити все таємницею, а невпинно змінювати те, про що шпигуни бажають дізнатися. Якщо це буде зроблено, вони врешті-решт втомляться шукати інформацію і здадуться.

Підроблені паспорти:

Коли я в 1935 році поїхав із Японії до Совєцького Союзу через Сполучені Штати, контактна особа комуністичної партії в Нью-Йорку дала мені підроблений паспорт. Я використав його, щоб поїхати до Москви, і знищив його в Голландії, коли повертався. Я використовував підроблений паспорт, тому що не хотів, щоб мій справжній паспорт показував, що я був у совєцькій Росії. Перед тим, повертаючись до Москви зі Скандинавії, я також використовував підроблений скандинавський паспорт. Ні в одному із цих випадків я не мав підробляти паспорт; його мені передавали контактні особи. Тому я не знаю, чи є в Комінтерні спеціальний відділ, який виготовляє підроблені паспорти.

Я використовував справжній паспорт, щоб поїхати до Москви, двічі; один раз, коли вперше поїхав туди з Німеччини в 1924 році, і один раз, як повертався з Китаю через Сибір у 1933 році.

Паспорт, який я отримав у Сполучених Штатах, не був новим. Це був старий паспорт, який комусь належав, але він містив моє зображення та опис. Національність була названа австрійською, а ім'я було довгим і виражено іноземним; зараз я його вже не згадаю. На ньому була проштампована австрійська віза, тож у Парижі мені залишалося лише отримати чехословацьку, польську та російську візи. Мені довелося проходити через звичайну процедуру, як будь-якому іншому мандрівнику; я не мав ніяких особливих привілеїв, коли ходив до совєцького консульства подавати документи на в'їзну та виїзну візи.

Коли я купував квиток у пароплавній конторі з наміром в'їхати до Європи з підробленим паспортом, я виявив, що забув те дивовижне довге ім'я, і змушений був дістати його з кишені, щоб освіжити пам'ять.

Коли я виїжджав з Нью-Йорка, мені пошили костюм, давши кравцю моє справжнє ім'я, а під час повернення я пішов до того ж кравця і дав йому прізвище у підробленому паспорті. Кравець згадав мене і зазначив, що мене звали інакше, але він не зацікавився зміною і зробив для мене костюм. Люди в Сполучених Штатах не вважають див-

ним, якщо один і той же чоловік використовує два різних імені.

Британці у цьому відношенні досить суворі, а перевірка їх паспортів - ретельна. Кажуть, що Англія знає про шпигунів більше, ніж будь-яка інша нація в Європі, але я не в змозі зробити певне твердження, оскільки я не займався спеціальним вивченням цієї теми.

Я наведу ілюстрацію того, наскільки вільно все робиться в Сполучених Штатах. Я не сплатив виїзний податок і забув отримати квитанцію з печаткою, коли зайшов на борт корабля до Європи. Якраз коли корабель збирався відплисти, про це дізнався митник, і здавалося, що він збирається зняти мене з корабля, але я підсунув йому п'ятдесят доларів, і справу одразу ж припинили. У Сполучених Штатах справи вирішуються гнучко.

3.9. Клаузен прибуває до Японії

Зорґе швидко вирішив, що "Бернхардт" не підходить для делікатного завдання в Японії. Влітку 1935 року він відправився до Європи, формально щоб поновити контракт з "Франкфуртер цайтунг", а фактично - відвідати конґрес Комінтерну того року в Москві, щоб звітувати перед начальством і отримати нові інструкції. [П162]

Він поїхав до Нью-Йорка за власним звичайним німецьким паспортом, де у його готельний номер завітав чоловік з новим паспортом, вже отриманим для СССР. Зорґе поїхав прямо до Москви; незрозуміло, чи їздив він взагалі до Берліна, але, мабуть, мав його відвідати для підтримки прикриття. У Москві він поспілкувався зі своїм колегою за часів Китаю Максом Клаузеном і вибрав його замість ганебного "Бернхардта". Потім, як стверджує його історія, Зорґе повернувся до Японії першим рейсом Юнкерс з Німеччини до Токіо.

В липні 1935 року радисту Максу Клаузену надали вказівки до відрядження начальник 4-го управління генерал Уріцкій [П163] [Ф38]

[П162] Пер.: VII конґрес з 25 липня по 20 серпня 1935 року

[П163] Пер.: кн. *"Olitsky"*, далі *"Ulitsky"*, тут і далі в оригіналі помилкове написання, рос. *Семён Петрович Урицкий*, український єврей (м. Черкаси) [24]

ФОТО 38. Товаріщ Уріцкій

ФОТО 39. Товаріщ Карін

та начальник далекосхідного відділу 4-го управління Карін. [П164] [Ф39] У вересні він попрощався з Анной, яка мала зустрітися з ним пізніше, і вирушив з трьома паспортами на різні імена: італійським, канадським і німецьким. Такі зміни ідентичності, схоже, мали на меті уникнути інтересу агентів контррозвідки, коли він подорожував Європою. Клаузен описав цю частину своєї подорожі так:

> *У штаб-квартирі є сотні паспортів різних країн. Усі вони справжні, оскільки були належним чином отримані совєцькою владою у їхніх законних власників. Неправдиві були лише імена та фотографії. Перед від'їздом я отримав інструкції щодо використання паспортів і отримав 1800 доларів США. Я відбув до французького Гавра через Лєнінґрад, Гельсінкі та Стокгольм. У шведській столиці я придбав американський морський сертифікат і вирушив до Нью-Йорка на борту "Бостона". Після прибуття я оновив власний німецький паспорт у німецькому консульстві та згідно з інструкціями забронював номер у готелі "Лінкольн". Там мені зателефонував чоловік, який сказав, що його звуть "Джонс". "Джонс" запитав мене, чи потрібні мені гроші. Я відмовився від пропозиції. Я не дізнався, чи*

[П164] Пер.: кн. *"Kalin"*, рос. *Федор Яковлевич Карин*, бессарабський єврей (с. Суслень)

був він членом совєцького посольства, чи членом розвідувальної групи.

28 листопада 1935 року Клаузен прибув до Йокогами на борту "Тацута Мару". Він мав намір продовжити шлях до Шанхаю, де сподівався зустріти Анну, одружитися з нею та привезти її до Японії. Проте йому не вистачало коштів, і цю поїздку він був змушений відкласти.

Анна, перш ніж їй вдалося потрапити до Шанхаю, отримала важкий досвід перебування на Росії, але цей досвід не стосується історії Зорґе. Лише в липні 1936 року Макс зміг зустрітися з нею в Шанхаї, повідомити про шлюб у німецькому консульстві, а потім повернутися в серпні, щоб одружитися. Він відвіз Анну назад до Токіо, де вона дещо неохоче слугувала другорядним учасником мережі.

Перед тим, як окремо вирушити з Москви, Зорґе і Клаузен домовилися зустрітися у вівторок увечері в барі "Блю Ріббон" поблизу Сукіябасі, Токіо. Проте наступного дня після того, як Макс приїхав у місто, вони випадково зустрілися в Німецькому клубі. Вочевидь, вони видали це за перше знайомство, але не прикидалися, що не знають один одного. Клаузен замінив "Бернхардта" і почав організовувати собі прикриття.

Спочатку Клаузен намагався створити експортно-імпортний бізнес, але не вийшло. Потім він заснував фірму М. Клаузен Сьокай, [II165] з офісами в Карасуморі, Сіба-ку, Токіо. М. Клаузен Сьокай виготовляв і продавав друкарські верстати для креслень та флюоресцентні пластини і майже одразу почав заробляти гроші. Серед його замовників були такі фірми, як Міцубісі, Міцуї, Накаджіма, Хітачі, а також заводи боєприпасів, японська армія та японський флот. В той час як Клаузен виготовляв обладнання для армійських креслень, Зорґе отримував готові креслення імперського уряду. Станом на лютий 1941 року Клаузен діяв настільки успішно, що реорганізував свою фірму в акціонерне товариство з капіталом у 100 тисяч єн, з яких він особисто вніс 85 тисяч єн. Він навіть заснував філію в Мукдені з оборотним капіталом у 20 тисяч єн. Насправді, справи Клаузена йшли так добре, та він заробляв стільки грошей, що його попередні переконання щодо досконалості комунізму похитнулися, особливо в той час, як Анна без перестанку висміювала

[II165] Пер.: jp. クラウゼン商会, en. *M. Klausen & Co.*

його мрії про журавля у небі, коли їй хотілося нову шубу. Але в той самий час його бізнес був не лише власним прикриттям, а й ідеальним прикриттям для фінансових операцій кола. Він купував і продавав за кордоном, і в його отриманні надходжень з Нью-Йорку, Сан-Франциско чи Шанхаю на власний банківський рахунок не було нічого незвичного.

3.10. Ґюнтер Штайн, британський журналіст

Ґюнтер Штайн, [П166] [Ф40] учасник мережі, - людина, про яку відомо занадто мало. Штайн був німецьким євреєм, який, вірогідно, став британським громадянином. Деякий час він представляв як кореспондент берлінську газету "Таґеблатт", але в 1936 році приїхав до Японії як кореспондент "Брітіш Файненшл Ньюз". Його спеціалізацією були економічні та фінансові справи, а його невелика книга "Зроблено в Японії" [П167] часто використовується як авторитетне джерело про довоєнну японську торгівлю та промисловість. Під час Другої світової війни Штайн був військовим кореспондентом в Китаї, базуючись у Чунціні. Наприкінці 1944 року він був одним із групи з шести осіб, які відвідали Яньань, і одним із двох кореспондентів, чиї звіти про комуністичний Китай були опубліковані як книги. [П168] Його "Виклик чер-

ФОТО 40. Ґюнтер Штайн

[П166] Пер.: de. *Günther Stein*, кореспондент німецької газети "Berliner Tageblatt", британської "British Financial News"

[П167] Пер.: Günther Stein "Made in Japan", 1935

[П168] Пер.: вірогідно, мається на увазі інша широко цитована в слуханнях комітету Маккарана Owen Lattimore "Solution in Asia", 1945; аналогічно, це був далеко не єдиний візит згаданих тут і далі американців до Мао Цзедуна; книжок цього кола було незрівнянно набагато більше, напр. згаданих далі T.A. Bisson "Yenan

воного Китаю", [П169] опублікований в Америці в 1945 році, має зовнішній вигляд вдумливого репортажу серйозного об'єктивного аналітика, який не налаштований ні прокомуністично, ні антикомуністично, а хоче лише розшукати істину. Його книга була дуже ефективною в увічненні легенди про те, що китайські комуністи - не комуністи і ніяким чином не пов'язані з Совєцьким Союзом. Як і міс Смедлі, Ґюнтер Штайн був совєцьким агентом, і можна бути певним, що жоден із них не публікував про китайських комуністів правди.

Оскільки його вже не було в Японії, коли членів кола Зорґе було заарештовано, японська поліція не дуже глибоко вникала в минуле та співучасть Штайна. Те, що він був у мережі учасником вищого рівня, є очевидним, але ми не знаємо, як він туди потрапив. Клаузен припустив, що Зорґе завербував Штайна після того, як той прибув до Японії, але швидкість, з якою Штейн передав свій будинок в розпорядження Клаузену як базу для радіостанції, робить ймовірним, що він брав участь у шпигунстві на користь совєтів до того, як зустрів Зорґе в Японії. Ми також знаємо, що Штайн принаймні один раз в 1937 році подорожував кур'єром до Гонконгу, і що іноді він слугував заступником Зорґе у спілкуванні з Озакі. [П170]

У Ґюнтера Штайна була подруга, швейцарський кореспондент Маргіт Ґанленбайн, на якій він одружився в Гонконзі в липні 1938 року. Зорґе свідчив, що "… оскільки вона була подругою Ґюнтера Штайна, ми робили щось для неї, а вона опосередковано робила щось на користь нашої справи". [П171] Схоже, що вона постачала інформацію Штайну, який передавав її Зорґе; також схоже, що вона діяла свідомо. Зорґе свідчив, що коли "вона зупинилася в Йокогамі по дорозі до Гонконгу, щоб вийти заміж за Ґюнтера Штайна, Вукеліч зустрів її на кораблі … Хоча я не пам'ятаю деталей. Я вважаю, що це було тому, що я сам не хотів з нею розмовляти. … Тим не менше, я зустрівся з нею лише на мить на банкеті міністерства закордонних справ, який проходив у"Нью Ґранд".

Після того, як Штайн назавжди покинув Японію, Зорґе отримав наказ з ним більше не спілкуватися. Отже, хоча обидва чоловіки бу-

in June", 1937, Edgar Snow "Red Star Over China", 1937, книги Аґнес Смедлі і так далі

[П169] Пер.: Günther Stein "Challenge of Red China", 1945

[П170] Пер.: Штайн став одним із важливих фігурантів справи ІТВ

[П171] Пер.: "Margit Ganlenbein" (Gantenbein), також "Margaret Gattenberg"; протокол свідчень японського прокурора комісії КРАД 9 серпня 1951 року містера Йосікава Міцусада вказує подругу Штайна в Японії як німкеню на ім'я "Regattenhein" [16:1155]

ли в 1939 році в Гонконзі, який Зорґе відвідував в якості кур'єра, вони не зустрічалися. Як сказав Зорґе: "Я з ним не зустрівся, хоча чув від інших кореспондентів, що він був у місті".

Хоча це й могло означати, що Штайн розірвав свої совєцькі зв'язки, це малоймовірна інтерпретація. Зорґе та Озакі таким самим чином отримували накази більше не мати нічого спільного з міс Смедлі, після того як відпрацювали в Японії, хоча вона очолювала совєцьку шпигунську групу в Пекіні і так само сумлінно працювала задля Справи. Ймовірно, що після того, як робота Штайна вилучила його з Японії, його відсторонення від подальшого зв'язку з мережею у Токіо було безпековим заходом, але він продовжував допомагати Справі в Гонконзі та кожному іншому місці, куди переїжджав. Чи переріс його роман з Маргіт на ґрунті журналістики та шпигунства у міцний шлюб нам невідомо.

Глава 4

Японські агенти: мережі всередині мереж

Всередині мережі Зорґе мав інші мережі. Зовнішнє коло складалося з керівників: Зорґе, Озакі, Вукеліч, Міяґі, Штайн і Клаузен. Іноді Зорґе мав справу безпосередньо з кожним із цих людей, хоча часто він мав справу з одним через іншого. Звичайно, що для зменшення ризиків він намагався зменшити кількість контактів. Наприклад, щонайменше чотири рази він мав справу з Озакі через Штайна, і так само мав справу зі Штайном через Вукеліча, а з Вукелічем через Штайна. Іноді його контакти зі Штайном відбувалися через Озакі, а іноді цей контакт мав протилежний напрямок, і він мав справу з Озакі через Штайна. Інколи його контакти з Міяґі відбувалися через Озакі, а іноді цей контакт мав протилежний напрямок, і він мав справу з Озакі через Міяґі. Незважаючи на те, що Зорґе був знайомий з Маргіт Ґанленбайн, він, здається, не мав прямого контакту з подругою Штайна, але натомість вона, ймовірно, передавала свої скромні інформаційні повідомлення для Зорґе через Штайна. Так само Анна Клаузен отримувала накази через свого чоловіка, а з Едіт Вукеліч мали справу через її чоловіка Бранко.

Всередині цього зовнішнього кола було два менших кола, одне з яких підтримував Озакі, а друге - Міяґі. Їх склад не був цілком незнайомий один з іншим, але за можливості їх тримали окремо. Це була суто японська частина кола Зорґе на популярному рівні на противагу контактам високого рівня Озакі в уряді. Озакі та Міяґі контактували на природній та правдоподібній основі, оскільки місіс Озакі, яка жодного разу не підозрювала свого чоловіка, хотіла, щоб її

дочка отримувала уроки малювання. Щонеділі Міяґі відвідував будинок Озакі, де навчав його дочку благородному мистецтву фарб. Зростаюча дружба між її чоловіком та митцем і його часті візити не викликали підозр у місіс Озакі чи у когось іншого.

4.1. Внутрішні мережі Озакі та Міяґі

Японцями кола Озакі були: Фунакосі Хісао, член Інституту китайських справ (ІКС); [II172] Кавамура Йосіо [II173] з "Новин Маньчжурії"; [II174] Кавай Тейкічі, колишній китайський кореспондент, член Інституту китайських справ (ІКС), який останнім часом працював в компанії з переробки паперу; [II175] та Мізуно Сіґеру, колишній студент у Шанхаї, який працював у Кіото.

Членами невеликого кола Міяґі були: Кітабаясі Томо, [II176] послідовниця адвентистів сьомого дня [II177] і викладач школи шиття; Косіро Йосінобу, [II178] солдат; доктор медицини Ясуда Токутаро; [II179] Таґучі Уґенда, [II180] який мав незначні контакти з військовим міністерством; Ямана Масазане, [II181] експерт з питань сільського господарства; Куцумі Фусакко, [II182] співробітниця Партії соціалістичних мас (Шакай Тайшюто), [II183] але з доступом до Інформаційного бюро кабінету міністрів; і Акіяма Кодзі, [II184] який працював перекладачем. Крім того, і Озакі, і Міяґі мали багато друзів і контактів, які експлуатували, але жоден з яких не належав до кола.

Хоча, можливо, жоден з цих людей не був незамінним для успіху місії Зорґе щодо виявлення військових планів Японії, вони дійсно дуже допомогли. Те, що вони дізналися, було просіяно через Міяґі

[II172] Пер.: jp. 中国研究所, кн. *China Research Institute*, en. *Institute of Chinese Affairs*
[II173] Пер.: jp. 河村好雄, en. *Kawamura Yoshio*
[II174] Пер.: jp. 満洲日日新聞, en. *Manshu Nichi-Nichi Shimbun, "Manchurian Daily News"*; газета Південно-Маньчжурської залізниці (ПМЗ)
[II175] Пер.: jp. 大日本再生紙, кн. *Dai Nippon Saiseishi KK*, en. *Japan Reclaimed Paper Company, Ltd.*
[II176] Пер.: jp. 北林トモ, en. *Kitabayashi Tomo*
[II177] Пер.: en. *Seventh Day Adventists*, SDA, протестантська секта
[II178] Пер.: jp. 小代好信, en. *Koshiro Yoshinobu*
[II179] Пер.: jp. 安田徳太郎, en. *Yasuda Tokutaro*
[II180] Пер.: jp. 田口右源太, en. *Taguchi Ugenda*
[II181] Пер.: jp. 山名正実, en. *Yamana Masazane*
[II182] Пер.: jp. 九津見房子, en. *Kuzumi Fusako*
[II183] Пер.: jp. 社会大衆党, en. *Shakai Taishuto*, en. *Socialist Masses* Party
[II184] Пер.: jp. 秋山幸治, en. *Akiyama Koji*

або Озакі, а потім оцінено Зорґе в його розмовах з експертами німецького посольства. Щоб оцінити справу Зорґе у найповнішому її масштабі, необхідно знати про цих менших шпигунів та розуміти, ким вони були і чому стали зрадниками.

Для більшості із цих осіб існує одна загальна риса: проживання за кордоном. Перебільшені заяви японських мілітаристів щодо їх чемної поведінки в Китаї неможливо було приховати від тих японців, які там жили, або від інших, які жили в Америці і читали газети. Ці другорядні агенти були як антимілітаристами, так і прокомуністами; здавалося, що вони працювали, не розуміючи, що одне є наслідком іншого. Готовність цих японських підданих вчинити зраду може здивувати тих, хто вважає, що японський народ володів унікальним і фанатичним патріотизмом, який пронизував всю націю. Хоча у відомій канадській шпигунській справі, ймовірно, лояльні громадяни Канади та Англії так само швидко і так само охоче погодилися зрадити свої країни в ім'я Совєцького Союзу, не можна провести паралель підґрунтя нелояльності між репресіями мілітаристської Японії та свободами демократичних держав Канада та Англія. Спільною для японських, канадських та англійських зрадників була фанатична віра в чистоту намірів Совєцького Союзу. Учасники внутрішніх кіл Озакі та Міяґі мережі Зорґе мають різноманітне походження та мотиви, але всі вони зрештою опинилися в роботі на розвідку Красної армії.

4.2. Фунакосі Хісао, китайський агент

Фунакосі Хісао, який був представником доктора Зорґе в Китаї до його арешту в 1942 році, працював газетним репортером. Він народився в префектурі Окаяма в 1901 році; в 1925 році залишив університет Васеда не закінчивши навчання, щоб відправитися до Ціндао. У березні 1927 року він прибув до Шанхаю як репортер "Шанхай Майнічі", але незабаром приєднався до штату інформаційного агентства, відомого як Ренґо цусін, ставши послідовно менеджером їхніх відділень у Ханькоу та Тяньцзіні. Протягом двох років, з 1935 по 1937 рік, він представляв "Йоміурі сімбун" [П185] в Тяньцзіні. З 1938 по 1941 рік він був неофіційним радником штабу японської армії в Ханькоу. Очевидно, що така людина знаходилась в ідеальних умовах для отримання інформації про бойові порядки Японії, пере-

[П185] Пер.: jp. 讀賣新聞, en. *Yomiuri Shimbun*

міщення військ, наміри та можливості в Китаї.

Функосі зацікавився комунізмом в 1929 році в Шанхаї, де він був членом дискусійної групи Озакі. У 1930 році він приєднався до таємного товариства дослідження комунізму (Кьосан Шуґі Кенкьюкай), [П186] членом якого був також Кавай Тейкічі. У березні 1932 року Кавай попросив його замінити Ямаґамі Масайосі, який був зв'язковим між японськими групами та совєцькою шпигунською мережею. Функосі, здається, охоче прийняв це запрошення, тому Кавай познайомив його з доктором Ріхардом Зорґе та міс Аґнес Смедлі, які на той час були активні в Шанхаї. Протягом наступних шести місяців Кавай зустрічався з Зорґе кожні п'ять днів та передавав останньому зібрану інформацію. Коли Зорґе відкликали, той познайомив Функосі з "Полом", якому цей японець регулярно звітував до переведення його до Ханькоу в лютому 1933 року. З Ханькоу Функосі продовжував надавати інформацію про японську армію через іншого японця, Нозаву Фусадзі. [П187] У листопаді 1936 року Функосі заснував Інститут дослідження проблем Китаю, [П188] до якого щомісячні звіти робили такі совєцькі агенти, як Наканісі (Ко) Цутомо, [П189] член післявоєнної вищої палати радників японського парламенту, і Озакі Сьотаро. [П190] Японська поліція дізналася про Функосі від членів кола Зорґе. Вони заарештували його в Пекіні 4 січня 1942 року, де він все ще керував своїм Інститутом дослідження проблем Китаю. Засуджений до десяти років ув'язнення після суду в Токіо, Функосі помер у в'язниці 27 лютого 1945 року.

4.3. Кавай Тейкічі, китайський авантюрист

Кавай Тейкічі, який познайомив Функосі з доктором Зорґе, народився в 1900 році і закінчив університет Мейдзі в 1925 році. Він по-

[П186] Пер.: jp. 共産主義研究会, кн. *Kyosan Shugi Kenkyu Kai*, кн. *Communism Research Society*; загальна назва багатьох гуртків вивчення комунізму

[П187] Пер.: jp. 野澤房二, en. *Nozawa Fusaji*, викладач Тоа Добун Сьоїн

[П188] Пер.: jp. 支那問題研究所, кн. *Shino Mondai Kemkyo Jo*, кн. *China Problems Investigation Institute*

[П189] Пер.: jp. 中西巧, кн. *Nakanishi Ko*, en. *Nakanishi Tsutomo*

[П190] Пер.: jp. 尾崎庄太郎, en. *Ozaki (Osaki) Shotaro*; випускник Тоа Добун Сьоїн; працівник дослідницького бюро Південно-Маньчжурської залізниці (ПМЗ), співзасновник післявоєнного Інституту китайських справ (ІКС); ув'язнений разом з комуністом Наканісі та амністований США в 1945 році

стійно переходив з роботи на роботу, ніколи не затримуючись надовго. У березні 1928 року він поїхав до Китаю, де з 1930 по 1932 роки затримався на посаді репортера в газеті "Шанхайський тиждень". У 1933 році він деякий час керував книжковим магазином у Тяньцзіні, але потім знову повернувся до перебирання професіями. Деякий час у 1939 році він працював у армійському розвідувальному підрозділі Осако. [П191] Він повернувся до Японії в 1940 році, де Озакі влаштував його на роботу в компанію з переробки паперу. [П192]

В 1928 році в Шанхаї Кавай став комуністом. Він приєднався до лівого книжкового клубу, [П193] більшість членів якого також були членами товариства дослідження комунізму (Кьосан Шуґі Кенкьюкай). Серед інших у цій групі він познайомився з Комацу Сіґео, Хідака Таміо, Тедзіма Хіротосі, [П194] Фунакосі Хісао та Мізуно Сіґеру. Останні двоє працювали в колі Зорґе до самого кінця.

Коли Кавай приєднався до цих людей у формуванні Ліги китайсько-японської боротьби (Нісі Тосьо Домей), [П195] цілком природно, він потрапив під підозру агентів японської поліції в Шанхаї. Поки не перестало бути гаряче, Кавай переїхав до Пекіну. [П196] В 1931 році він повернувся в Шанхай, де, працюючи в букіністичній крамниці, отримав інструкції щодо методів збору та оцінки військової та політичної інформації від Мізуно Сіґеру, Хідака Таміо, Тедзіма Хіротосі та Сакамакі Такасі. [П197] В жовтні 1931 року Кавай зустрів Озакі, який познайомив його з Зорґе та міс Смедлі, які незабаром додали його до своєї групи. Зорґе відрядив його для збору військової інформації до Маньчжурії, куди щойно вторглася японська армія. З цього часу Кавай був дуже активним у Північному Китаї та Маньчжурії, постійно змінював місце перебування між Харбіном, Мукденом, Пекіном та Тяньцзінем та передав великий потік інформації Зорґе, його наступнику "Полу", Озакі, наступнику

[П191] Пер.: jp. 大迫特務機関, кн. *Osako Tokumu Kikan*

[П192] Пер.: jp. 大日本再生紙会社

[П193] Пер.: jp. 左翼文献諸会, кн. *Sayoku Bunkensho Kai*, en. *Leftist Literary Society*

[П194] Пер.: jp. 小松茂夫, en. *Komatsu Shigeo*, літературний перекладач; jp. 日高為雄, en. *Hidaka Tamio (Tameo)*, репортер "Шанхай шюхо"; jp. 手島博俊, en. *Tejima Hirotoshi* (кн. *Hiroo*), авантюрист

[П195] Пер.: jp. 日支闘争同盟, кн. *Nishi Toso Domei*, en. *Sino-Japanese Struggle Group*, також en. *Japan-China Joint Struggle League*; гурток, організований в Тоа Добун Сьоїн

[П196] Пер.: поліція влаштовувала облави, в одній з яких заарештувала сотню японських комуністів

[П197] Пер.: jp. 坂巻隆, en. *Sakamaki Takashi*; член комуністичного гуртка в Тоа Добун Сьоїн; в 1949 році був обраний членом комітету японської компартії в Наґано

Озакі в Шанхаї - Фунакосі Хісао, та міс Смедлі в Пекіні.

Під час подорожі в 1934 році Кавай повернувся до Токіо, де зустрів Озакі, який, здається, був його кумиром. Оскільки зв'язки Кавай з китайськими шпигунами припинилися, а сам він не мав відомих зв'язків із комуністами, Озакі відчував, що Кавая можна безпечно відправити назад у Тяньцзінь. Однак у 1935 році, перш ніж був відправлений назад до Китаю, він знову повернувся до Токіо і деякий час працював на Міяґі. Його останнє повернення додому відбулося в 1940 році.

Головна користь від Кавая, поки він був у Японії, полягала в розумінні японських націоналістичних рухів через його зв'язки у молодості. Але в Китаї він був набагато корисніший.

Цікавим є судження Міяґі щодо Кавая. Він сказав прокурору, що:

> *… Його познайомив зі мною Озакі. Він був … китайським авантюристом (Шіна Ронін).* [П198] *Як тільки йому не вистачало грошей, він біг до Озакі, який давав йому готівку. … Через важливу посаду Озакі та високий рівень людей, які до нього зверталися, я гадав, що Озакі мав би перейматись тим, що до нього в офіс заходить Кавай. Проконсультувавшись із Зорґе, я запропонував віднині приглядати за Каваєм; Зорґе схвалив пропозицію і сказав мені навчити цю людину працювати на мене. Я давав йому 60 або 100 єн щомісяця.* [П199] *У травні 1940 року я виявив, що Кавай не має твердих переконань, тому відправив його назад до Озакі.*
>
> *Я не міг повністю довіряти Каваю, тому що рівень його розуміння комунізму був низьким, а приватне життя - скандальним. Проте, здавалося, він надзвичайно захоплювався Озакі. … Я робив багато спроб знайти йому роботу, але він ненавидів роботу. Зрештою, Озакі влаштував його в травні 1941 року в компанію з переробки паперу.*

[П198] Пер.: кн. *Shina Ronin*

[П199] Пер.: ця оцінка подібна до витрат, викладених в біографіях інших агентів: в 1930-40х роках 1 єна коштувала в середньому 25 центів долару США;[36:673] в переводі на поточний час сума в доларах була б в 5 разів більша за суму єн; таким чином на сучасні [2026 рік] гроші - від 12 до 20 тисяч гривень на місяць

Кавай був заарештований 22 жовтня 1941 року. Його засудили до десяти років ув'язнення, але 10 жовтня 1945 року звільнили, де він знаходиться дотепер. [П200]

4.4. Мізуно Сіґеру, шпигун високого ґатунку

Мізуно Сіґеру, який народився в 1909 році, серед цих менших шпигунів був спеціалістом вищої кваліфікації. Після закінчення середньої школи в Кіото він вступив до Східноазійської загальнокультурної школи (Тоа Добун Сьоїн) у Шанхаї в 1929 році. Майже одразу він долучився до роботи комуністичних груп. Станом на жовтень 1930 року він встиг допомогти у створенні в школі осередку комуністичної партії Китаю і взяв провідну участь у студентському страйку. У грудні він був затриманий на десять днів японською консульською поліцією за розповсюдження пацифістських листівок серед кількох японських військово-морських курсантів, а в січні 1931 року був виключений зі школи.

Група Зорґе, вірогідно, пильно стежила за всіма потенційними японськими комуністичними агентами. Мізуно зустрівся з Озакі в жовтні 1930 року, а наступного квітня комуніст з Формози познайомив його з Кіто Ґінічі, японським комуністом з Америки. Кіто вислухав його і, мабуть, був задоволений, оскільки у травні 1931 року Кіто познайомив Мізуно з доктором Ріхардом Зорґе. Незабаром після цього Мізуно збирав військову та політичну інформацію для кола Зорґе. Його робота, однак, була перервана, коли в серпні 1931 року він був заарештований шанхайською поліцією і переданий японському консульству. Його депортували до Японії не за шпигунство, а за комуністичну агітацію в його школі, де він діяв навіть після виключення.

В Японії Мізуно працював в Інституті дослідження соціальних проблем Охара, [П201] можливо, комуністичному фронті. Там він відновив дружбу з Озакі після того, як останній повернувся до роботи в "Асахі". У 1936 році його знову заарештували за звинуваченням у участі у спробі відбудови комуністичної партії Японії. Очевидно, по-

[П200] Пер.: після звільнення Кавай, вірогідно, пішов на співпрацю з американцями [37]

[П201] Пер.: jp. 大原社会問題研究所, кн. *Ohara Shakai Mondai Kenkyojo*, en. *Ohara Social Problems Research Institute*

ліція не висунула вагомих звинувачень, оскільки незабаром він був звільнений, поїхав до Токіо і влаштувався на роботу в Східне товариство. [П202] У Токіо він знову об'єднався з Озакі, який в січні 1937 року познайомив його з Зорґе і в липні - з Міяґі. Після цього він безперервно працював на мережу Зорґе, збираючи новини з соціальних і політичних питань загалом і з регіону Кіото зокрема. Його подальша робота в Товаристві дослідження Сьова (Сьова Кенкьюкай) [П203] з 1936 по 1939 рік, а також участь у складанні щорічного звіту Великояпонської молодіжної асоціації (Даініхон Сейнендан) [П204] допомогли йому в роботі на Зорґе. У зв'язку зі своєю роботою він міг писати великі доповіді про Великояпонську молодіжну партію, [П205] Товариство чорного дракона [П206] та реорганізацію у 1940 році старих політичних партій. Саме він доповідав в липні 1939 року про маневри та озброєння 16-ї дивізії і в серпні 1940 року - 116-ї дивізії.

Міяґі висловлювався про Мізуно наступним чином:

> *Я ніколи не давав йому грошей. Він був більш тісно пов'язаний з Озакі і мав постійну роботу. Якщо йому не вистачало грошей, я думаю, Озакі йому допомагав. Я хотів використовувати його для більш важливої роботи, насправді я хотів, щоб він зайняв моє місце в Токіо, щоб я міг подорожувати країною. Зорґе та Озакі, однак, не схвалили цю ідею, тому нічого не вийшло.*

Мізуно був заарештований 17 жовтня 1941 року. Його засудили до тринадцяти років ув'язнення. Мізуно помер у в'язниці Міяґі 22 березня 1945 року.

[П202] Пер.: jp. 東洋大学, кн. *Toyo Kyokai*

[П203] Пер.: jp. 昭和研究会, кн. *Showa Kenkyu Kai*, en. *Showa Research Association*; аналітичний центр, заснований в 1933 році компаньйоном принца Коное Фумімаро; центр був переповнений марксистами

[П204] Пер.: jp. 大日本青年団, кн. *Dai Nippon Seinen Dan*

[П205] Пер.: jp. 大日本青年党, en. *Dai Nihon Seinen-to*, en. *Great Japan Youth Party*, пізніше відома як jp. 大日本赤誠会, en. *Dai Nihon Sekisei-kai*, en. *Great Japan Sincerity Association*, організація 1937-1945 років, побудована на зразок німецького гітлер'югенду

[П206] Пер.: jp. 黒龍会, en. *Black Dragon Society*, радикальна паназійська організація; в 1942 році в США відбулась серія арештів негрів через заклики до заколотів та ухилення від мобілізації, інспіровані пропагандистом Товариства чорного дракона; прикметно, що в числі арештованих були представники організації як Ісламського храму Аллаха, так і ефіопських єврейських організацій [38]

4.5. Косіро Йосінобу, солдат, який зрадив

Косіро Йосінобу був солдатом, капралом, єдиним військовим у колі Зорґе. В такій країні, як Японія, навіть капрал міг віднайти багато чого, невідомого цивільним.

Косіро народився в 1909 році, закінчив університет Мейдзі в 1935 році і провів більшу частину свого життя на свободі в армії. Він був призваний у березні 1936 року і відправлений до Маньчжурії. Після початку війни в Китаї в липні 1937 року його підрозділ був відправлений на Північнокитайський фронт, де воював під Суйюань. У листопаді 1938 року він став капралом і повернувся до цивільного життя як резервіст. Майже одразу був знову призваний, відправлений до Маньчжурії, а потім до Кореї, але в березні 1939 року він знову опинився в резерві. У нього було достатньо часу, щоб влаштуватися на роботу продавцем газет, одружитися та стати батьком, перш ніж його знову призвали в липні 1941 року та відправили до Південного Китаю. Він все ще перебував на службі в Китаї зі своїм підрозділом, коли був заарештований 11 квітня 1942 року. У січні 1943 року він був з ганьбою звільнений та засуджений цивільним судом. Вироком суду стало п'ятнадцять років позбавлення волі. Вирок був скасований з поразкою Японії, і Косіро був звільнений за наказом американської влади 8 жовтня 1945 року.

Косіро зацікавився комунізмом, будучи студентом університету Мейдзі під впливом сусіда на ім'я Кіотаке Ясумаса. Через роки, у травні 1939 року, коли Косіро перебував між війнами в резерві, цей сусід познайомив його з Міяґі.

Міяґі сказав Косіро, що він є агентом Комінтерну, і попросив резервіста надавати інформацію про військові справи та переміщення військ через його армійські зв'язки. Косіро, здається, не вагався вчинити зраду і одразу погодився. У період з травня 1939 року по липень 1941 року, протягом короткого періоду цивільного життя, Косіро надав Міяґі інформацію про битву в Номонхані, [П207] плани оборони Маньчжурської держави, дислокацію та оснащення військ, а також характеристики різноманітної зброї. Він також забезпечив Міяґі секретними посібниками японської піхоти, інженерів і ВПС та іншими військовим документами. Міяґі настільки йому довіряв, що рекомен-

[П207] Пер.: вирішальна битва серії бойових зіткнень на кордоні Монголії та Маньчжурії між СССР та Японією 1939 року

дував його Зорґе для призначення совєцьким агентом. Зорґе затвердив і передав на розгляд Москві його біографію.

Розповідь Міяґі про Косіро дає чітке уявлення про цього японського солдата, який став зрадником. Він казав:

Косіро Йосінобу не потребував фінансової допомоги, оскільки жив зі своїм батьком. Я познайомився з ним навесні 1939 року після його звільнення з армії. Він вразив мене відвертістю і прямотою разом із обережністю. Я думав, що після навчання він стане хорошим помічником, і порадив Зорґе потурбуватися щодо його майбутнього. Зорґе погодився давати йому близько 100 єн на місяць, якщо він захоче на нас працювати.

У травні 1939 року, коли мене відвідав Косіро, я сказав: "Якщо почнеться війна між Росією та Японією, це означатиме велику жертву не тільки з боку фермерів та робітників обох країн, але й зі сторони всього японського народу. Щоб уникнути такої трагедії, тобто російсько-японської війни, я надсилаю до Комінтерну різні дані про ситуацію в Японії". Я запитав Косіро, чи не допоможе він мені, розповівши, що він знає про армію, та зібравши військову інформацію від армійських друзів. Я сказав, що йому будуть платити. Косіро не сказав чітко, чи допоможе; він лише посміхнувся й відповів, що особливі секрети йому невідомі. Він заявив, що мені не треба турбуватися про гроші, бо він має заощадження.

З того часу Косіро почав мені щось розповідати, і я давав йому близько 50 єн на місяць. Коли він подорожував для мене, я платив йому більше. Я мав намір тренувати його кілька років, а потім зробити незалежним членом нашої групи. Тим часом я подумав, що було б зручно його влаштувати в якийсь офіс, де він мав би доступ до військової інформації. Я гадав, це буде військове міністерство; за можливості, хорошим місцем було б мобілізаційне бюро, але перш ніж я зміг це організувати, він знайшов роботу в Хакусінся через друга свого батька.

Звичайно, я поспілкувався із Зорґе щодо своїх планів, познайомив із ним Косіро і надіслав резюме хлопця до Москви. Щоб повідомити штаб-квартиру про його внесок в нашу справу, я завжди згадував його ім'я у звітах, які від

нього надходили. Ми обрали йому псевдонім "Мікі". Він, тим не менше, був старшим сином за обох живих батьків. Більше того, невдовзі після демобілізації він одружився, а пізніше народилася дитина. Усі ці обставини робили його непридатним для роботи в розвідці, тому мені довелося змінити свою думку.

4.6. Куцумі Фусакко, комуністка

Куцумі Фусакко була однією з двох жінок японської мережі, хоча в Китаї жінок було декілька. Ця жінка, яка народилася в 1888 році в префектурі Окаяма і закінчила середню школу для дівчат у 1912 році, була розлученою дружиною християнського місіонера і матір'ю двох дочок. Після розлучення в 1920 році була пов'язана з різними лівими і комуністами, які збиралися навколо університету Васеда в Токіо. [П208] У серпні 1921 року вона стала цивільною дружиною провідного комуніста Мітамура Сіро [П209] і діяла в комуністичному робітничому русі. Вона вступила в партію в листопаді 1927 року і стала членом окружного комітету Хоккайдо.

З квітня 1929 року по червень 1934 року місіс Куцумі разом з іншими комуністичними лідерами перебувала у в'язниці. Безпосередньо перед звільненням вона прочитала в газетах про відречення кількох провідних комуністів, у тому числі свого чоловіка Мітамури, тож зробила те саме. Однак згодом повернулась в комуністичний рух і була морально готова до зустрічі з Міяґі, яка відбулась в березні 1936 року. Міяґі повідомив її, що був агентом Комінтерну, і попросив допомогти. Вона почала збирати інформацію про інцидент 26 лютого 1936 року, [П210] Партію соціалістичних мас (Шакай Тайшюто), Всеяпонську федерацію праці (Содомей), [П211] Великояпонську молодіжну партію і подібні речі.

Куцумі Фусакко була заарештована 13 жовтня 1941 року і отримала вісім років каторжних робіт. Звільнена американцями 8 жов-

[П208] Пер.: кампус університету Васеда знаходився під спостереженням міністерства внутрішніх справ, яке розцінювало університет як гангрену червоної професури [39:67]

[П209] Пер.: jp. 三田村四郎, en. *Mitamura Shiro*, член ЦК Другої комуністичної партії Японії

[П210] Пер.: спроба військового перевороту в Токіо; більш детально згадана далі

[П211] Пер.: jp. 全日本労働総同盟, en. *Zen Nihon Rodo Sodomei*, скорочується en. *Sodomei*

тня 1945 року.

4.7. Кітабаясі Томо, слабка ланка

Іншою жінкою у справі була місіс Кітабаясі. Вона була подругою Міяґі з перших днів його перебування в Лос-Анджелесі, куди поїхала зі своїм чоловіком Йосісабуро в 1920 році. Вона заробляла в Лос-Анджелесі навчанням шиття одягу, а пізніше знайшла цю діяльність корисним засобом збирання пліток у Токіо. Місіс Кітабаясі разом з Міяґі приєдналася до Пролетарського мистецького товариства в Лос-Анджелесі в 1931 році, і незабаром її переконали приєднатися до японської групи 13-го округу комуністичної партії США. [П212] Наступне навернення у Томо відбулося в 1933 році, коли вона приєдналася до Жіночого християнського союзу тверезості [П213] та адвентистів сьомого дня. Однак вона продовжувала дружити з Міяґі і побачила його в Токіо невдовзі після свого самотнього повернення в 1936 році. Доки її чоловік Йосісабуро не повернувся до Японії, вона викладала шиття в Лос-Анджелеській школі швачок в Токіо; після того вона приєдналася до нього у грудні 1939 року в Кокаві, префектура Вакаяма.

Коли Міяґі в квітні 1938 року попросив її збирати інформацію, вона погодилася, хоча підозрювала, що він був агентом Комінтерну. Її плітки з уроків шиття та зібрань адвентистів сьомого дня, які вона відвідувала, навряд чи були дуже корисними для доктора Зорґе. Здається дивним, що Міяґі ризикнув їй розкритися. Звичайно, він добре знав її в Америці і кілька років жив у неї вдома. Як виявилося, саме цей ризик зруйнував усю конспірацію. Японська поліція заарештувала її разом із чоловіком 28 вересня 1941 року. Йосісабуро було визнано невинним, натомість Томо була засуджена до п'яти років ув'язнення. Термін був скорочений внаслідок хорошої поведінки, вона була звільнена та померла після закінчення війни.

[П212] Пер.: згаданий в цій книзі пізніше 13-й округ охоплював штати Каліфорнія, Аризона та Невада. Станом на 1929 рік більше 50% членів відділення складали євреї, 10% - фіни, загалом більше 70% - іноземці [35:34]

[П213] Пер.: en. *Woman's Christian Temperance Union (WCTU)*; в складі японської делегації першої конференції Інституту тихоокеанських відносин була присутня місіс Ібука Хана (jp. 井深花, en. *Ibuka Hana*), голова (*chairman*) японської ІВКА та директор японської WCTU, чоловік якої, Ібука Каджіносуке (jp. 井深梶之助, en. *Ibuka Kajinosuke)* був головою японської ІМКА [40:13]

4.8. Акіяма Кодзі, єдиний найманець

Акіяма Кодзі був єдиним членом мережі, який не працював заради любові до Справи. За словами Міяґі, Акіяма мало цікавився справами і навіть менше - використанням Міяґі результатів його роботи. Поки Міяґі платив йому скромні 60-100 єн на місяць, Акіяма не задавав питань і перекладав англійською все, що давав Міяґі.

Акіяма народився в 1889 році і після закінчення середньої школи в районі Канда, Токіо, викладав у початковій школі. У 1914 році він вступив до університету Ріккіо, але перед закінченням виїхав до Америки як співробітник експортної фірми. У Лос-Анджелесі він відвідував вечірні заняття в середній школі, в Політехнічній школі Лос-Анджелеса і в Каліфорнійському бізнес-коледжі, який закінчив у 1923 році. Наступні десять років, до повернення до Японії в 1933 році, він працював в книжковому магазині.

Повернувшись у Токіо, Акіяма мав проблеми з працевлаштуванням, поки не зустрів Міяґі, якого знав в Америці. Міяґі запропонував йому роботу перекладати документи англійською, на що той із задоволенням погодився. До 1938 чи 1939 року Акіяма не підозрював, що Міяґі передавав ці переклади іноземцю, але навіть тоді його це не зупинило. Адже він мав щось їсти, тому обрав роботу.

Міяґі прокоментував Акіяму наступним чином:

> *Акіяма не був відповідним для розвідувальної роботи типом людини. Я ніколи не збирався залучати його до нашої групи, але знайшов його корисним, бо він був готовий перекласти все, що я йому давав. Соціальні проблеми його не цікавили. У 1939 році я проконсультувався з Озакі в надії отримати спеціального перекладача, але ми не змогли знайти задовільного кандидата. Тому я продовжував використовувати Акіяму.*
>
> *Звичайно, Акіяма знав, що я комуніст, але він ніколи до кінця не розумів, наскільки таємною чи важливою була моя робота…*

Акіяма був заарештуваний 13 жовтня 1941 року і засуджений до семи років ув'язнення. Він був звільнений 10 жовтня 1945 року.

4.9. Ясуда Токутаро, медик-інформатор

Ясуда Токутаро, лікар, народився в 1897 році і закінчив медичну школу Імперського університету Кіото. Ще будучи студентом-медиком, його познайомив із марксистською літературою професор університету Хадзіме Кавакамі. [П214] У 1930 році Ясуда здобув ступінь доктора медицини.

Доктора Ясуду наставляли на ліву справу двоюрідний брат, який його виховав, Ямамото Сендзі [П215] (лідер робітничих кадрів, який був убитий у 1929 році), професор Кавакамі та місіс Куцумі Фусакко. Вперше він став активним у комуністичному русі, коли приєднався до Пролетарського науково-дослідного інституту [П216] та інших комуністичних фронтових організацій.

Міяґі Йотоку звернувся до доктора Ясуди в січні 1935 року як пацієнт. У березні наступного року Куцумі Фусакко сказала доктору Ясуді, що Міяґі був агентом Комінтерну, тому, коли Міяґі попросив його допомоги у вересні 1937 року, лікар був цілком готовий відповісти на його запитання. Він міг надати інформацію в основному про стан медичного забезпечення та плітки про переміщення військ, отримані від його пацієнтів.

Доктор Ясуда був заарештований 8 червня 1942 року. Він був засуджений до двох років ув'язнення, але отримав відтермінування на п'ять років. Після війни він безуспішно балотувався від комуністичної партії до нижньої палати дієту [П217] в Кіото, а тепер живе в Токіо, де поринає у спогади про ті великі дні, коли був членом мережі Озакі-Зорґе.

[П214] Пер.: jp. 河上肇, en. *Kawakami Hajime*; відомий японський комуніст, в 1928 році був звільнений з університету Кіото, в 1932 році вступив до лав компартії; він же вплинув на китайського лідера Ван Чжувеня Ліги японсько-китайської боротьби (Нісі Тосьо Домей), який потім сам викладав в партійній школі ЦК китайської компартії

[П215] Пер.: jp. 山本宣治, en. *Yamamoto Senji*; разом з іншою учасницею кола Зорґе Куцумі Фусакко та її комуністичним чоловіком організував в Осаці мальтузіанську групу (jp. 大阪産児制限研究会)

[П216] Пер.: jp. プロレタリア科学研究所, кн. *Puroretaria Kagaku Kenkyo Jo*

[П217] Пер.: jp. 国会, en. *Kokkai*, японський двопалатний парламент

4.10. Кавамура Йосіо, контакт у Шанхаї

Єдиним членом мережі, про якого не відомо майже нічого, є Кавамура Йосіо. Цей чоловік, керівник шанхайського офісу "Новин Маньчжурії" (газети Південно-Маньчжурської залізниці), був агентом Озакі в Шанхаї. Кавамура був заарештований 31 березня 1942 року і доставлений до Токіо для суду. Було встановлено, що Кавамура, якому тоді було 32 роки, був прийнятий Зорґе як учасник мережі. Завдяки своїй посаді він міг надавати інформацію про Маньчжурію. На жаль, однак, Кавамура помер у в'язниці невдовзі після арешту, і його справу не вдалося розвинути з ретельністю інших.

4.11. Ямана Масазане, аграрний експерт

Аграрним експертом мережі був Ямана Масазане, син фермера з Хоккайдо. Він народився в 1902 році, його офіційна освіта закінчилася початковою школою. Він став членом Ліги Хоккайдо Союзу фермерів Японії [П218] і на все життя розвинув інтерес до аграрних рухів. Деякий час працював у Маньчжурії. Завдяки знайомству з лідерами комуністичної партії, в тому числі нинішнім [1952 рік] її генеральним секретарем Токуда Кюїті, [П219] він став комуністом і вступив до партії в листопаді 1927 року. Після арешту 15 березня 1928 року був засуджений до п'яти років каторжних робіт за порушення закону про збереження миру. [П220] Після звільнення з в'язниці він приєднався до Куцумі Фусакко і через неї в березні 1936 року познайомився з Міяґі. На прохання Міяґі він погодився збирати інформацію з сільських та аграрних питань. Міяґі описує Ямана так:

> *Ямана відбував покарання за участь у якійсь комуністичній справі. Його познайомила зі мною Куцумі Фусакко невдовзі після того, як він приїхав з Хоккайдо. Вона попросила мене допомогти йому знайти роботу. Я не мав*

[П218] Пер.: jp. 北海道連合会, кн. *Hokkaido Rengo Kai*, jp. 日本農民組合, кн. *Nippon Nomin Kumiai*

[П219] Пер.: jp. 徳田球一, en. *Tokuda Kyuichi*

[П220] Пер.: jp. 治安維持法, en. *Peace Preservation Law*; закон, затверджений в 1925 після російської революції та вбивства японського прем'єр-міністра; активно сприяв Токко в придушенні соціалізму та комунізму; за 20 років за цим законом було страчено дві людини: Озакі та Зорґе; анульований 15 жовтня 1945 року окупаційною владою США

наміру використовувати його в роботі нашої групи, окрім як для того, щоб дізнатися щось про аграрні проблеми Японії, але після того, як він зв'язався з Товариством сучасної політики [П221] *і почав приносити новини про політичні та економічні справи, я почав його використовувати. … Я почав платити йому близько 60 єн на місяць з весни 1936 року до початку 1938 року. У разі мандрівок … я покривав його витрати.*

Я намагався знайти Ямані звичайну роботу, але безуспішно. Він ніколи не розповідав мені, де і як він живе. Ми зустрічалися або в моєму пансіонаті, або в якомусь ресторані в Токіо. Якось у 1938 році я зрозумів, що Ямана хоче розірвати зі мною зв'язок. Я хотів дізнатися чому, тому відвідав його дім, який мені на той час випадково був відомий. Я одразу побачив, що він хоче мене покинути через жінку, і що я не можу його зупинити. Незабаром після цього Ямана знайшов роботу в аграрній спілці … [і не набагато пізніше] … влаштувався на роботу в Східне товариство (Тогокай). [П222] *Він їздив у Карафуто, Хоккайдо, Аоморі, Акіту, Міяґі, Фукушіму, Тояму, Ішікаву та багато інших місць. Я хотів організувати власну групу з членами в Токіо, Маґої, Осаці, Кюсю, Хоккайдо та Хокуріку, але не міг знайти відповідних людей. Я думав, що одним із них міг стати Ямана, але він хотів легкого життя, і мені довелося відмовитися від цієї ідеї.*

Поліція заарештувала Яману 15 грудня 1941 року. Його засудили до дванадцяти років каторжних робіт, але 7 жовтня 1945 року він був звільнений за американським наказом.

4.12. Таґучі Уґенда, дрібний інформатор

Одним з найменш корисних членів мережі був Таґучі Уґенда, якого з Міяґі познайомив Ямана. І Таґучі, і Ямана були з Хоккайдо, і обидва були членами комуністичної партії Японії.

Таґучі народився в 1902 році, закінчив середню школу Хоккайдо, деякий час навчався в університеті Тойо, але в 1924 році

[П221] Пер.: jp. 時政会, кн. *Jisei Kai*

[П222] Пер.: jp. 東方会, en. *Tohokai*, en. *Society of the East*, японська фашистська партія

перейшов до університету Мейдзі Ґакуїн. [П223] Не завершивши навчання, він покинув Мейдзі Ґакуїн та переїхав до Саппоро, де вступив до профспілки, афілійованої з Радою профспілок Японії (Хьоґікай). [П224] В грудні 1927 року він вступив до комуністичної партії Японії - через місяць після Ямани, і був заарештований разом з Яманою та багатьма іншими комуністами 15 березня 1928 року. Таґучі був засуджений до трьох років ув'язнення, але в листопаді 1929 року був звільнений за хорошу поведінку, після чого приїхав до Токіо і одразу зустрів Міяґі. На прохання Міяґі він почав звітувати про Хоккайдо, головним чином про економічні питання, такі як нафта, вугілля та продовольчі запаси.

Міяґі зауважив про цього агента наступне:

> *Спочатку я не збирався залучати (його) допомоги, тому що Куцумі Фусакко описала його як "формаліста", непридатного для шпигунства. Він уже домовився про створення торфяного заводу в Маньчжурії. За моїми мірками, він не був справжнім комуністом, тому що їхав до Маньчжурії заробляти гроші. Він завжди горів якимись дивними оборудками.*

Незабаром після того як отримала дозвіл, поліція вийшла на Таґучі. Він був заарештований 29 жовтня 1941 року. Суд засудив його до тринадцяти років ув'язнення, але він також був звільнений наказом армії США 6 жовтня 1945 року.

[П223] Пер.: jp. 明治学院大学, en. *Meiji Gakuin University*, "християнський університет", заснований в 1863 році спочатку як школа

[П224] Пер.: jp. 日本労働組合評議会, en. *Hinon Rodo Kumiai Hyogikai*, скорочується en. *Hyogikai*; осколкова група від профспілкової групи Содомей; ЦК організації складали комуністи з "некомуністом" на чолі; організація працювала з московським Профінтерном та підпорядкованим йому Тихоокеанським секретаріатом профспілок (ТСП); [39:91] знищена урядом в 1928 році, після чого Комінтерн закликав японську компартію відновити Хьоґікай [39:161]

4.13. Наканісі Цутомо, член післявоєнного парламенту

Наканісі Цутомо, член дієту, нібито експерт з китайських справ, колишній головний редактор "Народного бюлетеня" ("Мінпо") [П225] і провідний член комуністичної партії Японії, був пов'язаний з Озакі, але, схоже, не був членом кола Зорґе. Він очолював совєцьку шпигунську мережу в Китаї, але його кар'єра та його діяльність настільки часто перетиналися з мережею Зорґе, як за часів перебування в Китаї, так і в Японії, що він заслуговує окремої згадки. Записи його судового процесу в Токіо після 1942 року не були доступні, тому неможливо дати повний звіт про його шпигунську діяльність, але існує багато відомостей з поліцейських записів і його власних заяв після закінчення війни.

Наканісі, який народився в префектурі Міе в 1910 році, після закінчення середньої школи в Японії відправився до Шанхаю і навчався в Східноазійській загальнокультурній школі (Тоа Добун Сьоїн), де його однокурсником був Мізуно Сіґеру. Там він приєднався до комуністичного союзу молоді Китаю, компартії Китаю та кількох комуністичних фронтових організацій, таких як Ліга китайсько-японської боротьби (Нісі Тосьо Домей). Разом з Мізуно він брав активну участь в очолюваному комуністами студентському страйку в його школі в 1930 році, і, як і Мізуно, був заарештований японською консульською поліцією за підривну діяльність. Хоча немає жодних доказів, які б підтвердили цю думку, розумно припустити, що не лише Мізуно, але й Наканісі в цей період також потрапив під спостереження кола Зорґе, і що його перше знайомство з Озакі датується саме цим часом.

Наканісі повернувся до Японії в лютому 1932 року і одразу ж приєднався до Товариства дослідження китайських проблем Пролетарського науково-дослідного інституту, комуністичної фронтової організації. У квітні його заарештували та протримали під вартою сорок днів. Потім він повернувся до своєї рідної префектури Міе, де брав активну участь у таємному русі аграрних реформаторів. У червні з метою вступити до Інституту досліджень соціальних проблем Охара він поїхав до Осаки, де працював над проблемами праці. Мізуно також працював в тому самому товаристві. Наканісі залишався

[П225] Пер.: jp. 東京民報, кн. *Mimpo*, en. *Tokyo Minpo*, "Народний бюлетень"; в 1905 році в Токіо існувала однойменна газета, яка просувала 3 принципи китайського революціонера Сунь Ятсена

в організації Охара лише до листопада 1933 року, коли розшукав нову роботу з більш широкими можливостями.

В травні 1934 року Наканісі влаштувався на роботу в дослідницьке бюро дайренського відділення Південно-Маньчжурської залізниці (ПМЗ), і він продовжував працювати в цій організації в різних відділеннях до самого арешту в червні 1942 року. Він працював двічі в Дайрені, один раз у Тяньцзіні і найдовше з усього в Шанхаї. Поступово він підвищувався у званні, заробітній платі та відповідальності. У цей час Південно-Маньчжурська залізниця, тісно співпрацюючи з Квантунською армією, досліджувала широкий спектр питань від транспортного потенціалу Транссибірської магістралі та можливостей сибірських військових баз до економічної та політичної ситуації в Китаї. Протягом війни в Китаї ПМЗ розширила свої відділення до головних міст в окупованому Китаї, розширивши штат лише у дослідницькому бюро на понад 1000 людей. Природно, ця організація стала основною мішенню для японських комуністів, і, будучи повністю укомплектованою цивільними особами, в неї було увійти значно легше, ніж до армійської розвідки. Із 1000 людей близько тридцяти були японськими комуністами, чи то симпатиками, чи то членами партії, які організували власний дослідницький орган, а результати роботи цієї розвідувальної структури опинялись в розпорядженні китайських комуністів та совєтів. Здається, тісні зв'язки підтримувались з обома. Після закінчення війни Наканісі хвалився, що за чудову шпигунську роботу в Шанхаї отримав таємну подяку безпосередньо від Мао Цзедуна, політичного лідера комуністичної партії Китаю.

Наканісі брав активну участь в роботі Інституту дослідження проблем Китаю, який очолював у Пекіні Фунакосі Хісао з мережі Зорґе. Розумно припустити, що Фунакосі і Наканісі тісно співпрацювали, і що він часто спілкувався з Аґнес Смедлі, яка деякий час очолювала відділення совєцького шпигунства в Пекіні. Однак малоймовірно, що Наканісі був безпосередньо частиною кола Зорґе в Японії. Той факт, що японська Особлива вища поліція після тривалого допиту вирішила, що Наканісі не був членом мережі Зорґе, підтверджує таке припущення.

Один із другорядних учасників мережі Зорґе дав свідчення про Наканісі Цутомо. Оскільки Фунакосі Хісао був заарештований 22 жовтня 1941 року, тоді як Кавамура Йосіо не був заарештований до 31 березня 1942 року, цілком можливо, що Наканісі зрадив перший, оскільки Фунакосі знав про нього все повністю. Навесні 1942 року то-

кійська столична поліція відправила до Шанхаю спеціальних агентів, які мали розкрити велику групу японських комуністів, яких підозрювали як у членстві в мережі Зорґе, так і в наданні інформації безпосередньо китайським комуністам та совєтам. 16 червня 1942 року вони заарештували майже сотню людей, з них близько двадцяти притягнули до суду. Одним із тих, кого доправили до Токіо, був Наканісі Цутомо. Його не судили більше трьох років, доки прокурори не повірили, що вони отримали всю інформацію, якою він володів. Його судили 11 вересня 1945 року в окружному суді Токіо, прокурор вимагав для цього японського підданого, який вчинив державну зраду, смертної кари. 28 вересня 1945 року суд засудив його до довічного ув'язнення. Однак це відбувалося після капітуляції Японії, і Наканісі був звільнений з в'язниці 10 жовтня 1945 року згідно з наказом США про амністію політичних в'язнів.

Перебуваючи у в'язниці, Наканісі написав дванадцятитомну історію комуністичної партії Китаю, а після закінчення війни прославився не лише як мірило комунізму, а й як експерт з китайського комунізму. Він приєднався до комуністичної партії Японії і є одним з її найвідоміших авторів і пропагандистів. З лютого 1946 по серпень 1947 років він був головним редактором газети "Народний бюлетень" і одночасно директором Інституту китайських справ (ІКС). Наканісі балотувався до верхньої палати дієта на виборах 1950 року і отримав місце в палаті радників, ставши одним з восьми членів комуністичної партії в японському парламенті.

Глава 5

Комунікація та фінансування

Доктор Зорґе користувався трьома каналами зв'язку з СССР: (1) прихованою радіостанцією, (2) спеціальним кур'єром і (3) совєцьким посольством. Останній канал був занадто небезпечним, і він не вдавався до нього до самого кінця.

Після прибуття Клаузена однією з його перших дій було позбутися громіздкого радіопередавача, зробленого його попередником, і створити новий комплект прийому та передачі. [Ф41] [Ф42] [Ф43] [Ф44] [Ф45] [Ф46] Більшість деталей він купував у різних магазинах району Ґінза, тоді як ті, які було важко або небезпечно купити, як-от короткохвильові котушки передавача, він виготовляв сам з мідної трубки. Загалом протягом наступних шести років він переобладнав або побудував три або чотири приймачі та три передавачі з максимальною дальністю дії близько 2500 миль. [П226] Він будував їх у будинках різних членів мережі. Своїми комплектами він користувався в різних місцях на безпечній відстані один від одного, часто змінюючи розташування. Його набір був настільки малим, що його можна було розібрати й перенести у великому портфелі. Після того, як він уходив разом з портфелем, швидко зробивши свою справу, у будинку не було жодних доказів його незаконних дій, окрім невинних розеток. Клаузен припускав, що японські пеленгатори не можуть визначити місцезнаходження відправника точніше, ніж в радіусі двох квадра-

[П226] Пер.: 4000 км; потужність першого передавача складала 7.5 Ват, наступні моделі мали вдвічі більшу потужність

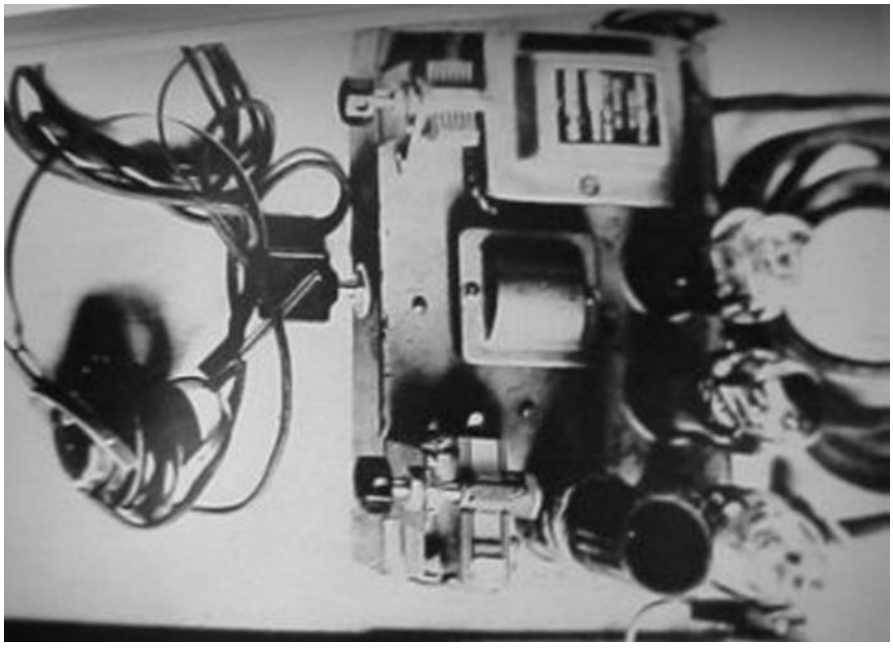

ФОТО 41. Радіоприймач Клаузена

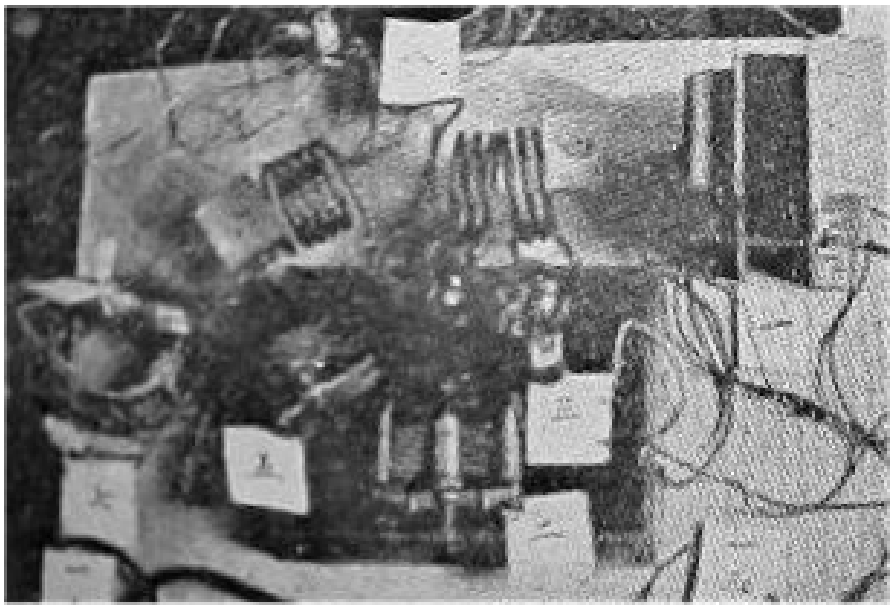

ФОТО 42. Передавач Клаузена

тних миль. [П227] Розбираючи свій набір після кожної операції та зберігаючи його десь подалі, він убезпечував себе від викриття під час поквартирних обшуків. Після арешту Клаузен дізнався, що японські станції перехопили багато з його повідомлень, але не змогли їх розшифрувати або дізнатися, звідки вони надійшли.

Для своїх радіостанції Клаузен завжди використовував другий поверх дерев'яного японського будинку. Будинками, які він використовував у нерегулярній послідовності, були:

- дім Ґюнтера Штайна, Гонмура-цьо, Азабу-ку, з лютого 1936 по жовтень 1937
- дім Макса Клаузена, Сінрюдо-цьо, Азабу-ку, з березня 1938 по жовтень 1938
- дім Вукеліча, Санаї-цьо, Азабу-ку, з березня 1938 по жовтень 1941
- дім Макса Клаузена, Хіроо-цьо, Азабу-ку, з серпня 1938 по вересень 1941
- дім Едіт Вукеліч, Камі-Меґуро, Меґуро-ку, з березня 1939 по серпень 1941

5.1. Коди і шифри

Спочатку Зорґе особисто шифрував та розшифровував усі повідомлення на "Вісбаден". У 1937 або 1938 році, після автомобільної аварії, яка запроторила його до лікарні, він пояснив шифр Клаузену. Повідомлення були англійською або німецькою мовами, але код був числовим, пропущеним крізь сторінки книги річної статистики Німеччини. [П228] Оскільки більшість німців на Далекому Сході мали примірники цьогорічної книги, володіння нею не викликало б підозр.

Хоча японські прослуховуючі станції вдома та в Маньчжурії перехоплювали довгі серії шифрів протягом багатьох років, вони не змогли отримати жодного натяку на їхнє походження чи значення. Хоча позивні вказували на китайські аматорські станції, це не задовольняло японську радіорозвідку. Дуже спантеличені, вони продовжували збирати зростаючу купу повідомлень, тож коли Зорґе та його банду заарештували, японська розвідка швидко припустила, що

[П227] Пер.: Дікін вказує, що японцям бракувало пересувного пеленгатора [3:209]
[П228] Пер.: de. *"Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich"*

ФОТО 43. Розібрана реконструкція радіоприймача

ФОТО 44. Реконструкція радіоприймача Клаузена

ФОТО 45. Розібрана реконструкція передавача

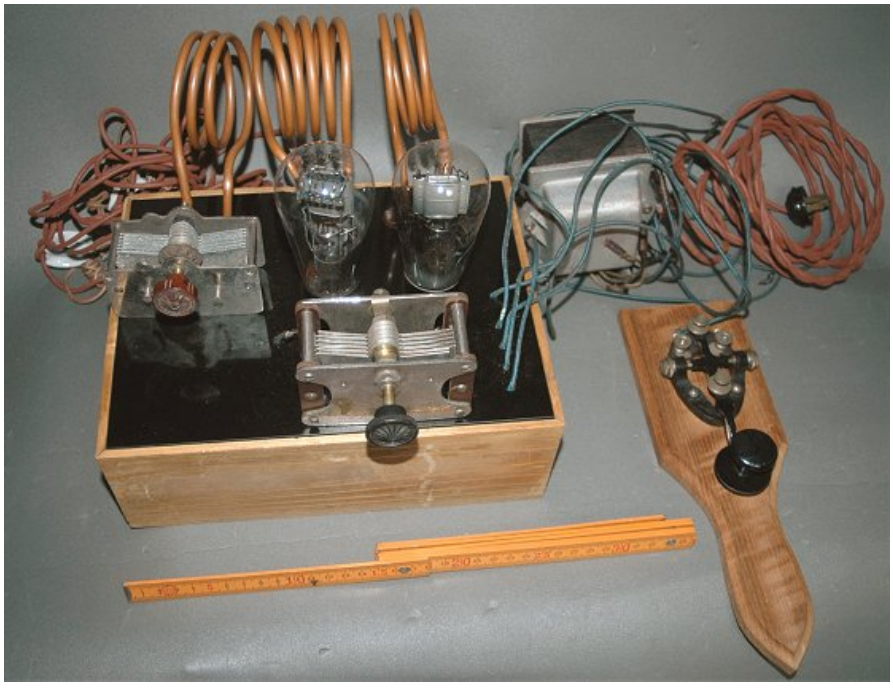

ФОТО 46. Реконструкція передавача Клаузена

знайшла їхнє джерело. Вони вирішили зламати код. Незрозуміло, чи допомагав їм спочатку Клаузен, але незабаром він розповів їм всю історію та надав всебічну допомогу. Природно, що розшифровані копії цих повідомлень виявилися одними з найбільш обурливих доказів у суді.

Місцезнаходження совецької приймальної станції, імовірно, розташованої в радіусі 2000 кілометрів від Токіо, залишається повною загадкою, яка була так само невідомою радіооператорам.

Клаузен вважав, що станцією був Владівосток, Хабаровск чи Комсомольск. Між собою коло називало її "Вісбаден".

За даними, зібраними міністерством зв'язку, загальним напрямком станції до 1940 року був район Шанхаю, а після того - совецький Далекий Схід.

5.2. Впорядкування часу контакту

До китайського інциденту, [П229] коли об'єми повідомлень були ще відносно невеликими, усі радіо сесії ініціювали росіяни, які кожного разу повідомляли мережу про час наступного контакту.

Код, використаний для оголошення деталей наступного контакту, був побудований навколо фрази "Morgenstunde hat Gold im Munde" (відома німецька приказка, яка означає те саме, що "хто рано встає, тому Бог дає"). Перша 21 літера була поділена на групи по три, які позначали дні тижня.

Понеділок	M	T	T
Вівторок	O	U	G
Середа	R	N	O
Четвер	G	D	L
П'ятниця	E	E	D
Субота	N	H	I
Неділя	S	A	M

Середа, таким чином, позначалась як "RNO".

Форма коду для повідомлення про наступний контакт складала-

[П229] Пер.: інцидент на мосту Марко Поло 7 липня 1937 року, який позначив початок Другої китайсько-японської війни

ся з дня тижня, за яким слідував час за Гринвічським меридіаном у 24-годинній формі, доданий до дня місяця з метою заплутати стороннього слухача. Наприклад, припустимо, що наступний контакт був запланований на 15:00 у вівторок (16-го). Оскільки 15 плюс 16 дорівнює 31, повідомлення буде “OUG31”. Оскільки відомо, що дата припадає на наступний вівторок, одержувачі не мали труднощів з розшифруванням повідомлення. Контакти встановлювалися не рідше одного разу на тиждень. Цей код не був включений в текст, а додавався в кінці повідомлення. У 1938 році, після спалаху китайського інциденту, Клаузен попросив встановлювати зв’язок між 15:00 по непарних днях і неділях і 10:00 наступного ранку за токійським часом. Подальші деталі Москва визначила наступним чином:

Починаючи з 1 серпня, ми будемо очікувати від вас повідомлення протягом перших 15 хвилин кожної години.

Причина сесій лише між 15:00 годиною дня і 10:00 ранку полягала в тому, щоб по можливості уникати світлового дня через погані атмосферні умови.

Після весни 1941 року розклад по непарних і недільних днях було скасовано та відновлено нерегулярні передачі.

Клаузен казав, що атмосферні умови були найкращими під час заходу та сходу сонця. Зазвичай він працював з 16:00 до 19:00, часто працював по чотири години.

Кількість сесій та кількість надісланих слів були приблизно такими:

1939: 60 сесій, 23139 фраз
1940: 60 сесій, 29179 фраз
1941: 21 сесій, 13103 фраз

5.3. Позивні

Позивні складалися з п’яти компонентів:

Токіо: AC + 1 цифра + 2 літери СССР: XU + 1 цифра + 2 літери

Щоб уникнути викриття, останні три постійно змінювалися наступним чином: третій компонент сигналу виклику Токіо був отри-

маний шляхом додавання місяця до дати плюс два і взяття розряду одиниць від отриманої суми (цифра в стовпці десятків ігнорувалась).

5.4. Кур'єри

Окрім надсилання радіоповідомлень, Зорґе надсилав кур'єром велику кількість матеріалів, як правило, у формі мікрознімків документів, переважно власних аналітичних звітів, але часто справжніх німецьких або японських текстів. Схоже на те, що час від часу, певні каламутні персонажі "від Москви" вступали із Зорґе чи Клаузеном у Токіо в прямий контакт і забирали матеріал. Але до 1939 року зв'язок з Москвою відбувався переважно через Шанхай або Гонконг. У різний час кур'єрами слугувала більшість членів групи, у тому числі неохоча Анна. У квітні та липні 1936 року, а потім знову у 1939 році Макс Клаузен відвозив мікрофільми з документами до Шанхаю, де міняв їх на готівку, а іноді на інші мікрофільми в незнайомця, який подавав заздалегідь узгоджений розпізнавальний знак. Одного разу, коли вони спроектували один з отриманих мікрофільмів на стіну в будинку Вукеліча, вони виявили, що повідомлення містера Зорґе були включені в офіційні російські матеріали.

Під час цих поїздок чоловіки віддавали перевагу нескладному шляху нанизувати касети із плівкою на шнур і ховати цей імпровізований ремінь під одягом. Місіс Клаузен сховати їх було ще легше. Оскільки вона раніше мешкала в Шанхаї, японська поліція не вважала дивним те, що вона час від часу хотіла б відвідувати своє старе помешкання.

У 1937 році Ріхард Зорґе возив плівки до Шанхаю, а Ґюнтер Штайн - до Гонконгу. У жовтні 1937 року і знову в листопаді 1938 року до Шанхаю їздила Анна. Анна спочатку відмовлялася їхати, але її переконала загроза покарання з боку Москви. Інструкції на її першу поїздку надходили від Зорґе, на другу - безпосередньо з Росії. Кожного разу Анна везла із собою близько тридцяти касет плівки, захованих у її об'ємних грудях. Вона доставляла їх чоловікам, яких зустрічала в універмазі "Сінь Сінь", книжковому магазині на Нанкін-роуд, у фоє готелю "Пелес" і на тротуарі Хейґ-авеню. Кожного разу вона отримувала близько п'яти тисяч доларів США, які вносила на рахунок Макса в банку Гонконгу та Шанхаю (ГШБК). [П230] Згодом

[П230] Пер.: en. *Hongkong & Shanghai Banking Corporation (HSBC)*

Макс переводив гроші до Токіо за допомогою банківської тратти.

У 1939 році Зорґе вирішив, що членам його мережі надто небезпечно подорожувати посланцями до Китаю. Пожвавлення бойових дій в Китаї настільки посилило підозру та перевірку японських спецслужб, що ризики стали непропорційними. Згодом, з розривом економічних зв'язків між Японією та Сполученими Штатами, отримати кошти через американські банки стало надто важко. У 1939 році Зорґе надіслав радіозапит на встановлення контакту в Японії. Невдовзі Клаузен отримав інструкцію: "Два квитки з більшими номерами для Фріца. Один з меншим номером для зв'язківця". Незабаром після цього Макс знайшов у своїй поштовій скриньці в центральній пошті Токіо два квитки в Імператорський театр. Він взяв на виставу Анну і сів на місце з меншим номером із двох. У темряві він передав своєму сусіду праворуч тридцять вісім касет плівки з фотографіями документів з німецького посольства. Натомість сусід передав йому 5000 доларів США. [П231]

Сусідом Клаузена виявився совєцький консул у Токіо Сєрґей Леонідовіч Будкєвіч. [П232] Наступного квітня Клаузен і Анна відвідали жіночу оперу в театрі Такарадзука, де Макс передав ще тридцять рулонів плівки і натомість отримав 3000 доларів США та 2500 єн. Незабаром після цієї приємної розваги Будкєвіч повернувся на Росію, і його замінив Віктор Сєрґєєвіч Зайцев, службовець совєцького посольства, який використовував псевдонім "Сєрж".

"Сєрж" зустрічався з Клаузеном близько десяти разів, переважно в офісі Макса. Розмови були стислими і по суті. Зорґе був присутній на зборах лише один раз. Клаузен записав зустрічі у своєму щоденнику як "S-TR", що означало "Serge treffen", що, відповідно, означає "Зустріч із Сєржем". На початку 1941 року під час одного зі своїх візитів до офісу Макса Сєрж перерахував мережу Зорґе, якою він її знав сам: [П233]

[П231] Пер.: еквівалент 100 тисяч доларів на сьогодні
[П232] Пер.: кн. *Helge Leonidvitch Vutokevitch*, в інших джерелах некоректно названий "Vutkevich"
[П233] Пер.: кн. *Dr. Woidt*

Ім'я	Псевдонім	Кодове ім'я
Ріхард Зорґе	Рамзай	Фікс або Інсон
Вукеліч	Жиголо	-
Озакі Хоцумі	Отто	Інвест
Міяґі Йотоку	Джо	Інтеллі
Доктор Войдт	-	Комерсант
Віктор С. Зайцев	Серж	-
Макс Клаузен	Фріц	-

Окрім інформації про псевдоніми та кодові імена, цей список важливий головним чином тим, що показує, яка частина мережі була відома совєцькому шпигунському агенту, прикріпленому до їхнього посольства в Токіо. Показово і те, що цей совєцький консул зараховував себе до складу мережі.

5.5. Гроші

Ця надзвичайно смілива й успішна шпигунська організація майже нічого не коштувала для СССР. Навіть тоді вони намагалися скоротити свої витрати і в 1940 році наказали, щоб частина прибутку від М. Клаузен Сьокай йшла на потреби мережі. Можливо, вони лише мудро намагалися запобігти можливому відступництву Макса Клаузена, яке могло спричинити примноження його статку.

Загальна вартість мережі Зорґе була оцінена приблизно в 3000 єн на місяць. [П234] На оплату надзвичайно цінної роботи майже двадцяти агентів це були витрати значно менші 1500 доларів США на місяць. [П235] Оскільки, за одним винятком, усі вони працювали заради любові до Справи, а не заради грошей, їхня місячна плата була лише покриттям витрат на проживання та проїзд, а не компенсацією за роботу. Озакі, наприклад, ніколи не отримував для себе ні копійки, і був фактично на мілині, оскільки підтримував деяких підпорядкованих йому агентів. Зорґе, Вукеліч і Клаузен, звісно, мали регулярні доходи від своєї роботи, але все одно мали додаткові витрати. Клаузен був скарбником, і приблизно раз на рік підбивав звіт про доходи та витрати Зорґе, робив з нього фотостат та надсилав копію до Росії. Під час служби Клаузена на посаді скарбника з 1936 по жовтень 1941 року він отримав 24.5 тисяч доларів США та 18.3 тисячі єн через кур'єрів, а також близько 10 тисячі доларів США в банківських пе-

[П234] Пер.: що на сучасні [2026 рік] гроші приблизно дорівнює 600 тисячам гривень
[П235] Пер.: за аналогічною оцінкою - 1 мільйон 200 тисяч гривень

реказах, що становить близько 40 тисяч доларів США. [П236] Звісно, інформація, яку Зорґе надіслав після 22 червня 1941 року, була варта для Совєцького Союзу багатьох мільйонів доларів. Оскільки вона мала фундаментальний вплив на розгортання совєцьких військ, а отже, і на зупинку німців на найкритичнішому етапі війни, її загальна вартість не піддається оцінці.

[П236] Пер.: аналогічно - 32 мільйона гривень

Глава 6

Міжнародні звіти Зорґе й Озакі

Протягом років Зорґе надіслав до СССР величезну кількість ретельно оцінених розвідувальних даних. На допиті лише по пам'яті Озакі описав понад п'ятдесят звітів, а Клаузен - ще п'ятдесят. Ще більше деталей додали розшифровані радіоповідомлення.

З 1933 по 1935 роки діяльність Японії в Маньчжурії, зосереджена навколо Китайсько-Східної залізниці (КВЖД), якою тоді наполовину володів Совєцький Союз, дуже природно викликала велике занепокоєння в Москві. На основі доповідей Озакі, Міяґі, а потім посла Німеччини доктора Герберта фон Дірксена, Зорґе зміг повідомити, що Японія не воюватиме з СССР через Китайсько-Східну залізницю, присвятить себе розвитку важкої промисловості в Маньчжурії та розглядатиме обговорення з Совецьким Союзом пакту про ненапад. [П237] Як зміг повідомити Зорґе на основі інформації, отриманої в 1935 році через Міяґі та Озакі, японський уряд справді приділив більше уваги проблемі Китаю, ніж Совецькому Союзу та будь-якому можливому просуванню на північ. Німецько-японський Антикомінтернівський пакт 1936 року виглядав достовірно, але із виняткових джерел в німецькому посольстві Зорґе зміг повідомити, що, хоча німці хотіли військового пакту, домовленість обмежувалася Антикомінтернівським пактом через небажання Японії зв'язуватися з СССР.

Після липня 1937 року Зорґе в повному обсязі інформував про наміри та операції Японії в Північному Китаї, а також про характер

[П237] Пер.: в 1935 році СССР продав свою частку Маньчжурській державі

японської мобілізації. Він передав оцінку Озакі про те, що Японія зазнає невдачі в її намірі вирішити проблему Північного Китаю шляхом швидкої кампанії і що війна неминуче переросте у тривалу боротьбу. Зорґе стабільно постачав до СССР фундаментальні дані протягом решти китайської війни.

6.1. Зорґе торує шлях до пакту Молотова-Ріббентропа

Європейська картина навесні 1939 року була зловісно похмурою. У СССР був вибір: бути з англо-французьким блоком, чи з німцями. Після того, як совєти дізнались від Зорґе, що німці за підтримки генерального посла Осіми Хіросі запропонували Токіо створити союз, спрямований проти СССР і Великобританії, але що кабінет міністрів, флот та зайбацу [П238] були проти такого союзу та його заблокували, совєцький уряд в серпні 1939 року сам уклав знаменитий катастрофічний пакт про ненапад з нацистською Німеччиною. [П239] Саме підписання цього пакту, який гарантував Гітлеру східні кордони, прискорило Другу світову війну із вторгненням в Польщу.

На час інциденту в Номонхані влітку 1939 року, коли Красна армія та японська Квантунська армія вступили в повномасштабну локальну війну, Красна армія отримала чудову можливість дізнатися про наміри Японії. Совєти дізналися, які підрозділи відправляються з яких частин Маньчжурії, а також яке підкріплення прийде з Японії. Перш за все, вони дізналися, що японський уряд не мав наміру використовувати інцидент, натомість розраховував врегулювати його локально, і росіяни поводилися відповідно. Крім власних джерел у Токіо, Зорґе зміг отримати ґрунтовний репортаж з місця подій від Вукеліча, якого як кореспондента доставили до Номонхана як гостя японської армії. Японські висновки з власних уроків у Номонхані, особливо про потреби механізувати всі частини та створити бронетанкові дивізії за німецьким зразком, Зорґе передав на основі інформації, зібраної як німецьким посольством, так і Міяґі.

16 лютого 1940 року Зорґе надіслав достовірні свідчення про виробництво у Японії боєприпасів, літаків і автомобілів разом зі звітом про фабрики, які їх випускали, а також про виробництво сталі та за-

[П238] Пер.: jp. 財閥, фінансові кола
[П239] Пер.: пакт Молотова-Ріббентропа

ліза. Час від часу він уточнював ці цифри. У серпні 1941 року він доповів про японські нафтові ресурси, інформацію найвищої секретності, яка мала найважливіше значення для оцінки як японських військових планів, так і можливостей. Він повідомив, що нафти в Японії було достатньо на два роки використання військово-морським флотом, півроку армією і півроку нацією в цілому. Його джерелами були німецьке посольство та Міяґі.

Вирішальним став 1941 рік. Після попередніх загальних звітів, 20 травня 1941 року Зорґе терміново попередив, що рейхсвер зосередить від 170 до 190 дивізій на совєцькому кордоні і одного 20 червня атакуватиме по всьому кордону. Основний напрямок руху буде на Москву. Нагадаємо, що ця атака таки відбулась 22 червня. Природно, що згодом відповідь на питання про напад Японії зі Сходу стала найважливішою місією кола Зорґе. Усі питання, будь то японсько-американські відносини, війна в Китаї чи внутрішня політика, були підпорядковані відповіді на це основне питання. Без притомної на те відповіді Красна армія не могла залучити свою Далекосхідну армію для використання на Заході, і, як показали події, лише нагромадження безмежних резервів призупинило безжальні німецькі прориви.

Зорґе не зміг отримати відповідь одразу почасти тому, що відповідь не була артикульована японською владою достатньо чітко. Зрозуміло, що посол Отт закликав японців вступити у війну та відволікти росіян на східному кордоні. 2 липня, одразу після імператорської наради тієї дати, Зорґе мав змогу повідомити, що японський уряд вирішив захопити ряд позицій та просунутися на південь у Французький Індокитай. В той же час, враховуючи власний договір про нейтралітет з СССР, з огляду на можливість війни з Совєцьким Союзом японці мали б мобілізувати усі сили. Наприкінці липня Зорґе повідомив, що на південь з районів Токіо-Осака були відправлені кілька підрозділів, але для просування в Таїланд і Малайю їм було потрібно 300 тисяч чоловік. В Індокитаї на той час контингент налічував лише 40 тисяч людей.

6.2. Озакі тримає руку на пульсі війни

Оцінки Зорґе наприкінці липня та на початку серпня, засновані на інформації, наданій Озакі, Міяґі та посольством Німеччини, показали, що було мобілізовано один мільйон нових людей, що переважна більшість була відправлена до Китаю або далі на південь, і що ли-

ше невелику частину відправляли до Маньчжурії. До кінця серпня Зорґе повідомив, що посольство Німеччини втратило надію на вступ Японії у війну проти Росії в 1941 році, і на основі інформації Міяґі повідомив, що Квантунська армія того року не хотіла битися з Красною армією. Хоча це рішення могло змінитись у випадку, якщо росіяни зазнають на Заході нищівної поразки, повідомив Зорґе, прогрес німецької армії був надто повільним, щоб заохотити японський уряд, який тоді приділяв увагу переговорам зі Сполученими Штатами та імовірному ривку на південь.

Зорґе стабільно спостерігав і повідомляв про американсько-японські переговори влітку та восени 1941 року. Його інформація характеризувалася повнотою та точністю, оскільки Озакі був дуже близький до Коное, ключової людини в переговорах. На початку жовтня Зорґе повідомив про третю мобілізацію, завершену в середині вересня, а згодом про призов на службу чоловіків від 25 до 35 років. Він також повідомив, що у грудні та січні мобілізація буде більшою, ніж у попередньому році. Хоча він і передав оптимістичні погляди принца Коное, Зорґе також повідомив своє начальство, що, якщо Японія не отримає задовільної відповіді до першого тижня жовтня, японський флот планує рухатися на південь. "Наступні два-три тижні стануть вирішальними в питанні просування Японії на південь".

Станом на 15 жовтня Зорґе передав остаточні зважені висновки про те, що японці вирішили рухатися на південь, і що тепер на сибірському кордоні немає серйозної загрози нападу Квантунської армії. Він відчув, що його місія завершена, і склав депешу з пропозицією його відкликання до Совєцького Союзу; Клаузен опонував, що цей запит був передчасним, і повідомлення ніколи не було надіслано.

6.3. Контакти та методи Озакі

Поруч із Зорґе, безумовно найважливішим членом мережі був Озакі Хоцумі. За роки роботи на "Асахі", в роботу якої він зробив визначний внесок, він міцно закріпив свою репутацію експерта з Китаю. На знак визнання його здібностей в 1934 році він був переведений до Токіо, де був призначений в Товариство дослідження проблем Східної Азії (Тоа Мондай Чозакай) в складі "Асахі" для вивчення проблем Китаю. Там він підтвердив свою репутацію численними оглядовими статтями про китайські справи в таких популярних журналах, як

“Чуо корон”, англомовному “Сучасна Японія”, а також п’ятьма книгами від “Китай перед штормом” [П240] у 1937 році до “Сили великих держав у Китаї” у 1941 році.

У квітні 1937 року Озакі став членом китайської секції Товариства дослідження Сьова (Сьова Кенкьюкай), спонсором якого був принц Коное Фумімаро. Головою китайської секції був Казамі Акіра, [П241] який незабаром став головним секретарем першого кабінету Коное в червні 1937 року. Потім Озакі змінив Казамі на посаді голови китайської секції, але зв’язку з Казамі він не втратив. Одразу після засідання кабінету міністрів для обговорення політики після спалаху інциденту в Китаї на мосту Марко Поло 7 липня 1937 року Озакі завітав до Казамі в його офіс. Озакі попередив Казамі, що ставлення та рішення Японії вирішать, чи переросте ця справа у другу світову війну. Казамі відмовився сприймати це похмуре пророцтво всерйоз і зауважив: “Наші думки визначені, не хвилюйтеся!” тож Озакі пішов до Усіби, [П242] особистого секретаря Коное, де повторив це застереження. Потім він опублікував свої висновки у статті “Нанкінський уряд”, яка з’явилася в “Чуо корон” у вересні 1937 року.

Наступного літа Японія безнадійно застрягла у війні з Китаєм. В рамках військового заходу міністерство закордонних справ створило в Пекіні спеціальне дослідне агентство для вивчення політичних, соціальних та економічних умов Північного Китаю. Казамі, тепер у більш похмурому настрої, побажав залишити у Токіо в якості радника експерта з Китаю. Останнім він обрав Озакі Хоцумі. Таким чином Озакі, таємний комуніст і совєцький шпигун, вперше обійняв офіційну посаду неофіційного радника кабінету (Наікаку сьокутаку), яку займав з липня 1938 року до падіння уряду наступного січня. Можливо, тому, що його песимізм збігався з песимізмом групи Коное, він не підозрювався в нелояльності Японії.

Природно, що Озакі як радник кабінету Коное мав доступ до найважливіших державних документів, найкраще використання для яких знав доктор Зорґе. Навіть більше важливим, ніж його офіційна посада, було його тісне спілкування з двома давніми друзями студентських часів в токійській Першій вищій школі (Ічіко). Усіба

[П240] Пер.: jp. “嵐に立つ支那: 転換期支那の外交”, кн. *Arashi Ni Tatsu Shina*

[П241] Пер.: jp. 風見章, en. *Kazami Akira*

[П242] Пер.: jp. 牛場友彦, en. *Tomohiko Ushiba*, генеральний секретар японської ради Інститут тихоокеанських відносин (ІТВ)

Томохіко та Кісі Мічізо [П243] були особистими секретарями принца Коное, тричі прем'єр-міністра Японії. Навколо цих двох чоловіків була зосереджена "група сніданків", [П244] яку іноді називають "групою середи", - неформальне дискусійне товариство яскравих молодих людей навколо принца Коное. Усіба та Кісі вважали за приємне та пізнавальне запрошення на обід письменників, журналістів, професорів та інших активних людей, щоб ті мали змогу висловити свої думки на актуальні теми. Усі розмови були поза протоколом, і зловісна поліція думок, здається, до них не дослухалася. Коли офіційні вечері ставали незручними, ці люди зустрічалися під час сніданку, звідси й назва "група сніданків". Спочатку зустрічі проводилися двічі на місяць. З 1939 до осені 1941 року вони збиралися щосереди, що дало групі другу назву. Під час першого кабінету Коное вони зустрічалися в будинку Усіби, але пізніше снідали в готелі "Мампой". З квітня 1939 року по листопад 1940 року вони зустрічалися в будинку Сайондзі. [П245] З тих пір, доки поліція не висмикнула стільки, що не стало кворуму для зборів, вони збиралися в офіційній резиденції прем'єр-міністра позаду будинку дієту.

Після падіння кабінету Коное 4 січня 1939 року Озакі, позбавлений офіційного зв'язку із кабінетом, був призначений радником Південно-Маньчжурської залізниці (ПМЗ) та приставлений до дослідницького бюро токійського відділення. Цю посаду він продовжував обіймати до самого арешту. Оскільки Південно-Маньчжурська залізниця була зацікавлена в будь-якій активності в Маньчжурії та Сибіру, Озакі опинився в ідеальних умовах, щоб дізнатися все, що могло стати відомим японцям. Залізниця була під пильним контролем урядів Японії та Маньчжурії, тому з практичних міркувань Озакі став офіцером розвідки цих урядів зі спеціальним завданням вивчати Маньчжурію та совецькі справи. Після початку 1940 року інформаційна секція ПМЗ вільно обмінювалася інформацією з інформаційною секцією Міцуї Буссан Кайсі, [П246] що широко перекривало інтереси Зорґе у японській важкій промисловості.

Хоча Озакі використовував для збору інформації для Зорґе усі

[П243] Пер.: jp. 岸道三, en. *Kishi Michizo*

[П244] Пер.: jp. 朝食会, en. *"Breakfast Group"*, en. *"Wednesday Group"*

[П245] Пер.: jp. 西園寺公一, en. *Saionji Kinkazu*, секретар японської ради Інституту тихоокеанських відносин (ІТВ)

[П246] Пер.: jp. 三井物産, велика корпорація, яка працює в багатьох галузях, в тому числі машинобудуванні, енергетиці, харчовій, хімічній промисловостях, логістиці, фінансах тощо

доступні йому джерела, зокрема свою наближеність до високопоставлених друзів, від яких отримував новини та документи, він ніколи не передавав неперетравленої інформації. Він накопичував свої знання, звіряв їх з іншими відповідними даними та робив попередню оцінку. Свої висновки він обговорював з чиновниками, колегами, друзями та членами "клубу сніданків". У відповідь на запити Зорґе він надавав лише остаточні оцінки, хоча й час від часу позичав якийсь документ, який, перш ніж повернути належному власнику, фотографував Вукеліч. Часто, коли хтось із друзів запитував його думку, перш ніж дати розумну пораду, він просив для вивчення якісь основні документи. Ці документи він часто брав до себе додому, а оскільки він мав право їх отримати за службовим обов'язком, ніхто цим не переймався. Іноді такі чиновники, як молодий Сайондзі Кінказу, довіряли йому інформацію найвищої секретності лише з метою отримати його реакцію, тому що дуже довіряли його розсудливості та чесності.

Під час суду Озакі дав наступний опис своєї діяльності:

Якщо ви поцікавитесь у мене особливими моментами моєї техніки, я б сказав, що моя діяльність характеризувалася повною відсутністю спеціальної методики. … Мій успіх полягав у моєму ставленні до роботи. За своєю природою я комунікабельна людина. Мені подобаються люди; я можу подружитися з більшістю людей. Крім того, я люблю бути добрим до людей. Мало того, що я маю широке коло друзів, з більшістю із них я з ними в близьких відношеннях. Моїми джерелами інформації були саме ці друзі.

Я ніколи не шукав конкретної інформації. … Я формував власну думку з певного питання з формулюванням у власному розумі вичерпної картини загальної тенденції на основі різноманітних повідомлень і чуток. Я ніколи не ставив конкретних навідних питань.

… У ці дні політичних потрясінь окремі новини мають невелику внутрішню цінність, якими б важливими чи таємними вони не були. Це відбувається тому, що навіть важливі рішення можуть бути змінені раптово. Наприклад, уряд чи армія можуть захотіти бути впертими, але зовнішні обставини, які вони не контролюють, часто змушують змінити ставлення. Тому важливо з'ясувати загальну тенденцію, а не точно знати, що було сказано

або що було вирішено. Єдина важлива інформація, яку я був упевнений, що зможу отримати заздалегідь, - це точний час можливого нападу Японії на Росію.

Саме Міяґі Йотоку, а не Озакі, постійно присвячував себе дрібним деталям, таким як активізація дивізій, нова зброя, маневри військ, звіти про втрати тощо. Велику частину цієї інформації японцям було легко отримати з пліток у барах, розмов у кабінеті лікаря, в жіночому гуртку шиття чи у військових казармах. Хоча Красну армію цікавила в першу чергу велика картина, яку для них малював Озакі, вони не поділяли його відсутність інтересу до конкретних засекречених деталей, тому їх безперервно постачав Міяґі через свою автономну розвідувальну мережу. Незважаючи на власні заперечення, зроблені під час слухань процесу, Озакі підтвердив, що також надав таку інформацію, як, наприклад, повний перелік дивізій в 1941 році.

6.4. Озакі про світові справи

Дослідження Озакі подій у світі переконало його ще в 1937 році, що китайський інцидент переросте у другу світову війну. Він вважав, що ця друга світова війна закінчиться не перерозподілом колоній, як у випадку першої світової війни, а фундаментальними суспільними змінами в усьому світі. Комуністична революція, яка розпочалася на Росії, досягне вирішальної стадії, вважав він, хоча й не можна було очікувати, що вона досягне остаточного завершення так скоро.

Що стосується Японії, то Озакі вважав економічну структуру країни зіпсованою через феодалістичні традиції, бідність природних ресурсів та домінування військових витрат. Японія, гадав він, мала стати першою, хто зазнає фундаментальних соціальних потрясінь. Зрештою Японії судилося зіткнутися з Великою Британією та Америкою. Вона мала б перемогу на перших етапах війни, але перемога була б недовгою через економічну слабкість Японії та через її виснаження від тривалої китайської кампанії. [П247] Це передбачення було зроблено Озакі на допиті 3 березня 1942 року в розпал військових успіхів Японії. На останньому етапі правлячі класи були б безсилі змінити курс країни чи здійснити її відбудову.

[П247] Пер.: en. *"China Affair"*, яку Японія свідомо офіційно не називала війною

Він вважав, що націю може врятувати тільки пролетаріат. Він вважав, що єдиний правильний курс Японії - приєднатися до Совєцького Союзу і за совєцької допомоги змінити та реконструювати її соціальну та економічну систему. Якби Японія стала соціалістичною державою, і якби в Китаї була встановлена комуністична гегемонія, Японія та Китай разом із Совецьким Союзом могли б сформувати ядро "нового порядку в Східній Азії".

Його політичні погляди маскувались різними способами, щоб зберігати вигляд правомірності, але його справжньою метою завжди була реорганізація Японії в державу, яка могла б співпрацювати з совєцькою Росією та комуністичним Китаєм. Він сподівався створити у Східній Азії новий порядок, який мав бути кроком до нового світового порядку, і, знаючи, що користується довірою російських лідерів та китайських комуністів, мріяв стати головою реорганізованої прокомуністичної Японії.

Його ідея "нового порядку в Східній Азії", яка з'являється в протоколах допитів, в світлі післявоенних паназійських тенденцій здається особливо примітною:

> *Я вже казав вам, що нинішнє світове капіталістичне суспільство неминуче перетвориться на світове комуністичне суспільство, хоча, історично кажучи, така трансформація не може відбутися за одну ніч, про що свідчить той факт, що з 1917 року Совєцький Союз був єдиною повноцінною комуністичною державою у світі, а китайський совєцький уряд, який користується регіональною автономією, є єдиним іншим прикладом комуністичного суспільства.*
>
> *Виходячи з ситуації в Європі та зіткнення інтересів між імперіалістичними державами в Китаї, приблизно в 1935 році я дійшов висновку, що наближається друга світова війна, і моя думка була підкріплена спалахом китайського інциденту. Я вірив, що переможені і розорені Другою світовою війною держави переживуть соціалістичні революції так само, як Росія в Першій світовій війні, і що ці революції, породжуючи соціалістичні держави, завершать світову революцію.*
>
> *Я вірив, що процес, який призведе до світової революції, буде таким:*

1. Совєцький Союз повинен проводити і проводив би політику миру, залишаючись осторонь усіх конфліктів між імперіалістичними державами.

2. Конфлікт Японії, Німеччини та Італії з Англією та Америкою, який можна було б пояснювати як боротьбу між групою видозмінених імперіалістичних держав і групою справжніх імперіалістичних держав, переростав би у затяжну війну на виснаження, яка б закінчилася загальною руїною. Війна призвела б до перемоги однієї сторони і соціальної революції для іншої.

3. Навіть держави-переможниці були б настільки виснажені, що, ймовірно, були б змушені перетворитися на соціалістичні, особливо перед обличчям порівняного зростання сили Росії. У зв'язку із цим, а особливо з огляду на позицію Японії в інциденті в Китаї та на Далекому Сході загалом, я зробив висновок, що більш ніж ймовірно, що в цій країні ми переживемо соціалістичну революцію, викликану повним внутрішнім виснаженням, і що ці події відбуватимуться незалежно від того, чи напала б Японія на Росію, чи співпрацювала б вона з Англією та Америкою, або чи підтримувала б свою південну політику, воювала з Англією та Америкою і здобула тимчасову перемогу. Перший етап революції ознаменувався б трансформацією внутрішньої структури нації, яка мала розпочатися не раніше, ніж у другій половині того ж року. Я зробив це передбачення для Зорґе приблизно в липні 1941 року.

Я усвідомлював, що протягом перехідного періоду революційні сили в Японії будуть дуже слабкими, і що повна трансформація не могла бути здійснена та стабілізована лише внутрішньою реорганізацією, особливо з огляду на той факт, що нація перебувала в розпалі боротьби проти британського та американського імперіалізму. Це міркування привело мене до розуміння необхідності тісної співпраці Совєцького Союзу та комуністичного Китаю з Японією, яка звільнялася від капіталістичної структури суспільства. Те, що я назвав "Новим порядком у Східній Азії", - це ліга народів Далекого Сходу на чолі з СССР, Китаєм та Японією.

Створення такого кооперативного органу не обов'язково мало тягнути за собою комунізацію кожної складової нації. У перехідний період Китай, наприклад,

міг би мати політичну структуру, відповідну до так званої Нової демократії, [П248] *яка є ретельним застосуванням принципів Сунь Ятсена, а Японія могла б бути соціалістичною національною одиницею, зберігаючи всі відмінні якості японців. Важливо, щоб усі народи Далекого Сходу були об'єднані в тісній співпраці з Росією, Китаєм та Японією. Індія, Бірма, Сіам,* [П249] *Голландська Індія,* [П250] *Французький Індокитай* [П251] *і Філіппіни, звільнені від Англії, Америки, Франції та Нідерландів, повинні сформувати національні одиниці та вступити в політичне, економічне та культурне співробітництво з японо-російсько-китайською коаліцією. На цей час ці національні одиниці не обов'язково повинні бути комуністичними державами, але вони можуть створювати політичні структури, які сприятимуть їх незалежності та взаємодопомозі. Крім того, ми також повинні розглядати як можливі складові Нового порядку в Східній Азії монгольські, магометанські,* [П252] *корейські та маньчжурські національні одиниці. Чи має корейський народ утворити окрему державу, чи стати частиною японської національної одиниці, має вирішуватись з урахуванням умов на Далекому Сході в цілому, громадської думки в Кореї та ступеня економічної самодостатності Кореї. Стосовно Маньчжоу-го,* [П253] *я б хотів, щоб його замінило кооперативне, багаторасове комуністичне суспільство.*

Таким є вигляд того, що я планував під назвою "Новий порядок у Східній Азії". Само собою зрозуміло, що новий порядок мав стати однією з ланок ланцюга світової революції, і я з самого початку вірив, що китайський інцидент варто було розцінювати як передумову повного краху світового капіталізму. Я був впевнений у залученні підтримки та співробітництва Росії, оскільки понад десять років через свою роботу з Зорґе був тісно пов'язаний з лідерами Комінтерну та Совєцького Союзу. У мене також не було жодного сумніву щодо співпраці Китаю.

[П248] Пер.: елемент теорії Мао Цзедуна
[П249] Пер.: Таїланд
[П250] Пер.: головним чином наразі Індонезія
[П251] Пер.: наразі В'єтнам, Лаос та Камбоджа
[П252] Пер.: мусульманські
[П253] Пер.: Маньчжурська держава

Єдиною присягою Озакі була комуністична справа. Він не визнавав належних кордонів між різними країнами або між різними комуністичними організаціями по всьому світу. Земля була єдиним світом з центром у Третьому інтернаціоналі, який випадково опинився на Росії. Переваги, які СССР мав би отримати від поширення комунізму, вимірювалися припущенням лідерства у світовому комунізмі російської комуністичної партії та совєцького уряду. У березні 1942 року Озакі заявив прокурору наступне:

> *Під час мого тривалого спілкування з Зорґе в Японії мене часто просили надати інформацію, яка мала прямі наслідки для планів оборони Совєцького Союзу. Тому я підозрював, що подані мною дані використовувалися безпосередньо СССР. Це, поміж іншим, не порушувало мого спокою, бо захист СССР був одним із обов'язків членів міжнародної комуністичної партії. Одним словом, наша група належала до Комінтерну. Сьогодні Комінтерн майже повністю знаходиться в руках російської комуністичної партії. Російська комуністична партія є центральною силою совєцької влади. Таким чином, у певному сенсі всі три організації можна розглядати як одну.*

Нагадаємо, що Зорґе був агентом Красної армії, а не Комінтерну. Ця деталь була незначною до того моменту, поки не розглядався Озакі. Останній був лояльний Комінтерну; його каналом був Зорґе.

Протягом вирішальних місяців 1941 року Озакі надав Зорґе критично важливу інформацію. Інформація була взаємопов'язана, але для зручності її можна класифікувати як пов'язану з: (1) російсько-японськими відносинами, (2) можливістю війни між Німеччиною та Росією та (3) американсько-японськими переговорами.

6.5. Зважені оцінки Озакі

Розповіді Озакі про його доповіді з цих трьох тем можна підсумувати так: після підписання совєцько-німецького пакту про ненапад у 1939 році можливість совєцько-японської війни стала більш віддаленою. Однак, коли німецький вермахт вторгся на Росію в червні 1941

року, загроза знову матеріалізувалась. Тоді Озакі зосередив зусилля на вивченні деталей японської мобілізації, потужностей промисловості та реальних військових планів. Протягом загальної мобілізації в липні 1941 року Озакі приділяв багато уваги військовим маневрам. Однак коли німецька армія застрягла під Смолєнском, а відносини між США та Японією стабільно погіршувалися, він дізнався, що деякі із тих, хто раніше погоджувався на загальну мобілізацію, очікуючи якнайшвидшого розпаду Совєцького Союзу, почали вагатися щодо нападу на СССР. Пізніше приблизно в середині серпня він виявив, що японський уряд прийняв рішення не розв'язувати війну з Росією. Цю життєво важливу інформацію він передав доктору Зорґе.

Наближеність Озакі до радників принца Коное давала йому протягом літа та на початку осені 1941 року неперевершені можливості дізнатися точну природу та хід японсько-американських переговорів. [П254] Він дійшов висновку, що, незважаючи на численні спільні японо-американські інтереси, невідповідність між позиціями двох держав була такою, що компроміс був неможливим. Незважаючи на те, що вищі страти японських політичних і фінансових кіл прагнули уникнути війни, в результаті насильницької військової пропаганди з 1937 року японський народ був впевнений, що зможе успішно виграти свою "священну війну" і виступав проти компромісу зі Сполученими Штатами та Великою Британією. Хоча економічна ситуація в Японії в цілому була надзвичайно погана, бойові служби, особливо військово-морський флот, ніколи до того не були так добре оснащені. На початку жовтня Озакі зміг висловити зважену думку, що Японія розпочне велику військову кампанію на Південь, яка включатиме захоплення Сінґапуру. Він помилився лише у часі, оскільки вважав, що в 1941 році Японія не нападатиме на Росію, а до кінця року атакуватиме на південь проти Сполучених Штатів і Великобританії. Ретроспективно очевидно, що Озакі цілком обґрунтовано оцінив ситуацію, а уряд СССР був повністю поінформований про наміри Японії.

[П254] Пер.: атака на Перл-Харбор відбулась 7 грудня

Глава 7

Викриття, ув'язнення, смерть

7.1. Ітo Ріццу - Юда мимоволі

Доктор Ріхард Зорґе та його група були викриті не вчинивши власних помилок. Їхня діяльність була бездоганною; їх ніхто ніколи не підозрював. Парадоксально, але з лихого наміру і через заздрощі їх зрадив комуніст Ітo Ріццу, один із чотирьох-п'яти найвпливовіших лідерів післявоєнної комуністичної партії Японії. Навіть він не мав уявлення про те, що робить. Хоча й підозрюваний в комуністичних симпатіях, Ітo Ріццу працював у дослідницькому бюро токійської філії Південно-Маньчжурської залізниці (ПМЗ) - тієї самої організації, в якій Озакі був спеціальним радником. На той момент у віці 29 років він був заарештований у червні 1941 року за підозрою в таємній комуністичній діяльності. Під наглядом співробітників управління столичної поліції Токіо Ітo повністю зізнався, стверджуючи, що помилився у своїй комуністичній вірі, а потім почав звинувачувати інших. Серед тих, про кого він повідомив, була жінка, Томо Кітабаясі, яку він знав як колишнього члена комуністичної партії США. Він зазначив, що після повернення до Японії вона відмовилася від будь-яких стосунків з комуністами і, схоже, стала відступницею. Але вона постійно задавала питання на всі можливі теми. Можливо, сподіваючись заручитися підтримкою свого ворога, поліції, для покарання партійного зрадника, Ітo назвав цю жінку комуністом і ймовірним шпигуном. Здається, що Ітo Ріццу не мав хоч якихось реальних підстав вважати її шпигункою, і, певно, він не міг уявляти, що вона є членом найуспішнішого кола шпигунів, яке коли-небудь діяло в Японії від імені його духовної батьківщини.

Поліція одразу ж розпочала полювання за Кітабаясі Томо і, знайшовши, організувала спостереження з метою дослідити її контакти. Вони не арештовували її до 28 вересня 1941 року, коли поліцейські забрали її з Конаґава-маці, префектура Вакаяма разом із невинним чоловіком. Місіс Кітабаясі, здається, не вирізнялася стійким характером. Незабаром вона зізналася і назвала своїм наставником Міяґі. Міяґі був заарештований 10 жовтня. З його спроби самогубства та доказів, знайдених у його будинку, поліція зрозуміла, що він був членом важливої шпигунської групи. Багато інформації було зібрано із безперервних допитів Міяґі, крихкої, сухотної людини, з якою, безперечно, не поводилися м'яко. Він говорив невимушено. Набагато більше було з'ясовано, використовуючи його порожній будинок як приманку та підбираючи всіх візитерів. Незабаром викрили Озакі, і до 14 жовтня він теж опинився за ґратами. Оскільки ці люди не створили системи надзвичайного оповіщення, а зустрічалися лише за попередньою домовленістю, жоден із них не зміг попередити нікого з інших.

7.2. Дні занепокоєння

15 жовтня 1941 року Макс Клаузен приїхав до Зорґе з метою обговорення запланованої радіопередачі до СССР. Зорґе був стурбований. Міяґі домовився зустрітися з ним 13-го, але вперше пропустив зустріч. Озакі мав прийти на зустріч 15-го, але не з'явився також, і Клаузен із Зорґе захвилювалися. Зорґе показав Клаузену проект депеші про наступ японської армії в Індокитаї та наступний за нею запит про нові інструкції, засновані на його переконанні, що у групи більше немає причин продовжувати операції в Японії. Клаузен подумав, що це повідомлення було передчасним, і повернув його Зорґе без відправлення. [П255]

Через два дні Клаузен знову пішов до дому Зорґе, де знайшов Вукеліча, який також був сильно стурбований мовчанням Міяґі та Озакі. По дорозі додому Клаузен зустрів офіцера особливого вищого відділу столичної поліції (Токкока) на ім'я Аояма. Ця зустріч його дуже засмутила. Він міркував, наскільки це було випадково, і подумки сперечався, чи спалити наявні в нього документи та заховати

[П255] Пер.: японська коханка Зорґе Міякі Ханако лишила єдину вказівку на те, що Зорґе мав запасний план, оскільки розповів їй, що тримає в шанхайський банках солідну суму, та намагався відправити її з матір'ю до Шанхаю [2:310]

свій передавач у саду. Нарешті він вирішив нічого не робити і пішов спати.

Наступного ранку, 18 жовтня, Аояма разом з іншим поліцейським увійшли в дім Макса та заарештували його, поки той був ще в ліжку. Анну заарештували лише 19 листопада. Поки Аояма наказував Максу одягнутися та іти, інші офіцери давали подібні вказівки доктору Ріхарду Зорґе та Бранко Вукелічу. Станом на 18 жовтня 1941 року всі очільники мережі Зорґе опинилися у в'язниці, і, мабуть, найнезвичайніша та найуспішніша в цілому світі мережа розвідки Красної армії була зруйнована вщент.

7.3. Стурбовані німецькі друзі Зорґе

Арешт Зорґе став великим потрясінням для його близьких друзів, посла Отта і голови Ґестапо полковника Йозефа Мейсінгера. Вони могли лише вірити, що японці вчергове промахнулися, чим, зокрема, були відомі, і наполегливо працювали, щоб витягти свого друга із в'язниці. Стояло також хвилююче питання: якщо чесний нацист Зорґе випадково був справжнім совецьким шпигуном, в якій ситуації це залишало двох високопоставлених нацистських чиновників, які йому так довго довіряли? Але вперта японська поліція була непохитною. Вони наполягали на тому, що затримали керівників найнебезпечнішої шпигунської групи, коли-небудь виявленої в Японії.

Отт і Мейсінгер повідомили про арешт Берлін, але зробили спробу применшити свої відношення із Зорґе, щоб, якщо за якимось дивним співпадінням японська поліція виявилась правою, їхня репутація не постраждала дуже сильно. Після нового року агент німецької контррозвідки, Абверу, в Харбіні почув дещо спотворену розповідь про справу Зорґе від свого контакту в Токіо і повідомив про це керівництву у Берліні. Тільки тоді німецький уряд був по-справжньому занепокоєним. Фон Ріббентроп різко зажадав пояснень від Отта. Зрештою, він замінив його доктором Генріхом Штамером, а нещасний Отт пересидів війну в Пекіні, оскільки не міг же він просто повернутися до Німеччини. Тим часом, у відповідь на запит Мейсінгера, штаб Ґестапо в Берліні виявив повне досьє на Зорґе з його ранніх днів у Німеччині, де були всі вказівки на його совецькі зв'язки. Мейсінгер передав його японцям і якимось чином зумів врятувати власну політичну шкуру. Він все ще був представником німецького Ґестапо у Японії, коли в 1945 році Ейзен-

хауер прийняв капітуляцію Німеччини. Восени 1945 року він був доставлений до Польщі і звинувачений у скоєнні звірств у Варшаві, де й був повішений.

7.4. Записи японської поліції

Записи японської поліції показують, що у справі Зорґе були заарештовані наступні особи:

Ім'я	Вік	Зайнятість	Дата арешту
Кітабаясі, Томо	57	швачка	28.09.1941
Міяґі, Йотоку	40	митець	10.10.1941
Акіяма, Кодзі	53	-	13.10.1941
Куцумі, Фусакко	53	працівниця компанії	13.10.1941
Озакі, Хоцумі	42	консультант ДБ ПМЗ	15.10.1941
Мізуно, Сіґеру	33	редактор	17.10.1941
Зорґе, Ріхард	48	журналіст	18.10.1941
Клаузен, Макс Ґотфрід	44	виробник	18.10.1941
Вукеліч, Бранко	38	журналіст	18.10.1941
Кавай, Тейкічі	42	працівник компанії	22.10.1941
Таґучі, Уґенда	40	брокер	29.10.1941
Клаузен, Анна	43	-	19.11.1941
Ямана, Масазане	41	працівник компанії	15.12.1941
Кітабаясі, Йосісабуро	61	-	28.09.1941
Окаі, Ясумаса	26	студент	11.10.1941
Хаґа, Ю	44	економічний консультант	12.10.1941
Сузукі, Каменосуке	50	брокер	13.10.1941
Мацумото, Іцуо	21	Інст. кит. справ (ІКС)	18.10.1941
Такасі, Ю	32	працівник ДБ ПМЗ	22.10.1941
Акеміне, Міє	32	урядовий консультант	25.10.1941
Шінозука, Торао	41	власник фабрики	14.11.1941
Такеда, Такесі	39	робітник	24.11.1941
Такеда, Тосіко	31	-	24.11.1941
Фунакосі, Хісао	41	Інст. кит. справ (ІКС)	04.01.1942
Кавамура, Йосіо	33	"Новини Маньчжурії"	31.03.1942
Косіро, Йосінобу	34	працівник компанії	11.04.1942
Ясуда, Токутаро	45	доктор	08.06.1942
Танака, Сіндзіро	43	-	15.03.1942
Кікучі, Хачіро	31	військовий кореспондент	16.03.1942
Сайондзі, Кінказу	37	колишній радник МЗС	1942
Інукай, Кен	47	член палати представ.	04.04.1942
Кайеда, Хісатака	35	працівник ДБ ПМЗ	11.04.1942

Ґото, Норіакі	44	працівник ДБ ПМЗ	1942
Міяніші, Йосіо	33	дослідницьке бюро ПМЗ	13.04.1942
Ісоно, Кійоші	36	військовий кореспондент	28.04.1942

Поліція без поспіху приступила до розслідування, хоча прем'єр Хідекі Тодзьо [П256] наполягав на терміновості. Настільки багато ув'язнених говорили вільно, що їм не склало проблем отримати повну картину всієї справи та відокремити винних від невинних. Довівши свою правоту, вони почали перейматися глибшими наслідками діяльності шпигунської групи. Вони хотіли знати більше, ніж прості факти про те, як діяли шпигуни і що вони з'ясували. Вони хотіли знати, що їх спонукало, особливо японських зрадників. Хоча Зорґе намагався зберігати мовчання і особливо зневажливо ставився до Клаузена, який перетворився на інформатора, але не минуло п'яти місяців, як навіть він почав говорити вільно і, здавалося, охоче.

Поліція виявила, що добробут Клаузена приборкав його ентузіазм щодо совєцької справи. Його дедалі більше розчарування, а також хвороба серця, яка тримала його в ліжку з квітня по серпень 1940 року, змушували його неохоче надсилати радіотрафік, який кожного разу у все більших обсягах готував для нього Зорґе. До осені 1940 року він, тим не менше, пересилав кожне повідомлення. Але відтоді він почав їх скорочувати і протягом 1941 року передав лише близько третини повідомлень. Не будучи підозрілими, ані Владівосток, ані Зорґе не могли перевірити, що не було надіслано. Клаузен таки отримував скарги від "Вісбадена", але відповідав, що його роботі заважали атмосферні умови. Згодом, у липні 1941 року, коли Зорґе дав йому позивний та частоту нової радіостанції, з якою він мав спілкуватися на додаток до старої, Клаузен ними не скористався.

Щоденник Клаузена підтвердив його свідчення. Із нього видно, що в 1939 році він надіслав 23139 фраз; у 1940 році 29179 фраз; але в 1941, найкритичнішому році, лише 13103 фрази. Оскільки в 1941 році Зорґе особисто надіслав 40000 фраз, диверсія Клаузена суттєво не завадила успіху місії.

Через наочну зміну думки Клаузена та через його вільне зізнання японський суд призначив йому лише довічне ув'язнення. Анні, на яку вони дивилися як на жінку, яка працювала проти своєї волі,

[П256] Пер.: jp. 東条英機, з 1940 року - міністр армії кабінету Коное, прем'єр-міністр Японії 18 жовтня 1941 року по 18 липня 1944 року

вони дали три роки. Вона чекала на Макса, коли той був звільнений з в'язниці Акіта 9 жовтня 1945 року за наказом армії США.

Озакі ніколи не боявся наслідків своєї зради. Він завжди вірив, що якщо його знайдуть, все, що йому потрібно зробити, це померти. Насправді він знайшов це не таким простим. На нього тиснули питання прихильності до сім'ї, яка ніколи не підозрювала його в зраді, та відданості невинним друзям, яких він залучив до справи. Його зізнання були сповнені свідченням сумління, обтяженого провиною за те, що він нашкодив добрим друзям.

Після повномірного та неквапливого розслідування різні учасники мережі Зорґе були притягнуті до суду окремо в закритих судових засіданнях. В травні 1942 року в пресі була оприлюднена лише найкоротша згадка про справу. У тих публікаціях японська розвідка навмисно пов'язала обвинувачених з мережею Комінтерну, хоча встановила, що мережа працювала на Красну армію. Не мало сенсу розповідати росіянам все, що вони знали.

Вироки були винесені Токійським окружним судом у вересні 1943 року. І Зорґе, і Озакі подали апеляцію до Верховного суду. Як не дивно, і Зорґе, і Озакі стверджували, що не робили нічого протизаконного. Їхня лінія захисту полягала в тому, що вони не застосовували силу, щоб отримати секрети, і що вони передавали до Москви лише інформацію, доступну будь-якій розумній людині. Зорґе підсумував свій захист наступним чином.

7.5. Захист Зорґе

Японські закони підлягають тлумаченню: або широкому, або в суворій відповідності до тексту. Хоча витоки інформації на практиці, строго кажучи, можуть каратися законом, японська соціальна система не піддається зберіганню таємниці. … Я вважаю, що при складанні обвинувального акту було недостатньо враховано характер нашої діяльності й характер інформації, яку ми отримували. Дані, які надав Вукеліч, не були ані секретними, ані важливими; він приносив лише новини, добре відомі кожному кореспонденту преси. Те ж саме можна сказати і про Міяґі, який не мав можливості отримати державну

таємницю. Те, що можна назвати політичною інформацією, було отримано Озакі та мною.

Я отримував інформацію від німецького посольства, але тут я знову вважаю, що мало що, якщо взагалі щось можна назвати "державною таємницею". Вона була надана мені добровільно. Щоб отримати її, я не вдавався до жодної стратегії, за яку я мав би бути покараний. Я ніколи не застосовував обман чи силу. Посол Отт і командуючий Шолль просили мене допомогти їм писати звіти, особливо Шолль, [П257] *який дуже довіряв мені і просив перечитати всі його власні звіти, перш ніж відправити їх до Німеччини. Щодо мене, то я доволі довіряв цій інформації, тому що вона була зібрана та оцінена компетентними військовим та військово-морським аташе для використання німецьким генеральним штабом. Я вірю, що японський уряд, надаючи дані посольству Німеччини, також очікував, що частина їх опиниться у витоках.*

Озакі отримав багато новин із "групи сніданків". Але "група сніданків" не була офіційною організацією. Така інформація, якою обмінювалися в групі, напевно, обговорювалася іншими подібними колами, яких тоді в Токіо було чимало. Навіть такі відомості, які Озакі вважав важливими і секретними, насправді більше не були такими, тому що він отримав їх опосередковано після того, як вони залишили своє таємне джерело.

Ця логіка не вразила Верховний суд. Апеляцію Зорґе було відхилено в січні, а Озакі - у квітні 1944 року.

Цікавим і, можливо, несподіваним коментарем до якості японського цивільного правосуддя є зауваження, що в розпал запеклої війни найнебезпечнішим шпигунам, які коли-небудь були захоплені, було надано всі переваги захисту, передбаченого японським законодавством. Так само неочікуваним виглядає те, що з майже двадцяти винних чоловіків і жінок лише двоє були засуджені до страти, хоча згідно з японським законодавством смертної кари заслуговували всі до одного.

Нижче наведено перелік засуджених, а також їхні вироки та остаточна доля:

[П257] Пер.: de. *Erwin Scholl*; підполковник Шолль, заступник військового аташе, розкрив Зорґе дату нападу Німеччини на СССР

Ім'я	Вирок	Доля	Дата
Зорґе, Ріхард	Смерть	Повішений	07.11.1944
Озакі, Хоцумі	Смерть	Повішений	07.11.1944
Вукеліч, Бранко	Життя	Смерть	13.01.1945
Міяґі, Йотоку	Без вироку	Смерть	02.08.1945
Клаузен, Макс	Життя	Звільнений	09.10.1945
Косіро, Йосінобу	15 років	Звільнений	08.10.1945
Таґучі, Уґенда	13 років	Звільнений	06.10.1945
Мізуно, Сіґеру	13 років	Смерть	22.03.1945
Ямана, Масазане	12 років	Звільнений	07.10.1945
Фунакосі, Хісао	10 років	Смерть	27.02.1945
Кавай, Тейкічі	10 років	Звільнений	10.10.1945
Кавамура, Йосіо	Без вироку	Смерть	15.12.1945
Куцумі, Фусакко	8 років	Звільнена	08.10.1945
Кітабаясі, Томо	5 років	Звільнена	дата невідома
Акіяма, Кодзі	7 років	Звільнений	10.10.1945
Клаузен, Анна	3 роки	Звільнена	жовтень 1945
Ясуда, Токутаро	2 роки з 5 роками відтермінування		

На додачу винним у передачі секретної інформації неуповноваженій особі, Озакі, був визнаний Сайондзі, за що був засуджений до трьох років позбавлення волі з відтермінуванням. Суд і прокуратура визнали, що провиною Сайондзі була надто велика довіра до друга, а не свідомий акт державної зради. Це було очевидним "відбілюванням": це зрозуміло у світлі родинних зв'язків цього чоловіка; він був прийомним сином принца Сайондзі, останнім із шанованих нацією Ґенро. [П258]

Хоча Верховний суд відхилив їхні апеляції в січні та лютому 1944 року, ані Озакі, ані Зорґе не були точно повідомлені про час, призначений для страти. Протягом наступних місяців час від часу їх допитували, в основному щодо ширших наслідків їхньої змови. Тоді як Озакі був більш говірким, ніж Зорґе, обидва розмовляли досить вільно. Навіть у ці останні безнадійні дні обидва чоловіки трималися впевнено. Зорґе хвалився, що Сталін високо оцінює його роботу і що якщо Японія та СССР досягнуть порозуміння, Сталін забезпечить його звільнення. Озакі витратив частину своїх понурих днів на написання багатьох листів дружині, частина з яких відтоді була видана книгою-бестселером "Любов була як падаюча зірка". [П259]

[П258] Пер.: jp. 元老, дорадчий орган при імператорі періоду реставрації Мейдзі, відповідальний за модернізацію Японії, кінця XIX - початку XX століть
[П259] Пер.: jp. "愛情はふる星のごとく", кн. *"Aije wa Hoshi no Furu Goteku"*

7.6. Повішення Озакі

Нарешті настав останній день. Рано вранці 7 листопада 1944 року Озакі щойно закінчив листівку своїй дружині, повну турботи про її старого батька. У нього не було підстав підозрювати, що цей день закінчиться не так, як будь-який інший. Проте, коли до його камери увійшов начальник в'язниці Суґамо, Озакі одразу зрозумів, що його час настав. Він перевдягнувся в чистий одяг, який зберігав на цей день, і приготувався до останніх, важких хвилин.

Начальник в'язниці, Ічідзіма, [П260] формально запитав ім'я, вік та місце проживання засудженого. Офіційно переконавшись, що це була людина, для якої призначено смерть, він проголосив, що за наказом міністра юстиції цього дня відбудеться страта Озакі. Він додав, що якщо Озакі хоче залишити заповіт, він повинен довірити його головному капелану, буддійському священику. Озакі вислухав його із зовнішнім спокоєм і ввічливістю і офіційно вклонився по-японськи.

На чолі з начальником в'язниці та іншими службовцями Озакі Хоцумі спустився із камери смертників через внутрішній двір в'язниці до місця, де захована за високими стінами стоїть невелика бетонна камера страти. Коли засуджений пройшов крізь єдині двері цієї дивовижної споруди, він опинився в маленькому передпокої перед великим напівосвітленим вівтарем Амітабхи Будди. Головний капелан запропонував Озакі чай і тістечко і поцікавився, кого повідомити про його смерть і як він хоче розпорядитися своїм майном. Вислухавши пояснення Озакі щодо його письмового заповіту та давши Озакі час зібратися, щоб вислухати, капелан сказав:

> *Життя і смерть - це одне й те саме для того, хто досяг безособового блаженства. Безособового блаженства можна досягти, довіривши все на милість Будди.*

Потім разом із Озакі, який став на коліна перед зображенням Будди, капелан продекламував Три обітниці Сутри безмежного життя. [П261] Озакі тихо вислухав, запалив фіміам, заплющив очі та вклонився. Потім він подякував усім присутнім за ввічливість і вказав, що готовий.

[П260] Пер.: jp. 市島成一

[П261] Пер.: jp. 大無量寿経, кн. *Dai Muyoji Kyo*

Озакі обвели збоку вівтаря, де він опинився в похмурій, без вікон, голій кімнаті, у центрі якої стояла шибениця. Його провели через кімнату, розмістили під шибеницю та одягнули на шию петлю. Не було ні сходів, на які можна було піднятися, ні платформи, на яку можна було б стати. Пастка була в підлозі одразу під його ногами.

Озакі почав декламувати простий буддійський ритуал втіхи "Приймаю притулок у Будді". [П262] Коли він продекламував цю фразу двічі, пастка спрацювала. Це сталось о 09:33. О 09:51 Озакі Хоцумі було оголошено мертвим.

Того ж дня його адвокату повідомили про його смерть, і коли його дружина з'явилася у в'язницю, їй передали усе, що залишилося від Озакі Хоцумі, японського підданого, комуністичного фанатика і совєцького шпигуна.

7.7. Зорґе слідує за Озакі

ФОТО 47. Невловимий ханига Ріхард

Тіло Озакі ледве встигли витягнути з-під шибениці до того, як начальник в'язниці Ічідзіма зробив останній урочистий виклик з камери смертників Суґамо доктора Ріхарда Зорґе. Як того вимагав звичай, він дізнався ім'я та вік чоловіка, перш ніж офіційно сказати тому, що згідно з наказом міністра юстиції його мають стратити того ж дня, і очікувалось, що він помре спокійно. Начальник в'язниці запитав Зорґе, чи хоче він щось додати до заповіту, який Зорґе склав попередньо, щодо розпорядження його тілом та нечисленним майном. Зорґе спокійно відповів: "Моя воля така, як я її написав". Тоді начальник запитав: "Чи маєте ви ще що сказати?" Зорґе відповів: "Ні, більше нічого". Після цього короткого діалогу Ріхард Зорґе звернувся до тюремно-

[П262] Пер.: jp. 南無阿弥陀仏

го капелана та інших працівників в'язниці і сказав: "Дякую вам за всю вашу доброту". Це були останні записані слова доктора Ріхарда Зорґе.

Сказавши їх, Зорґе ступив до широкого тюремного двору на довгий шлях від камери смертників через похмуру сіру стіну навколо будинку смерті і далі через його єдині фатальні двері. На відміну від Озакі, який випередив його в цій довгій прогулянці, він не зупинився перед золотим вівтарем. Зорґе повели прямо в камеру страти. Він впевнено став на люк, на його голову швидко накинули петлю, і без жодного слова та жодної ознаки хвилювання там він зустрів свій кінець. [П263] Пастка відчинилась о 10:20, а о 10:36 він був оголошений мертвим. [Ф47]

[П263] Пер.: Метьюз вказує, що Зорґе попросив цигарку, в чому йому відмовили; зі слів тих, хто страчував Зорґе, перед самою стратою він вигукнув японською "Красная армія! Інтернаціональна комуністична партія! Совєцька комуністична партія!" [2:347]

Глава 8

Висновки та спостереження

Справа Зорґе - це набагато більше, ніж цікава шпигунська історія. Як і в канадській шпигунській справі, у ній представлена детальна інформація про методи совєцького шпигунства. Ці методи, як показав випадок Зорґе, можна підсумувати таким чином:

1. Комуністичні партії та відомі комуністичні функціонери не використовуються для найбільш чутливого совєцького шпигунства вищого рівня. Це не означає, що такі партії та особи не займаються шпигунством на користь Совєцького Союзу, але коли вони це роблять, вони не є частиною важливих мереж. Вони занадто вразливі.

2. Комуністи або симпатики комунізму, з іншого боку, є особами, завербованими для простішого шпигунства. У них є лояльність і відданість Совєцькому Союзу через їх відданість абстрактній справі комунізму, яка є невід'ємною і яка не має ціни.

3. Навчальні групи з економічної, соціальної та марксистської тематики є спільними джерелами рекрутингу як для комуністичних партій, так і для совєцького шпигунства. Поміж інших, таким шляхом були завербовані Міяґі, Озакі, Кавай, Мізуно та Кітабаясі Томо. Хоча такі дослідницькі групи зазвичай не позначені етикеткою комунізму, вони частково ідентифікуються за своїми назвами, наприклад: Товариство пролетарських мистецтв, Товариство світанку тощо.

4. Особливо зручним прикриттям слугує науково-дослідний інститут, присвячений певній проблемі, яка представляє за-

гальний інтерес: приміром, Інститут китайських справ (ІКС), в якому були активними Кавай та Наканісі Цутомо, останній - член Палати радників японського парламенту, а останнім часом - редактор токійського "Народного бюлетеня".

5. Особи, які не є членами комуністичної партії, а тільки їй симпатизують, читаючи та приймаючи участь у тематичних групах з марксизму та соціальних проблем демонструють надзвичайну готовність працювати на користь Совєцького Союзу. Вони готові зрадити свою країну шляхом шпигунства за першим поштовхом.

6. Люди з подібними симпатіями, завербовані подібним чином, здається, не цікавляться, якими можуть бути канали їхнього управління та постачання інформації, допоки це стосується комуністичної діяльності загалом. Озакі Хоцумі, наприклад, лише після арешту точно знав, що він працює на 4-те управління генерального штабу Красної армії. Чи він працював на них, чи на Комінтерн, як він туманно припускав, йому було байдуже. Все це було задля тієї ж Справи.

7. Поміж совєцькими розвідувальними органами існує різко виражений поділ, і між представниками різних відомств практично немає спілкування. Наприклад, після того, як Озакі почав працювати на Зорґе в Японії, йому було заборонено спілкуватися з Аґнес Смедлі, яка керувала совєцькою розвідкою в Пекіні. Проте раніше ці троє тісно співпрацювали у Шанхаї. Як інший приклад, після того, як в 1938 році Ґюнтер Штайн покинув Японію, Зорґе було заборонено з ним спілкуватись, і Зорґе не шукав шляхів на нього вийти, навіть коли обидва були в 1939 році в Гонконзі.

8. Совєцьких росіян рідко використовують як польових агентів; надто припустимо, що вони потраплять під підозру. У випадку Зорґе були використані японці, німці, біла росіянка (дружина Клаузена), датчанка та югослав, але не совєцькі російські агенти. Лише після того, як його до цього змусила необхідність, Зорґе зв'язався з представником совєцького посольства, і його навряд чи можна називати членом мережі.

9. Підтримується абсолютний мінімум зв'язку з місцевим совєцьким посольством. Робиться все, щоб триматися подалі як від росіян, так і від місцевих комуністів, щоб жодна підозра не була спрямована на членів мережі.

10. Підтримується якомога більше прямий зв'язок з Совєцьким Союзом, а канал через місцеве совєцьке посольство використовується якомога менше. І в Китаї, і в Японії у мережі Зорґе були власні радіостанції та свої кур'єри.

11. Кожен учасник мережі повинен мати логічне прикриття, і його поведінка та запити завжди повинні бути пов'язані з цим прикриттям. Наприклад, Клаузен, бізнесмен, не розкидався навкруги загальними питаннями, як це робив журналіст Вукеліч. Оскільки їхня справа - задавати питання та збирати інформацію на кожну тему, журналісти особливо корисні як самі по собі, так і в якості прикриття.

12. Найкращий агент - це людина, яка не тільки має прикриття, але й є визнаним експертом із загальної теми, бажано пов'язаної із мішенню. І Озакі, і Зорґе були визнані експертами. Озакі - по темі Китаю японцями, Зорґе - з японських справ німцями.

13. У межах шпигунської мережі з метою ефективності контакти між учасниками зведені до мінімуму, а підлеглі члени мають справу тільки з певними особами ієрархії. Наприклад, хоча Зорґе й зустрічався з деякими підлеглими японцями, більшість із них його не знали. Вони мали справу або з Міяґі, або з Озакі. На жаль для Зорґе, ця обережність не захистила ні його, ні його мережу, оскільки його лейтенанти заговорили, щойно їхні підлеглі звинуватили їх у причетності. Однак принцип залишається дійсним.

14. Ймовірно, що совецький агент, який не є совецьким громадянином, залишив слід десь у своїй кар'єрі. Перевірка архівів по Зорґе або Клаузену в Берліні в будь-який момент після того, як вони приїхали до Токіо, їх би викрила. Подібним чином, приміром, записи Міяґі, чи місіс Кітабаясі, чи місіс Куцумі, чи Кавай викрили б їх, якби була зроблена будь-яка непідробна спроба перевірити їхні минулі історії. Подібним чином перевірка послужного списку Вукеліча в Югославії викликала б обґрунтовані сумніви. Природно, що в цьому випадку японцям була б потрібна допомога іноземних поліцейських відомств, що не було б неможливим. Але якби посольство Німеччини запровадило звичайну перевірку Зорґе, перш ніж затвердити його прес-аташе в 1939 році, він був би викритий тієї ж миті. Американські поліцейські архіви про підривну діяльність безсумнівно не

настільки повні, як у тоталітарних країнах, але багато чого може прояснити чотиристороння перевірка. [П264] Справа Зорґе підкреслює нагальність перевірки всієї історії життя людини, а не лише десятиліття, щоразу, коли вона розглядається на посаду, яка вимагає довіри та впевненості в уряді.

15. Комуніста чи прихильника комуністів слід вважати *ipso facto* [П265] зрадником, який використає своє становище для зради власної країни. Незалежно від того, які їхні технічні здібності та наскільки сильно державний орган може вимагати експертної допомоги, в кризових ситуаціях необхідно уникати тиску задля працевлаштування в урядових відомствах людей, які співчувають лівим. Це демонструють наслідки використання комуністів та прихильників комуністів науково-дослідним відділом Південно-Маньчжурської залізниці. Хоча Озакі не перебував під підозрою, і не відповідає цим критеріям, Наканісі Цутомо та безліч інших мали вичерпні протокольні записи комуністичних симпатій та діяльності в комуністичних фронтах. Тим не менше, ці люди були найняті та просувалися на службі у такій важливій установі. Вони, у свою чергу, використовували свої посади та інформацію задля служби на совєти. Японська влада, як і деякі її американські колеги, плутала лібералізм із комунізмом. Той факт, що у зв'язку з японсько-китайською війною американські симпатії були спрямовані до китайців, не мав затьмарювати суть проблем для американського розуміння.

Що сталося з вцілілими змовниками? Едіт Вукеліч, очевидно, виїхала до Австралії. Після війни Таґучі Уґенда та Ямана Масазане жили на Хоккайдо, але характер їх діяльності там невідомий. Повідомлялося, що колишній капрал Косіро Йосінобу та Кавай Тейкічі проживають у Токіо.

Доктор Ясуда Токутаро в липні 1947 року повернувся до Токіо з Ґіфу, де він шукав притулку під час війни. Багато років поспіль він розповідав про великі дні, коли допомагав найуспішнішому з совєцьких розвідників, доктору Ріхарду Зорґе. Куцумі Фусакко була вже

[П264] Пер.: en. *four-way check*; стандартна перевірка минулого особи, яка включає запит ФБР, архів поліції, опитування всіх, хто може володіти релевантною до перевірки інформацією, та потенційні запити в інші агенції, як то ЦРУ, військова розвідка тощо

[П265] Пер.: лат. "самим лише цим фактом"

літньою жінкою, але, ймовірно, вона все ще вела пропаганду Справи у маленькому містечку, де жила у префектурі Окаяма. Акіяма Кодзі (Френк), єдиний найманець у мережі, зник з поля зору після звільнення з в'язниці в жовтні 1945 року.

Макс Клаузен перебував у в'язниці Акіта, а Анна Клаузен у в'язниці Точіґі, коли війні прийшов кінець. Згідно з американським наказом про звільнення політичних в'язнів, на початку жовтня 1945 року обидва були звільнені з в'язниці і під опікою американських офіцерів знову об'єднались в Токіо. Мало хто знав на той час про Зорґе, і в будь-якому разі американо-совєцькі відносини були дружніми. Недобре припущення про те, що совєцький шпигун, який працював проти японців, може згодом працювати проти Сполучених Штатів, ще не спадала на думку багатьом американцям.

Макс хворів; він був слабким від авітамінозу і дуже потребував медичної допомоги. Незабаром після того, як він прибув до Токіо, він завітав до совєцького посольства, де його зустріли та дали грошей. Що саме він казав їм про своє відступництво та вільне зізнання, або як саме вони висловили вдячність і захоплення його надзвичайно успішною роботою можна лише уявляти. Незабаром Макс і Анна жили на дачі, в префектурі Сайтама неподалік від Токіо. У грудні 1945 року Макс отримав дозвіл виїхати до Каруїдзава на лікування у свого довоєнного німецького лікаря. Двічі він навідувався до того лікаря, після чого повернувся разом з Анною до Токіо, де вони жили в маленькій квартирі. Жоден американець його офіційно не бачив з початку січня 1946 року.

Наприкінці лютого 1946 року японець, який проживав разом із Клаузеном у префектурі Сайтама, отримав лист від Макса, в якому говорилося, що він має намір повернутися до країни, коли погода стане теплішою. Мабуть, Макс мав на увазі холод сибірської зими, оскільки на початку березня пролетіла інформація, що Макс і Анна "поїхали в іншу країну". [Ф48] Наскільки теплим був їх прийом на батьківщині всіх комуністів, можна тільки здогадуватися. Слід нагадати зневажливе зауваження Зорґе, що навіть якщо Клаузен вистрибнув з петлі в Японії, якщо він коли-небудь повернеться до СССР, про нього подбають. Якщо Макс і Анна сьогодні безпечно живуть у Совєцькому Союзі, вони повинні постійно напружуватися, щоб підтримувати узгоджену історію, яка пояснює, чому Макс отримав життя, поки доктора Зорґе повісили. Можливо, щоб підтвердити свій фанатизм і вірність, Макс виїхав до якоїсь іншої країни та на якусь іншу посаду, де його вміння та досвід таємної телеграфії будуть ко-

рисні совєтам.

Ті люди, єдина провина яких полягала в тому, що вони занадто багато довіряли друзям, до кінця життя обпалені невинним контактом з членами мережі Зорґе. Незважаючи на те, що вони були визнані абсолютно невинними, такі люди, як Інукай Кен, [П266] ніколи не уникнуть періодичних підозр.

ФОТО 48. Анна та Макс Клаузен під прізвищем Крістіансен в окупованій комуністами Німеччині

Є й інші японці, які не були частиною мережі, але були частиною інших кіл, як-от Наканісі Цутомо, або й просто комуністи, що прославляють справу Зорґе і намагаються розвинути легенду про патріота Озакі, вбитого мілітаристами та фашистами. Оскільки в Японії ще не було опубліковано жодного фактичного звіту про справу Зорґе, ніщо не заважає цим людям увічнювати фантастичну історію.

Найдивовижнішим післявоєнним елементом, пов'язаним із справою Зорґе, був чоловік, який усіх їх зрадив, Іто Ріццу, член центрального комітету комуністичної партії Японії та лідер моло-

[П266] Пер.: jp. 犬養健, en. *Inukai Takeru (Ken)*, консервативний політик

діжного корпусу, [П267] яким захоплювалися та якого поважали та шанували тисячі послідовників.

[П267] Пер.: jp. 突撃隊, кн. *Totsugekitai*, штурмовий загін

Частина III

Власна історія Ріхарда Зорґе та свідчення Клаузена

Я вважаю безумовно важливим вперше представити ексклюзивний англійський переклад "власної історії" Зорґе, яка представляє собою оригінальні друковані сторінки, врятовані містером Йосікава [П268] від голокосту розбомбленого Токіо. Це та рідкісна можливість зазирнути в душу та розум професійного комуніста та простежити психологічну еволюцію, яка перетворила молодого патріотичного німецького солдата на механістичне знаряддя Кремля, на найманого шпигунського агента. Доречним вступом до цієї історії є наступний добровільний внесок, отриманий з Німеччини:

Бад-Кеніг, Оденвальд, 2 липня 1951

Генералу Віллоубі. Поважний сер:

Дізнавшись із газет, що ви працюєте над випадком міжнародного шпигунства на Далекому Сході, і що це дослідження стосується доктора Р. Зорґе, я пишу вам, оскільки я була давнім другом "Іки" Зорґе і свідком його зміни та розвитку. Ріхард Зорґе народився в Баку на Кавказі в сім'ї німецького інженера і матері росіянки. Його батько помер, коли йому було лише кілька років, а мати (не комуністка, а тиха, порядна жінка) жила з дітьми в Берліні. Ріхард Зорґе тоді ще не знав російської; у його родині розмовляли лише німецькою.

У мене є кілька фотографій Ріхарда Зорґе, і я готова їх вам надати; одну з них, яка мені найбільше подобається, я додаю (однак буду вдячна, якщо ви повернете тільки цю фотографію після її використання). Ріхард Зорґе воював і був поранений під Іперном і Ланґемарком як доброволець. Всім нам подобався Іка (Ріхард), він був добродушним і щирим. Ми не могли поділяти ідеї, які він розвивав пізніше, але завжди були з ним у дружніх стосунках. У молодості він не був комуністом, але навчаючись у Кілі після війни, потрапив повністю під вплив комуністичного професора, дружина якого згодом поїхала з ним до Москви. Він ніколи не приховував від нас своїх комуністичних ідей, а потім і своєї місії на російській службі. Він був фанатичним ідеалістом. На початку він пропрацював близько року на рурській шахті як простий комуніст, щоб вивчити там умови праці.

[П268] Пер.: jp. 吉河光貞, en. *Yoshikawa Mitsusada*, прокурор справи Зорґе, який також особисто свідчив перед сенатською комісією з внутрішньої безпеки

Востаннє він відвідав нас на короткий час перед тим, як поїхати до Японії, у нашому колишньому маєтку у Тюрінгені. Останньою новиною від нього був лист з Коломбо; після цього я більше про нього не чула, поки до нас не дійшла звістка про його трагічну смерть.

Десь у мене є вірш, написаний ним, який починається так: "… вічний чужинець, що засуджує себе, - ніколи не пізнає справжнього спокою …", що свідчить про те, що він час від часу страждав. Якщо бажаєте, я готова надати більш повні дані та фотографії.

Фрау Доротея фон Дюрінг

Глава 9

Історія мого минулого німецьким комуністом

Власна історія Зорґе: часткові мемуари.

9.1. (a) Моє дитинство та шкільні роки

Світова війна 1914-1918 років справила глибоке враження на все моє життя. Якби на мене не впливали інші міркування, воно єдине зробило б мене комуністом. Коли вона спалахнула, мені було лише вісімнадцять з половиною років, я був учнем середньої школи в районі Ріхтерфельдер у Берліні. [Ф49]

До війни моє дитинство проходило в порівняному спокої, характерному для багатих буржуазних класів Німеччини. В нашому домі не було місця економічним турботам. Що робило моє життя трохи відмінним від пересічного - це сильне усвідомлення того факту, що я народився на південному Кавказі, і що ми переїхали до Берліна, коли я був зовсім маленьким. Наш дім також багато в чому сильно відрізнявся від житла середньої буржуазної родини Берліна. Специфічність родини Зорґе наділила моє раннє дитинство певними відмінними рисами, і я, як усі мої брати і сестри, дещо відрізнявся від пересічної дитини шкільного віку. Я був поганим учнем, порушував шкільні правила, був упертим та свавільним і рідко набивав собі ціну. В історії, літературі, [П269] філософії, політології та,

[П269] Пер.: улюбленими літературними персонажами Зорґе були “вчений циган”

звісно, легкій атлетиці я був набагато кращим за інших, але в інших штудіях я був нижче середнього. Ще в ранньому віці, в 15 років, я розвинув палкий інтерес до Ґете, Шиллера, Лессінга, Клопштока, Данте та інших важких авторів і, окрім того, марно бився над історією філософії та Кантом. Моїми улюбленими періодами історії були французька революція, наполеонівські війни та часи Бісмарка. Я знав поточні проблеми Німеччини краще, ніж пересічний дорослий. Багато років я уважно вивчав політичні події. У школі мене звали "прем'єр-міністром". Я знав, що зробив для робітничого руху мій дід, а також знав, що ідеї мого батька були діаметрально протилежними до його. Батько був безпомилково націоналістом та імперіалістом, і протягом усього свого життя він не міг позбутися того враження, яке справила на його молодість розбудова Німецької імперії під час війни 1870-71 років. Він твердо усвідомлював здобуту ним власність та суспільне становище, яке досяг за кордоном. Мій старший брат став крайнім лівим; я пригадую, що у нього були сильні анархістські нахили, вкорінені у Ніцше та Штайнері. Сам я був членом робітничої спортивної асоціації протягом багатьох років, що означало, що я тримав з робітництвом постійні контакти, але як студент ще не мав чіткої політичної позиції. Мене цікавило лише накопичення політичних знань; я не бажав і не міг прийняти певного власного ставлення.

ФОТО 49. Молодий Ріхард Зорґе

та "шляхетний грабіжник" (на зразок Робін-Гуда) [2:12]

9.2. (б) Перша світова війна. Вплив поразки

Одного разу на літніх канікулах я відвідував Швецію і повернувся до Німеччини останнім човном. Почалася Перша світова війна. Я негайно пішов на службу добровольцем, приєднавшись до армії, не повідомивши школу і не склавши випускного іспиту. До такого рішення мене спонукало сильне бажання шукати нових вражень, бажання звільнитися від шкільної науки, від того, що я вважав цілком безглуздою та безцільною моделлю життя 18-річного юнака, а також загальний сплеск збудження, створений війною. Я не радився ні зі старшими, ні з матір'ю, ні з іншими членами моєї родини (мій батько помер у 1911 році). Після абсолютно неадекватного шеститижневого курсу підготовки на полігоні в передмісті Берліна одразу після початку війни мене відправили до Бельгії для участі у великій битві на березі Ізера. Цей період можна описати як "із класу на поле бою" або "зі шкільної парти на бойню".

Після того, як цей запеклий і кровопролитний конфлікт викликав перший і найсерйозніший психологічний неспокій у серцях моїх товаріщів і в мене самого, і після того, як наша жага до бою та пригод була втамована, почалися кілька місяців мовчазної задумливої порожнечі.

Я міркував над своїми знаннями з історії і зрозумів, що на цьому полі битви, яке триває кілька сотень років - ні, кілька тисяч років - я бився в одній із незліченних європейських війн. Якими безглуздими ставали ці безперервні війни! Скільки разів до мене німецькі солдати воювали в Бельгії, щоб вторгнутися у Францію, а армії Франції та інших держав були тут, готові захопити Німеччину! Чи пам'ятали коли-небудь значення цих минулих кампаній?

Моя політична цікавість змусила мене задуматися, які мотиви лежать в основі цієї нової загарбницької війни. Кого хвилював цей регіон, або та нова шахта чи підприємство? Кому належало бажання досягти цієї мети, жертвуючи життям? Ніхто з моїх простих друзів-солдат ніколи не бажав анексії чи окупації. Ніхто з них навіть не розумів значення наших зусиль. Ніхто не знав справжньої мети війни, не кажучи вже про її глибинне значення. Більшість солдатів були чоловіками середнього віку, робітниками та ремісниками за фахом. Майже всі вони належали до промислових союзів, багато із них були соціал-демократами. Був один справжній лівий, старий каменяр із

Гамбурга, який відмовлявся говорити з будь-ким про свої політичні переконання. Ми стали близькими друзями, і він розповів мені про своє життя в Гамбурзі та про переслідування й безробіття, через які йому довелось пройти. Він був першим пацифістом, якого я зустрів. Він загинув у бою на початку 1915 року, якраз перед тим, як я був уперше поранений.

На початку війни мою увагу привернув той факт, що ми, звичайні солдати, жили зовсім окремо. З офіцерами було дуже мало контактів поза службовим обов'язком. Вони трималися самі по собі, і я ніколи не міг відчувати до них велику прихильність.

Невдовзі після того, як я повернувся до Німеччини лікувати поранення, я вперше дізнався, як важко підтримувати нормальний рівень життя. Я виявив, що для його оцінки існувало два справжніх стандарти. [Примітка оригінального перекладача: нерівність та існування чорного ринку.] За гроші на чорному ринку можна купити все. Бідні були у розпачі. Початкового хвилювання і духу жертовності, мабуть, більше не існувало. Почали з'являтися спекуляції воєнного часу та приховані купівля-продаж, а високі ідеали підґрунтя війни відходили все далі на задній план. Навпаки, все більшої популярності набували матеріальні цілі боротьби, також була озвучена цілковито імперіалістична мета - вирішення війни в Європі шляхом встановлення німецької гегемонії.

Я використав свій період перебування в госпіталі для підготовки до випускних іспитів, після чого вступив на медичний факультет Берлінського університету і відвідав дві чи три лекції. Я відчував себе в Німеччині не дуже щасливим і не міг вирішити, що робити далі. Політичні праці та тенденції, які я так старанно вивчав, війна позбавила справжнього значення. Я знову пішов добровольцем на службу до того, як закінчився термін мого одужання, і коли повернувся, знайшов дуже мало своїх старих товаріщів.

Мене відправили на Східний фронт. Великий наступ і наші здобутки там до певної міри полегшили загальну втому, але у вільні хвилини всі чоловіки мріяли про мир. Той факт, що, хоча ми досить глибоко прорвались в саме серце Росії, війні не було видно кінця, почав лякати деяких із них думкою про те, що війна триватиме вічно.

Коли після другого поранення на початку 1916 року я здійснив важку й довгу подорож по окупованій зоні Росії та повернувся, ситуація вдома була критичною. Я знав людей майже всіх класів (тобто

сім'ї своїх товаріщів): прості робітничі сім'ї, моїх буржуазних родичів середнього класу, моїх багатих друзів і знайомих, і я мав можливість зробити достатньо повні спостереження за економічним становищем ряду класів і соціальних верств. Буржуазія, неухильно сповзаючи до рівня пролетаріату, намагалась уникнути своєї долі, старанно зміцнюючи міф про духовну перевагу Німеччини. Я відчував відразу до зусиль цих зарозумілих невігласів від так званого "німецького духу". Деякі політичні лідери вже почали відчувати неспокій через війну, внаслідок чого внутрішня та зовнішня політика ставала брутальною. Іншими словами, відбувався підйом реакції та імперіалізму. Я переконався, що Німеччина не в змозі надати світу ані нові ідеї, ані нові внески в інших формах, і що Британія та Франція були так само не в змозі допомогти Німеччині та решті світу. Жодні розлогі дисертації про духовність і високі ідеали не могли б зрушити це моє переконання, яке стало причиною того, що з тих часів, незалежно від раси людей, я з підозрою дивився на претензії духовності та ідеалізм, висунуті воюючою нацією.

Ще більш незадоволений, ніж після свого першого одужання, я, не втрачаючи часу, знову пішов добровольцем на передову службу. Я відчував, що битися на чужині краще, ніж занурюватися глибше в багнюку вдома.

Загальна атмосфера, яку я відчув у своєму підрозділі, була ще похмурішою, ніж раніше, але все більше чоловіків виявляли інтерес до політичних проблем і до питань припинення війни. Серед них повільно зростало уявлення, що насильницька політична зміна є єдиним способом вирватися з цієї трясовини. Я зустрів двох солдатів, які контактували з радикальними політичними групами в Німеччині, один з яких часто говорив про Розу Люксембург [П270] [Ф50] [Ф51] і Карла Лібкнєхта. [П271] [Ф52] У моїх дискусіях з цими людьми та моїх власних роздумах припинення війни не відігравало помітної ролі. Набагато важливішим було питання, як усунути причини всього цього безглуздого самознищення та нескінченного повторення війни тут, у Європі. Це питання видалося нам набагато більше вагомим, ніж закінчення нинішньої війни. Ми не були такими боягузливими, щоб боятися її продовження чи вичерпати всі доступні засоби в бажанні довести її до кінця. Ми надто добре знали, що просте складення зброї лише розв'яже руки ворогам Німеччини в їхніх імперіалістичних задумах. Для нас було важливим широке рішення, перманентна від-

[П270] Пер.: de. *Rosa Luxemburg*, польська єврейка
[П271] Пер.: de. *Karl Liebkbecht*, німецький єврей

повідь у міжнародному масштабі, але ми все ще були розгублені відносно того, як її досягти. Ми були занадто далекі від лівого руху в Німеччині та інших країнах.

ФОТО 50. Роза Люксембург

ФОТО 52. Карл Лібкнехт

Наші дискусії пожвавлювала енергійна пропаганда націоналістичних та імперіалістичних політичних органів, які надсилали на фронт велику кількість агітаційних листівок. Вони намагалися підняти бойовий дух людей, пояснюючи в деталях кожну із вимог, які Німеччина мала висувати до інших країн, щоб встановити міцне панування, і визначаючи наші широкі військові цілі, але фактичні результати були далекі від того, на що вони очікували; що ж до лівих радикалів на фронті та всередині Німеччини, то їхні зусилля були схожі на підливання бензину у вогонь. За моєю звичкою я просто слухав ці дискусії і ставив запитання; у мене все ще не було переконань, знань чи рішення.

Однак наближався час і для мене перейти від тривалого періоду вичікування осторонь до останнього етапу прийняття рішення. Саме в цей час я отримав третю травму, дуже серйозну. Мене вразили численні осколки снарядів, два з яких розтрощили кістки.

ФОТО 51. Фонд Rosa Luxemburg Stiftung, який розпочав роботу в "декомунізованій" Україні в 2016 році

У польовому госпіталі, де я потребував серйозної уваги протягом кількох місяців, я зустрів дуже культурну та інтелігентну медсестру та її батька, [П272] який був лікарем. Трохи пізніше я дізнався, що вони обидва мали тісні стосунки з радикальною соціал-демократичною фракцією. Вони дали мені перший детальний опис стану революційного руху в Німеччині, різних партій, фракцій та груп та міжнародих явищ в революційному русі. Від них я вперше почув про Леніна та про його діяльність у Швейцарії. Тепер я відчував, що, якби глибше занурився в основні запитання, які виникли на фронті стосовно імперіалістичних війн, то зміг би знайти на них відповідь, і я твердо вирішив знайти цю відповідь чи, швидше, набір відповідей, як тільки одужав. Вже тоді я вважав себе апостолом революційного робітничого руху.

Моє перебування в польовому госпіталі стало корисним і з іншого боку. Я почав вивчати філософію, вчитувався в Канта і Шопенгауера, бився над суспільною історією та історією мистецтв, зацікавився економічними проблемами. Медсестра та її батько постачали мені адекватну літературу із будь-якої галузі, яку я хотів дослідити. Незважаючи на серйозність моїх травм і нестерпний біль, пов'язаний з їх лікуванням, я був щасливий вперше за багато років. Моя сильна воля до навчання, яка час від часу з'являється навіть сьогодні, була

[П272] Пер.: Дікін вказує їх як німецьких євреїв [3:25]

розвинена в ті часи.

Частково одужавши, я відновив навчання в університеті, хоча я ще був солдатом і відвідував польовий госпіталь для лікування. Я покинув медицину, вирішивши зосередитися на вивченні державного управління та економіки, що мало відповісти на мій зростаючий інтерес до соціальних, економічних та політичних змін, які зачіпали Німеччину та Європу.

На той час, тобто влітку і взимку 1917 року, я найбільш ґрунтовно усвідомив безглуздість і нищівні здобутки Великої війни. З кожного боку загинуло вже кілька мільйонів, і хто міг передбачити, скільки ще мільйонів піде тим самим шляхом? Вельми хвалена німецька економічна машина лежала в руїнах; я сам, як і незліченна кількість інших членів пролетаріату, відчував колапс через голод і постійну нестачу їжі. Капіталізм розпався на складові частини: анархізм та безпринципних комерсантів. Я бачив занепад Німецької імперії, політичний механізм якої називали незнищенним. Члени правлячого класу Німеччини, хитаючи головами в безпорадному розпачі через останні події, розділилися морально і політично. Культурно та ідеологічно нація поверталася до пустих розмов про спадщину минулого або зверталася до антисемітизму чи католицтва. Мілітаристсько-феодалістичний панівний клас та буржуазія не змогли виробити жодної ідеї, здатної прокласти новий курс нації і врятувати її від повного розорення. Вороги Німеччини почувалися не краще. Їхні політичні вимоги вже передвіщали подальші рішення із застосуванням зброї в майбутньому. Єдину свіжу і дієву ідеологію підтримував і боронив революційний робітничий рух. Ця найскладніша, найсміливіша і найблагородніша ідеологія прагнула усунути причини - економічні та політичні - цієї війни та будь-яких майбутніх війн шляхом внутрішньої революції.

Я витратив свій час у Берлінському університеті на детальне вивчення цієї ідеології, особливо звертаючись до її теоретичної основи. Я вивчав давньогрецьких філософів і вплив Ґеґеля на марксизм. Я читав Енґельса, а потім Маркса, вивчаючи кожну книгу, до якої мав доступ. Я також вивчав ворогів Маркса й Енґельса, людей, які кидали їм виклик у їхніх теоретичних, філософських та економічних положеннях, і занурювався в повну історію робітничого руху Німеччини та решти світу. За ці кілька місяців я оволодів базовими знаннями про Маркса та зародками практичного способу мислення.

Спалах революції на Росії вказав мені курс, який повинен

прийняти міжнародний робітничий рух. Я вирішив підтримати цей рух не лише теоретично та ідеологічно, а стати його фактичною частиною. Усі рішення стосовно моїх особистих і матеріальних проблем, до яких я відтоді приходив, безсумнівно випливали з цього рішення. Друга світова війна, яка наразі наближається до свого третього року, і особливо німецько-совєцька війна, зміцнили моє переконання, що моє рішення близько 25 років тому було правильним. Я можу сказати це, враховуючи все, що сталося зі мною за останні 25 років і, особливо як наслідок, за останній рік.

9.3. (в) Німецький революційний трудовий рух, 1918-1924

Після звільнення від подальшої військової служби в січні 1918 року я вступив до університету Кіля. [П273] Зайвим буде казати, що я мало думав про те, що вже за рік розпочнеться німецька революція. У Кілі я приєднався до революційної організації Незалежної соціал-демократичної партії. [П274] Я не приєднався до групи "Спартак" [П275] з тієї простої причини, що не зміг знайти жодного способу зв'язатися з нею в Кілі. Моя перша партійна робота була пов'язана із соціалістичною студентською організацією. Я заснував її разом із двома-трьома іншими студентами, а потім став її керівником. В цій партійній організації я виконував обов'язки керівника навчальної групи в районі, де я жив, викладав історію робітничого руху, різницю між революційним і контрреволюційним рухами тощо. Звісно, я набирав нових членів партії з числа студентських друзів і слідкував за найменшими деталями.

Свій внесок у революцію, розпочату повсталими матросами у морському порту Кіль, [П276] я зробив читаючи таємні лекції про соціалізм перед групами моряків, портових і докерів. Одну з таких лекцій я пам'ятаю і сьогодні. Одного ранку мене покликали рано

[П273] Пер.: в Кілі Зорґе потрапив під вплив лівого викладача Курта Ґерлаха; сам Ґерлах потрапив під вплив фабіанців під час навчання у Англії; [3:26] в 1921 році дружина Курта Ґерлаха Крістіана переодружилась із Зорґе, що не завадило їх спільному дружньому спілкуванню [2:27]

[П274] Пер.: de. *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands (USPD)*

[П275] Пер.: група "Союз Спартака" (de. *Spartakusbund*), заснована в 1916 році Розою Люксембург, Карлом Лібкнехтом, Кларой Цеткін та іншими; в 1919 році склала основу німецької компартії

[П276] Пер.: в листопаді 1918 року

вранці та таємно повезли у невідомому напрямку, після чого виявилося, що це була підземна казарма, де мене попросили провести таємну зустріч за зачиненими дверима.

Одразу після революції моя партійна робота полягала в обробці незліченних заяв на членство, які все прибували, а також у пропаганді та викладацькій діяльності. На мені також була маса роботи у зв'язку із соціалістичною студентською організацією, яка помітно зміцніла.

Наприкінці року ми з двома-трьома моїми товаріщами поїхали до Берліна у офіційних партійних справах, де мали працювати в штабі партії. В Берліні розгорілися запеклі бої між фракцією на чолі із Носке і революційним рухом під керівництвом Шайдемана; армія стала на бік Носке проти революції. Партія потребувала допомоги, але, коли я прибув до Берліна, було вже пізно щось робити. Пізніше після великого кровопролиття було придушене повстання спартаківців. [П277] Ми були змушені зупинитися на станції, де в нас шукали зброю, але, на щастя, мою зброю не знайшли. Будь-яка особа при зброї, яка відмовлялася її передати, була розстріляна. Після кількох днів утримання на станції мене та моїх товаріщів відправили назад до Кіля. Це було важко назвати тріумфальним поверненням. На початку 1919 року я поїхав до Гамбурга, щоб підготуватися до огляду свого лікаря.

У Гамбурзі я організував ще одну соціалістичну студентську групу, в якій очолив посаду секретаря, і також виконував загальні обов'язки партії в районі, де я жив. Наприкінці того ж року я був призначений головою з підготовки керівного відділу партійного осередку організації в районі Гамбурга. Невдовзі після цього наша партія, як і група "Спартак" та інші революційні органи, була автоматично об'єднана з комуністичною партією Німеччини. Протягом 1920 року я служив у місцевому осередку в Гамбурзі на посаді голови із підготовки. У той же час я був радником газети гамбурзьких комуністів. Одного разу мене відвідав відомий соціаліст Шайдеман. Він запитав мене, чи буду я як нащадок Адольфа Зорґе зацікавлений приєднатися до його руху, але, звісно, я категорично відмовився.

Потім я отримав посаду викладача у вищій школі в Аахені і підготувався до переїзду вглиб країни, але перед тим, як це зробити, мені наказали з'явитися до центрального комітету в Берліні, де після того, як я подав доповідь про умови в Гамбурзі, мені запропону-

[П277] Пер.: в січні 1919 року, коли нарешті притопили Розу і гепнули Карла

вали проводити для партії різні позитивні заходи в районі Аахена. У цьому районі переважали робітники, а католицькі трудові організації були надзвичайно потужними. Невдовзі після мого приїзду в Аахен я був призначений членом міського керівного відділу партійної організації і зайнявся питаннями навчання. Водночас я вів активну пропагандистську роботу серед шахтарів. Незабаром я встановив контакт із регіональним рейнландським керівним відділом в Кельні. Мене часто запрошували на їхні збори і просили допомогти тамтешній комуністичній газеті, як я це робив у Гамбурзі. Одного разу під час шкільних канікул я два місяці редагував комуністичну газету, поки її редактор сидів у в'язниці. Я також відвідав ряд конференцій центрального комітету з питань розширення та керування як представник регіону Рейнланд.

Зайвим буде казати, що я не міг продовжувати політичну діяльність на користь партії в Аахені і зберегти посаду старшого викладача у вищій школі. Ближче до кінця 1922 року мене виключили зі школи за участь у гострих політичних суперечках.

Після консультації з партією я вирішив активізувати свою діяльність серед шахтарів і працювати з ними у вугледобувному регіоні Аахена, щоб покрити свої витрати на життя. Я зміг знайти роботу на шахті поблизу Аахена як недосвідчений робітник, не будучи при цьому виявленим. Це було важке життя; моя робота надзвичайно ускладнювалась через серйозні травми, отримані на фронті, але я ніколи не шкодував про це рішення. Досвід, який я отримав як шахтар, був для мене так само цінним, як і той, який я отримав на полі бою, і моє нове покликання було не менш важливим для партії.

За короткий час моя робота серед шахтарів дала ряд корисних результатів. Я організував комуністичну групу на першій шахті, на якій працював, побачив, як вона надійно розвивається, і перейшов до іншої шахти поблизу Аахена. Того ж року я знову змінив шахту.

Спроба провести подібну партійну роботу у вугледобувному районі Голландії провалилася. Мене одразу ж виявили, вигнали з шахти і депортували з країни.

Тим часом я став відомим на шахтах Аахена, в результаті чого більше не міг знайти роботу. Влада погрожувала видати мене військовому уряду союзників (війна щойно закінчилася, а Рейнська область була під військовою окупацією та політичною адміністрацією переможних союзників), тому я був змушений покинути Аахен і

окуповану зону.

Потім я поїхав до Берліна, де мав обговорити свою майбутню партійну діяльність з центральним комітетом. Мені запропонували оплачувану посаду у керівному відділі, але я відмовився, бо хотів отримати більше практичного досвіду та завершити академічну підготовку. Мої друзі запропонували мені зайняти посаду асистента на кафедрі соціальних наук Франкфуртського університету, [П278] і водночас працювати в якості приватного викладача, а керівний відділ схвалив цю ідею, попросивши мене долучатись до діяльності з популяризації партійного відділу у Франкфурті.

У Франкфурті я був призначений членом міського керівного відділу і, як і раніше, займався питаннями навчання та був радником комуністичної газети. Незабаром після цього німецька партія потрапила під заборону. Моє ім'я було не надто добре відоме владі Франкфурта, а це означало, що я міг надати цінну допомогу партії. Я керував усіма таємними зв'язками між центральним комітетом у Берліні та організацією у Франкфурті. Мені надсилали партійні кошти та агітаційні матеріали. Більшу частину партійного майна я ховав у своїй навчальній кімнаті в університеті або в бібліотеці суспільствознавства, приховуючи великі пакунки в ящику для вугілля в класі. Там працювало двоє чи троє членів партії, тож не було загрози бути викритим. Переховування цих матеріалів дозволило керівному відділу використовувати їх безперервно, в результаті чого, незважаючи на заборону комуністичної партії, у Франкфурті не відбулося помітного уповільнення її активності. Тим часом у Саксонії внаслідок збройного повстання була створена робітнича республіка, з якою ми, за наказом партії, постійно таємно спілкувалися. Я часто відвідував Саксонію зі спеціальними місіями, з якими передавав важливі політичні та організаційні звіти та директиви, які партія могла спрямувати через нас у Франкфурті.

Оскільки я займався таємними зв'язками з партією, не дивно, що на з'їзді комуністів, який відбувся у Франкфурті-на-Майні в 1924 році, я був обраний керівним відділом для захисту делегатів совєцької комуністичної партії, які в'їхали до країни нелегально з метою

[П278] Пер.: в 1923 році в університеті був сформований Інститут соціальних досліджень (de. *Institut für Sozialforschung, IfS*), відомий з 1930-х років як "Франкфуртська школа"; інститут заснував німецький єврей Фелікс Вейль, син провідного мільйонера Ґермана Вейля, торговця зерном в Латинській Америці, на базі спілки соціальних досліджень, заснованої його батьком в 1922 році, до складу якої входив Зорґе [3:32]

представляти Комінтерн. Протягом усієї сесії я опікувався безпекою цих важливих делегатів, доглядав за їхніми приміщеннями та вирішував, у чому вони можуть безпечно брати участь. Оскільки комуністична партія Німеччини переживала серйозні політичні труднощі, Комінтерн надіслав до нас чотирьох своїх провідних діячів - Пятніцкого, [П279] [Ф53] Мануільского, [П280] [Ф54] Куусінєна [П281] [Ф55] та Лозовского. [П282] [Ф56] Окрім виконання своїх обов'язків як делегата з'їзду, я виконав цю далеко не просту місію, задовольнивши всіх, кого вона торкалась. Звісно, мої стосунки з делегатами Комінтерну були найщирішими, і з кожним днем ми ставали все більше дружніми. [П283] Наприкінці сесії вони попросили мене приїхати до них на роботу наступного року до штаб-квартири Комінтерну в Москві. Я не зміг поїхати одразу, тому що одразу після франкфуртського з'їзду мені довелося брати участь у кількох організаційних і розвідувальних нарадах, але пропозиція делегації Комінтерну, яка мала залучити мене до створення розвідувального бюро Комінтерну, була схвалена партійними керівниками у Берліні, і наприкінці 1924 року я виїхав до Москви, щоб розпочати цю роботу в січні 1925 року. Тоді ж Пятніцкій перемістив моє ім'я з німецької комуністичної партії до совєцької комуністичної партії.

На закінчення я хотів би згадати свою зустріч у 1923 році з делегацією московського науково-дослідного Інституту Маркса-Енґельса [П284] на чолі зі знаменитим ученим Рязановим, [П285] [Ф57] який під час подорожі Німеччиною для збору матеріалів для цього великого нового дослідницького центру запитав у мене інформацію про посмертні політичні матеріали Адольфа Зорґе, який за життя Маркса був секретарем Першого інтернаціоналу. Рязанов запрошу-

[П279] Пер.: рос. *Иосиф Аронович Таршис (Пятницкий)*; литовський єврей, в 1921 році обраний скарбником Комінтерну та головою відділу ОМС в складі Комінтерну (рос. *Отдел международной связи*), який діяв як окрема розвідувальна служба

[П280] Пер.: рос. Дмитрий Захарович Мануильский; український єврей (с. Святець, Хмельниччина), [41] до посади в Комінтерні - перший секретар КП(б)У

[П281] Пер.: рос. *Отто Вильгельмович Куусинен*, засновник фінської компартії

[П282] Пер.: рос. *Соломон Абрамович Дридзо (Лозовский)*; український єврей (м. Запоріжжя), з 1921 по 1937 роки - генеральний секретар Профінтерну (en. *RILU*); з 1937 займав посаду в НКІД (рос. *Наркоминдел*)

[П283] Пер.: Крістіана Ґерлах-Зорґе описала враження від візиту делегатів Комінтерну, які лузгали арахіс просто під себе на її пурпуровому дивані [2:32]

[П284] Пер.: *Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС (ИМЛ)*, інститут багато разів перейменовувався, наприклад в рос. *Институт Маркса-Энгельса-Ленина-Сталина (ИМЭЛС)* і так далі

[П285] Пер.: рос. *Давид Борисович Гольдендах (Рязанов)*; український єврей (м. Одеса), директор Інституту марксизму-ленінізму (ІМЛ), створеного в складі Комуністичної академії в 1921 році

ФОТО 53. Товаріщ Пятніцкій

ФОТО 54. Товаріщ Мануільскій

ФОТО 55. Товаріщ Куусінєн

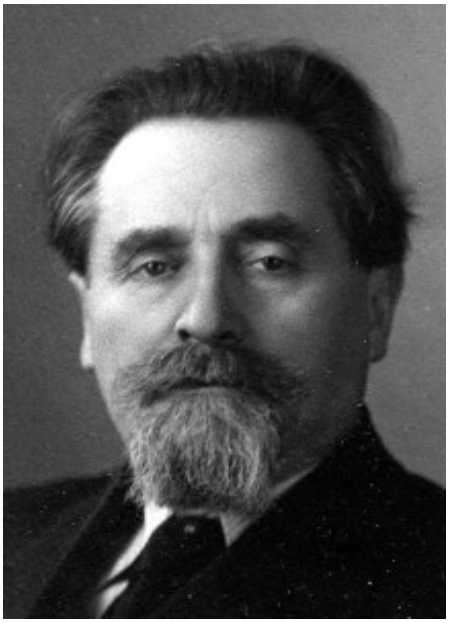

ФОТО 56. Товаріщ Лозовскій

вав мене долучитись до інституту у Москві, але німецькі партійні лідери мене б не відпустили.

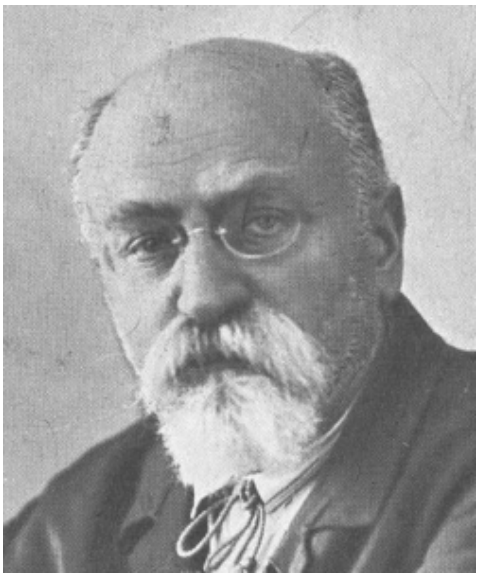

ФОТО 57. Товаріщ Рязанов

Насамкінець мушу додати, що моя письменницька кар'єра не обмежувалася комуністичною журналістикою. У 1922 році я написав брошуру під назвою "Накопичення капіталу і Роза Люксембург", яка була критичним і теоретичним дослідженням теорій Рози Люксембург. Я переконаний, що мій розгляд цієї непростої теми був незграбним і незрілим, і я сподіваюся, що нацисти спалили кожен примірник. Перебуваючи в Москві, я опублікував "Економічні положення Версальського мирного договору та міжнародний робітничий клас", а в 1927 році опублікував "Німецький імперіалізм". Я вважаю ці роботи компетентними. Обидві були широко поширені в Німеччині та перекладені російською.

Моя діяльність у комуністичній партії Німеччини припинилася з моїм переїздом в 1924-25 роках до Москви і переведенням до совєцької комуністичної партії. Мої стосунки з комуністичною партією Німеччини були обмежені періодом 1918-24 років.

Глава 10

Загальна природа мереж Зорґе в Японії та Китаї

10.1. (а) Розвідувальне відділення Комінтерну з 1925 по 1929

Розвідувальний відділ Комінтерну, [П286] один із трьох основних відділів, які заклали основу для конкретних організаційних і політичних рішень, за допомогою яких здійснювалося керівництво міжнародною комуністичною партією, існував уже на початку 1925 року, але час спонукав до експансії у найбільших можливих масштабах. Я активно допоміг цій експансії.

До обов'язків розвідувального відділу входило: готувати регулярні звіти різного характеру стосовно міжнародної комуністичної партії, вирішувати спеціальні партійні проблеми, звітувати про національні робітничі рухи та політичні та економічні умови в різних країнах, а іноді й складати спеціальні звіти про виняткові проблеми міжнародного імпорту. Основні дані, використані в цих звітах, були отримані з матеріалів, надісланих до Комінтерну представниками партії, газет, журналів і книг з різних країн, а також випадкових повідомлень, які приносили мандрівники та представництва.

На посаду начальника відділу розвідки міг піднятися лише партійний товаріщ із багаторічним міжнародним досвідом, як, на-

[П286] Пер.: див. діаграму 6 з вибірковою структурою Комінтерну

приклад, Куусінєн та інші, які деякий час займали цю посаду. При голові існував секретаріат на чолі з головним секретарем, під яким контролювалися справи різних країн, які групувалися в наступний спосіб: Європа, Британська імперія, Північна Америка, Південна Америка та Східна Азія, включно зі всіма націями та партіями в південно-західній частині Тихого океану. Ці основні класифікації були додатково поділені, наприклад, група Європи була розбита на німецькомовні нації та партії, нації та партії романських мов (Франція, Італія, Іспанія), скандинавські партії та балканські нації. Східна Азія була розділена на Китай, Японію, Корею, Голландську Ост-Індію та єдиний офіс, що об'єднував всю решту партій в тому регіоні. Коли у групи був один спільний доповідач, він займався її справами. Великі партії були представлені одним або кількома доповідачами, але малі партії у більшості випадків групувалися за мовною ознакою під однією людиною. Головні міжнародні питання вирішувалися особами, спеціально призначеними з числа постійних доповідачів, і які працювали безпосередньо під керівництвом начальника відділу розвідки секретаріату. Усі звіти надходили до секретаріату. Перед поданням начальнику відділу важливі доповіді критикувалися на конференціях обмеженого масштабу, на яких були присутні доповідач, велика кількість інших доповідачів та члени секретаріату. Секретні та особливо секретні доповіді оброблялись секретаріатом особливим чином. До попередньо зазначених категорій входили: повідомлення про повстанські рухи, великі страйки або, наприклад, партизанські бої у Китаї.

У особливих випадках на засіданнях секретаріату були присутні представники комуністичної партії СССР, а в інший час для розгляду військових проблем, які виникали у зв'язку з партизанськими рухами, були присутні красноармійці. З плином часу кількість доповідачів у відділі розвідки зростала, доки їх не стало близько тридцяти, і ця цифра ще більше роздувалася, коли проводилися міжнародні конференції чи інші зустрічі міжнародного характеру.

10.2. (б) Шпигуни відділення

З плином часу зростала потреба доповнювати раніше отримані базові відомості інформацією з перших рук, отриманою спеціальними шпигунськими агентами відділу розвідки, які діють у всіх країнах і в будь-який час. Давньою практикою було посилати

спеціальних емісарів зі штабу Комінтерну для допомоги місцевим партіям у вирішенні організаційних проблем, і було вирішено, що такі функції необхідно розширити, включивши в них розвідувальну роботу. Відповідно до цієї практики, у 1927 році я був відряджений до скандинавських країн, де долучився до розвідувальної діяльності відносно їхніх комуністичних партій, їхніх економічних та політичних проблем та будь-яких важливих військових питань, які могли з'являтись. Я розпочав діяльність у Данії, згідно з інструкціями займаючи позицію активного керівництва поряд з іншими головами партії, відвідуючи збори та конференції та відвідуючи основні партійні організації країни. Наскільки дозволяв час, я також займався розвідувальною діяльністю з питань економічних і політичних проблем Данії, обговорюючи свої спостереження та висновки з представниками партії і включаючи їхню думку у свої звіти до Москви. Потім я поїхав з Данії до Швеції, щоб так само вивчати проблеми там. У 1928 році я брав участь у роботі політичного комітету II всесвітньої конференції Комінтерну, [П287] після чого знову поїхав до Скандинавії, цього разу насамперед через складну партійну ситуацію у Норвегії. Я діяв у Норвегії так само, як у Швеції та Данії, але партійні проблеми різного характеру серйозно заважали розвідувальній роботі в галузі економіки та політики. Перед моїм поверненням я отримав наказ поїхати до Англії для збору інформації, а саме: вивчити робітничий рух, статус комуністичної партії та політичні та економічні умови у Великобританії в 1929 році. Мої вказівки триматися осторонь внутрішньопартійних суперечок повністю відповідали моїм особистим пріоритетам і дозволяли приділяти більше уваги політичній та економічній розвідці, ніж це було можливо в Скандинавії.

Повернувшись до Москви, я представив відділу розвідки не лише регулярний звіт, а й відвертий аналіз того, що було не так з моїми поїздками для збору інформації та розслідуваннями в відвіданих країнах. На додаток я подав такі фундаментальні положення: що будь-яка базова і всебічна розвідувальна програма має бути осторонь від внутрішніх чвар, якими переймаються місцеві партії; що, коли це буде вважатися необхідним, мають бути надіслані спеціальні посланці для вирішення суто національних і обмежених партійних проблем, але що такі люди повинні мати можливість присвятити себе, якщо не виключно, то принаймні в першу чергу, основним розвідувальним діям щодо проблем економіки, внутрішнього управління та зовнішньої політики, а за потреби й військових проблем в

[П287] Пер.: в 1928 році в Москві відбулася VI всесвітня конференція Комінтерну

широкому сенсі. Я вказав, що це розділення було також обов'язковим через часту потребу розвідника зберігати секретність. Далі я припустив, що з боку Москви такі шпигунські агенти в іноземних країнах мали б бути більш чітко відокремлені, ніж у минулому, від загальної організації Комінтерну для забезпечення такого ступеня автономності, який буде достатнім для цілей секретності. Я не міг з упевненістю сказати, якою мірою вищезазначені пропозиції, зроблені на вищезгаданому етапі, мали вплив на фундаментальні зміни в характері моїх обов'язків, які відбулися згодом, але мені було зрозуміло, що основні зміни були заплановані в організації моєї наступної поїздки, яка відбулась до Китаю, і в рамках мого призначення. Водночас відбулася повна зміна моїх особистих контактів і стосунків з Комінтерном.

У здійсненні контакту з організаційним відділом у зв'язку зі своєю розвідувальною діяльністю в скандинавських країнах та Англії я дотримувався простої процедури, надсилаючи кореспонденцію до Москви через місцеву партію або через об'єднаний офіс взаємодії в Берліні або, у рідкісних випадках, передаючи тими ж каналами телеграми. Більшість часу з метою організації відправки звітів я їздив до Берліна сам. Тобто у мене не було абсолютно ніяких незалежних засобів зв'язку.

10.3. (в) Фундаментальні зміни в розвідувальній діяльності з 1929 по 1941

Оскільки мої відношення із Комінтерном після повернення зі Скандинавії та Англії наприкінці літа 1929 року були обмежені, [П288] я почав проводити розвідувальні операції у своєму готельному номері та в будинках у різних місцях. Мої непрофесійні контакти з іншими товаріщами по Комінтерну припинилися, і я зустрічав лише двохтрьох ключових людей, безпосередньо пов'язаних з моєю діяльністю. Коли я порадився з кількома людьми Комінтерну та представника-

[П288] Пер.: Дікін вказує, що в одному випадку Зорґе описав себе як "щось на зразок особистого секретаря Бухаріна"; [3:54] [Ф58] рос. *Николай Иванович Бухарин*, росіянин; Сталін використав Бухаріна для усунення Зіновьєва, Камєнєва та Троцкого; після цього Сталін проголосив боротьбу з "правою опозицією" ("єретиками", готовими перед загрозою фашизму укладати домовленості з представниками неконтрольованих совєцьким союзом лівими партіями), лідером якої став Бухарін; Дікін вказує, що усунення самого Бухаріна співпало по часу з залишенням поста в Комінтерні Зорґе

ФОТО 58. Товаріщ Бухарін

ФОТО 59. Константін Басов

ми інших комуністичних органів з приводу організації поїздки до Китаю, яка була запланована відповідно до політики ізоляції моєї розвідувальної діяльності та її таємного приховування, це відокремлення відбулося значно більш чітко, ніж раніше. На наших зустрічах були присутні не лише представники совєцької комуністичної партії та її центрального комітету, а й люди з Красної армії та її 4-го управління - розвідки Красної армії. [П289] Більшість домовленостей, які я з ними погодив, мали відношення до технічних аспектів моєї майбутньої роботи. Також на одній нараді, де обговорювалася політична сторона моєї розвідувальної діяльності, були присутні два члени Наркомату закордонних справ СССР (НКІД). [П290] Згодом я двічі чи тричі відвідував так зване 4-е управління, де укладав домовленості щодо технічних етапів моїх операцій у Китаї, а потім і в Японії. Моє відокремлення від Комінтерну стало певним зі зміною характеру покладених на мене обов'язків, і в особливості мені було заборонено мати будь-які відношення з комуністичними партіями Китаю та Японії; я не міг зустрітися з ними на власний розсуд чи навіть їм допомогти.

Головною метою моєї розвідувальної діяльності була оцінка по-

[П289] Пер.: Зорґе помітив та рекомендував до красноармійської розвідки резидент 4-го управління РККА в Німеччині рос. *Константин Михайлович Басов*, lt. *Jānis Ābeltiņš*, латвієць [2:46] [Ф59]

[П290] Пер.: рос. *Народный комиссариат иностранных дел (Наркоминдел, НКИД)*

літичної ситуації; другорядною метою - збір інформації про економіку країни, з особливим акцентом на економіку воєнного часу. Третім за значенням був збір військової інформації. Новини, які стосуються партійних проблем, мали повідомлятися лише тоді, коли мали життєво важливе значення та коли були отримані випадково, а не через партійні канали. Час від часу я передавав такі новини з Китаю, але ніколи із Японії.

Я не отримав ніяких пояснень щодо моєї організаційної приналежності до Москви; це стосується конкретного агентства, до якого я належав, і, природно, я не ставив на цю тему жодних запитань, в результаті чого я до сьогодні не знаю, чи був я приєднаний до штабу Комінтерну, чи я був агентом так званого 4-го управління, чи якогось іншого відомства, як, наприклад, Наркомату закордонних справ СССР або ЦК КПСС. Проте характер покладених на мене завдань та інструкцій дає змогу зробити наступні однозначні висновки.

Хоча я не знаю, чи потрапляла моя інформація до ЦК російської комуністичної партії, до секретаріату чи до якогось розвідувального відділу, спеціально створеного центральним комітетом для її розгляду, я впевнений, що її використовували вищі партійні кола, а отже, вищі совецькі урядові кола. Нижче я спробую вказати характер розвідувальної діяльності, якою я займався.

Технічно та організаційно кажучи, мої звіти надсилалися до спеціалізованого агентства, відомого як 4-те управління, яке надавало всі технічні засоби (бездротова комунікація, радисти тощо) та іншу допомогу, необхідну для виконання моєї роботи. Управління час від часу доручало мені ряд завдань військового характеру, але основний акцент завжди робився на політичній інформації для партійного керівництва. Відповідно, мої стосунки з московською владою необхідно описати таким чином. Усі звіти направлялися до 4-го управління, звідки вони потрапляли до лідерів совецької комуністичної партії і, якщо вони містили цінні розвідувальні дані, до Комінтерну. Вони могли бути також доступні для таких інших відомств, як російська армія та Народний комісаріат закордонних справ. Коротше кажучи, я був пов'язаний із штабом російської компартії з предметної точки зору і з 4-м управлінням з процедурної точки зору.

Причини змін характеру моєї розвідувальної діяльності після 1929 року були наступними:

1. Зміна міжнародної обстановки спричинила загальне зміщен-

ня центру ваги від Комінтерну до російської комуністичної партії та самого СССР.
2. Мої власні таланти підходили не стільки до розвідувальної роботи, призначеної лише для вирішення партійних політичних проблем, скільки до діяльності в ширших сферах економічної, політичної та, певною мірою, військової розвідки.

Коротше кажучи, я міг краще задовольнити нагальну потребу керівництва російської комуністичної партії у всебічній економічній, політичній і військовій розвідці, ніж задовольнити запити Комінтерну щодо інформації про місцеві партії та робочі рухи.

Ці міркування, а також той факт, що з 1925 року я був членом російської комуністичної партії, були вирішальними в отриманих мною наказах, які спрямували мене до вищезгаданої широкої розвідувальної активності.

Я висловив свою думку щодо характеру моєї японської групи в загальному підсумку. Я вже наголошував, що не маю прямих доказів, які б підтверджували цю думку, але вона базується на особистому досвіді, і я переконаний у її достовірності. Якщо ми залишимо сферу "віри" та "переконання", ми повинні обмежити увагу виключно фактами, з якими я мав справу. В такому разі можна точно стверджувати лише наступне: з листопада 1929 року я та мої шпигунські групи були технічно й організаційно безпосередньою частиною розвідки Красної армії, тобто так званого 4-го управління. Якщо остаточні висновки ґрунтуються на цій вузькій точці зору; якщо вони мають бути складені виключно на основі незаперечних фактів, мої групи в Китаї та Японії слід розглядати як спеціальні відділення 4-го управління.

Глава 11

Комінтерн та совєцька компартія

11.1. (а) Відношення партії до Комінтерну

Шпигунська група, якою я керував в Японії, була особливим органом комуністичної партії СССР, і всі її члени відверто визнали, що працювали для просування комунізму, а не заради грошей чи особистої вигоди. Ця обставина визначає відносини між комуністичною партією СССР і Комінтерном, а також роль обох у світовому комуністичному русі як такі, що мають величезне значення в нинішньому інциденті.

Комінтерн - це не партія, а всесвітня організація національних комуністичних партій. Вона складається з багатьох секцій, які представляють окремі партії, одна з яких - секція комуністичної партії СССР. Програма Комінтерну як всесвітньої організації - працювати на користь світового комунізму, на включення всього світу в єдине комуністичне суспільство. Таким чином він прагне організувати всесвітній совєцький союз - покінчити з приватною власністю на засоби виробництва, з класовою експлуатацією і гнобленням, з расовою тиранією, і об'єднати всі нації відповідно до єдиного креслення. Цей єдиний і консолідований план, який вказує на ролі, які мають відігравати різні країни і раси в неухильному марші до світового комунізму, робить глобальну політику Комінтерну набагато більшим, ніж просто підсумовуванням програм різних секцій Комінтерну. Без подібного синтезу з боку керівництва Комінтерну його секції створили

б щонайбільше не що інше, як строкату і непропорційну соціалістичну расову мозаїку. Не було б міжнародного планування; не було б вирішального вирівнюючого фактора.

У зв'язку з цим слід зазначити, що програма Комінтерну не є жорстко фіксованою, а піддається процесу розвитку, порівнянному з постійною і нескінченною еволюцією комуністичної структури самого суспільства. Таким чином, після періоду значного розвитку можна очікувати на зміну природи Комінтерну. Наприклад, у міру розвитку революції ми, безсумнівно, станемо свідками все більш очевидного переходу від сьогоднішніх організацій класової боротьби до організацій для встановлення соціалізму на національній основі. Колись Комінтерн стане економічним генеральним штабом для соціалістичних націй світу, а згодом - генеральним штабом створення комуністичних суспільств.

На сучасному етапі руху найближча головна мета Комінтерну - розумно скеровувати відповідні секції у їх боротьбі за здобуття політичної влади у своїх країнах. За формою і за теорією Комінтерн - це мозок, генеральний штаб, який керує діяльністю секцій у їх прагненні досягти певної мети на даному етапі розвитку світового комунізму. Його фактична робота полягає в підготовці аналізу світових економічних та політичних умов та в об'єктивному нагляді за окремими секціями з метою постановки для останніх необхідних та здійсненних цілей. Наприклад, він оцінюватиме перспективи руху загального страйку в тій чи іншій країні на основі міжнародного економічного стану світового капіталізму. Аналогічно, він не рекомендуватиме повстання, коли об'єктивні умови не сприятимуть насильницькій революції, але енергійно заохочуватиме до повстання, коли світовий капіталізм проявлятиме симптоми гострої кризи. Він також допомагатиме окремим партіям шляхом консолідації національної політичної та економічної боротьби та шляхом надання національним рухам пропагандистських матеріалів, фінансових ресурсів і, за потреби, політичних, пропагандистських та організаційних радників. Очевидно, що така допомога була важливою і ефективною, особливо коли для виконання дорадчих функцій обирались підготовлені люди з багатим досвідом роботи в інших партіях. Нарешті, Комінтерн допоміг окремим секціям, створивши в Москві спеціальні школи та навчальні заклади для лідерів партії середнього і нижчого ешелону. [П291]

[П291] Пер.: маються на увазі КУТК та КУТВ; рос. *КУТК*, Коммунистический университет трудящихся Китая имени Сунь Ятсена (спрощено рос. *Университет Сунь Ятсена*); рос. *КУТВ*, Коммунистический университет трудящихся Востока; ректо-

Формально комуністична партія СССР - така ж секція Комінтерну, як і будь-яка інша секція. Як і будь-яка інша комуністична партія, вона підкорюється волі Комінтерну. Партії не мають прямих контактів одна з одною - правило, яке однаково діє і у випадку з російською комуністичною партією. Весь зв'язок між секціями здійснюється через міжнародну організацію, себто через керівні органи Комінтерну, що означає, що совєцька комуністична партія не може надавати пряму допомогу жодній іншій партії світу. Вся допомога і підтримка надходять через Комінтерн, який, однак, може закликати окремі партії, включаючи російську, надати опосередковану допомогу, коли представники партії одноголосно ухвалили таке рішення. Така допомога ні в якому разі не може бути надана шляхом звернення до інших засобів, крім тих, які доступні партіям як таким; Красна армія чи інші збройні сили, які не є інструментом партії, ніколи не могли бути залучені. Красна армія та інші військові сили належать до країни, тобто до СССР, а не до совєцької комуністичної партії. На прохання Комінтерну партія може надсилати провізію, гроші або членів партії, особливо досвідчених чи особливо кваліфікованих за досвідом, для служби радниками чи помічниками до секцій, які потребують допомоги Комінтерну, але Красна армія ніколи не буде серйозно залучатись у боротьбу секцій за національну владу у своїх країнах. Якщо відкинути фундаментальний принцип комунізму, згідно з яким в будь-якій даній державі комуністичну революцію здатний здійснити лише робітничий клас, фактом залишається те, що організація Комінтерну не здатна надати пряму військову допомогу, оскільки, будучи всесвітньою організацією партій, вона не є глобальною організацією націй та їхніх збройних сил. Звичайно, теоретично кажучи, були виняткові випадки, як-то білоросійська контрреволюція проти Сибіру, коли базою для операцій стала Зовнішня Монголія, але троцкістські вимоги збройного втручання Совєцького Союзу в революції інших країн абсолютно не узгоджувалися з принципами і фактичною установкою Комінтерну.

Підсумовуючи, можна сказати, що за теорією совєцька комуністична партія, як і будь-яка інша партія, підпорядкована керівництву Комінтерну, не підтримує прямих чи особливих зв'язків з іншими секціями Комінтерну і що вона може надавати допомогу іншим партіям тільки через Комінтерн. Тут заслуговує особливої уваги тверда позиція совєцької комуністичної партії із допомоги китай-

ри КУТВ: 1921-1926 рр. рос. *Григорий Исаакович Бройдо* (литовський єврей, м. Вільнюс), 1926-1928 рр. рос. *Борис Захарович Шумяцкий* (російський єврей, Верхнєудінск, Забайкалля), 1928-1938 рр. рос. *Иосиф Львович Райтер* (український єврей, м. Могилів-Подільський, Вінницька обл.)

ським комуністам, до яких вона відправила спеціальних військових радників. В інших країнах, таких як Німеччина, Польща та країни Балтії, кількість совєцьких комуністів, які прийшли на допомогу місцевим партіям, неспівставна з їх постійним контингентом.

11.2. (б) Робоча структура взаємодії

Останніми роками спостерігається зростання диспропорції між теорією, яка регулює відносини Комінтерну з совєцькою комуністичною партією, і практичним застосуванням цієї теорії, і на сьогодні можна сказати, що керівництво партії значно переважає за важливістю лідерство Комінтерну. Іншими словами, це лідерство - ЦК КПСС - є вирішальним чинником у міжнародному комуністичному русі, а також в уряді Совєцького Союзу. Його домінування у владі, яке стало чітко помітним приблизно в 1928 і 1929 роках, пояснюється наступними причинами.

Комінтерн базується в Москві, і це сприяє близьким відносинам між керівництвом партії і Комінтерном. Ця близькість особливо зрозуміла, якщо враховувати труднощі, пов'язані з взаємодією із іншими національними партіями у широко розкиданих регіонах.

Як безумовно найвидатніша та найбільша комуністична партія світу та домінуюча на Росії політична партія російська комуністична партія володіє дуже значними фінансовими ресурсами, а її грошові внески в Комінтерн були незрівнянно більшими, ніж будь-якої іншої партії. Підтримана могутнім Совєцьким Союзом, вона забезпечує Комінтерн всіма його технічними, організаційними, адміністративними та політичними потребами. Більше того, совєцька комуністична партія може діяти в Совєцькому Союзі вільно без перешкод від будь-яких збройних формувань.

З усіх комуністичних партій світу совєцька партія, до складу якої входять люди понад 150 національностей і рас, найкраще підходить для підтримки реальних контактів з різнорідною групою націй і рас. Звідси випливає, що поки вони продовжують асоціюватися з Комінтерном, росіяни з їх різнобарвним расовим походженням активно братимуть у ньому участь.

Завдяки своїй багаторічній історії совєцька комуністична партія має найбільш здібних і досвідчених лідерів. Той факт, що вони

є ветеранами міжнародного робітничого руху з досвідом, який сягає дореволюційної Росії, разом із їхнім послужним списком протягом революції та заснування Совєцького Союзу, тільки додає їм значення. Позиція цих лідерів на міжнародних конференціях і асамблеях має набагато більшу моральну вагу, ніж погляди та заяви делегатів інших партій. Я особисто добре пам'ятаю, як неросійські делегати були вражені самою лише присутністю на цих конференціях старих лєніністів, таких як Сталін.

З перших років існування Комінтерну ці фактори впливали на становище совєцьких комуністів в організації до такої міри, що щоразу, коли виникали суперечки з життєво важливих питань, думки совєцької комуністичної партії приймалися як остаточні, особливо коли висловлювалися такі люди, як Лєнін і Сталін. Ці фактори ставали все більш потужними в останні десять-п'ятнадцять років, протягом яких радикальні перестановки ключових кадрів в інших партіях через внутрішньопартійні суперечки та переслідування призвели до сплесків насильства і частого погіршення якості та досвіду національних лідерів, в результаті чого керівники комуністичної партії СССР були змушені все активніше займатися питаннями політики Комінтерну.

Домінуючий на сьогодні вплив совєцької комуністичної партії в Комінтерні можна далі пояснити двома основними специфічними причинами; по-перше, тим фактом, що, незважаючи на реакційні впливи та труднощі всіх характерів, зусилля зі встановлення соціалістичної системи у Совєцькому Союзі були надзвичайно успішними; тобто совєцька комуністична партія успішно виконала своє головне призначення від Комінтерну - створення соціалістичної держави; і, по-друге, тим, що центр уваги в міжнародній обстановці, що розвивається та змінюється, здійснив фундаментальний зсув від політичного національного революційного робітничого руху до політики, яку проводив СССР у ролі соціалістичної держави в суспільстві націй. Совєцький Союз без сторонньої допомоги отримав статус світової держави; такої, з якою слід рахуватися всім іншим. Ці два об'єктивні чинники мають неосяжне значення для будь-якої загального оцінки Комінтерну або оцінки позиції в Комінтерні керівництва совєцької комуністичної партії.

11.3. (в) Побудова соціалізму в СССР

Совєцька комуністична партія була єдиною секцією Комінтерну, на яку було покладено особливу місію фактичного встановлення державного соціалізму в країні як кроку до комуністичного суспільного ладу. Нинішня совєцько-німецька війна дала нам змогу вперше повно оцінити досягнення партії у виконанні цього завдання, зокрема в економічній сфері. Навіть німецькі лідери змушені були визнати, що вони недооцінили економічний потенціал Росії. Теоретична полеміка між ленінистами і троцкістами щодо доцільності спроби державного соціалізму в одній країні в останні роки була вирішена шляхом практичного експерименту. Робота з розбудови, виконана в Совєцькому Союзі не тільки довела, що комуністична партія СССР блискуче виконала своє завдання, але й мала величезне значення для міжнародного комуністичного руху. Завдяки цим досягненням совєцьке комуністичне лідерство настільки помітно посилило свій вплив у міжнародному робітничому русі, що затьмарило собою Комінтерн. Світове робітництво зараз швидше знайоме з ключовими людьми совєцької партії, ніж Комінтерну.

11.4. (г) Зсув міжнародної рівноваги

Другим важливим об'єктивним фактором є зміщення міжнародного центру ваги з лідерства Комінтерну на лідерство, яке здійснює СССР у ролі соціалістичної держави. Вже в 1928-1929 роках було очевидно, що хвиля радикальної революції відступає. Приплив стрімкої та всеосяжної революції тимчасово відступав, але разом з тим в Китаї продовжувала відбуватися велика боротьба китайських комуністів проти Чана Кайші, нанкінського уряду [П292] та світових імперіалістичних держав. Міжнародний революційний рух був змушений все більше замислюватися над проблемами захисту від контрреволюційних сил, зокрема фашизму, націонал-соціалізму та ультранаціоналізму; робітничий рух було відкинуто до стану оборони; а про швидкий революційний наступ робітників і пригноблених рас не могло бути й мови. Більше того, зростала небезпека того, що між світовими державами вибухне війна, або що вони зійдуться в імперіалістичному нападі проти Росії. З усіх цих причин для робітничого руху стало

[П292] Пер.: з 1927 по 1937 роки уряд Чана Кайші знаходився в Нанкіні, з 1939 року в Чунцині, з 1949 року в Тайбеї, острів Формоза

критично важливим створити відповідний захист.

Тим часом роль, яку відігравав СССР у міжнародних питаннях як нація і світова сила, набирала все більшого значення; його зростаюча політична та економічна сила змушувала провідні країни світу рахуватися з цією соціалістичною державою у сфері міжнародної політики. Ця суть отримала виразний прояв тоді, коли СССР і Комінтерн прийняли опозицію фашизму і націонал-соціалізму як наріжний камінь своєї зовнішньої політики і прагнули втілити свою волю у політиці щодо Франції та Іспанії. Саме тому революційний робітничий рух охоче прийняв совєцьку Росію як опору власної боротьби за самозахист і виживання. Водночас об'єктивні зміни світової ситуації спричинили подальше просування совєцького лідерства на передній план міжнародного робітничого руху, підвищили значення ролі провідних лідерів комуністичної партії СССР, посилили важливість факту встановлення соціалізму на Росії як основи міжнародної військової та політичної позиції СССР. Робітництво усвідомлювало, що успіхи Росії в боротьбі проти сил фашизму та націонал-соціалізму незмінно посилюватимуть загрозу антисовєцького наступу зазначених сил. Нападуть фашисти та націонал-соціалісти на совєцьку Росію чи ні залежатиме від масштабів економічних результатів, досягнутих росіянами у своїй соціалістичній державі, внаслідок чого ці результати стають для СССР та революційного робітничого руху практичною проблемою надзвичайної актуальності; більше, ніж будь-коли раніше, розбудова Совецького Союзу стала розглядатися як життєво важлива місія міжнародного робітничого руху. Забутий у всіх практичних розрахунках троцкізм був зведений до статусу порожньої теми дебатів для інтелектуалів, і дедалі ширше визнавався факт того, що СССР міг гарантувати безпеку міжнародного робітничого руху лише шляхом прискореного будівництва соціалістичної структури суспільства. Водночас усвідомлювалася необхідність захисту від кожної атаки на Росію. Думка про можливу участь Красної армії в пролетарських революціях в інших країнах стала нічим іншим, як безпідставним страхом у свідомості людей, не знайомих з реальними умовами міжнародного робітничого руху. В очах самого руху першочерговою місією російської комуністичної партії було не надіслати з країни Красну армію, а створити за можливості якнайшвидше соціалістичну економіку, здатну захистити СССР, найміцніший актив робітництва, від імперіалістичної агресії, яка вже давала про себе знати.

11.5. (ґ) Підсумок

Таким чином, совєцька комуністична партія, далеко затьмарюючи Комінтерн, функціонує сьогодні як фактичний лідер комуністичного робітничого руху, що ясно проявляється у робочих відносинах між совєцькими лідерами та лідерами Комінтерну. У минулому Комінтерн був надзвичайно незалежним, інколи консультуючи партію лише з приводу окремих проблем, але з часом все більше сам звертався за порадою до російського керівництва, так що сьогодні такі консультації можна вважати усталеними. Керівництво Комінтерну більше не може намітити певний курс міжнародного робітничого руху всупереч совєцькій комуністичній партії, як це було в минулому, коли, наприклад, на чолі був Зіновьєв. [П293] Злагодження лідерства Комінтерну та лідерства совєцької комуністичної партії було завершено через визнання верховенства останньої, що також відбивалося у все більшому узгодженні зовнішньої політики та гасел революційного руху з політиками та гаслами СССР. Це можна бачити у спільних гаслах, спрямованих на фашизм, імперіалістичну війну та внутрішню реакцію в Іспанії, Німеччині та Італії. Так само я знаю багатьох людей, які, як і я, були переведені з посад в Комінтерні або подібних органах до органів совєцького уряду або для роботи на якомусь етапі совєцької економіки. Нарешті, можна перерахувати велику кількість робітників, іноземних біженців, які нещодавно долучились до роботи над розбудовою російської економіки. В минулому такі особи рішуче віддавали перевагу роботі, пов'язаній із Комінтерном і пов'язаною з нею державною роботою, аніж діяльності, якою керував Совєцький Союз. У мене склалось враження - хоча тут його не можна підтвердити - що нова політична помилка може переважати серед тої невеликої меншості комуністів, які через величезні досягнення совєцького соціалізму, здається, недооцінюють цінність Комінтерну та його діяльності та вважають його застарілим. Ця політична помилка по відношенню до комуністичної точки зору ясно свідчить про глибоке значення реального прогресу, досягнутого в совєцькому будівництві, і, опосередковано, про панівну роль совєцького комуністичного лідерства в міжнародному робітничому русі.

Надзвичайна роль, яку нині відіграє совєцька комуністична партія, є, звичайно, ані постійною, ані незмінною, оскільки, якщо одна чи декілька комуністичних партій захоплять національну

[П293] Пер.: рос. *Евсей-Гершен Ааронович Радомысльский (Апфельбаум)*, псевдонім рос. *Григорий Евсеевич Зиновьев*; український єврей (м. Кропивницький), голова виконавчого комітету Комінтерну в 1919-1926 роках

політичну владу та приступлять до програми розбудови соціалізму, може відбутися черговий зсув у центрі тяжіння. Отже, нинішнє панування совєцької комуністичної партії слід розглядати як тимчасове, хоча за існуючих умов її перевага не буде оскаржена протягом наступних десяти років. У будь-якому разі, її прогрес, як і прогрес совєцької розбудови соціалізму, суттєво вплинули на діяльність моєї мережі, і будь-яка оцінка діяльності мережі повинна проводитися в рамках вищезгаданого зсуву лідерства.

11.6. (д) Зміни в підпорядкуванні та діяльності автора

Вищезгаданий зсув центру ваги революційного робітничого руху від лідерства Комінтерну до лідерства совєцької комуністичної партії чітко відобразився в моїй діяльності; мій перехід з організації Комінтерну до совєцької комуністичної партії став нічим іншим, як натяком на це. Однак цей зсув не означав, що ми (автор і члени мережі) припинили нашу революційну діяльність в ім'я комунізму; ми лише перемістили напрямок нашої комуністичної діяльності зі сфери партійної діяльності Комуністичного інтернаціоналу на іншу не менш важливу сферу, а саме на діяльність зі сприяння добробуту СССР. В останню входили економічна та політична розбудова Совєцького Союзу, потреби совєцької зовнішньої політики та захист від політичної та військової агресії ззовні. Більш конкретно, зміни у моїй діяльності означали перехід до нової роботи, спрямованої на сприяння совєцькій зовнішній політиці та зміцнення совєцької обороноздатності від атак іззовні. Така діяльність є настільки ж важливим і універсальним виразом комуністичних ідеалів, як і діяльність Комінтерну від імені окремих комуністичних партій.

Коли мене допитували на ранньому етапі про орган, який делегував мені повноваження та видавав накази, я свідомо використав загальний і неоднозначний термін "московська влада". З власних міркувань я не став уточнювати питання, чи означає цей термін орган в складі Комінтерну чи ключову установу, розташовану в Москві. На той час було неможливо пояснити поліцейському через перекладача всі складнощі, пов'язані зі зміною характеру моєї діяльності та зміною комуністичного лідерства, які я намагався описати в попередніх параграфах. Під час попереднього допиту, який проводив прокурор Йосікава, мені ледве вдалося висвітлити складні подробиці

щодо змін, які відбулися в моєму безпосередньому керівництві у Москві. Тут я докладно розповів, що до 1929 року моєю "московською владою" була комінтернівська організація, а після 1929 року ланцюг мого командування зазнав принципових змін, які відповідали зміні загальної світової політичної ситуації. Якби я спробував висвітлити весь цей складний матеріал на ранньому етапі допиту, який проводила поліція, це, безумовно, викликало б затримку та плутанину.

Той факт, що я продовжив зустрічатися з такими провідними членами Комінтерну, як Пятніцкій, Мануільскій та Куусінєн після переведення з Комінтерну до іншого органу в Москві, можна пояснювати так: ці лідери Комінтерну є моїми давніми однодумцями і давніми особистими друзями. Вони були моїми вчителями в русі, вони поручилися за мій характер і мою нову справу перед ЦК совєцької комуністичної партії, і стали моїми спонсорами, коли я вступив до партії. Маючи широкий міжнародний досвід в революційному русі, вони продовжували консультувати мене з різних питань після мого відходу з Комінтерну (вони були єдиними людьми, яких я бачив після відходу). Більше того, вони були не лише провідними членами Комінтерну, а й членами ЦК КПСС. Тут треба пам'ятати, що ці троє старих друзів з особливою зацікавленістю сприймали мою всеохоплюючу шпигунську діяльність у Китаї та Японії, яка була чимось абсолютно новим. Особливо це стосувалося моєї діяльності в Японії, де я був першим і єдиним, кому вдалося виконати таку широку місію. Наскільки мені відомо, мій експеримент був першим, який вдався. Накази та побажання незмінно надходили через 4-е управління Красної армії; тільки цей орган мав наді мною владу. У всякому разі, мої зустрічі з членами Комінтерну та іншими були суто неофіційними - я отримував від них дружні поради, а не директиви чи накази.

Як зазначалося раніше, операції автора та безпосередніх членів його мережі в Японії є прикладом зміщення центру ваги, яке відбулося в комуністичному русі. Своєю працею ми зробили безпосередній внесок у майбутнє добробуту Совєцького Союзу - наскільки, нам не потрібно тут намагатись визначати, - і опосередковано у справу світової революції. Або, у всякому разі, так ми вірили. В зазначених межах ми працювали не лише на СССР, а й на комуністичну світову революцію.

Глава 12

Мої контакти з представниками Москви

В іншому розділі я вже описав, як я встановлював контакти у справах з московськими представниками із Японії. Я покладався на кур'єрську службу та радіозв'язок з 4-м управлінням Красної армії; ніяких інших контактів з іншими агентствами Москви в Китаї чи Японії ніколи не було.

До зими 1929 року мої єдині ділові контакти, поки я був у Москві, були з агентствами Комінтерну, а єдині контакти, які я мав як член партії, були через осередки в таких агентствах.

12.1. (а) Прямі контакти взимку 1929-го

Мій вихід із Комінтерну взимку 1929 року ознаменував кінець моїх з ним ділових відношень. Водночас припинилися мої контакти як партійця з партійними осередками. Усі подальші ділові контакти здійснювалися через 4-е управління Красної армії. Я став членом секретного відділу центрального виконавчого комітету совецької комуністичної партії, який контролював мій партійний квиток і мої відношення з партією. Як член партії, я досі відповідальний перед відділом і зобов'язаний звітувати перед ним щоразу, коли повертаюся до Москви. Як тільки людина вступає в партію через цей відділ, вона повинна звітувати йому для виїзду за кордон. Мої подальші ділові контакти були обмежені 4-м управлінням. Мої відношен-

ня з останнім складалися в основному з досить частих зустрічей з начальником відділу генералом Бєрзіним [П294] [Ф60] і його заступником генерал-майором Давідовим. [П295] Бєрзін погоджувався з моїми поглядами на комплексну політичну розвідувальну роботу, про які він почув від Пятніцкого, тож наші розмови на цю тему проходили гладко. При цьому він наголосив на тому, що мені доведеться постачати військову розвідувальну інформацію, терміново необхідну 4-му управлінню. Ми вирішили, що для забезпечення точності мого звіту до Китаю мене супроводжуватиме військовий експерт. Я вже визначився їхати до Азії, а не повертатися до Європи, і, оскільки Китай в 1929 році уже став центром інтересів, було вирішено, що мене треба відрядити туди.

ФОТО 60. Ян Карлович Бєрзін, ҐРУ

Про військові аспекти моєї поїздки до Китаю мене проінформували безпосередньо представники східної секції 4-го управління. Генерал Бєрзін порадився з іншими інстанціями щодо деталей моєї політичної та економічної місії. Він сказав мені, що бачив найвищих керівників військових і ЦК. Бєрзін був близький з усіма лідерами, яких він знав роками через партійний рух, і я знав, що він підтримував телефонний зв'язок з військовими і ключовими людьми в ЦК. Усі начальники 4-го управління мали бути членами партії, і очевидно, що вони мали тісні особисті зв'язки з партійними лідерами. Без цієї особистої близькості управління не могло б функціонувати, і той факт, що такі зв'язки існували, пояснював, чому воно так гладко працювало як зв'язок між мною та вищими партійними колами, особливо після того, як я почав передавати інформацію та звіти з іноземних країн. Завдяки природі представників 4-го управління та близьких стосунків між керівником управління та найвищими посадовими особами мої

[П294] Пер.: кн. *"Beldin"*, тут і далі в оригіналі помилкове написання, рос. *Ян Карлович Берзин*, латвієць (справжнє ім'я lt. *Peteris Kuzis*)

[П295] Пер.: кн. *"Davinov"*, тут і далі в оригіналі помилкове написання, рос. *Василий Васильевич Давыдов*, росіянин

найважливіші доповіді швидко й безперешкодно потрапляли до ключових совецьких лідерів.

Перед від'їздом до Китаю я відвідав для останніх консультацій східну секцію, політичну секцію та шифрувальну секцію 4-го управління. Я знав, що була радіошкола, але я туди не дзвонив, бо мав зустрітися зі своїм майбутнім радіоінженером, який мав супроводжувати мене до Китаю, у Берліні. Ним був Себер Вайнгартен. Я не відповідав перед 4-м управлінням за рутинну роботу протягом того візиту до Москви чи будь-коли пізніше. Я не був постійним членом 4-го управління. Мої офіційні контакти та контакти як члена партії обмежувалися спеціальними особами в управлінні та ЦК партії. Моя зустріч з Пятніцкім, Мануільскім та Куусінєном напередодні від'їзду була суто особистою і дружньою.

12.2. (б) Моя подорож до Москви в 1933-му

Щойно я повернувся з Китаю, я зв'язався з Берзіним, начальником 4-го управління, та його новим заступником, які з ентузіазмом мене зустріли. Мені сказали, що моя робота в Китаї була найбільш задовільною, і попросили зустрітися з ними двома, де я мав більше дізнатися про свою майбутню діяльність і місію. Мені на виділяли кабінет у відділенні і не доручали якусь роботу. Час від часу мене викликали, щоб обговорити якусь справу, але найчастіше Берзін або його заступник відвідували мій готельний номер або запрошували до себе додому.

Оскільки я був членом партії, я одразу повідомив про свій приїзд у ЦК партії, де знову зустрів Смолянского [П296] [Ф61] (псевдонім), який наглядав за моїми справами ще в 1929 році. Там мене також похвалили за роботу після того, як я доповів перед невеликим комітетом і завершив процедуру, як вимагала партія. Смолянскій сказав, що я мав в партії дуже високе становище. Він завітав до мене двічі чи тричі під час мого перебування і допоміг підготуватися до нової місії. Він висловлював глибокий ентузіазм щодо моєї майбутньої поїздки до Японії і коментував її важливість. Він не мав повноважень віддавати мені накази, але ми обговорювали загальні поточні совецько-японські проблеми, які виникли з часу Маньчжурського інциденту.

[П296] Пер.: рос. *Смолянский Григорий Борисович (Герш Беркович)*, псевдонім, український єврей (м. Чорнобиль, Київська обл.) [25]

Як і більшість членів партії, він боявся нападу Японії на СССР. Ці розмови зі Смолянскім не мали нічого спільного з моїми службовими обов'язками.

ФОТО 61. Товаріщ Смолянскій

Після того, як я доповів Берзіну про свою діяльність у Китаї, мене повідомили, що моє прохання залишитися в Москві на невизначений термін було відхилено і попросили відновити діяльність за кордоном. Напівжартома я сказав, що, можливо, зможу щось зробити в Японії. Ця пропозиція не отримала негайної відповіді, але кілька тижнів по тому Берзін натякнув на неї з раптовим ентузіазмом. Він дав мені зрозуміти, що лідери ЦК партії однаково зацікавлені в моїй роботі, і закликав мене негайно підготуватися. Східний відділ, очевидно, знову визначав мою військову місію після обговорення з керівниками армії. Берзін проконсультувався з вищими партійними лідерами і дав мені загальне уявлення про політичну місію. План полягав у тому, щоб я ретельно вивчив умови в Японії, з перших рук доповів про можливості там працювати і, якщо потрібно, повернувся до Москви для остаточного обговорення моєї майбутньої роботи. Такий підготовчий етап вважався московською владою безумовно необхідним; вона вважала діяльність в Японії найбільш складною і важливою.

З погодження Берзіна мені допомагав підготуватися Радек [П297] із ЦК. [Ф62] Приблизно в цей час я зустрів у комітеті старого друга Алекса. [П298] [Ф63] Радек, Алекс і я брали участь у тривалих дискусіях

[П297] Пер.: рос. *Карл Радек (Собельсон)*; український еврей (м. Львів), член виконавчого комітету Комінтерну, перший ректор московського університету Сунь Ятсена (пізніше КУТК); проректором університету Сунь Ятсена за Радека та його наступником був Павел Міф, рос. *Павел Миф*, en. *Pavel Mif*, він же en. *Mikhail Firman*, народжений рос. *Михаил Фортус*, en. *Mikhail Fortus*, український єврей (Херсонська обл.); Міф був провідним експертом з далекосхідних справ Комінтерну, в 1926 році відвідував Шанхай як радник КПК

[П298] Пер.: в 1960-ті роки московський "Алекс" був ідентифікований совецькою пресою як полковник Боровіч, рос. *Лев Александрович Розенталь (Боровіч)*, pl. *Lew Borowicz*, польський єврей; [3:61] перед тим "Алекс" був ідентифікований як Боровіч

ФОТО 62. Товаріщ Радек

ФОТО 63. Московський "Алекс", Лєв Боровіч

про загальні політичні та економічні проблеми, пов'язані з Японією та Східною Азією. Радек виявив глибокий інтерес до моєї подорожі. Оскільки я був у Китаї, а він був визнаним експертом з китайської політики, наші розмови були надзвичайно цінними та цікавими. Ні Радек, ні Алекс не мали повноважень віддавати мені накази, але обидва надали багато пропозицій. Я зв'язався з двома членами комісаріату закордонних справ, які перебували в Токіо, і отримав від них детальну розповідь про тамтешнє життя. Я не знаю їх імен і яку роботу вони виконували. Наші розмови були суто обміном загальної інформації.

Зі схвалення Берзіна я побачив і своїх старих друзів Пятніцкого, Мануільского та Куусінєна, які чули про мою діяльність у Китаї від Берзіна і дуже пишалися своїм протеже. Наші розмови, хоча й торкалися політичних проблем загального характеру, були суто особистими та дружніми. Пятніцкій, якому Берзін розповів про мої плани в Японії, був надзвичайно стурбований труднощами, з якими мені доведеться зіткнутися, але був у захваті від мого ініціативного настрою.

в записах Клаузена

12.3. (в) Моя подорож до Москви в 1935-му

Ця подорож була короткою, тривала всього близько чотирнадцяти днів. Я бачив Уріцкого, нового начальника 4-го управління, та Алекса, який йому підпорядковувався. Я розповів про свій досвід у Японії та про прекрасні перспективи, які там відкривались. Я зробив запит на нового радіоінженера, бажано Себера чи Клаузена, яких я знав ще з часів Китаю, попросив абсолютної свободи встановлювати будь-які відносини, наскільки вважав за потрібне, з посольством Німеччини, де я хотів виконувати більшу частину своєї роботи, і залишив Уріцкому побажання того, щоб центральна влада визнала Озакі безпосереднім членом нашої групи. Уріцкій схвалив всі ці та інші важливі пропозиції, які я залишив. Він попередив мене завжди бути максимально обережним і не поспішати. У мене склалося враження, що Уріцкій, як і Бєрзін, перш ніж домовитися про моє повернення до Японії, радився з партійними лідерами. Звичайно, він мав уважно вивчити мене, мій матеріал і мої документи. Він глибоко усвідомлював труднощі мого становища і всіляко мені сприяв. Єдиними людьми, яких я зустрів у 4-му управлінні, були Джим і в радіошколі - Клаузен та представники шифрувальної та східної секцій. Мені суворо заборонили відвідувати міжнародний з'їзд Комінтерну, який щойно розпочався. Мануільскій дав по телефону категоричну відмову. Один раз в мій номер завітав Куусінєн. Пятніцкій захворів і був відсутній. Бути на з'їзді було моїм особистим бажанням, але міркування безпеки завадили мені це зробити.

Один раз я звітував центральному комітету. Це виявився мій прощальний візит, коротка зустріч, під час якої були вирішені мої партійні проблеми і схвалено мій звіт. Смолянскій, який залишив свою стару посаду в ЦК, зробив до мене один дружній візит. Моє соціальне життя було дуже обмеженим, але я часто бачив Клаузена, з яким обговорював нашу спільну роботу в Японії. З Москви я вилетів літаком. [П299]

Загалом кажучи, усі мої ділові контакти були з 4-м управлінням, яке було моїм зв'язком з іншими установами. Після 1929 року я не мав жодного відношення до жодної іншої установи. Звичайно, немає

[П299] Пер.: колишня дружина Куусінена вказує епізод, в якому Зорґе до смерті напився з фінським комуністом Ніло Віртаненом (fi. *Niilo Virtanen*, довірена особа Куусінена), з яким поділився серйозними сумнівами щодо характеру своїх відносин з Совєцьким Союзом та виявився негативно налаштованим повертатися до Японії [2:148]

сумніву в тому, що управління радилося з вищими керівниками Красної армії та членами політбюро ЦК партії з загальнополітичних та військових проблем, пов'язаних з моєю роботою за кордоном. (Я не знаю, чи був якийсь зв'язок із комісаріатом іноземних справ). Так само я впевнений, що 4-е управління поширило інформацію та матеріали, які я надіслав його керівнику з Японії. Новий керівник, як і його попередник Бєрзін, мав найближче відношення до лідерів партії. Він був партійним ветераном, який хвалився давньою дружбою з Лєніним, Сталіним і Ворошиловим.

12.4. (г) Моє призначення в 4-те управління Красної армії

Після прочитання моїх попередніх нотаток і того, що я щойно вказав, природно виникає питання про те, чому я був призначений до 4-го управління. Напрошується й інше питання: а саме, чому я не був підпорядкований безпосередньо ЦК КПСС?

Відповідь на друге питання дуже проста. Центральний комітет КПСС не має міжнародного інформаційного бюро, і має тільки внутрішнє інформаційне бюро. Він повністю спирається на інформацію, зібрану іншими гілками совецької влади, і не думає дублювати їхню роботу; насправді він ніколи не розглядав ідею про створення власного міжнародного інформаційного відділу. Він зробив наголос на широкому розмаїтті інформації, зібраної з різних урядових установ і з різних кутів зору.

У Совєцькому Союзі існує п'ять державних установ, які займаються збором політичної, економічної та військової інформації міжнародного характеру в порівняно широкому діапазоні. Ними є новинне агентство ТАСС, Комінтерн, комісаріат закордонних справ, ҐПУ та 4-е управління Красної армії. Звичайно, існує безліч інших організацій, які займаються подібною діяльністю, але вони спеціалізуються в конкретних галузях або темах. Вони не є всеосяжними чи політичними, не збирають секретних матеріалів та інформації, яким вищі совєцькі керівники мають надавати першочергове значення.

Вищезгадані п'ять державних спецслужб є дещо односторонніми, а отже, не в змозі задовольнити зростаючий запит вищого керівництва на вичерпну інформацію.

ТАСС, який обробляє лише легальну інформацію для преси, занадто сильно контрольований правилами цензури інших країн, яких повинні дотримуватися працівники ТАСС, які займаються законною роботою.

Попередньо я детально описав розвідувальну роботу Комінтерну, основними завданнями якої є соціальні проблеми, міжнародний робітничий рух, комуністичний партійний рух. Комінтерн не намагається збирати вичерпні зовнішньополітичні та внутрішньополітичні звіти чи секретну інформацію.

Звіти, отримані комісаріатом закордонних справ від совєцьких посольств за кордоном, також є дефектними, оскільки вони висвітлюють справи лише під дипломатичним кутом зору; вони однобічні як щодо проблем, які вирішують, так і щодо їх джерела (інформаційні відділи посольств). У більшості випадків ізольовані совецькі посольства були не в змозі задовольнити зростаючий попит на вичерпну секретну інформацію.

Розвідувальна діяльність ҐПУ є також дуже однобічною. Це відомство збирає секретну інформацію, але займається переважно контршпигунством, антисовєцькими організаціями та спостереженням за ідеологічними тенденціями в зарубіжних країнах. Воно практично не має важливих інформаційних джерел, які використовуються у формуванні ключової зовнішньої політики.

4-е управління не можна вважати вузькоспеціалізованою організацією, діяльність якої обмежується військовим шпигунством, як і не можна прирівнювати до оборонних відомств Німеччини. Наведу один приклад: вона не займається контршпигунством, як німецьке національне бюро оборони. Це розвідувальна організація, яка охоплює відносно широке поле, набирає винятковий персонал і має високі технічні стандарти. Чисте військове шпигунство є лише одним із багатьох видів її діяльності. Вона займається збором розвідувальних даних у сферах військової справи в цілому, військового адміністрування та економіки. В ній накопичуються звіти від військових аташе, які працюють у посольствах за кордоном, військових комітетів, економічних комітетів воєнного часу, таємних розвідувальних груп і шпигунських мереж. Вона також обробляє та вивчає велику кількість легальних і напівлегальних матеріалів про військові уряди, суто військові проблеми та економіку воєнного часу інших країн. Нарешті, в управлінні є політичний відділ, де вхідна інформація формується у висококомпетентні звіти або узагальнюється для ви-

щих армійських і партійних лідерів.

Тому було цілком логічним, що, коли потреба в секретній розвідці стала гострою, совєцьке верховне командування звернулося до 4-го управління. Щоб впоратися зі зростаючим попитом на інформацію, необхідно було просто укомплектувати агентство найкращим персоналом. З точки зору технічного рівня та серйозності цілей, це агентство, мабуть, не мало рівних.

ФОТО 64. Айно Куусінєн

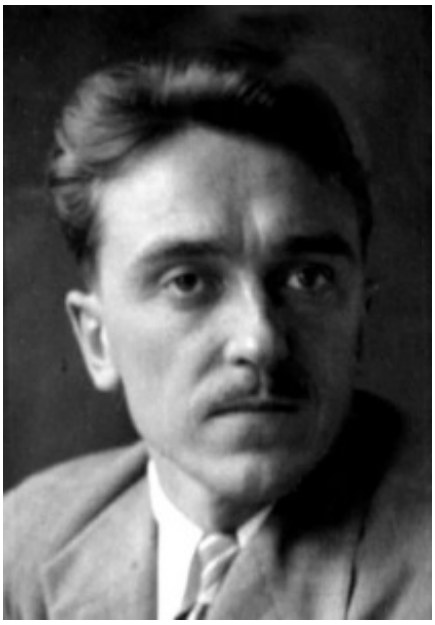

ФОТО 65. Чекіст лєнінського набору Боріс Ґудзь

Партійні лідери і Красна армія тісно співпрацювали з моменту заснування Совєцького Союзу. Після революції більшість старих партійців пішли в армію. Красна армія була відносно вільною від частих кадрових змін, які відбувалися в інших відділеннях і кабінетах совєцької влади та партії, і так звані чистки не зачепили внутрішнє ядро старих партійців, як у інших агенціях. [П300] Тісні особисті зв'язки, які об'єднували керівників армії та Леніна, Сталіна та Молотова, виявилися витривалими. Тепер не складно зрозуміти, чому

[П300] Пер.: в 1936 році Зорґе проігнорував наказ повернутись на Росію, через що перейшов в категорію "невозвращенцев" (рос. *невозвращенец*); [2:170] цей наказ виконала Айно Куусінєн, [Ф64] колишня дружина Отто Куусінена на роботі в розвідупрі в Японії, яку координував Зорґе, і вже протягом року топтала сніг у лагерях; [2:178] вагу інформації, яку постачав Зорґе належно оцінив куратор Зорґе в 1937 році в 4-му управлінні Боріс Ґудзь [Ф65] (рос. *Борис Игнатьевич Гудзь*, українсько-німецького походження), до цього резидент НКВД в Японії

для відповіді на зростаючу потребу в секретній політичній розвідці політичні лідери Совєцького Союзу обрали 4-е управління Красної армії, хоча, очевидно, не можна заперечувати той факт, що інші великі розвідувальні служби також прагнули підвищити рівень власної роботи.

Нарешті, я мушу зазначити такі причини як частково відповідальні за мій перехід до 4-го управління. Генерал Бєрзін, тодішній начальник 4-го управління і близький друг Пятніцкого, знав про мене ще до моїх днів у Комінтерні. Коли після повернення з Англії я обговорював з Пятніцкім свою минулу діяльність на користь Комінтерну і розповів йому, що хочу розширити коло своєї роботи, але не можу цього зробити, поки залишаюся в Комінтерні, він навідався з приводу цього питання до Бєрзіна. Бєрзін вважав, що мої амбіції можуть бути задовільно реалізовані в 4-му управлінні, і через кілька днів зателефонував мені для детального обговорення всеосяжної розвідувальної діяльності в Азії. Крім того, у Німеччині я вже особисто знав різних членів 4-го управління. Вони відвідували мене в Рейнланді та Франкфурті, де обговорювали політичні, економічні та військові проблеми, і намагалися зацікавити мене вступом до управління. Іншими словами, Бєрзін знав про мене не лише через Пятніцкого та мою діяльність у Комінтерні, але й зі звітів двох або трьох його співробітників під час моїх днів в Німеччині.

Я вважаю, що тепер висвітлив усі причини свого переведення до 4-го управління взимку 1929 року.

12.5. (ґ) Комунікація з 4-м управлінням

Оскільки ця тема вже детально обговорювалася в іншому розділі, я згадаю тут лише різні підписи, які 4-е управління використовувало для адресованих мені наказів. Ці накази мали підписи “Директор”, “Дал” та “Організатор”. Їхнє значення полягало в наступному. Директором були підписані накази, видані особисто начальником 4-го управління. Такі накази були основними директивами, які стосувалися політичних та організаційних питань, що мають життєво важливе значення для моєї роботи. Привітання з річницями завжди мали однаковий підпис, щоб підкреслити особистий контакт.

Особливий непрямий стиль використовувався у повідомленнях, які надсилали нам важливі особи. Можна було точно здогадатися,

що надіслані нам радіоповідомлення з подякою неодмінно походять від провідних совєцьких діячів, оскільки начальник 4-го управління висловлював нам задоволення лише тоді, коли йому повідомляли, що такий-то звіт чи матеріал має цінність або важливе значення. Починаючи з 1936 року ми отримали велику кількість таких повідомлень із привітаннями та подяками, усі з яких, слід підкреслити, були підписані директором як джерелом походження. Вищезгадані три підписи були єдиними, які з'являлися в радіограмах чи листах. Інакше всі обіцянки були б порушені, і наш душевний спокій був би зруйнований.

Я вважаю, що на додачу до повідомлень вдячності, ряд наказів від директора нам було надіслано за вказівками совєцького керівництва. Нижче наведено лише два-три приклади.

У відповідь на мій детальний звіт про таємні переговори щодо Антикомінтернівського пакту (який я описав в інших місцях) я отримав радіограму із закликом докладати більше зусиль до майбутніх звітів. Цей інцидент свідчив про те, що найвищі політичні лідери були глибоко зацікавлені проблемою та моїм звітом. Мій письмовий звіт і мої довгі міркування про дипломатичну ситуацію були винагороджені твердженням, що мої погляди завжди з глибоким інтересом віталися у вищих політичних колах. Іншими словами, мені вказали вільно висловлювати думки та висувати рекомендації щодо зовнішніх справ. У той же час я впорався з проблемою, якої, строго кажучи, не мав торкатися в Японії.

Коли під час інциденту в Номонхані я скаржився на неефективність совєцької пропаганди, я отримав відповідь, у якій прямо вказувалося, що мою скаргу передали до вищих органів і в якій зазначалося, що для виправлення ситуації будуть вжиті відповідні кроки. [П301] Те саме стосувалося моїх звітів про Совєцький Союз. Мені повідомили, що всі вони викликали сильний інтерес у вищого армійського командування. Лідери партії подякували мені та попросили більше новин.

Протягом перших кількох років відносно неважливі звіти були підписані "Дал", російський еквівалент для Далекого Сходу. Пізніше, тобто приблизно на початку 1940 року або трохи пізніше, цей підпис був замінений на "Організатор". Його поява в наказах означала, що вони походили зі східного відділу 4-го управління, а не від дире-

[П301] Пер.: Метьюз розглядає припущення того, що японський командуючий в інциденті в Номонхані був совєцьким провокатором [2:212]

ктора, хоча останньому, безсумнівно, було про них відомо. Я адресував директору телеграми чи звіти, які вважав особливо важливими. Такими були повідомлення, які мали відношення до організаційних проблем, особливо важливих для нашої місцевої діяльності, а також найбільш важливих політичних та військових звітів. Іноді я додавав до адресату слово "Конфіденційно", щоб ще більше підкреслити важливість повідомлення. Це визначало зміст як надзвичайно важливий, і він мав розцінюватися директором відповідним чином.

12.6. (д) Зауваження до зміни підпорядкування

Разом зі зміною характеру моєї роботи відбулися інші зміни; тобто разом із переходом від операцій під наглядом Комінтерну до моєї теперішньої всебічної шпигунської діяльності на користь російської комуністичної партії та 4-го управління Красної армії. Коли в Москві в мене запитали, чи вважаю я за краще повернутися до Європи, щоб працювати на нових людей, які потребують моїх послуг, використати в Європі накопичений там мною досвід, чи, якщо того вимагають обставини, поїхати на Далекий Схід, я обрав Далекий Схід як новий театр воєнних дій. Москва була дуже задоволена моїм рішенням.

Якщо коротко, мій вибір та схвалення, яке він викликав, ґрунтувалися на наступних міркуваннях. До 1920-х років єдиними театрами дій, якими цікавився революційний робітничий рух і совєцька політика, були Європа та частина Америки. Далекому Сходу приділялося дуже мало уваги. З початком китайської революції Комінтерн і Совецький Союз поступово спрямували погляд на цю нову сферу, але всі досвідчені та здібні люди більшою чи меншою мірою цікавились європейськими та американськими справами. Лише деякі політичні оглядачі усвідомлювали, що китайська революція, а потім і японський демарш у Маньчжурії були подіями далекосяжного і всесвітнього значення. Більше того, дуже мало хто зміг прийняти рішення беззастережно адаптуватися до подій на Далекому Сході. Я вирішив зайнятися цією роботою почасти тому, що вона була ближчою до мого темпераменту, а почасти тому, що мене приваблював новий і надзвичайно складний стан речей на Сході. Разом із невеликою групою інших я вважав, що в цій новій сфері далекосхідних справ можна передбачити перетворення з величезними наслідками для революційного робітничого руху та совєцької зовнішньої політи-

ки; що проблема безпеки, з якою зіткнувся Совєцький Союз у зв'язку із зовнішнім тертям і ймовірною атакою, мала бути переглянута і змінена відповідно до нової ролі Далекого Сходу; і, нарешті, що події на Далекому Сході обов'язково викличуть значний резонанс у великих державах Європи та Сполучених Штатах і зможуть спричинити фундаментальну зміну існуючого балансу сил. Те, що це переконання було правильним, було чітко продемонстровано протягом останніх кількох місяців. Тоді це була лише загальна ідея з моєї сторони - припущення, - але я вважав її достатньо обґрунтованою для створення достатніх підстав для перенесення сфери моєї діяльності до Східної Азії. Таким чином, я здійснив одразу дві зміни: перехід від діяльності Комінтерну до діяльності від імені Совєцького Союзу, що було надзвичайно важливо для мене особисто (і що, до речі, показало зміщення акцентів у комуністичному русі), і складний перехід від Європи до Далекого Сходу. У січні або лютому 1929 року мені доручили певну місію, з якою я поїхав до Китаю і там розпочав нову і всеосяжну шпигунську діяльність.

Глава 13

Моя шпигунська група в Китаї, 1930-32

13.1. (а) Організація китайської групи

Я приїхав до Китаю з двома іноземними співробітниками, які були туди відправлені за наказом 4-го управління Красної армії. [П302] Єдина людина в Китаї, на яку я знав, що можу покластися, була Аґнес Смедлі, про яку я вперше почув у Європі. Я попросив її допомогти у створенні групи в Шанхаї і, зокрема, у виборі китайських співробітників. [П303] Я зустрів якомога більше її молодих китайських друзів, докладаючи особливих зусиль до знайомства з тими, хто зголосився на співпрацю з іноземцями на користь лівої справи. Я знайшов одного дуже компетентного, вирішив використати його як свого перекладача і поступово настільки добре з ним познайомився, що зміг розмовляти з ним без застережень. Після спілкування з ним протягом двох-трьох місяців я коротко виклав свої цілі і попросив попрацювати разом. Я також попросив його познайомити мене зі слушними особами серед своїх родичів та друзів. Я звав цього китайця "Ванг" і додав його дружину як другого члена моєї групи. Ванг назвав мені імена своїх друзів у Кантоні, після чого я поїхав провести там два-три місяці; серед них я знайшов жінку, корінну кантонку,

[П302] Пер.: після проживання в готелі, Зорґе заселився в апартаменти ІМКА [2:63]

[П303] Пер.: в 1930 році через Смедлі до групи долучилась Урсула Кучінскі ("Соня", Урсула Гамбургер, Рут Вернер), [Ф66] німецька єврейка, пізніше ключова в атомному шпигунстві; Зорґе відлюбив обох, через що потаскана Смедлі істерично сварила молоду Урсулу [2:83]

яка надзвичайно добре вписалася в нашу роботу. Вона була близько знайома зі Смедлі, я поступово з нею дуже подружився, і мені вдалося залучити її в якості партнера. Згодом до нашої групи приєднався її чоловік, який був серйозно хворий на туберкульоз. Іншим моїм партнером у Кантоні став китаєць, якого я називав "Чанг" і з яким я також познайомився через цю кантонську жінку. Кантонська жінка дбала про зв'язок між ним та мною. Після повернення до Шанхаю я значно збільшив число своїх однодумців, відібравши відповідних людей з-поміж друзів Ванга і Чуї, кантонської жінки. Таким шляхом були завербовані китайські члени моєї китайської групи. Усі вони симпатизували народно-революційному руху, деякі мали контакти з комуністичною партією Китаю, але ніхто не був членом партії. Відповідно до наказів штабу, я свідомо уникав будь-яких прямих зв'язків з комуністичною партією Китаю.

ФОТО 66. Урсула Кучінскі

Тим самим методом я залучав до своєї шпигунської групи іноземних співробітників. Спочатку я обирав людей з-поміж друзів Смедлі: просив Смедлі нас познайомити, а потім чекав, поки зможу домовитися з ними безпосередньо. Я тримав кількість іноземних співробітників, завербованих таким шляхом, в районі трьох. Вони не були справжніми членами моєї групи, а радше помічниками чи прихильниками. Першим другом, якого я зустрів у Шанхаї, був Озакі, через якого я встановив зв'язки з іншими японцями. Зараз я не можу сказати точно, але, здається, пам'ятаю, що вперше зустрів Озакі через Смедлі; я впевнений, що перед тим, як його зустріти, я неодноразово просив Смедлі представити мені слушного японця. Смедлі безсумнівно спілкувалася зі своїми китайськими знайомими щодо мого прохання, і через неї воно потрапило до потрібних китайців та японців у Шанхаї. Саме таким шляхом я познайомився з Озакі, і я думаю, що тим, хто нас познайомив, була Смедлі. Після цього ми разом зі Смедлі часто зустрічалися

з Озакі в будинку Смедлі. [П304] Як я вже говорив раніше, все це сталося так давно, що мої спогади не дуже точні, але я вважаю, що моя перша зустріч з Озакі була саме такою, як зазначено вище. Я не пам'ятаю, чи вперше зустрів його в ресторані, чи в будинку Смедлі. У будь-якому разі, я не пригадую, щоб з Озакі мене просив зустрітися Кіто. Я взагалі не можу пригадати, щоб настільки близько спілкувався з Кіто. Зустрівши Озакі, я реалізував бажання познайомитися зі слушним японцем.

ФОТО 67. Джон Кінг Фейрбенк

13.2. (б) Члени китайської групи збирають інформацію

Як і раніше, я хотів би обмежити це обговорення мінімальною кількістю китайців, з якими я мав справу безпосередньо. В Шанхаї я працював переважно з Вангом; з іншими членами я працював лише у виняткових випадках. Ванг постачав інформацію з різних джерел, і далі ми її обговорювали. Коли подана інформація та дані мали такий характер, що вимагали більш точних пояснень чи звітів, він та я спілкувалися з особами, які їх надавали. Через нього я передавав розпорядження та запити щодо збору даних та інформації іншим. Я уникав особистих зустрічей з агентами для пояснення наказів, окрім виняткових випадків. Однак у присутності Ванга я зазвичай зустрічав

[П304] Пер.: одним із знайомих Смедлі виявився молодий Джон Кінг Фейрбенк (en. *John King Fairbank*), [Ф67] важливий фігурант розслідування справ ІТВ; Рут Прайс в біографії Смедлі вказує, що Фейрбенк встиг відпрацювати зі Смедлі посильним кореспонденції Зорґе; [42:231] протягом Другої світової війни Фейрбенк працював аналітиком ОСС (попередник ЦРУ) та в Офісі військової інформації (якому підпорядковувалась радіостанція Голос Америки); [10:185] майже за 40 років Фейрбенк стане на запрошення сенатора Фулбрайта одним з ключових експертів в процесі легалізації КНР; [4:165] див. додаток 2

агентів, які приїжджали не з Шанхаю. З плином часу ставало очевидним, що окремі агенти володіють особливим інтересом та навичками щодо певних тем, з питань яких збиралися інформація та дані, і ми почали приблизно розподіляти роботу в Шанхаї за окремими спеціальностями. Агентам у Пекіні, Ханькоу, Кантоні тощо доводилося вирішувати всі можливі проблеми. Ми зустрічалися переважно пізно ввечері та, коли дозволяла погода, на людних вулицях. Зустрічі також проводилися в приватних будинках, наприклад, у домі Ванга або, що ще зручніше, в будинках іноземців, які я міг легко відвідати. Оскільки часті зустрічі в одному місці привертали увагу, я час від часу міняв місце. Я максимально уникав використання власного дому як місця зустрічей. Працюючи таким чином, я був змушений часто зустрічатися з Вангом перед тим, як розпочати проект, але в Шанхаї тих днів не було особливого ризику, і це було далеким від неможливого.

13.3. (в) Методи контактування з японськими членами групи

Мої зустрічі з японськими членами відбувалися в ресторанах, кафе чи вдома у Смедлі. Оскільки після першого шанхайського інциденту [П305] японцям було небезпечно ходити вулицями Шанхаю, я з міркувань безпеки чекав на японця біля Гарденського мосту на кордоні японської концесії та садив його в автомобіль або супроводжував до місця зустрічі особисто. Щоб уникнути виявлення японською поліцією, я майже ніколи не відвідував японців у японській концесії. Проте були винятки; раз чи два я зустрівся з Озакі в кафе в районі Хункоу. Я відчував себе найбільш спокійно, коли ми зустрічалися в будинку Смедлі, і я багато разів водив туди Озакі та Кавая. На зустрічі туди та звідти ми їздили автівкою, оскільки зазвичай вони відбувалися пізно ввечері. Я уникав надмірно частих зустрічей. Наскільки це було можливо, я намагався розділити їх з інтервалами не менше двох тижнів. Після того, як Озакі був замінений іншими японцями, я змінив місце зустрічі на головні вулиці Міжнародного сеттлменту. Зазвичай ми зустрічалися в кафе чи ресторанах великих готелів на Нанкін-роуд. Ми мали максимально уникати відвідування китайських ресторанів через китайське антагоністичне ставлення до японців. Ми суворо дотримувались визначених заздалегідь дат збо-

[П305] Пер.: в січні 1932 року

рів, щоб уникнути необхідності користуватися телефоном та поштою. Траплялись моменти розгубленості, коли щось важливе відбувалось зненацька, але ми вирішили дотримуватися обраної тактики. Щоразу, коли я зустрічав японців, я робив це наодинці; я не дозволяв себе супроводжувати іноземним помічникам. Перший раз я познайомив японця з Полом, коли домовився про контакт у зв'язку з моїм від'їздом із Шанхаю. Ми дуже рідко обмінювалися письмовими матеріалами, коли зустрічалися; ми передавали інформацію усно. Звіти Кавая були винятком.

Здебільшого я зустрічав іноземних членів групи у їхніх помешканнях. Часто використовувався мій власний будинок. Зустрічі проводилися дуже часто, домовленості зазвичай відбувалися по телефону. Пізніше ми також зустрічалися в будинках друзів членів групи. Іноді ми вечеряли в ресторанах або навідувались у японську концесію. Зібрані матеріали та документи ми ховали у себе вдома. Я знищував або повертав матеріали одразу після того, як надсилав до Москви свої звіти, але навіть так у нас на руках завжди трималась велика кількість документів. На відміну від Японії, Шанхай на той час був порівняно безпечним для людей, які займалися таким родом діяльності, як наша. Найбільш важливі документи ми залишали на зберігання друзям. Наші друзі не знали природи речей, які ми залишали під їхній нагляд. Ми просто казали, що це конфіденційні документи, та просили їх для нас зберігати.

13.4. (г) Особистий збір інформації

Інформації, яку надавали члени групи, було недостатньо, щоб мене задовольнити, тому я особисто виходив і збирав усі факти та матеріали, які мав можливість отримати. В Шанхаї не було посольства, але я одразу ж увійшов до німецької спільноти й збирав там інформацію різного характеру. В цих колах, які оберталися навколо німецького генерального консульства, я став дуже відомим і затребуваним людьми, яким були потрібні певні послуги. Я спілкувався з німецькими купцями, військовими інструкторами та дослідниками, серед яких найважливішими були військові радники нанкінського уряду. Я обирав і спілкувався з тими, хто займався не лише військовими, а й політичними справами в Нанкіні, як, наприклад, полковник ван Ґлібер, тоді старший військовий радник, а потім генеральний консул. Військові радники часто запрошували мене в Нанкін і

приїжджали до Шанхаю. Я також подорожував з ними до Цзясіну та Ханчжоу. Я отримав від них багато інформації про внутрішню роботу уряду Нанкіна, плани підкорення воєначальників, [П306] економічну та ідеологічну політики, а під час Шанхайського інциденту 1932 року вони надали мені точні факти щодо методів ведення війни та фактичної сили японців. Подружившись з євразійськими німецькими льотчиками я зміг дізнатися про умови у віддалених китайських районах. Більше того, я здійснив кілька поїздок вглиб, де вивчав різні аспекти китайського театру воєнних дій. Постійно розширюючи свої знання та читаючи книги про Китай, я зміг стати достатнім авторитетом, щоб подавати інформацію та вчасно робити висновки з багатьох аспектів.

13.5. (ґ) Обов'язки автора в Китаї

Далі я спробую пояснити два види моєї шпигунської активності: обов'язки, покладені на мене Москвою, і дослідницькі проекти, які я обирав сам.

Обов'язки, визначені Москвою:

1. Суспільно-політичний аналіз нанкінського уряду. Серед головних речей, які ми намагалися з'ясувати через нашу пов'язану з цим шпигунську діяльність, були класи людей, які активно підтримують уряд в Нанкіні, і справжня природа змін, які відбуваються в соціальній основі уряду. На той час ставлення китайських мас - робітників та фермерів - до уряду Нанкіна було або пасивним, або антагоністичним, тоді як шанхайські банкіри, фінансова кліка Чжецзяну, великі землевласники, банди, контрабандисти опіуму та решта великого бізнесу поступово починали ставитися до нього прихильно. Ставлення інтелектуалів різнилося, але з розширенням бюрократичної структури уряду деякі з них стали урядовцями. Мені довелося вивчити та доповісти Москві про ставлення важливих верств населення до уряду Нанкіна і про те, як це ставлення змінювалося. Я збирав доречні відомості переважно через бесіди з членами моєї групи, спілкування з людьми різних сфер життя та через інші особисті дослідження. Я надсилав об'ємні звіти до Москви двічі: один раз у

[П306] Пер.: після повалення китайської монархії, представленої манчжурською династією Цін, в революції 1911 року з проголошенням Сунь Ятсеном Республіки Китай країна знаходилась в руках численних польових командирів, що вимагало її консолідації

другій половині 1930 року та один раз приблизно в червні чи липні 1932 року, а також кілька разів - менші додаткові звіти.

Дослідження військової потужності нанкінського уряду вимагало постійного збору всіляких відомостей про різні підрозділи, які утримував уряд, та реорганізацію, яку здійснювали німецькі військові радники. Більше того, потрібно було стежити за змінами у військовому вищому командуванні, в озброєнні фортець і військових частин та у військовій підготовці. Поступово ми зібрали повні відомості щодо так званих дивізій Чана Кайші, які були оснащені новітнім озброєнням; підрозділів, лояльних до нанкінського уряду; підрозділів сумнівної надійності; і, крім того, змогли з'ясувати загальне становище основних підрозділів щодо сучасного озброєння та реорганізації. Однак, оскільки умови постійно змінювалися, було майже неможливо знати точний стан справ у будь-який потрібний момент. Факти такого типу я збирав в основному через китайських членів моєї групи, але важливу інформацію мені доводилося отримувати особисто від німецьких військових радників та бізнесменів, які займалися імпортом зброї.

2. Шість груп і фракцій в опозиції до нанкінського уряду. Моїми головними об'єктами вивчення були Кантон, Гуансі, Фен Юсян [П307] та інші фракції, серед яких перші дві я зміг дослідити з особливою ретельністю. Важливим моментом тут також було з'ясування природи основних соціальних елементів, з яких складалися ці групи та фракції. Хоча іноземні банки також були залучені, важливу роль за лаштунками відігравали кантонські банкіри та заможні люди з Гуансі, які були виключно китайцями. Більшу частину матеріалу, який щодо останньої проблеми отримала група, я зібрав особисто, але після того, як я залишив Південний Китай, мої однодумці більш-менш регулярно надсилали додаткові звіти.

3. Соціальна та зовнішня політика Нанкіна. Дослідження цих проблем вимагало вивчення теоретичних основ і фактичної дії різних законів, оприлюднених урядом Нанкіна на користь робітників і фермерів, але, оскільки уряд не дуже цікавився такими питаннями, я міг повідомити небагато. Матеріали збирали мої китайські ком-

[П307] Пер.: cn. 馮玉祥 (冯玉祥), en. *Feng Yuxiang*; китайський революціонер, відомий як "християнський генерал" (активно "хрестив" підпорядковані підрозділи в протестантизм); одна зі сторін китайського театру бойових дій; в 1924 році був переможений воєначальником з Маньчжурії, але одразу переозброєний СССР; з 1947 року перебрався до США, звідки критикував "реакцію" Чана Кайші; в 1948 році раптово згорів на совецькому кораблі в Чорному морі [87]

паньйони. Я не можу пригадати жодних деталей зі зроблених мною по даній темі звітів.

Я мав наказ безперервно збирати інформацію про зовнішню політику уряду Нанкіна. Найбільше мене цікавило ставлення до Совєцького Союзу, Японії, Англії та Сполучених Штатів. Було зрозуміло, що політика уряду була залежною від Англії та Сполучених Штатів і що з практичної точки зору ця політика окупилася. В Нанкіні вважали, що ця зовнішня політика залежності від Англії та Сполучених Штатів дозволить їм зайняти рішучу позицію проти Совєцького Союзу, а згодом і проти Японії. Я зібрав матеріал щодо проблеми від своїх китайських членів групи, а також від німецького та американського консульств. Під час Шанхайського інциденту 1932 року цю політику опори на підтримку Великобританії та Америки було спостерігати найцікавіше. Англія та Сполучені Штати доклали відчайдушних зусиль для допомоги нанкінському уряду в протистоянні Японії. [П308]

4. Британська та американська політика щодо Китаю. Я вже мав справу з цією проблемою. Моїм додатковим обов'язком було дослідження ситуації щодо англо-американських та японських відносин з угрупованнями, які виступали проти Чана Кайші. Англія використовувала Гонконг як базу для маневрів, спрямованих на зближення з фракціями Кантону і Гуансі, Японія ж робила все можливе, щоб залучити впливові елементи в Північному Китаї, але поки що не намагалася розпорошувати зусилля в інших напрямках.

Ми мали уважно стежити за іноземними гарнізонними силами та флотами в Китаї, особливо звертаючи увагу на зміни. Як тільки спалахнув Шанхайський інцидент, різні держави значно збільшили свою військову присутність, у результаті чого моя робота в цьому напрямку отримала надзвичайно цінність, і мені довелося проводити більш детальні спостереження за розподілом військової присутності різних держав, ніж у минулому. Більшість матеріалів я збирав сам у німецьких військових інструкторів.

Надзвичайно важливу роль у зовнішній політиці того часу відігравало питання екстериторіальності. [П309] Для уряду Нанкіна

[П308] Пер.: США методично спонукали китайських націоналістів до співпраці з комуністами, від конференції в Каїрі [4:103] до місій ідіота Воллеса, який відвідав картонний Ґулаґ, [4:190] та генерала Маршалла, остання з яких зірвала наступ Чана Кайші на комуністів та з 1945 по 1947 рік вимагала співпраці націоналістів з КПК [4:117]

[П309] Пер.: загальний термін непідпорядкування місцевому закону в міжнародному праві; норма була вперше встановлена Великою Британією в 1842 році в ре-

це була внутрішня проблема, пов'язана з міркуваннями престижу, і з цього приводу з представниками різних держав проводилися часті конференції. Коли для складання компромісної пропозиції щодо шанхайських поступок була відправлена так звана місія Фессендена, [П310] проблема набула вибухового характеру. Місія виступила з пропозицією, про зміст якої я дізнався задовго до офіційного оголошення з німецьких та американських джерел. Сполучені Штати, які були дуже прихильно налаштовані до уряду Нанкіна, тоді намагалися вирішити проблему екстериторіальності, і Англія, здавалося, неохоче слідувала американському прикладу. Совецький Союз був зацікавлений у цій проблемі лише остільки, оскільки вона справляла дуже реальний вплив на відносини між урядом Нанкіна та різними державами, які користувалися екстериторіальними правами.

5. Китайське сільське господарство та промисловість. Уряд Нанкіна брав участь у ряді проектів для подолання сільськогосподарської кризи, і в мої обов'язки входило спостереження за результатами. Аграрна політика уряду була розроблена насамперед на користь багатих фермерів і великих землевласників, і жодна з них не була успішною.

Я також мав спостерігати за розвитком промисловості, з особливим акцентом на будь-які спроби сприяти розвитку промисловості боєприпасів. Мої дослідження показали, що надзвичайно зросла текстильна промисловість, що було побудовано два-три нових арсенали, що старі арсенали були відремонтовані і тому подібні факти. Я зміг визначити точну робочу потужність арсеналів Нанкіна і Ханькоу, отримавши офіційні діаграми, статистичні звіти та інші точні документи. Дані постачали китайські члени моєї групи та німці. Мені також довелося дослідити китайські авіамаршрути, методи навчання льотчиків тощо, у зв'язку з чим мені вдалося зв'язатися та зібрати важливу інформацію від німецьких льотчиків.

Я продовжував вивчати проблему китайського сільського господарства, яку особисто обрав як предмет дослідження, протягом тривалого періоду часу. Цей мій особливий інтерес призвів до того, що я накопичив величезну кількість відповідних даних.

Теми, які я особисто обрав для вивчення в результаті подій, які відбувалися після того, як я приступив до своїх обов'язків у Китаї:

зультаті поразки Китаю в Першій опіумній війні

[П310] Пер.: en. *Stirling Fessenden*, американець

1. Активність німців та німецьких військових радників. Одразу після того, як я приступив до виконання своїх обов'язків у Китаї, я був настільки глибоко вражений зростаючим темпом німецької активності, що вирішив детально вивчити цю тему. Московська влада схвалила моє розслідування німецької економічної діяльності і заохочувала подружитися з німецькими військовими радниками. Німці в Китаї намагалися підвищити свій політичний престиж, який тоді був незначним, через міцну економічну основу у власній країні та їхній вплив на військову політику уряду Нанкіна. На той час Німеччина приділяла Японії мало уваги, більшість німецьких дипломатів вважали, що Німеччина зможе забезпечити собі місце на Далекому Сході завдяки енергійній дипломатії в Китаї. Таке мислення все ще переважало на ранніх етапах китайського інциденту, і прояпонська політика, яку відстоювало кілька нацистських лідерів, майже не була представлена. Навіть сьогодні більшість німців віддає перевагу Китаю, а не Японії. Німецькі економічні кола, зокрема, бачать краще майбутнє в Китаю, ніж в Японії. Іншими словами, Німеччина не тільки традиційно симпатизує Китаю, але й очікує від нього задоволення своїх економічних потреб. З цих причин багато німців не полишали надії на китайсько-німецьку узгодженість. Економічна та військова діяльність Німеччини в Китаї на той час була покликана створити відправну точку для такого пакту. Не можна стверджувати, що наміри Німеччини були остаточно зірвані нещодавньою політикою Японії в Китаї, але їх реалізація, безумовно, стала на даний момент неможливою. Метою тогочасної активності Німеччини було отримати контроль над реорганізацією китайської армії. Вона планувала постачати до армії військові матеріали і в кінцевому рахунку створити мережу заводів з виготовлення боєприпасів і непрямих підприємств потреб національної оборони. У той же час Китай мав стати полігоном для німецької авіаційної промисловості. Такими були загальні цілі німецьких військових радників, бізнесменів, дипломатів тощо в Китаї. Зайвим буде казати, що така політика Німеччини по відношенню до Китаю стала предметом серйозного занепокоєння Совєцького Союзу, як економічно, так і політично. Совєцький Союз знав Чана Кайши достатньо добре, щоб бути впевненим, що Китай і Німеччина не зможуть діяти проти нього узгоджено в Монголії та Туркестані, але все одно необхідно було дуже уважно стежити за їхніми відносинами. Я добровільно взяв на себе обов'язок спостерігати та збирати інформацію на цю тему і вважаю, що виконав це найбільш успішно. У будь-який час я міг збирати актуальну інформацію від німців, тому що спілкувався з багатьма і був у дружніх відносинах з

найвпливовішими радниками.

ФОТО 68. Алєксандр Бармін

2. Нова американська активність у Китаї. Американською активністю в Китаї, яка в основному полягала у великих інвестиціях у Шанхай та інвестиціях у підприємства радіомовлення та авіації, систематично керували американські бізнесмени та комерційні аташе в консульстві Шанхаю. Сполучені Штати також активізувалися дипломатично в питаннях проблеми екстериторіальних прав і припинення бойових дій у Шанхаї. Сполучені Штати далі займуть місце Великобританії як панівної сили на Далекому Сході, ознаки майбутнього розвитку якої з'явилися вже на той час; [П311] британська активність на Далекому Сході йшла на спад. Таким чином, СССР опинився в такому становищі, коли довелося приділяти більше уваги дипломатичним відносинам зі Сполученими Штатами.

Матеріали щодо цього складного питання я отримував переважно від Смедлі та молодого співробітника американського консульства, але повідомлення від Смедлі носили нерегулярний характер.

Маньчжурський інцидент, що стався восени 1931 року, [П312] повністю змінив на Далекому Сході становище Японії. Після захоплен-

[П311] Пер.: роботу далекосхідного відділу радіостанції США "Голос Америки", яка в Другу світову транслювала сталіністську пропаганду, очолювали два ҐРУшніка, Оуен Латтімор та Джозеф Барнс, та давній друг Смедлі Джон Фейрбенк; див. покази перебіжчика з НКІД Барміна: [Ф68] [10:23] Бармін описував багатотижневі обговорення з Берзіним створення закладок зі зброєю для КПК, протягом яких Берзін вирішив залишити Латтімора та Барнса з ІТВ для більш важливих задач; інформацію про ІТВ Барміну підтвердив в 1938 році в Парижі інший перебіжчик з ҐРУ Вальтер Крівіцкій (Ґінзберґ, український єврей, м. Підволочиськ, Тернопільська обл.); цінність показів Барміна підтвердив пізніший перебіжчик з КҐБ Анатолій Ґоліцин

[П312] Пер.: jp. 満州事変, більше відомий як інцидент в Мукдені

ня Маньчжурії Японія мала стимул відігравати надзвичайно активну роль у Східній Азії. Крім того, було нескладно помітити, що завоювання підкріпило її рішучість зробити цю роль домінантною та винятковою. Безпосередній наслідок Маньчжурського інциденту для Совєцького Союзу полягав у зіткненні з Японією віч-на-віч у величезному прикордонному регіоні, який до того часу був більш-менш занедбаний з точки зору національної оборони. Іншими словами, розвивалася нова ситуація дуже далекосяжного значення для Совєцького Союзу. У мене не було жодних обов'язків щодо Маньчжурії, за яку відповідала група в Харбіні, але, тим не менш, я був змушений дуже уважно стежити за цією новою ситуацією в Східній Азії.

3. Шанхайський інцидент. Початок битви у Шанхаї у 1932 році вказав на нову тенденцію в японській дипломатії, хоча, звісно, тоді ми точно не знали, чи це була лише одна несподівана сутичка, чи це була спроба Японії завоювати Китай слідом після надбання Маньчжурії. Так само неможливо було сказати, чи буде Японія просуватися на північ до Сибіру чи на південь до Китаю. За таких обставин протягом Шанхайського інциденту моя робота стала набагато важливішою. Мені довелося спробувати віднайти справжні наміри Японії та детально вивчити бойові методи японської армії в битві під Шанхаєм.

Маньчжурський і Шанхайський інциденти призвели до нових китайсько-японських проблем. Відносини між двома країнами не тільки неминуче погіршилися, але й повністю якісно змінилися. Китай, як і Совецький Союз, поглянув на нову активність Японії новими очима і, вимушено, з новим побоюванням. Зрозуміло, що цим новим проблемам я приділив найбільшу увагу.

Хоча я досліджував усі ці питання окремо, я виявив, що змушений займатися проблемою Японії в цілому, і вирішив зробити це в загальний спосіб, перебуваючи в Китаї. Для початку я взявся за навчання, за допомогою якого прагнув досконально ознайомитися з японською історією та принципами дипломатії.

13.6. (д) Інші групи в Китаї

1. Група "Джима" або "Лєхмана". Першою групою, яка працювала в Шанхаї, була група Джима, також відома як група Лєхма-

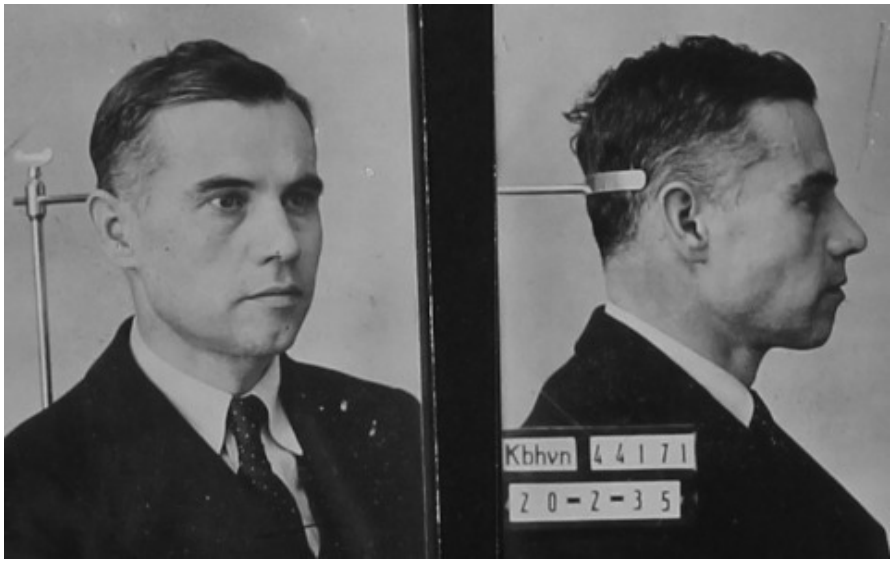

ФОТО 69. Шанхайський "Алекс", Александр Улановскій

на. Я ніколи про них не чув, поки не приїхав до Шанхаю. [П313] Джим був відправлений 4-м управлінням Красної армії, прибувши до Шанхаю трохи раніше, ніж ми з Алексом. [П314] [Ф69] Його головним обов'язком було налагодити радіозв'язок між Шанхаєм та іншими частинами Китаю та Москвою. [П315] Ко-

[П313] Пер.: в жовтні 1923 року Лєхман-Ґурвіч, вірогідно, брав від РУ РККА участь у підготовці Комінтерном "німецького октября" (de. *Deutscher Oktober*), подавленого німцями

[П314] Пер.: шанхайським "Алексом" та безпосереднім керівником Зорґе був Александр Улановскій, рос. *Израиль Хайкелевич Улановский*, псевдонім рос. *Александр Петрович Улановский*, бессарабський єврей (працював на боці большевіків в Одесі, Миколаєві та Керчі); Улановскій прибув до Шанхаю з дружиною Надеждой, [Ф70] рос. *Эсфирь Марковна Фридгант*, вона ж рос. *Надежда Марковна Улановская*, українська єврейка (м. Вінниця), [26] яка слугувала в мережі радистом під ім'ям "Кіршнер"; Метьюз описує численні провали Улановского: [2:142] по дорозі в Шанхай він напідпитку розповів британській поліції під прикриттям про свої наміри торговлі зброєю, його впізнали через його візити в Китай під справжнім ім'ям в складі совецької делегації, пізніше його шантажував його єдиний найманий агент, далі Улановскій завалив роботу всього ЗЕБ, яке через нацистів перемістилось з Німеччини до Копенгагена, разом з британськими агентами та візитерами з голів Комінтерну (половину агентів Улановского складали члени комуністичних партій, серед яких був інформатор поліції); після роботи в Шанхаї Улановскій керував мережею ҐРУ в США; Улановскій описаний в мемуарах Віттекера Чемберса як en. *"Walter Ulrich"* або *"Ulanov"*

[П315] Пер.: іншим членом групи "Джима", успадкованим Зорґе, була рос. *Раиса Соломоновна Беннет* [Ф71] (Епштейн, en. *Ray Bennet)*, російська єврейка; чоловік Раіси Беннет, Іосіф Овадіс (рос. *Иосиф Хаимович Овадис*, український єврей, с. Кременець, Волинська обл.), з 1932 по 1935 - кореспондент ТАСС в Китаї, також

ротше кажучи, його обов'язки мали насамперед технічний, підготовчий та експериментальний характер. Коли я прибув до Шанхаю, йому вже вдалося налагодити радіозв'язок між Шанхаєм і Москвою, і він таким же чином намагався налагодити контакти з іншими районами. Проте, схоже, що у випадку з Кантоном він не досяг успіху. Джим найняв Клаузена як підлеглого. Далі він найняв білого росіянина на ім'я Міша або Мішин у Шанхаї. Пізніше він передав мені з Алексом радіостанцію, яку створив у Шанхаї, і приготувався до від'їзду до Москви. Я не знаю, коли він покинув Шанхай. Знаю лише, що після повернення до Москви став директором радіошколи. [П316] Я познайомився з ним у Москві, коли він був директором школи. Я піклувався про Мішу, поки він не помер. Він працював у мене в Кантоні, а потім у Шанхаї. Клаузен був із моєю групою недовго. У 1931 році я відправив його до Харбінської групи за наказом із Москви. Таким чином, група Джима-Лехмана померла природною смертю. [П317]

ФОТО 70. Дружина шанхайського "Алекса", радистка Есфірь Марковна

2. Харбінська група. Наступною групою, з якою я стикався під час роботи, була Харбінська група, яка також була направлена 4-м управлінням Красної армії. Її обов'язком був збір військової інформації в Маньчжурії. В якості побічної теми вона також збирала політичні відомості. Харбінська група виступала для мене в якості поштової скрині; я передавав їй листи та документи для Москви, а во-

співпрацював з Зорґе

[П316] Пер.: з цим також збігається експериментальний характер діяльності Лєхмана-Ґурвіча; Ґурвіч вказується як перший нелегальний резидент СССР в Китаї; пізніше налагоджував радіозв'язок нелегалів в країнах Європи; сучасні російські джерела зазначають Ґурвіча в 1935 році директором НДІ радіошколи ҐРУ

[П317] Пер.: наступником Зорґе в 1932 році був Карл Рімм, [2:80] [Ф72] рос. *Карл Мартынович Римм* (en. *Klaas Zelman*, естонець, черговий "Пол", заступник Зорґе з 1930 року); радисткою Рімма була його дружина, Любов Рімм; заступником - Ґріґорій Стронскій (рос. *Стронский-Герцберг Григорий Львович*), поляк, черговий "Джон"; див. також діаграму 3 зі схемою шанхайської розвідувальної мережі

ФОТО 71. Раіса Соломоновна Беннет

ФОТО 72. Карл Рімм, заступник та наступник Зорґе, в 1920-ті роки

на надсилала їх далі. Через цей канал надходили і гроші, надіслані мені з Москви. [П318] Зв'язок з Харбінською групою був встановлений наступним чином. Спочатку хтось із групи прибув до Шанхаю для пояснення техніки зв'язку "поштової скрині", і відтоді члени моєї групи та члени групи з Харбіна по черзі служили поштовими перевізниками та подорожували між Харбіном та Шанхаєм. Контактною особою зі мною неодноразово виступав Клаузен.

Я гадаю, що навесні 1932 року пошту до Харбіна я відвозив сам.

З Оттом-Ґломберґом, головою харбінської групи, я вперше зустрівся в Шанхаї. Потім завітав до нього у Харбіні, щоб перенаправити на нього пошту у Харбіні. Я також зустрів Фроліха, якого іноді називали Тео, який раніше працював у Шанхаї. Не думаю, що я зустрічав радіотехніка, Артура, в Харбіні, хоча про нього чув. Тео та Отт-Ґломберґ покинули Харбін у 1932 році. Випадково, а не у зв'язку з моєю роботою, я з ними зустрівся на Росії в січні 1933 року. Моє відношення до харбінської групи обмежувалось суто питанням поштової скрині. Адміністративного відношення не було взагалі.

[П318] Пер.: іншим каналом грошей Дікін вказує Сіті банк [3:85] (банк відомий тим, що керував активами Вандербільтів; Фредерік Вандербільт Філд був серед очільників та спонсорів ІТВ)

ФОТО 73. Мойша Штерн, псевдонім "Тео"

3. Шанхайська група Фроліха-Фельдмана. Група Фроліха-Фельдмана також діяла в Шанхаї в 1931 році. Як і інші, вона була відряджена 4-м управлінням Красної армії. Її обов'язком було встановити зв'язки з китайською Красною армією та збирати про неї розвідувальні дані. Вона мала власний радіозв'язок з Москвою і тому не користувалася нашою станцією. Начальником групи був Фроліх, також відомий як Тео, [П319] [Ф73] який мав звання генерал-майора Красної армії. Фельдман був радіотехніком і мав звання підполковника. У групі був ще один чоловік, але я не знаю, ким він був. Не в змозі виконати свою місію, ці люди покинули Шанхай у 1931 році. Я не мав з ними робочих відносин і зустрів їх лише випадково. Шанхай настільки маленьке місто, що важко було уникнути таких випадкових зустрічей. Я не отримував вказівок з Москви з ними зв'язуватись. У них була своя місія, і між нами не було ніякого формального зв'язку.

4. Група Комінтерну в Шанхаї. В 1931 році я випадково познайомився з шанхайською групою Комінтерну. Вона складалася з політичного та організаційного відділень, останнє складалося з Нуленса, який став відомим після арешту, і одного або двох помічників. Пізніше зайняти посаду, яку залишив вакантною Нуленс, до Шанхаю прибув Карл Лессе. [П320] [Ф74] Організаційна філія мала виконувати різні обов'язки, але в

[П319] Пер.: "Тео" [43] згадується в блогах ІТАР-ТАСС [27] як Мойша Штерн, він же Манфред Штерн, він же Еміліо Клебер (Клемер), es. *Emilio Kléber*, український єврей (с. Волока, Чернівецька область); Штерна в якості учасника мережі Зорґе вказаний в мемуарах Урсули Кучінскі "Соня рапортує" [21:10]

[П320] Пер.: агент ОМС; [88] вірогідно, цей самий Лессе попередньо згаданий в показах Клаузена як моряк, який приймав його екзамен на членство в компартії; кн. *"Karl Lesse"*; вірогідно також, що Лессе це "Oswald Doenitz" ("Dönitz", "Donitz") з архіву Ґестапо (№19), який був в контакті з "Dr. Richard Sordsch" (№39); це саме припущення щодо Лессе та Деніца іншим шляхом обґрунтовано в книзі Дікіна та Сторі [3:91]

ФОТО 74. Карл Лессе, псевдонім “Освальд Деніц”

першу чергу вона займалася підтримкою зв’язку між Комінтерном, комуністичною партією Китаю та політичним відділенням шанхайської групи Комінтерну. Координація роботи мала три форми: (а) кадрова робота, тобто переміщення персоналу між Москвою і комуністичною партією Китаю, (б) передача документів і листів і (в) радіозв’язок. Організаційне відділення також брало на себе обов’язок фінансової взаємодії [П321] між Москвою, комуністичною партією Китаю та політичним відділом; допомагало з пошуком місць для зустрічей та будинків для організаційного відділення та комуністичної партії Китаю; надавало усі види технічної та організаційної допомоги нелегальної активності в Китаї; брало активну участь в обміні секретними матеріалами між Москвою і Китаєм; і брало на себе відповідальність за безпеку

ФОТО 75. Яков Нуленс-Руднік на роботі, 1931 рік

[П321] Пер.: фінансові звіти секретаріату профсоюзів та ДВБ зберігались в одному сейфі; Дікін вказує річний обсяг фінансування ДВБ від 120 до 150 тисяч фунтів стерлінгів з витратами на Китай в 95 тисяч; 1 фунт стерлінгів в 1930 році дорівнював 4.85 доларам США, [36:681] де 150 тисяч в переводі на сучасні гроші дорівнює близько 15 мільйонів доларів США

членів політичного відділу. У зв'язку з цим воно мало повноваження видавати накази членам політичного відділу, обмежувати їх пересування тощо.

Політичне відділення складалося з Ґерхарта, [П322] якого я знав у Німеччині і з яким працював за часів Комінтерну, та одного чи двох помічників. Помічників я не зустрів. Я випадково зустрівся з Ґерхартом у Шанхаї і поновив наше давнє знайомство, але наша робота була абсолютно не пов'язана. Обов'язком Ґерхарта, а точніше, політичного відділу була трансляція політичного курсу комуністичної партії Китаю, визначеного генеральною конференцією Комінтерну. Він також виступав як посередник для обміну інформацією між комуністичною партією Китаю та Комінтерном і звітував про всі соціальні проблеми, пов'язані з китайським робітничим рухом. Звіти передавали до Москви через організаційне відділення. Тут я повинен заявити, що ці звіти ніколи не надсилалися через мої радіостанції чи інші мої канали зв'язку. Після арешту Нуленса статус Ґерхарта в Шанхаї став хитким, і в 1931 році він вирішив повернутися до Москви. Загалом я зустрічався з Ґерхартом лише тричі.

ФОТО 76. Татьяна Моісєєнко, дружина Рудніка, 1937

ФОТО 77. Яков Нуленс-Руднік на відпочинку, 1937 рік

[П322] Пер.: de. *Gerhart Eisler*, німецький єврей, відомий член компартії Німеччини

13.7. (e) Інцидент з Нуленсом

Вперше я дізнався, що Нуленс таємно працював у Шанхаї, коли його заарештували. [П323] [Ф75] Арешт викликав фурор серед іноземців у Шанхаї. Поліція шанхайського сеттлменту заарештувала його на прохання уряду Нанкіна і передала під варту уряду. Уряд заарештував лідерів комуністичної партії Китаю і з їхніх зізнань дізнався про існування та діяльність Нуленса. Уряд навіть виявив місце, де Нуленс зустрічався з партією. Нуленс та його сім'я [Ф76] були заарештовані в своєму будинку, де були виявлені надзвичайно чутливі таємні документи, які були вилучені як первинні докази. Нуленс наполягав на тому, що він швейцарець, [П324] але швейцарська влада це рішуче спростувала. Його засудили до тривалого терміну ув'язнення, [Ф77] але незабаром втрутився Совєцький Союз і він був депортований.

[П323] Пер.: в 1994 році з'явилась публікація з його справжнім ім'ям, [42] рос. *Яков Матвеевич Рудник*; псевдонім en. *Hilaire Noulens*, також Хіларі Ноуленс; Яков Руднік, названий в книзі американського перебіжчика з совецької розвідки Віттекера Чемберса як "Робінсон-Рубенс" (en. *Richard Robinson-Rubens*); український еврей (м. Київ), голова ОМС Комінтерну в Китаї

[П324] Пер.: тобто "Пол Рюґґ", en. *Paul Ruegg*

Глава 14

Шпигунство моєї групи в Японії: 1933-41

14.1. (а) Методи, застосовані у шпигунстві

Членство в моїй шпигунській групі до певної міри автоматично визначало спосіб, в який була розподілена робота зі збору інформації та розвідувальних даних. Клаузен не зміг взяти участь у справжньому зборі розвідувальних даних та інформації, оскільки його суто технічні обов'язки тримали його повністю зайнятим. Озакі отримував інформацію в основному про політичні та економічні справи, Міяґі збирав економічні та військові дані та відповідав за переклад усіх документів, написаних японською мовою, а Вукеліч збирав новини переважно від іноземних кореспондентів та французьких знайомих і займався такою технічною роботою, як фотографування. Сам я збирав інформацію від іноземців, переважно німців.

Загалом, учасники групи знали лише те, що я їм сказав про покладені на нас функції та ту частину, яка була покладена на кожного із них окремо. У той же час було передбачено, що коли один із них зі мною зустрічався, ми мали обговорювати всі проблеми, які його цікавлять або які він вважає важливими, а це означало, що не лише Озакі, але й Міяґі та Вукеліч мали внести якомога більше політичних та економічних відомостей із того, про що могли дізнатись, і що Озакі мав доводити будь-яку військову інформацію, яку міг зібрати. Розподіл праці навмисно зберігався гнучким, щоб отримувати інформацію якнайширшого діапазону. Наприклад, моїм обов'язком

було стежити, щоб Міяґі не був настільки захоплений економічними та політичними питаннями, щоб нехтувати військовою інформацією. Я залишав за собою за потреби право переглядати принцип, згідно з яким кожен член мав зосередитися на своїй основній розвідувальній функції. Я не шкодував зусиль, щоб не піддавати членів мережі таким переглядам, але все ж час від часу вносив зміни.

У особливих випадках я змушував усіх членів зосередитися на одній конкретній проблемі, незалежно від їхніх індивідуальних функцій. Я наведу декілька випадків, коли це було зроблено. Під час інциденту 26 лютого 1936 року я наказав їм приділити всю свою увагу збору детальної інформації будь-якого характеру, з якої я, наскільки міг, вичавив висновок. Знову ж таки, у 1937 році я наказав їм зосередитися протягом перших кількох тижнів після спалаху інциденту в Китаї на підготовці першої мобілізації японської армії. Коли почалася битва біля Номонхану, я попросив кожного перейматися виключно виявленням того, яке підкріплення Японія відправить до монгольського кордону, щоб бути в змозі судити про потенційний масштаб конфлікту. Коли Німеччина напала на СССР, усі члени групи збирали різноманітну детальну інформацію про політичне ставлення Японії до цієї війни, і я пильно спостерігав за масштабами та напрямком (північ чи південь) великої мобілізації, розпочатої в цей час в Японії. Після того, як я переконався, що війни між Японією та Совецьким Союзом не буде, я попросив звертати увагу на американо-японські переговори, які відбувалися в умовах напружених відносин, які тоді існували між країнами, та на їх майбутній прогрес.

З безодні інформації, зібраної моїми агентами та мною, я іноді вибирав і звертав увагу своїх колег на запитання, які, як я особисто вважав, заслуговують на особливу увагу. Іншим разом я казав їм, що ось така проблема не представляє інтересу і не стосується нашої роботи, або звертав їхню увагу на те, що надходить багато суперечливої інформації, і закликав їх подавати точні звіти з відповідних питань, щоб виявити справжні причини подій тощо.

Я вирішував, яку частину інформації з тої, що мені принесли, та інформації, яку я сам зібрав, потрібно повідомити до Москви по радіо, що зарезервувати для подальшої доставки кур'єром у більш детальному письмовому вигляді, а що не надсилати взагалі.

Як правило, я не розкривав своїм співробітникам, яким чином використовував розвідувальну інформацію. Лише Клаузен, який займався шифруванням, знав, які звіти я надсилав до Москви і які

корективи я вносив в зібрану інформацію. (Інколи, звичайно, я консультувався з Озакі щодо підвищення точності в оцінці та інтерпретації новин і важливих політичних подій). Я тримав у таємниці всі свої документальні звіти, незалежно від їх характеру; коли потрібно було завершити звіт, я запитував у когось, зазвичай Міяґі, про додаткову інформацію, але я намагався не виходити за межі того. Часто я просив Озакі та Міяґі підготувати певну військову чи іншу інформацію в письмовій формі для мого наступного звіту, роблячи це щоразу, коли відчував, що якась особлива проблема буде особливо цікава для Москви або вимагає негайної уваги.

Я не тільки відбирав інформацію для наших звітів до Москви, але й вирішував, як її використовувати. Іншими словами, я не передавав інформацію, отриману від своїх співробітників, в такому вигляді, як отримував. Для радіо та інших звітів я використовував як основу інформацію будь-якого типу, для чого співставляв її з іншою інформацією та оцінював її користь і точність. Саме з цієї причини мої радіоповідомлення та звіти не обов'язково повторювали фактичні формулювання звітів моїх співробітників. Звичайно, я не намагаюсь сказати, що діяв свавільно; я використовував отриману інформацію дуже сумлінно та після ретельного обмірковування.

Я дуже рідко доводив усім колегам інформацію та дані, які отримав особисто, або казав про звіти, які мені надали члени групи; я робив це лише тоді, коли вважав за потрібне, щоб вказати певний напрямок їхніх зусиль або уникнути збору неправдивої інформації. Були, однак, часи, коли з загальних політичних міркувань я відчував, що інформацію, яку я отримав особисто або від членів групи, необхідно було повідомити моїм колегам.

Підводячи підсумок, я особисто займався розподілом праці, сортуванням інформації та підготовкою звітів для Москви.

14.2. (б) Міжнародна координація шпигунських груп

Наша діяльність з міжнародної координації полягала майже виключно в пересиланні пошти до Москви та з Москви. Іншими словами, технічно ми підтримували зв'язок із центральними органами влади за допомогою кур'єрів; але ми не мали особистих контактів з інши-

ми активними групами чи організаціями ні в Японії, ні за кордоном. Навряд чи були випадки, коли зв'язок з кур'єром звідси чи з Москви не мав суто технічний характер. На заздалегідь домовленій зустрічі кур'єр з моєї групи доставляв ретельно загорнутий пакунок московському кур'єру, а натомість отримував пакунок з Москви. На цьому їхня справа закінчувалася; ніхто не казав нічого, окрім ряду загальних запитань і відповідей, і жодного обміну доповідями не було. Розмова таємної тематики щодо роботи дозволялася лише після попередньої консультації з Москвою. Дозволено було, однак, запитати кур'єра, чи був він останнім часом у Москві, і, якщо був, запитати про місцевий стан справ та про старих друзів. Якщо перед тим ми зустрічалися з одним і тим же кур'єром кілька разів, ми задавали загальні запитання про Совєцький Союз і наших друзів. Як зазначалося раніше, робота, її характер та організація згадувалися лише за дуже особливих і незвичайних обставин.

Кур'єри з Москви не мали повноважень давати нам накази. За одним винятком, усі вони були для нас чужі, і ми не знали ані їхніх імен, ані посади в Москві чи за кордоном. У нас склалося враження, що більшість із тих, кого ми зустрічали протягом тривалого часу, були "професійними" кур'єрами; тобто їм було доручено перевозити офіційну кур'єрську пошту Совєцького Союзу та так звану неофіційну пошту (наприклад, для моєї шпигунської групи).

У більшості випадків ми не знали, чи перебував головний офіс у Москві, чи в якійсь із офіційних чи неофіційних організацій Совєцького Союзу за кордоном. Більшість із тих, кого ми зустріли, були достатньо молодими людьми, чий загальний рівень підготовки, як політичний, так і інший, здавався цілком звичайним. Зустрічі з ними заздалегідь обговорювалися з Москвою. Місце зустрічі, час і формальні технічні умови узгоджувалися по радіо. Якщо кур'єри були незнайомі один з одним, по радіо узгоджувалися спеціальні розпізнавальні знаки, паролі та серії фраз. Наприклад, одного разу було домовлено про зустріч з кур'єром у якомусь ресторані в Гонконзі. Московський кур'єр мав увійти до ресторану о третій годині, дістати з кишені велику довгу чорну манільську сигару й тримати її в руці, не запалюючи. Коли присутній кур'єр (в тому випадку ним був я) помічав сигнал, він мав підійти до стійки ресторану, дістати з кишені помітну люльку і не запалити її. Коли московський кур'єр бачив, що той це зробив, він мав запалити свою сигару, а я - люльку. Тоді московський кур'єр виходив із ресторану, я виходив також і повільно слідував за ним до якогось парку, де ми мали вести розмову. Він починав із того, що говорив: "Привіт від Каті", а я - "Привіт від Ґустава",

після чого все мало відбутися за планом.

Для інших зустрічей, наприклад, однієї, яка відбулася в якійсь кав'ярні в Шанхаї, був прийнятий сигнал невеликими пакунками; тобто одна людина мала б жовтий пакунок, а інша - червоний.

Третій тип зустрічей відбувався в маленькому японському ресторані в Токіо, куди інші іноземці ніколи не приходили. Кур'єр, який мав прийти останнім, мав замовити дуже особливе японське блюдо, а чоловік, якого я послав, мав використати це як початок для розмови, запитуючи, чи солодке блюдо, і сказавши, що його друг "Пол" теж його завжди замовляв. Кур'єр від Москви мав відповісти, що чув про блюдо від свого друга "Джиммі". Оскільки послідовність була озвучена, вони починали обговорювати доставку матеріалу.

Якщо одні й ті самі кур'єри зустрічалися часто, було прийнято, що вони організують чергову зустріч самостійно. Проте Москву повідомляли, якщо з часом виникала необхідність в якихось несподіваних змінах.

Між 1933 і 1941 роками минуло занадто багато часу, щоб я міг назвати точну кількість і дати зустрічей, які відбулися між московськими кур'єрами і представниками моєї групи, але я опишу ті, які пам'ятаю.

Перша зустріч, яка була обговорена в Москві перед моїм від'їздом, відбулася в Токіо наприкінці 1933 або на початку 1934 року, коли з Шанхаю прибув кур'єр, якого я не знав, з моїм ім'ям та контактною адресою німецького посольства. Він зателефонував у посольство, а також повідомив мене листом, що домовився, щоб вранці певного дня в фоє готелю "Імперіал" на мене чекав швейцар, який мав мене до нього відвезти. Зустріч пройшла за планом. Наступного дня ми домовилися відвідати Нікко і обмінялися тим, що мали туди доставити. В його пакеті були переважно гроші. Він залишив мені для використання в разі потреби номер поштової скрині в Шанхаї.

Приблизно в травні 1934 року в Шанхаї була укладена домовленість про проведення іншої зустрічі. Цей кур'єр з метою справити враження про виняткові розумові здібності говорив англійською, але я прийняв його за скандинавця. Я не знав, чим він займався і де, і не питав. Паролі, якими ми мали обмінятися в готелі для першої зустрічі, були обговорені попередньо у Москві. Зараз я їх забув, хоча пам'ятаю, що це були імена літературних персонажів.

На наступну зустріч, яка, як я вже казав, відбулася в Шанхаї, я відправив дружину Бернхардта. Відповідно до домовленостей, її викликали в готель "Пелес" вранці певного дня, а на наступний день приблизно в той же час її кімнату відвідала певна жінка, де була розіграна решта протокольних домовленостей.

Сам Бернхардт поїхав на наступну зустріч, також у Шанхай, яка відбулася восени 1934 року. Вона була організована по радіо. Як я пам'ятаю, розпізнавальними сигналами були пакунки різних кольорів, а паролями - два повних імені.

Дружина Бернхардта знову поїхала до Шанхаю на початку 1935 року, коли вже була прийнята домовленість про те, що вони мали повернулися до Москви протягом року. Окрім роботи кур'єром, місіс Бернхардт також зробила для нас низку покупок.

Я сам перевіз наступну партію пошти прямо до Москви, коли, як зазначалося раніше, відбув на доповідь в 1935 році. Попередньо мені було заборонено обходитися без послуг спеціального кур'єра і здійснювати тривалу подорож, перевозячи документи, які мали пройти шлях багатьох країн, але я зробив їх фотографії, які безпечно перевіз. У Москві я склав звіти, які до цього часу надсилали кур'єром, а також зробив докладну усну доповідь.

Після мого повернення до Токіо 26 вересня 1935 року я знову відправив кур'єра до Шанхаю навесні 1936 року. Наскільки я пам'ятаю, я відправив Клаузена, який все одно мав поїхати до Шанхаю, звідки мав повернути дружину. Ця зустріч була заздалегідь організована по радіо.

В серпні 1936 року я поїхав до Пекіну сам, куди доставив матеріали. Цього разу я зустрів не звичайного кур'єра, а мого давнього московського друга "Алекса" (не ту саму людину, ким був шанхайський "Алекс" в 1930 році), який раніше працював у секретаріаті російської комуністичної партії в Москві, але був потім при 4-му управлінні. На цій зустрічі я порадився із ним з усіх питань, пов'язаних з роботою, тобто організаційних та політичних проблем. По радіо було заздалегідь укладено, що в певну дату ми маємо зустрітися в Храмі Неба у Пекіні, і зустріч відбулася, як було заплановано.

Приблизно в той час до діяльності нашої групи в Японії приєдналися Ґюнтер Штайн і його подруга міс Ґанленбейн. Таким чином, я міг використовувати як кур'єрів багатьох людей: Клаузена, місіс Клаузен, Ґюнтера Штайна та подругу Штайна. З початку 1937 року

до літа 1938 року я по черзі посилав цих людей для доставки пошти до Шанхаю. Наскільки я пам'ятаю, когось із них я посилав тричі в 1937 році. Когось я посилав два чи три рази в 1938 році до літа. Наприкінці 1938 року я їздив до Маніли та Гонконгу сам як кур'єр німецького посольства, водночас перевозячи матеріали для доставки до Москви. Інший кур'єр, схоже, прибув авіасполученням з Чунціна до Гонконгу, де ми й зустрілися. Місце зустрічі було визначено по радіо; сигналами розпізнавання були, як я вже казав, сигара і люлька.

Я вже не пам'ятаю, але чи в 1939 році, чи в 1940 році я припинив посилати кур'єрів до Шанхаю. Можливо, одного разу в 1939 році я відправив до Шанхаю місіс Клаузен або самого Клаузена. У будь-якому разі кур'єрський зв'язок з Шанхаєм поступово ускладнювався, оскільки став посилюватися контроль за зворотними поїздками до Японії. Потім я запитав про можливість зустрічі у Токіо, і після багатьох проблем з боку Москви у Токіо була організована система зв'язку.

Технічна частина справи була доручена Клаузену. Я не знаю, скільки разів він зустрічався з кур'єрами в Токіо в 1940 році, але я певен, що не менше трьох; можливо більше. Одного разу, коли він захворів, я сам зустрів кур'єра в невеликому ресторані неподалік від станції Сінбасі. Зустріч була організована так, як я вже описав. Розпізнавальним сигналом слугувало замовлення якоїсь особливої японської страви. У 1941 році зустрічі відбувалися часто. Особливо часто ми доставляли матеріали кур'єрам з шостого по восьмий тиждень після початку російсько-німецької війни. Одного разу я був на зустрічі в офісі Клаузена, де бачив кур'єра сам.

Я гадаю, що на зустрічі в Токіо приїжджали два різних кур'єра, високий міцний молодий чоловік, а згодом - ще молодший, дещо статурний кур'єр. Проте я не зміг ідентифікувати фотографію першого молодого чоловіка, яку показав мені поліцейський під час останнього допиту. Чоловік, якого я зустрів, не носив окулярів. Зображення другого чоловіка, яке мені показали, має певну схожість з людиною, яку я зустрів у кабінеті Клаузена, але я вагаюся присягатися, що це був той самий чоловік. Останній кур'єр, якого я зустрів, я думаю, у всіх відношеннях був типовим професійним кур'єром, який подорожував з країни в країну. Я зазвичай уникав запитань про такі речі. Ми розійшлися після короткої розмови про російсько-німецьку війну.

Остання зустріч з кур'єром перед моїм арештом відбулася,

мабуть, у першій половині жовтня. Оскільки це був Клаузен, я не пам'ятаю дати. Кур'єру на той час не було надано жодних фотографій, а лише деяку інформацію, зібрану здебільшого Міяґі, яка була передана в тому вигляді, в якому була подана. Наскільки мені відомо, наступна зустріч мала відбутися в листопаді.

З технічної точки зору матеріал, який ми відправили до Москви кур'єром, складався з численних касет плівки, знятих на камеру "Ляйка" чи подібну. Ми щільно згортали плівку, щоб вона була якомога менша. Коли ми нічого не надсилали протягом тривалого періоду, тобто протягом чотирьох-п'яти місяців, накопичувалося від двадцяти п'яти до тридцяти рулонів плівки. Після початку європейської війни обсяг матеріалів, які ми надсилали, поступово зменшувався, тому що ми почали все частіше повідомляти про основні результати нашої роботи по радіо. Після початку, зокрема, російсько-німецької війни ми скоротили довгі звіти та громіздкі документи і зосередилися на передачі суттєвих фактів по радіо.

Здебільшого кур'єри з Москви привозили тільки гроші; дуже рідко ми отримували письмові розпорядження. Такі накази, які вони приносили, завжди були викладені дуже простою мовою. Знову ж таки, лише дуже рідко ми отримували оцінки з Москви щодо інформації, яку ми надіслали, або повідомлення про те, що ось така інформація мало цікавить, але що інша інформація була дуже важливою. Час від часу нас закликали докладніше доповідати з певного питання.

Міжнародні контакти такого типу спеціально призначеними особами були єдиним контактом, який ми мали; поза ним ми були повністю ізольовані.

14.3. (в) Місії моєї шпигунської групи в Японії

Обов'язки, окреслені у 1933 році, та більш детальні обов'язки, призначені Москвою в 1935 році, можна узагальнити так:

1. Найбільш уважно спостерігати за політикою Японії по відношенню до СССР після Маньчжурського інциденту і водночас дуже уважно вивчити питання, чи планувала Японія напад на СССР.

Протягом багатьох років це був найважливіший обов'язок, покладений на мене та мою групу; не буде помилкою сказати, що це була єдина мета моєї місії в Японії. У 1935 році, коли ми з Клаузеном прощалися з генералом Уріцкім з 4-го управління, він рішуче підкреслював значення цієї задачі. Її вирішення, у тому сенсі, що воно дозволило б СССР уникнути війни з Японією, викликало надзвичайну стурбованість у всіх колах Москви. Тут необхідно враховувати той факт, що СССР, зважаючи на визначну роль і позицію японських військових у зовнішній політиці після Маньчжурського інциденту, мав глибоко вкорінену підозру, що Японія планувала напад на Совєцький Союз, підозру настільки глибоку, що мої часто висловлювані думки про протилежне не завжди знаходили відгук у Москві, особливо протягом битви за Номонхан та широкомасштабної японської мобілізації, яка відбулася влітку 1941 року.

Окрім нашої основної місії - з'ясувати, чи збиралася Японія напасти на Совєцький Союз, ми також, природно, повинні були спостерігати за всіма іншими зовнішньополітичними проблемами, які стосуються політики Японії щодо Совєцького Союзу. Проблема кордону Маньчжурії та Сибіру та проблема кордону Монголії та Маньчжурії вочевидь хвилювали Москву більше, ніж проблеми рибальства чи питання Сахаліну.

2. Здійснювати точні спостереження за будь-якою реорганізацією та збільшенням японської армії та авіаційних частин, які можуть бути спрямовані проти Совєцького Союзу.

Цей обов'язок, пов'язаний з першим, передбачав здійснення дуже широкомасштабної військової розвідки, оскільки японські військові для виправдання своїх підвищених бюджетних вимог вказували на Совєцький Союз як на головного ворога Японії. Відповідно до того моя шпигунська місія була пов'язана не лише зі збільшенням кількості японських військ у Маньчжоу-ґо, а охоплювала всі заходи, зокрема реорганізацію армії, які, здавалося, вказували на планування війни проти СССР. Очевидно, що важливою частиною нашої роботи було уважне спостереження за механізацією та моторизацією японської армії. На загальний подив, японські збройні сили здійснили дуже велику програму посилення армії та її широку реорганізацію, які, як вважалося, були спрямовані не тільки на Китай, а й на Совєцький Союз. Чисельність військ була збільшена втричі, армійські дивізії наближались до потужності совєцьких дивізій, а механізація після інциденту в Номонхані різко прискорилася. Ці конкретні події, разом із публічними заявами

багатьох військових лідерів, можна було вважати спрямованими проти Совєцького Союзу, і, відповідно, вони мене дуже цікавили. Звичайно, я міг робити не більше, ніж випадкові спостереження щодо підготовки до війни в Маньчжурії, через те, що неможливо було постійно стежити за ними із Японії, але також попри те, що я не міг вирішити, чи займалась питанням безпосередньо в Маньчжоу-ґо якась таємна організація, я продовжував цікавитися цим питанням. Мені доводилося постійно стежити за чисельністю японських військ у Китаї, тому що з тамтешніх окупованих районів японські сили могли бути швидко відправлені до совєцького кордону.

3. Уважно вивчати німецько-японські відносини в тому сенсі, що вони неминуче стануть ближчими після приходу Ґітлера до влади.

Звісно, в середині 1933 року і влітку 1935 року було ще рано прогнозувати, як далеко зайде повільне поліпшення відносин між Німеччиною та Японією, але Москва була впевнена, що зближення відбувається, і більше того, що воно було спрямовано головним чином проти СССР. Росіяни були настільки схильні підозрювати, що японська та німецька зовнішні політики були спрямовані проти СССР, що в 1941 році, коли Японія зробила останній великий поворот у своїй кар'єрі, Москву цей крок застав повністю зненацька.

Цей особливий обов'язок був покладений на мене як одна з моїх головних функцій, тому що, з огляду на те, як я працював у Китаї, Москва справедливо вважала, що я зможу встановити міцні зв'язки у високих німецьких колах Японії. Звичайно, передбачалося, що я міцно закріплюся в німецькому посольстві, яке було єдиним місцем, де я міг би детально вивчати такі події.

4. Безперервно постачати інформацію про політику Японії щодо Китаю.

Це можна вважати продовженням шпигунської та дослідницької діяльності, яку я проводив у Китаї. У той момент, коли мені доручали цей обов'язок, ніхто не передбачав, на яку широку сферу він поширився з літа 1937 року. Москва лише припускала, що відомості про політику Японії щодо Китаю певною мірою розкриють японські наміри щодо СССР, і що курс відносин Японії з іншими країнами легко можна було вивести з її політики в Китаї.

5. Уважно стежити за політикою Японії щодо Великобританії та Америки.

Цей обов'язок був особливо важливим, оскільки до початку китайського інциденту Москва вважала, що існує ймовірність того, що Японія за підтримки Великобританії та Америки розвернеться проти СССР. Думка Москви полягала в тому, що ідею, що всі великі держави ведуть війну, щоб стримати Совєцький Союз, не варто легковажно відкидати.

6. Постійно стежити за справжнім місцем японських військових у визначенні курсу зовнішньої політики Японії; уважно стежити за всіма тенденціями в армії, які можуть вплинути на внутрішню політику, з особливим акцентом на групу молодих офіцерів; [П325] і, нарешті, уважно стежити за загальними тенденціями внутрішньої політики у кожній політичній сфері.

Цей обов'язок був призначений тому, що Москва повністю усвідомлювала провідну роль японських військових у всій політиці Японії, і особливо в її зовнішній політиці. Після 1931 року росіяни добре усвідомлювали, що потужність армії значно зросла, і протягом наступних кількох років вони не могли не замислюватися, чи зростатиме вплив військових на політичних лідерів Японії. Це питання мало для Москви дуже реальне значення, оскільки протягом кількох десятиліть японські військові лідери вважали єдиним реальним гіпотетичним ворогом Японії Росію, а потім СССР. Оскільки в 1933 році ніхто не передбачав, що свій політичний вплив поступово посилить японський флот, або що економічні потреби воєнного часу (нафта, гума та метали) стануть шукати на півдні, для Москви було природно очікувати, що з продовженням зростання вирішального впливу армії, він буде спрямований проти Совєцького Союзу. Тому цей обов'язок був надзвичайно важливим.

7. Отримувати постійну інформацію про важку промисловість Японії, з особливою увагою на розширення її військової економіки.

Оскільки міра, якою Японія могла вирішити цю проблему, значним чином визначала ефективність її армії, для Москви було природно бути зацікавленою в цьому питанні, тим більше, що до 1931 року Японія присвячувала свою енергію на розвиток легкої промисловості на мирній основі. Оскільки СССР сам відчував практичні труднощі з переходом з легкої на важку промисловість, спосіб вирішення цієї проблеми Японією також представляв для Москви вели-

[П325] Пер.: jp. 青年将校, en. *Seinen Shoko*, група молодих офіцерів, гостро політизованих працями соціаліста Кіта Іккі (jp. 北一輝), які під гаслами Реставрації Сьова (за аналогією з Реставрацією Мейдзі) вчинили в 1936 році спробу перевороту

кий інтерес.

Цей конкретний обов'язок включав загальний розгляд економічного розвитку Маньчжоу-ґо з особливим інтересом до важкої промисловості, але через неможливість уважного та безперервного спостереження із Токіо я зміг зібрати лише дві або три порції інформації з цього питання.

14.4. (г) Незалежні місії в Японії

Найважливіші обов'язки, які виникали в ході різних політичних подій, можна узагальнити так (я буду обговорювати їх у хронологічному порядку).

1. "Інцидент" 26 лютого 1936 року. Вплив на внутрішнє становище. Інцидент 26 лютого мав настільки велике значення, що спочатку спостереження самого інциденту, а потім його внутрішніх наслідків розглядалися як особливе зобов'язання. Хоча за деякий час до 26 лютого ознаки внутрішнього напруження ставали все більш очевидними, спалах і в особливості унікальний курс, який він мав, стали повною несподіванкою для іноземних країн та іноземців. Тим не менш, інцидент мав дуже типовий японський характер, і тому його мотиви потребували особливого вивчення. Його детальний розтин, і, зокрема, дослідження соціальних напружень і внутрішніх криз, які він виявив, мали набагато більшу цінність для розуміння внутрішньої структури Японії, ніж прості записи чисельності військ або секретні документи. Матеріалом для широкомасштабних досліджень також слугувало розв'язання внутрішніх криз кабінетами Хірота, [П326] Хаяші [П327] та першим кабінетом Коное. [П328] Нарешті, той факт, що інцидент 26 лютого був повністю придушений інцидентом в Китаї, давав чудову інформацію із перших рук для розуміння зовнішньої політики Японії та її внутрішньої структури. Тому не складно зрозуміти, чому наша шпигунська група зробила цей інцидент одним зі своїх особливих обов'язків. Безсумнівно, що і в Москві він викликав найбільший інтерес не з чисто військової точки зору, а й із широкої політичної та соціальної точок зору. Зрозуміло, що увага приділялася також розв'язанню та придушенню внутрішньої кризи, яка виникла як наслідок.

[П326] Пер.: jp. 廣田内閣, активний з 9 травня 1936 року по 2 лютого 1937 року
[П327] Пер.: jp. 林内閣, активний з 2 лютого 1937 року по 4 червня 1937 року
[П328] Пер.: jp. 第1次近衛内閣, активний з 4 червня 1937 року по 5 січня 1939 року

2. Союз Німеччини та Японії. Перша конференція, присвячена так званому Антикомінтернівському пакту, дала зрозуміти, що німецький правлячий клас і могутні японські військові лідери прагнуть не просто політичного зближення між двома країнами, а якомога тіснішого політичного і військового союзу. Завдання, яке було поставлено мені в Москві, тобто вивчення німецько-японських відносин, постало тепер у зовсім новому світлі, оскільки, безсумнівно, відчувалося, що головним об'єктом, який на той час зв'язував обидві країни, був СССР або, більш точно, їх ворожість до СССР. Той факт, що я з самого початку дізнався про таємні переговори в Берліні між Осімою і Ріббентропом, зробив обов'язок спостереження за відносинами між двома країнами одним із найважливіших моїх заходів - тим більше, що, як тепер добре відомо, ці переговори були спрямовані не просто на укладення Антикомінтернівського пакту, а на укладення фактичного союзу. Переговори між двома країнами в різні періоди та на тлі багатьох змін у міжнародному становищі завжди займали основну долю моєї уваги протягом років роботи у Японії. Сила антисовєцьких настроїв Німеччини та Японії під час переговорів про союз безсумнівно виправдано викликала велике занепокоєння Москви. Після початку російсько-німецької війни влітку 1941 року серйозне занепокоєння Москви знову викликало питання про те, чи буде Японія вживати заходів відповідно до позиції, на яку з самого початку спиралися переговори про укладення союзу із Німеччиною. Пошук відповіді на це питання був одним із найважливіших обов'язків, які виникли під час мого перебування в Японії, і який моя шпигунська група виконала з винятковим успіхом.

3. Китайський інцидент у 1937 році та після того. Китайський інцидент був ще однією непередбаченою подією, яка наклала на нас особливо важливий обов'язок. Він поставив китайсько-японські відносини на абсолютно нову основу, надавши Японії монопольні права в Китаї. Така основа відносин між Японією та Китаєм, яка до того часу вважалася іншими державами неможливою, поставила цілком нову проблему не лише перед Великобританією та Америкою, але й Москвою.

Розвиток інциденту, обмеженого Китаєм, був таким, що протягом того часу, коли він відбувався, експансіоністську політику Японії не можна було різко або легко перенести на північ. У міру просування Японії у Південному Китаї її економічний, політичний та військовий інтереси до проблем півдня поступово виходили на перший план, що означало, що Сибір не був першочерговою метою японської експансії.

Китайський інцидент був для нас дуже важливим і з економічної точки зору, оскільки в цей час були закладені плани військової економіки Японії та її перетворень у важкій промисловості. Таким чином він давав чудову можливість спостерігати за переходом Японії до військової економіки, що було одним з обов'язків, покладених на мене Москвою.

Нарешті, китайський інцидент дав чудову можливість для детального вивчення японських методів ведення війни, а також зміцнення й організації японської армії. Інцидент у Китаї став полігоном для розширення арсеналу озброєння Японії та реорганізації її армії. Спостерігати за різними аспектами цих двох операцій протягом цього періоду було зовсім не важко.

Окрім вищезазначеного, інцидент радикально змінив політику Совецького Союзу щодо Китаю, як і змінився розвиток самого Китаю, на який була націлена моя робота кількома роками раніше. Усе це було причиною того, що інцидент став для нас особливою проблемою.

4. Колапс давніх відносин Японії з Великобританією та Америкою. Було очевидно, що рішуча відповідь у китайському інциденті призведе або до повної капітуляції перед Японією Великобританії та Америки, або до глибокої кризи у відносинах з цими двома країнами. Зміни стали очевидними через кілька місяців після інциденту в Китаї, і єдиний сумнівний момент полягав у тому, чи піддадуться Англія та Америка політиці Японії, чи розвинеться криза. Як добре відомо, тенденція Великобританії полягала в тому, щоб умиротворити Японію, а точніше - підтримувати її китайську політику, але її зростаюча залежність від Сполучених Штатів, яка була особливо очевидною після початку війни в Європі, змушувала її замість того, щоб прийняти політику умиротворення, триматися дипломатичного лідерства Сполучених Штатів. Коли до китайського інциденту та політики німецько-японського союзу додалося просування Японії на південь, результатом став остаточний крах відносин з Великобританією та Америкою. Англія, колишній союзник Японії, і Сполучені Штати, які виступали за союз, таким чином, стали ворогами Японії.

Оскільки китайський інцидент на ранніх стадіях охоплював обидві вищезгадані можливості, усі уважні дипломатичні спостерігачі були змушені пильно стежити за перебігом відносин між трьома країнами. Подальший розвиток подій виправдав роботу, яку я виконав в цьому відношенні.

5. Ставлення Японії до Другої світової війни та російсько-німецької війни. Я вважаю, що не потрібно пояснювати природу та значення обов'язку, покладеного на мене у зв'язку із цим питанням. Його надзвичайна важливість очевидна, якщо згадати зусилля Німеччини втягнути у війну Японію протягом останніх двох з половиною років. Безпосередньо перед початком війни Німеччина намагалася укласти з Японією союз, спрямований головним чином проти Англії; у 1940 році їй вдалося змусити Японію підписати договір проти Англії та Америки; а в 1941 році вона розробила всі можливі плани, щоб підбурити Японію до війни проти Совєцького Союзу. Таким чином, ставлення Японії до Другої світової війни викликало у Москви велике занепокоєння, і, годі й казати, її позиція після початку російсько-німецької війни також була надзвичайно важливою. Жодне інше питання не мало такого безпосереднього відношення до найважливішого з моїх завдань в Японії, тобто до питання війни чи миру між Японією та Совєцьким Союзом, як ставлення Японії до двох щойно згаданих світових політичних подій. Наведені вище причини дозволять вам зрозуміти зацікавленість моєї шпигунської групи до цієї конкретної місії та наше бурхливе бажання її виконати. У всякому разі, працювати над нею довелося лише до жовтня 1941 року.

6. Велика мобілізація влітку 1941 року. Те, що протягом кількох місяців це була надзвичайно важлива місія для моєї шпигунської групи, є достатньою підставою розглянути її окремо. Точне розуміння обсягів мобілізації та її напрямку (північ чи південь) дало б найточнішу відповідь на питання, чи хоче Японія війни з Совецьким Союзом. Масштабний характер мобілізації на початку та той факт, що деякі підкріплення було направлено на північ, викликали у нас занепокоєння, але поступово стало очевидним, що вона аж ніяк не спрямована насамперед проти Совєцького Союзу. Цей висновок дозволив нам зрештою відповісти на це саме питання з припущенням, що Японія не планувала нападати на Совєцький Союз того літа чи восени, або, інакше кажучи, що нападу не мало бути принаймні до весни наступного року.

Проблема, яка постала перед нами після того, як ми дійшли цього висновку, полягала в тому, що в американсько-японських відносинах виникала глибока криза. У грудні криза остаточно перетворилась у війну, але ми встигли вивчити лише першу фазу. На жаль, ми були позбавлені можливості завершити цю місію.

Глава 15

Загальні зауваження про ефективність

Далі я маю сказати дещо стосовно виконання обов'язків, які я щойно окреслив.

15.1. (а) Джерела інформації, доступні членам групи в Японії

Я не знаю всіх джерел інформації, які були доступні безпосереднім членам моєї групи. Я знаю лише ті, які були найважливішими і які мали постійну користь, і знаю їх загальний характер, а не конкретні імена та особистості. Ті джерела, які використовували члени моєї групи, були для мене невідомі не тому, що я був байдужим до їхньої діяльності або зусиль, або тому, що я лінувався про це знати. Через характер роботи, яку мені доводилося виконувати, більшість інформаційних джерел пересихали, щойно їх розробляли, і я ніколи не приймав джерело як справді цінне та корисне, поки це не було доведено протягом тривалого періоду часу. Тому я вважав знання джерел моїх союзників важливим лише тоді, коли вони пройшли вищезазначений тест. Я прийняв за принцип не надавати ніякої ваги іменам людей, про яких йшла мова, а задовольнятися знанням загального характеру. З мого боку це було навмисно, оскільки якби мене про них допитували, я мало б знав, та це не призвело до неприємностей. Це традиційний принцип нелегальної активності.

1. Джерела Озакі. Я вважаю, що найважливішим джерелом інформації Озакі була група людей навколо принца Коное, свого роду мозковий трест, до якого належали Казамі, Сайондзі, Інукай, Ґото [П329] та сам Озакі. Можливо, були й інші, але я пам'ятаю лише, що час від часу чув наведені вище імена. Коли ми з Озакі згадували цих людей, ми зазвичай називали їх групою Коное. Якщо я хотів назвати джерело у своїх звітах до Москви, я назвав їх "колами, наближеними до Коное". У мене склалося враження, що якщо більша частина інформації Озакі про внутрішні та зовнішні справи не походила з його власних багатих знань і здорових суджень, то вона надходила від цієї групи. Інформація від групи Коное стосувалася ситуації щодо внутрішньої політики кабінету Коное, впливу на формування внутрішньої та зовнішньої політики та планів, які формуються. Іноді Озакі отримував економічну інформацію, а в дуже рідкісних випадках - політичну та військову. Він продовжував отримувати інформацію від групи, коли Коное більше не був прем'єр-міністром, але не так часто, і факти не завжди були точними. Я не можу сказати, хто з людей у групі дав найбільше інформації. Це було дуже важко визначити. У мене була думка, що найбільш близькою до Озакі людиною був Казамі або, можливо, Інукай, але я мушу підкреслити, що це було лише туманне враження, а не те, що я міг чути від Озакі у такій кількості слів. Я вважаю, що персональні відносини Озакі були найближчими з цими двома чоловіками. Однак іноді здавалося, що вони змінюються. Озакі мав занадто незалежний розум, щоб завжди дивитися з ними в одному напрямку, і з цієї причини їх стосунки часто затьмарювали розбіжності в поглядах і напруженість.

Іноді Озакі зустрічався безпосередньо з принцом Коное, наодинці чи ні, не знаю. Інформація, яку він отримував під час цих зустрічей, не мала форми конкретних окремих політичних звітів, а стосувалася широких політичних поглядів і мислення в цілому, а іноді й настроїв принца Коное. Хоча ця інформація не була конкретною, вона була надзвичайно важливою, забезпечуючи набагато глибше уявлення про політику японського уряду, ніж гори детальних фактів. Я особливо пам'ятаю звіт Озакі про його зустріч з принцом Коное в 1941 році, який дуже чітко показав, які великі зусилля докладає принц, щоб вирішити проблему Китаю та уникнути будь-яких конфліктів на дипломатичному фронті. Він краще за найбільший масив політичних документів чи будь-що інше відобразив політику третього кабінету Коное по відношенню до СССР, Великобританії та

[П329] Пер.: jp. 後藤隆之助, en. *Goto Ryunosuke*, Ґото Рюноске, засновник аналітичного центру принца Коное Товариство дослідження Сьова (Сьова Кенкьюкай)

Америки. Однак такі особисті зустрічі між Озакі та принцем Коное були дуже рідкісними.

Завдяки роботі на Південно-Маньчжурській залізниці (ПМЗ) Озакі мав доступ до великої кількості політичної та економічної інформації, частину якої міг використати для наших цілей. Часом він також володів політичними та економічними документами, а іноді й суто військовими даними. Я вважаю, що невелика частина тих нечисельних військових відомостей, які я отримав, походила саме із цього джерела.

Мушу підкреслити, що я ніколи не розпитував про такі джерела інформації, за винятком питань дуже загального характеру. У більшості випадків мені було достатньо просто попросити Озакі сказати, що ця інформація цінна, середньої цінності або не дуже корисна.

Я думаю, Озакі робив для Південно-Маньчжурської залізниці щомісячні економічні та політичні звіти; принаймні я вважаю, що деякі економічні та політичні звіти, які він надавав мені, були засновані на інформації, яку він отримав через компанію, і були підготовлені як частина його роботи для компанії.

Відрядження, в яких Озакі був від компанії, також були надзвичайно корисними. Мені були дуже незручна його відсутність, але його подорожі були дуже вигідними. Завдяки його зв'язкам із важливими людьми та гострій спостережливості він завжди повертав інформацію, дуже корисну для наших цілей. На прохання Південно-Маньчжурської залізниці він їздив один раз до Маньчжурії і кілька разів до Китаю, і кожного разу я прямо просив його звернути увагу для нашої роботи на ті чи інші політичні та військові проблеми.

2. Газетні зв'язки Озакі. Оскільки сам Озакі був дуже відомим екс-газетярем, він мав багато друзів серед японських репортерів. Я думаю, що більшість із них були його колегами в ті дні, коли він працював у "Асахі сімбун". Від них він зміг отримати багато інформації, здебільшого політичної. У двох чи трьох випадках він отримав політичну інформацію, яка мала відношення до військових. Я вважаю, що він також мав зв'язки в інформаційному управлінні уряду, а раніше - в інформаційному відділі МЗС. Інформація з цих джерел стосувалася переважно повсякденних політичних подій; інформація фундаментального характеру траплялась нечасто.

Сам Озакі мав чудову освіту. Його широкі знання та надійні судження зробили його одним із небагатьох людей, які самі по собі бу-

ли джерелом інформації. З цього приводу розмова чи дискусія з ним були дуже корисними, і я часто надсилав до Москви його особисту думку з якогось питання або щодо майбутнього розвитку подій як цінну інформацію. Я покладався на його судження у багатьох питаннях, які були занадто складними або надто властивими Японії, щоб я міг повністю довіряти своїй власній інтерпретації. Двічі або тричі я консультувався з ним, перш ніж прийняти остаточні важливі рішення, фундаментальні для моєї роботи. Таким чином, сам Озакі мав для моєї роботи незамінне значення і повинен вважатися прямим джерелом інформації. Я дуже йому вдячний.

Озакі мав двох чи трьох робочих помічників в моїй шпигунській групі. Одним із них був Мізуно, якого я раніше знав у Китаї. Сам я зустрів Мізуно лише раз, у ресторані, і тоді, наскільки пам'ятаю, головним предметом розмови було питання про сільське господарство. Кавай також слід розглядати як помічника Озакі, хоча, як я вже говорив раніше, було б правильніше сказати, що Озакі був засобом підтримки Кавая. Наостанок маю згадати іншого спеціаліста. Цей чоловік був давнім другом Озакі, який долучився до нашої роботи невдовзі після того, як я прибув до Японії, але виявилося, що він далекий від того, чого ми очікували. Замість військового експерта, як ми всі думали на початку, він поступово перетворився на фінансового експерта. З цими помічниками Озакі мав певні відносини і Міяґі.

3. Джерела Міяґі. Я думаю, що найстарішим зв'язком Міяґі, з яким він, мабуть, часто зустрічався, був його давній друг, [П330] який працював особистим секретарем генерала Уґакі. [П331] Більшість його інформації торкалась внутрішніх справ, головним чином розвитку внутрішньої політики Японії. Не рідко з цього джерела надходили повідомлення про російсько-японські відносини та політику Японії в Китаї. Природно, що в інформації переважали проблеми кабінету Уґакі, але після того, як Уґакі став міністром закордонних справ у кабінеті Коное, його особистий секретар отримав змогу надати багато корисної інформації. У той час, коли відбувалися ці події, він дав нам повну інформацію про сильний опір, з яким зіткнувся Уґакі, коли намагався сформувати кабінет. Під час перебування Уґакі на посаді міністра закордонних справ Міяґі надав повну інформацію про напруженість, яка виникла між Уґакі та Коное через китайську політику та створення Китайської ради.

[П330] Пер.: jp. 矢部周, en. *Yabe Shu*
[П331] Пер.: jp. 宇垣一成, en. *Ugaki Kazushige*

Міяґі мав давні зв'язки з людиною з Хоккайдо, яка надавала багато детальної інформації про Хоккайдо, а іноді й про Сахалін. Інформація стосувалась переважно військових питань: мобілізація в районі гарнізону Хоккайдо, повне затишшя, відправка окремих підрозділів на Сахалін, будівництво аеродромів на Хоккайдо та Сахаліні. Час від часу це джерело надавало економічну інформацію про труднощі з постачанням товарів на півночі та новини стосовно заборони з військових і політичних причин поїздок на північ.

З джерел Міяґі суто військового характеру я досить добре знав Косіро. Міяґі час від часу згадував інші імена, чоловіків, які щойно залишили військову службу, або тих, хто збирався бути призваний, але у мене склалося враження, що вони не були постійними чи регулярними джерелами інформації. Я вважаю, що вони були скоріше тимчасовими знайомими, ніж справжніми однодумцями.

Косіро був єдиною людиною, яку я вважав справжнім колаборантом. Після повернення Косіро з Маньчжурії Міяґі встановив з ним близькі відносини, тому я вирішив, що хочу дізнатись про нього більше, задля чого зустрівся з ним раз чи двічі в ресторанах. У мене склалося враження, що більшість наших відомостей про мобілізацію токійської та уцуномійської дивізій надходило від Косіро, а також що він відповідав за два чи три звіти про організацію зі старих токійської та уцуномійської дивізій нових зведених підрозділів. Косіро надав Міяґі різноманітні дані про умови життя та роботи військ на сибірському кордоні, і я вважаю, що він також надав кілька окремих повідомлень про нову армійську артилерію та танки.

Я вважаю, що решту військової інформації Міяґі знаходив на вулицях Токіо, в ресторанах і барах. [П332] У мене склалося враження, що для збору такої інформації він навчився вештатися по барам. Він часто скаржився мені на кількість, яку має випити, щоб отримати тривіальні факти.

Міяґі часто їздив до Осаки, але я не знаю імен його місцевих зв'язків. Він казав лише, що відвідував двох-трьох знайомих. У таких поїздках він іноді їздив до Кобе, щоб щось дізнатися про мобілізацію місцевих дивізій чи скасування мобілізацій.

[П332] Пер.: в період відсутності Зорґе в 1935 році Озакі згадав про старого знайомого, який став власником невеликої фабрики військової промисловості, та влаштував до нього в якості студента військових справ Міяґі, яким мав "допомагати Озакі в його роботі" [2:152]

Останнім часом здавалося, що Міяґі часто зустрічався з колишнім другом з Америки. Однак у мене склалося враження, що він це робив не з метою розробити нове джерело інформації, а залучав його як перекладача і головного помічника у більшій частині своєї роботи. Він говорив про нього кілька разів, і щоразу, коли я висловлював будь-яке занепокоєння з приводу його зв'язку з цим колишнім другом з Америки, він рішуче заявляв, що ця людина заслуговує на довіру.

Міяґі, здавалося, мав також велику кількість тимчасових знайомих, які, ймовірно, час від часу повідомляли йому інформацію, але їх не можна було вважати ані регулярними, ані стабільними джерелами інформації. Останніми роками він був у близьких і дружніх стосунках з Озакі, оскільки займався перекладом інформації Озакі та передавав мені його особисті звіти; тобто він постачав мені часткові дані, які складалися зі звітів та перекладів інформації, отриманої з джерел Озакі.

Як я вже до того казав, Міяґі також підтримував зв'язок із помічниками Озакі: Каваєм, Мізуно та "Спеціалістом". З цієї причини цих людей також можна назвати нерегулярними джерелами інформації Міяґі. Як і з Озакі, я особисто близько спілкувався з Міяґі. [П333]

4. Джерела Вукеліча. Вукеліч мав у групі два обов'язки: він допомагав у технічних аспектах нашої діяльності та збирав інформацію.

Його найважливішим джерелом було інформаційне агентство Домей. [П334] Він щодня ходив до них під час роботи і тому міг легко знайти інформацію будь-якого характеру, як опубліковану, так і неоприлюднену. Він також зміг зрозуміти політичні течії всередині самого Домей. Його інформація з цього джерела була суто політичною, частина якої вказувала на політичну атмосферу. Звідти принципово не могла надходити важлива інформація, але навіть такі мізерні новини були цінними і дуже цікавими як доповнення до тої маси інформації, яку збирала моя група з інших джерел. Я маю на увазі, зокрема, доповідь Вукеліча про атмосферу в Домей щодо Другої світової війни та настрої на момент початку російсько-німецької війни.

[П333] Пер.: Метьюз наводить цікавий випадок з контактів Міяґі; за прикладом Кавая, Міяґі увійшов в довіру до двох журналістів правого політичного крила, en. *Masahiko Sano* та en. *Hachiro Kikuchi*, натякнувши їм що працює під прикриттям в таємній ультранаціоналістичній спільноті; Міяґі використовував спілкування з ними як прикриття [2:182]

[П334] Пер.: jp. 同盟通信社, en. *Domei Tsushinsha*

Ставлення Домей, яке ніколи не було пронімецьким, висловлювало почуття більшості японців.

Вукеліч часто міг дізнаватися новини, які були добре відомі в Домей, але не були оприлюднені через цензуру. Ця інформація стала ще одним хорошим показником політичних умов в Японії та ставлення уряду. Трохи інформації він також отримав зі спілкування з французами в агенстві Авас. З цього джерела він дізнався про загальне політичне ставлення своїх французьких друзів до Німеччини після падіння Франції, а також про їхнє ставлення до індокитайської та південної політики Японії. Однак це був скоріше матеріал стосовно загальної атмосфери, ніж певна інформація.

Авас мав зв'язки з посольством Франції, як іноді й сам Вукеліч, і цей факт додавав інтерес до тої загальної та довідкової інформації, яку він міг отримати. Кілька разів Вукеліч також спілкувався з військовим аташе французького посольства, але отримана ним інформація не мала великого значення.

Як кореспондент інформаційного агентства Авас Вукеліч за дозволом японських військових зміг здійснити поїздку до Номонхана, що, відповідно, дало йому можливість зібрати потрібну для нашої роботи інформацію.

Останнім часом він отримував велику кількість інформації від іноземних газетярів, зокрема американських, частина якої була дуже цікавою. Вона стосувалася передусім дипломатичної політики; наприклад, найважливіше, що він приніс мені, - це промова посла Ґрю [П335] у вересні 1941 року. Здавалося, нещодавно він значно покращив свої стосунки з американськими газетниками.

5. Джерела Ґюнтера Штайна. Штайн був знайомий з послом Дірксеном, [П336] якого знав ще з Москви, і який вважав його розумною і важливою людиною. Більш значущим для нашої роботи був зв'язок з британським послом, яким Штайн користувався завдяки тому, що представляв британську газету. Він був особливо наближеним до знаменитого сера Сенсома [П337] у британському посольстві. Від британського посольства йому вдалося отримати інформацію переважно про загальну дипломатичну політику. Часом він мав мо-

[П335] Пер.: en. *Joseph Grew*

[П336] Пер.: de. *Herbert von Dirksen*; в 1929 році Дірксен вітав пятілєтку у Москві, з 1933 по 1937 - посол Німеччини до Японії, з 1937 по 1939 - посол Німеччини до Великої Британії

[П337] Пер.: en. *George Sansom*

жливість поговорити з тодішнім британським послом і британським військово-морським аташе. Оскільки Штайн був також у дуже близьких стосунках з усіма іноземними газетниками, особливо з британськими та американськими репортерами, він іноді дізнавався від них окремі цікаві факти. Нарешті, він мав тісні зв'язки з Домей, і тому, як і Вукеліч, міг відчувати загальні політичні течії та атмосферу. Він також був дуже цінним як джерело інформації, оскільки дуже сумлінно вивчав японську економічну ситуацію і написав про неї чудові книги. Його економічні дослідження прояснили багато фактів, до того часу мало зрозумілих. Його головними напрямами досліджень були зовнішня торгівля та фінансові проблеми Японії.

6. Мої власні джерела. Німецькі бізнесмени та інженери: коли я вперше прибув до Японії, я чув багато розмов про загальні економічні умови від бізнесменів та інженерів. Однак вони ніколи не дивилися на всю картину і не могли надати нічого, крім дуже загальної інформації про обмежені галузі, в яких були зайняті. Побоюючись, що від мене про щось дізнаються їхні конкуренти, вони казали, що не володіють жодними деталями. Взагалі я вважав за краще спілкуватися з інженерами, які не були такими боязкими, як бізнесмени, і які принаймні знали свою справу. Після 1938 року я більше не мав справ з бізнесменами та інженерами. Я змусив німецьке посольство приділити набагато більше уваги, ніж було прийнято, вивченню окремих економічних проблем, особливо тих, що стосуються національної оборони. Після того, як посольство зібрало відповідні вихідні матеріали, я допомагав складати звіти для військового аташе та власних цілей. Я більше не покладався у своїй інформації на бізнесменів та інженерів. До того часу я дружив в основному з інженером на ім'я Мюллер з німецької машинобудівної компанії, [П338] а також з його конкурентом з нафтопереробного заводу Ґудена Гофмана. Я також використовував містера Кальбауна, керівника хімічного концерну. Я гадаю, що ці люди покинули Японію ще до початку війни в Європі; у всякому разі, я їх давно не зустрічав. Від перших двох чоловіків я трохи чув про стан сталеливарної промисловості Японії, а від останнього - трохи про японську хімічну промисловість. Я також чув, що Японія придбала в Німеччини низку патентів на виробництво синтетичного бензину, але мені не вдалося дізнатися всі деталі. Проте пізніше я знайшов їх у справах економічного відділу німецького посольства. Кілька разів я зустрічався з інженерами, відповідальними за збірку в Гайнкель, [П339] які приїжджали до Японії з містером Хааґом, про

[П338] Пер.: de. *DEMAG*, кн. *D.M.A.G.*

[П339] Пер.: de. *Heinkel Flugzeugwerke*, авіабудівна компанія

якого я згадував раніше, для роботи з японською авіабудівною компанією. [П340] Від них я почув загальні відомості про виготовлення двигунів для німецьких літаків у Наґої. Після 1938 року я більше не зустрічав жодного з цих інженерів-монтажників. Пізніше в документах військово-повітряного аташе при німецькому посольстві я виявив додаткову інформацію про виготовлення цих двигунів і закупівлю німецьких літаків японськими авіакомпаніями. Коли кілька німецьких літаків прилетіли прямо до Японії з Німеччини, я, звичайно, розпитав пілотів про їхній політ та їхні плани в Японії. Я особисто літав з Японії до Маньчжурії і назад з одним із цих пілотів, бароном фон Ґабленцем, на Юнкері, яким він прилетів з Німеччини до Японії. Однак згодом переговори про закупівлю великих Фокке-Вульф та Юнкерів були зірвані. Згодом я знайшов цю інформацію в архівах німецького посольства. Від вищезгаданого Мюллера я двічі чи тричі чув дещо стосовно створення німецькою компанією важкої промисловості заводу Варц в Маньчжурії. Однак, як я вже говорив раніше, у 1938 році потік подібної інформації почав зменшуватися, а на початку 1939 року вона зникла повністю, в результаті чого мені довелося спиратися у своїх звітах для військового аташе Мацкі виключно на матеріали, доступні в німецькому посольстві.

Більшість німецьких бізнесменів та інженерів я зустрічав лише в Німецькому клубі чи на прийомах у посольствах, але, оскільки я був німецьким репортером, мене іноді запрошували на зустрічі в німецьку торгову палату Токіо. Тому з професійних причин мені довелося вивчити загальні проблеми, з якими стикались в Японії німецькі торговці. Розмова між мною та бізнесменами чи інженерами на цих зустрічах, природно, зосереджувалась переважно навколо економічних проблем. Я мав особисті відношення лише з дуже невеликою кількістю бізнесменів, і всі вони були контактами, абсолютно відмінними від моєї шпигунської діяльності. Тобто я зустрічав їх як родинне коло, де були присутні жінки та інші гості.

У моїх записах щодо моєї особистої дружби дуже часто зустрічаються імена Мор [П341] і Кауман. В обох їхніх будинках - оскільки вони були бізнесменами, з якими я був у дуже близьких стосунках - та в обох їхніх родинах я відчував себе дуже бажаним гостем. Їхні родини також були друзями сімей співробітників німецького посольства. Ці дружні стосунки були зовсім окремо від моєї шпигунської діяльності. Вони були скоріше повною протилежністю, оскільки це

[П340] Пер.: jp. 日本飛行機工業会社, кн. *Nihon Hikoki Kogyo Kaisha*

[П341] Пер.: вірогідно, чоловік Аніти Мор, подружки Хельми Отт, дружини полковника Отта, і також коханки Зорґе

були соціальні контакти, які я підтримував, щоб зміцнити законне прикриття у Токіо, або тому, що я був прихильно налаштований до цих людей як особистостей. Коли я їздив до Китаю, особливо до Шанхаю, я безумовно відвідував там німецькі дипломатичні установи. Я близько подружився з німецьким посланцем Фішером, і, природно, мав з ним розмови на політичні теми. Він отримав від мене багато детальної інформації про політику Японії в Китаї та німецькі інтереси у Китаї. Крім того, ми з Фішером обидва цікавилися історією Китаю та стародавнім китайським мистецтвом.

В Китаї я дружив з німецькими бізнесменами, і, коли я їздив до Шанхаю, завжди відвідував двох-трьох, з якими обговорював економічні умови та умови німецької торгівлі. Я також зустрічав доктора Войдта, [П342] про якого згадував Клаузен. Він приїжджав до Токіо приблизно раз на рік, і я його там бачив, оскільки зі мною зв'язувались, коли приїжджали в місто, всі німецькі бізнесмени в Китаї. Войдт не був членом моєї шпигунської групи, [П343] але, як урядовець, він знав багато цікавого, тому я був радий підтримувати з ним зв'язок. З тієї інформації, яку він мені повідомив, я використав певну частину для своєї шпигунської діяльності. В московських радіодоповідях я називав його, як і решту китайських бізнесменів, "Комерсант". Востаннє я зустрічався з Войдтом приблизно рік тому. Він мені особисто сподобався; він був одним із небагатьох у своєму роді, до кого я був прихильно налаштований. Зазвичай я не дуже піклувався про німецьких бізнесменів у Китаї та Японії. Вони були для мене кісткою в горлі.

15.2. (б) Нацисти в Токіо

Приєднавшись до нацистської партії, я часто мав контакти з партією та її членами, від яких чув різну політичну інформацію про Німеччину. Наприклад, я чув про інтенсивну підготовку до війни і про те, що, незважаючи на примирення Німеччини з Росією, з початком світової війни в нацистській партії підвищилися антисовецькі настрої. З того часу я тримався думки, що, незважаючи на існування пакту, з Совєцьким Союзом рано чи пізно неминуче відбудеться розрив. Ставлення членів нацистської партії до Японії розділилося.

[П342] Пер.: вказаний в Дікіна як працівник компанії Сіменс [3:79]

[П343] Пер.: попередньо згаданий в книзі представником посольства СССР як член основної мережі Зорґе

Одна фракція не особливо вітала тісне співробітництво між Німеччиною та Японією. Вони вважали, що Німеччина не може отримати від такого партнерства жодної економічної вигоди, і деякі з них відкрито виступали за тісний союз з Китаєм. Навіть містер Штамер, близький спільник Ріббентропа, якого я згадував раніше, після того, як у 1939 році були розірвані переговори про союз між Німеччиною та Японією, тримався майже тієї ж думки. Останнім часом у нацистській партії відчувалася певна тривога стосовно того, що війна триватиме довго, і впевненість у перемозі помітно знизилася. Незадовго до відсторонення совєцького генерала Тухачєвского - думаю, на початку 1938 року [П344] - я отримав багато натяків від нацистів у Токіо, що вони особисто розраховують на майбутній внутрішній розпад Совєцького Союзу. У зв'язку з цим згадувалися імена Тухачєвского та Путни, [П345] військового аташе в Лондоні. За поширення цієї думки, якої широко дотримувалися члени партії, були відповідальними нацисти, які повертались з Німеччини. Від них я також чув, що з Путною, який, у свою чергу, спілкувався з Тухачєвскім, контактували контрреволюціонери з Німеччини.

15.3. (в) Голландська колонія в Токіо

Мій зв'язок з голландською колонією в Токіо, хоча він був розірваний на початку 1939 року, слід вважати іншим джерелом інформації. Той факт, що я надсилав депеші до "Амстердам Гандельсблатт", зв'язував мене з голландськими дипломатичними та діловими колами, від яких я отримав деякі відомості щодо опору Нідерландів японському економічному проникненню в Голландську Ост-Індію. Я також багато чув про спільні зусилля у протистоянні економічному вторгненню Японії у голландські володіння Нідерландів та Великобританії, а пізніше й Америки. Від голландських банківських кіл я дізнався низку окремих економічних фактів про торгівлю між Японією та Нідерландами, і я також зміг дізнатися дещо про зовнішню торгівлю Японії та її поточний фінансовий та економічний стан. Цей потік інформації перервався в 1938 році після того, як політика Німеччини в Європі фатально погіршила її відносини з Великобританією, Францією і, певною мірою, з Нідерландами. На той час голландці вже переконано розгорталися від Німеччини та німців до британців та американців.

[П344] Пер.: Тухачєвскій був розстріляний в червні 1937 року
[П345] Пер.: рос. *Витовт Казимирович Путна*; литовець

15.4. (г) Німецькі газетярі в Японії

Мої професійні стосунки з іншими німецькими журналістами в Японії були, звичайно, дуже тісними. Я часто зустрічався з Вейсом і Кароу з Дойчез Нахріхтенбюро, Шурцем з "Дойче альґемайне цайтунг", [П346] Маґнусом з німецького агентства економічних новин і Цермайєром з Трансоушен Прес, [П347] жоден з яких не мав жодного уявлення про моє справжнє становище чи реальну діяльність. Звичайно, як газетярі ми обмінювалися думками про всілякі події, обговорювали різноманітні проблеми та віддавалися звичці газетярів насміхатися над усім політичним. Інші репортери вважали мене добре поінформованим та не надавали жодної новини чи інформації, вартої згадки; скоріше, це був випадок, коли вони очікували отримати новини від мене. Але я категорично заявляю, що ніколи не передавав жодному газетярю інформацію, яку отримували мої японські колеги, чи таємні дані, про які я дізнавався у німецькому посольстві. Я був дуже суворий і скрупульозний у цьому плані. Інші журналісти поважали мене не лише як відомого німецького журналіста, а й як щирого друга, готового допомогти їм у разі потреби. Наприклад, коли Вейс був у відпустці, я займав його місце в Дойчез Нахріхтенбюро, і, аналогічно, коли виникало щось, що вимагало відправлення радіоповідомлення, про що решта не здогадувалась, я їх сповіщав. Ми не тільки зустрічалися в офісі, але разом їли та відвідували один одного вдома. З іншого боку, коли вони знали, що я не хочу йти до Домей чи Інформаційного бюро японського уряду, вони могли подбати про це за мене. Мене вважали трохи ледачим світським репортером. Звісно, вони й гадки не мали про частину того, чим я займався окрім роботи у газеті. З усіх зазначених причин мої стосунки з німецькими газетярами були близькими.

15.5. (ґ) Кореспонденти закордонної преси

Оскільки інші іноземні кореспонденти, які всі були антинімецькими, припускали, що я нацистський репортер, я був від них віддалений; наші стосунки були ні чим іншим, ніж звичайними діловими стосунками, і навіть вони були переважно припинені в 1939 році.

[П346] Пер.: de. *"Deutsche Allgemeine Zeitung", DAZ*

[П347] Пер.: en. *Transocean News Service*, німецьке агенство, розташоване в Берліні

До 1938 року я мав кілька професійних контактів з представником Рейтер Коксом і американцями Моріном і Томасом, але зі зростанням політичної напруги в Європі, зі смертю Кокса і від'їздом Моріна і Томаса мої індивідуальні контакти з іноземними кореспондентами практично припинилися. Останнім часом у Токіо майже не було нікого з них, кого я знав особисто. Я завжди уникав Редмана, тому що особисто його ненавидів. Я нічого не знаю про нібито шпигунську діяльність Кокса. Я завжди думав про нього як про абсолютно наївного репортера. Я був байдужим до іноземних кореспондентів, тому що отримати від них інформацію вже мали можливість Ґюнтер Штайн та Вукеліч. Мені самому не довелося братися за цю роботу.

15.6. (д) Новинне агенство Домей та японські журналісти

З тієї самої причини я підтримував стосунки з Домей та японськими репортерами тільки коли вперше прибув до Японії, обмежуючи спілкування прийнятими нормами. Пізніше, оскільки це було нецікаво, я розірвав навіть такі стосунки, покладаючись на інформацію, отриману від Штайна та Вукеліча, і на політичні плітки, підхоплені Вейсом. Останній був циніком і дуже полюбляв плітки. Я вживаю це слово з гумором, а не в поганому значенні.

Щодо інших японців, за винятком тих, хто входив до моєї шпигунської групи, протягом останніх кількох років я намагався бачити їх якомога менше. До цього я спілкувався з репортерами "Асахі", "Нічі нічі" та Домей разом із німецькими кореспондентами. Останніми роками я запрошував на обід Мурата, Кумасакі та Морі з "Джапан адвертайзер", але лише в рідкісних випадках і переважно з іншими німцями. Я був зобов'язаний їх запрошувати, чим також створював враження, ніби я не розірвав усі стосунки з японцями. Я не мав на меті жодної шпигунського розрахунку, бо добре знав, що не отримаю від них ані слова цікавої інформації. Все те саме стосується Мурата після того, як він став бізнесменом. До того він принаймні надав мені інформацію про Накано [П348] і Тогокай, але пізніше його цікавило лише заробляння грошей.

[П348] Пер.: jp. 中野正剛, en. *Nakano Seigo*, лідер фашистської партії Тогокай

15.7. (е) Міністерство армії

Я мав стосунки, подібні до тих, які описав вище, з відділом преси у Міністерстві армії та з армійськими офіцерами, з якими я зустрічався через генерал-майора Отта та полковника Мацкі. Останніми роками моє спілкування з цими людьми можна було б назвати майже неіснуючим.

Через Отта і Мацкі я познайомився з генералом Осіма, часто з ним зустрічався та після укладення німецько-японського союзу брав у нього інтерв'ю для своєї газети. Я був знайомий з тодішнім полковником Манакі, майорами Ямаґатою і Сайґо, нинішнім генералом Муто та іншими офіцерами, імена яких я забув. Колись раніше я зустрічався з тодішнім полковником Сайто з прес-відділу військового міністерства, і він часто надавав мені запрошення разом з іншими німецькими репортерами. Я також надав йому кілька запрошень як один із групи німецьких репортерів. З Кайямою, його наступником у відділі преси, я не мав особливих відношень, але кілька разів зустрічався з полковником Уцуномією і раз чи два відвідував його в Шанхаї, останнього разу навесні 1941 року.

Окрім вищезгаданих людей, я один раз брав інтерв'ю у тодішнього посла Сіраторі перед його хворобою і розмовляв з ним настільки довго, наскільки було можливим. Я часто зустрічався з Накано, політиком і лідером партії, а також кілька разів зустрічав на бенкетах тодішнього адмірала Кобаясі. Колись давно мені давав інтерв'ю нинішній міністр закордонних справ Тоґо, і після того я раз чи два зустрічався з ним на заходах у посольстві.

Я був присутній на низці інтерв'ю, які зазвичай дають іноземним журналістам нові міністри закордонних справ, але це були лише формальні прес-конференції. Останнім, на якому я був, було інтерв'ю міністра закордонних справ Мацуока після повернення з Німеччини та Росії.

15.8. (є) Мої японські штудії

На момент мого арешту виявлення в моєму домі від 800 до 1000 книг викликало серйозне роздратування у поліції. Більшість цих робіт були присвячені Японії. Створюючи свою бібліотеку, я зібрав кожне ін-

шомовне видання оригінального японського твору, яке мігло потрапити до мене в руки, найкращі книги, написані про Японію іноземцями, та найкращі переклади основних японських праць. Наприклад, я мав переклади "Ніхон сьокі" [П349] (колекційне видання) та "Кодзікі", [П350] німецький переклад "Манйосю", [П351] англійський переклад "Хейке Моноґатарі" [П352] та переклад цього геніального шедевру світової літератури, "Ґендзі Моноґатарі". [П353] Я особливо старанно займався вивченням стародавньої японської історії, стародавньої політичної історії та стародавньої соціальної та економічної історії. З метою зібрати матеріал для повноцінної історії японської експансії від найраніших періодів, якою я займався, я в деталях дослідив періоди імператриці Дзінґу, [П354] Вако [П355] (японських піратів, які діяли вздовж узбережжя Китаю) та Хідейосі. [П356] Безцінним виявився об'ємний неперевершений переклад стародавньої японської економіки та політики. Далеко йти за матеріалом не доводилося, оскільки вивченням стародавньої Японії займалося багато іноземців. Але я впевнений, що мав набагато більший доступ до матеріалів, ніж пересічний іноземець.

Відштовхуючись від цього масиву знань було нескладно зрозуміти сучасні японські економічні та політичні проблеми. Я дуже уважно вивчив аграрне питання, а звідти перейшов до дрібної промисловості, великої промисловості і, нарешті, важкої промисловості, хоча щільна завіса таємниці, накладена останніми роками законом, робила мою роботу непродуктивною та небезпечною. Звісно, я також вивчав соціальне становище японських фермерів, робітників та дрібної буржуазії. У перші дні це ще було можливим. Я максимально використовував такі суто японські джерела, як економічні журнали та оголошення урядових установ. Дефіцит зернових і повстання 26 лютого 1936 року виявились для мене винятковим матеріалом для досліджень, як і незліченні внутрішні конфлікти між парламентською групою та крайніми правими. Мінлива політична сцена розповідала спостерігачеві, розбірливому в історії стародавньої Японії, набагато більше, ніж підозрювала поліція з нагляду за іноземцями. У світлі стародавньої японської історії було нескладно зрозуміти ни-

[П349] Пер.: jp. 日本書紀, японський літопис
[П350] Пер.: jp. 古事記, японський літопис
[П351] Пер.: jp. 万葉集, старіша антологія японської поезії
[П352] Пер.: jp. 平家物語, класичне оповідання
[П353] Пер.: jp. 源氏物語, класичне оповідання
[П354] Пер.: jp. 神功皇后, імператриця III століття
[П355] Пер.: jp. 倭寇, кн. *Wako*, Wokou
[П356] Пер.: jp. 豊臣秀吉, лідер об'єднання Японії XVI століття

нішню зовнішню політику Японії. Для тих, хто мав знання стародавньої історії, проблеми зовнішньої політики Японії були очевидними.

Я також слідкував за розвитком японської культури та мистецтва, вивчаючи період, який охоплює епохи Нара, Кіото та Токуґава; вплив різних китайських шкіл; і останній період сучасних напрямків, починаючи з епохи Мейдзі.

Окрім своєї домашньої бібліотеки я користувався бібліотекою німецького посольства в Токіо, особистою бібліотекою німецького посла та токійською бібліотекою німецького товариства Східної Азії, яка була багата на наукову літературу. Товариство часто спонсорувало академічні збори та лекції, на яких звичайною темою для обговорення була давня японська історія. Я більш-менш підтримував зв'язок та обмінювався думками із німцями, які цікавилися цими предметами.

Незабаром після мого приїзду до Японії я зібрав переклади різних японських історичних книг. У мене вдома була велика колекція таких манускриптів. Я також регулярно отримував переклади уривків з ряду японських журналів. За допомогою цієї системи я зміг уважно дослідити японські матеріали, які з'являлися в книгах і журналах з аграрного питання.

Моє дослідження Японії не ґрунтувалося лише на матеріалах, які з'являлися в книгах і журналах. В першу чергу я маю згадати про мої зустрічі з Озакі та Міяґі, які не обмежувалися обміном і простим обговоренням інформації. Часто якась реальна і нагальна проблема викликала аналогічні явища в іншій країні, скажімо, в Китаї, або повертала тему до японської історії, або до соціальної та політичної ситуації. У цьому відношенні мої зустрічі з Озакі через його незвичайно широкі знання японської та іноземної історії та політики були безцінними. Завдяки цим двом друзям та колегам я досяг чіткого розуміння виняткового становища японської армії в контролі над державою, а також характеру радників імператора [П357] або Ґенро (старших державників), який суперечив законодавчому визначенню. Саме від них я дізнався про домінуючу роль, яку відігравали Вако в Середньовіччі, і про їхній вплив на періоди Хідейосі та Токуґава. Їхня допомога полягала не стільки в наданні окремих фактів та історичних аналогій, скільки в тому, щоб дати мені можливість скласти загальне враження та широке загальне розуміння предмета. Так було і з інцидентом 26 лютого, і з аграрною проблемою, які я дослі-

[П357] Пер.: імператор Японії Хірохіто, jp. 昭和天皇, присвятив себе морській біології

джував особливо ретельно. Їхні часті поради та загальні оцінки цих двох проблем були надзвичайно важливими. Більше того, я б ніколи не зрозумів японське мистецтво так, як з Міяґі. Наші зустрічі часто відбувалися на виставках і в музеях, і не було нічого незвичайного в тому, що наші розвідувальні та політичні дискусії відкидалися на задній план розмовами про японське та китайське мистецтво.

Я зробив усе можливе, щоб ознайомитися з фундаментальними проблемами, з якими я зіткнувся у Японії, і глибоко вникнути в свою роботу. Мої зустрічі з Озакі та Міяґі становили ключовий етап моїх досліджень.

Мої часті зустрічі з послом Оттом і двома чи трьома його співробітниками мали політично-просвітницький характер. Обговорення безпосередніх проблем допомогли мені простежити загальну політичну картину та зробити з неї висновки, а також були корисними для порівняння з минулими явищами. Посол Отт був кмітливим, здібним, політично реалістичним дипломатом, а його помічник Мархталер часто звертався для інтерпретації сучасних подій до історії та літератури. Мої бесіди з ними приносили корисні пропозиції щодо мого дослідження. Останнім часом до наших розмов і загальних дискусій додав нового інтересу міністр Кордт [П358] з його всебічним знанням європейських політичних подій і власним винятковим досвідом. Ці бесіди надихнули мене вивчати історію Європи, США та Азії по-новому.

Нарешті, я повинен згадати, наскільки значущими для мого вивчення Східної Азії були мої незліченні подорожі. Хоча згодом поліцейські обмеження зробили їх майже неможливими, в раніші часи, приблизно в 1938-1939 роках, подорожі Японією були порівняно простими, і я спочатку часто подорожував не просто як турист, а для того, щоб навчитися розуміти важливіші міста та регіони. Мої подорожі власне Японією були здійснені не з метою шпигунства, а для того, щоб краще пізнати країну та її людей; щоб забезпечити істотну інтуїтивну основу для мого дослідження історії та економіки. Таким чином, я спланував подорож узбережжям Японського моря, Ніїґатою та місцевістю на захід, часто відвідував Нару та Кіото та детально оглянув півострів Кії. Я проїхав Кобе, Осаку, Внутрішнє Японське море, Сікоку і вздовж узбережжя Кюсю до Каґосіми. По неділях я прогулювався всюди від Токіо до району на захід від Атамі. Основним інтересом у цих променадах був огляд урожаю рису в будь-який

[П358] Пер.: de. *Erich Kordt*, німецький шпигун антинацист

сезон і за різних умов. Мої спостереження стали в нагоді для легальних статей, які я публікував у "Франкфуртер цайтунг" та "Ґеополітік". [П359]

Я ніколи не подорожував з членами розвідувальної групи, оскільки вважав це надто ризикованим. Єдиний виняток був, коли я з певною метою зустрів Озакі в Нарі. Наша зустріч там була короткою.

15.9. (ж) Практичний сенс моїх досліджень

Дізнатися щось про місця, в яких я опинявся, що було особливо вірним стосовно Японії та Китаю, було моїм особистим бажанням і радістю. Я ніколи не розглядав такі дослідження лише як засіб досягнення мети; якби я жив у мирних соціальних умовах і в мирному середовищі політичного розвитку, я, вірогідно, мав би бути дослідником, і точно не шпигунським агентом. Проте мої дослідження були дуже важливими для основної роботи в Китаї та Японії. Я не збирався функціонувати лише як поштова скриня для інформації, яку збирають інші; навпаки, я вважав абсолютно важливим отримати якнайповніше розуміння проблем країни, тобто проблем Японії. Мої дослідження дали мені можливість визначати, чи є важливими певні проблеми та події з точки зору совєцької дипломатії та чи є такі події важливими з загальної політичної та історичної точки зору. Наприклад, жоден з прикордонних суперечок між Японією та СССР мене не хвилював, тому що я швидко зрозумів, що вони відносно нешкідливі, але я вважав різні інциденти в Китаї, і зокрема той, що відбувся влітку 1937 року, прелюдію до великої війни, яка мала поглинути весь Китай. Моє дослідження історії Японії з особливим акцентом на епоху Мейдзі та після Мейдзі врятувало мене від коливань та розгубленості.

Мої дослідження також дозволили мені правильно оцінювати достовірність інформації та чуток - досягнення, яке мало життєво важливе значення для моєї таємної діяльності, оскільки розвідка на Далекому Сході містить набагато більше чуток і припущень, ніж у Європі. Якби я не зміг відгородити достовірну розвідувальну інформацію від неправдивої, я б, безперечно, піддався серйозному осуду.

[П359] Пер.: de. *"Zeitschrift für Geopolitik"*, кн. *Geopolitik, ZfG*, нацистський журнал

Так само я міг отримати загальне уявлення про те, чи були нові проблеми важливими для СССР. В цьому відношенні я користувався повною довірою московської влади, і мене ніколи не критикували за нездатність розпізнати чи дослідити ряд ключових явищ або проблем. Москва поважала мою думку ще починаючи з часів в Китаї.

Нарешті, мої дослідження дозволили мені не тільки знаходити потрібну інформацію та точно її передавати, але й водночас сформулювати незалежні судження щодо економічного, політичного та військового розвитку подій. Більшість моїх радіоповідомлень і репортажів містила окрім основного матеріалу аналіз, отриманий з окремих фрагментів інформації. Я завжди був відвертим. Кожного разу, коли я відчував, що мої думки та політичний аналіз правильні та необхідні, я ніколи не вагався пересилати їх до Москви і був до цього заохочуваний. Москва часто натякала, що дуже цінує мою здатність судити та оцінювати загальну ситуацію.

Некоректно вважати, що я передавав усі дані, які ми збирали, без розбору. Я взяв на себе зобов'язання про те, щоб наша інформація була ретельно перевірена, і було надіслано лише те, що я вважав суттєвим і абсолютно захищеним від критики. Процес відбору часто передбачав години додаткової роботи. Те саме було вірним щодо аналізу політичної та військової ситуації. Ця здатність відбирати матеріал і представляти загальну оцінку чи картину певної ситуації є передумовою для справжньої розвідувальної діяльності, і її можна набути лише шляхом серйозних та ретельних досліджень.

Знову ж таки, не можна думати, що наша робота закінчувалася з відправленням звітів по радіо. Такі повідомлення становили лише один із багатьох етапів нашої розвідувальної діяльності, і точно не головний. Через нерегулярні проміжки часу я надсилав до Москви велику кількість пошти, яка містила не лише документи та інші матеріали, але також звіти, написані особисто мною. Майже завжди я додавав доповіді, які висвітлювали внутрішню та міжнародну політичну картину та військові справи, актуальні протягом звітного періоду. Вони узагальнювали та аналізували найважливіші події з часу останнього поштового повідомлення: тобто вони представляли собою серйозні та кропіткі зусилля представити на основі великої кількості інформації та досліджень точну та об'єктивну довготривалу картину нових змін та загальної ситуації за останні кілька місяців. Такі обтяжливі звіти ніколи б не з'явились без всебічних досліджень та знань. На відміну від Берліна і Вашингтона, Москва знала Китай та Японію занадто добре, щоб її можна було легко обдурити.

Совецький рівень знань про далекосхідні справи був набагато вищим за рівень американського та німецького урядів, і Москва вимагала від мене систематичні, обґрунтовані та ретельно впорядковані звіти з інтервалом у кілька місяців. Я вважаю, що можу стверджувати, що мені вдалося задовольнити відносно високі стандарти, яких вимагала московська влада, досягнення, яке було б неможливим без моїх досліджень.

Моє навчання не заважало моєму розвитку як професійного розвідника. У разі потреби я виконував свої обов'язки швидко, рішуче, сміливо та винахідливо.

Я ніколи не хвалився, що здатний вирішити всі проблеми, які стосуються Японії. Багато разів я покладався на судження Міяґі або, зокрема, Озакі. Те саме стосувалося остаточного формулювання мого аналізу важливих подій. Перш ніж оцінити певний розвиток подій у Японії або сформулювати таку оцінку, я часто розмовляв з Озакі чи Міяґі, і я заохочував Озакі дозволяти собі виправляти мене щоразу, коли моє судження було помилковим, особливо коли судження було життєво важливим для совєцької політики. Наприклад, я з самого початку передбачив, що інцидент в Китаї буде надзвичайно затяжною справою, і що він не міг не послабити Японію невиправно: на момент інциденту в Номонхані я твердо тримався думки, що Японія не має наміру вести війну проти Совєцького Союзу; і я стверджував, що велика мобілізація в серпні 1941 року не була спрямована проти Совецького Союзу. У кожному із цих випадків я надавав надзвичайно високу цінність судженню Озакі і, меншою мірою, Міяґі у винесенні відповідальної та добре зваженої оцінки для передачі останньої московській владі.

15.10. (з) Моє дослідження Японії як легальне прикриття

Окрім величезної практичної цінності для моєї розвідувальної діяльності, моє дослідження Японії було абсолютно необхідним засобом прикриття. Без нього я не зміг би здобути тверду позицію, яку я зайняв у німецькому посольстві та серед німецьких журналістів. Моя посада в посольстві була отримана не лише через мою особисту дружбу зі співробітниками; навпаки, деякі співробітники навіть обурювалися через мій вплив. Головними причинами моєї посади в по-

сольстві були широта моїх загальних знань, моє всебічне розуміння Китаю, а також мої детальні дослідження та знання Японії. Без цих знань, тобто без моїх детальних досліджень, ніхто зі співробітників посольства не мав би бажання обговорювати зі мною речі або консультуватися зі мною з конфіденційних питань. Багато з них зверталися до мене з проблемами, тому що знали, що я завжди зроблю свій внесок у їх вирішення. Жоден з них не був так добре обізнаний у Китаї чи Японії, як я після своїх численних подорожей і довгих років досліджень, і більшості з них бракувало загальної політичної підготовки, яку я здобув завдяки моїм зв'язкам з 1924 року з комуністичним рухом.

Мої дослідження також мали важливе значення для моєї позиції журналіста, оскільки без них мені було б важко піднятися вище рівня звичайного німецького репортера, який не був особливо високим. Це дозволило мені отримати в Німеччині визнання як найкращого репортера в Японії. "Франкфуртер цайтунг", в якій я працював, часто хвалила мене за те, що мої статті підвищують її міжнародний престиж.

Я хотів би зазначити, що "Франкфуртер цайтунг" представляла найвищі стандарти німецької журналістики, і значно випереджала решту галузі за цінністю змісту. Цей погляд - не мій єдиний; його поділяли німецьке посольство, міністерство закордонних справ Німеччини та культурні німці.

Очевидно, що моя репутація найкращого репортера поважної німецької газети була надзвичайно важливою для моєї розвідувальної діяльності. Це загальне визнання моїх здібностей сприятливо вплинуло на мою посаду в посольстві. Саме через мої якості як журналіста міністерство закордонних справ Німеччини запропонувало мені в посольстві високу офіційну посаду.

Моя журналістська слава принесла мені незліченну кількість запитів на статті з німецьких періодичних видань, а "Франкфуртер цайтунг" і "Ґеополітік" наполягали на тому, щоб я якнайшвидше завершив книгу про Японію. Мої плани щодо книги були зруйновані моїм арештом. Я закінчив 300 сторінок рукопису. Зайве говорити, що мої нариси, які з'являлися в "Ґеополітік", які були досить розлогими статтями на різні теми, створили мені репутацію серед німецької читаючої публіки як журналіста та автора.

Я далекий від наміру собою хвалитися. Я просто намагаюсь до-

вести, що моя дослідницька робота в Японії була абсолютно необхідною для моєї розвідувальної роботи для Москви. Без цих досліджень та мого загального культурного багажу моя таємна місія була б неможливою, і я б ніколи не закріпився в посольстві та в німецьких журналістських колах. Більше того, я ніколи не зміг би безтурботно прожити в Японії сім років. Найбільше значення мали не навички чи іспити, які мені довелося скласти в московській розвідувальній школі, а моє основне дослідження та знання японських проблем.

(Кінець мемуарів Зорґе)

Глава 16

Витяги з протоколу допиту Клаузена

Нижче наведені уривки з нотаток Клаузена. Оскільки його десятирічна шпигунська кар'єра була дуже різноманітною, його нотатки проливають світло на багато етапів його роботи і є цікавим доповненням до власної історії Зорґе.

1. Враження від японської поліції. У Москві я не отримав ніяких інструкцій стосовно японської поліції, але перед моїм від'їздом до Японії високопоставлений чиновник 4-го управління порадив мені дізнатися у мого попередника Бернхардта, які там були умови. Кілька разів я бачив Бернхардта, і він розповідав мені про японців і Токіо. Я особливо пам'ятаю, що він сказав: "На відміну від Шанхаю, у Токіо мало іноземців, тому, якщо ви не будете обережні, ви привернете зайву увагу". Перед моїм від'їздом невисокий, лисий генерал-майор, років сорока п'яти чи сорока шести (ім'я невідоме), приєднаний до далекосхідної секції 4-го управління, який стверджував, що був у Японії, сказав: "Потрапивши в Японію, вивчайте мову. Вона буде найнеобхіднішою для вашої роботи".

Перебуваючи в Шанхаї, я час від часу відвідував танцювальні зали міжнародного сеттлменту, танцюючи переважно з білими російськими дівчатами. Вони точно знали, хто з японців, які приходили в зали, були шпигунами, і, коли ми танцювали, вони тихо вказували на якогось підозрілого японця і казали: "Він шпигун".

Зорґе і Вайнгарт також попереджали мене, що японська поліція уважно спостерігає за іноземцями і посилає шпигунів, щоб стежити

за їхнім переміщенням.

З усіх цих причин під час мого прибуття до Японії мене дещо хвилювала думка про поліцію.

Після того, як я долучився до секретної служби в Токіо, трапилися наступні випадки:

Приблизно в середині липня 1936 року я прямував до Шанхаю, де мав зв'язатися з іншим агентом і передати плівку. Щойно я зручно влаштувався у вагоні другого класу (я їхав з Моджі до Нагасакі), коли поруч зі мною сів поліцейський у цивільному, який сів на потяг у Фукуоці, і почав допитуватись про мою національність, адресу, ім'я, звідки я прибув, куди прямував тощо. Дві моїх валізи лежали на полиці вище, а плівка була щільно загорнута в білу тканину в лівій кишені штанів. Внутрішньо боячись, що токійська поліція дозволила мій арешт, але якомога безтурботніше я показав йому свою візитку М. Клаузен Сьокай і щиро представився. Він безжально тиснув на мене з різними запитаннями, але приблизно через тридцять хвилин залишив потяг на одній зі станцій, не оглянувши багаж. Я дивом оминув арешту; після того, як я сів на човен, я постійно хвилювався, чи не зв'язався він з блукаючим патрулем. Плівка так і не покинула моєї кишені, але я готовий був, якщо потрібно, викинути її за борт.

Наступне відбулося в травні того ж року. Радіоприймач, який мій попередник Бернхардт залишив у домі Вукеліча, був таким громіздким і помітним, що ми подумали, що краще його позбутися. Ми з Вукелічем вирішили кинути його в сусіднє озеро, і одного дня близько 7:00 ранку ми сіли на потяг у Сіндзюку, одягнені як туристи, кожен із палицями та рюкзаком, заповненим приймачем, трьома трансформаторами передавача та іншими деталями. Ми хвилювалися щодо перевірки багажу по дорозі, але нічого не сталося, і на станції Оцукі ми пересіли на електричку, яка доставила нас до Йосіа. Звідти ми взяли таксі до готелю на озері Яманака. Співробітники готелю, які намагалися допомогти нам з рюкзаками, були здивовані їхньою вагою і запитали, що в них. Це запитання застало нас зненацька, але ми зуміли вберегти себе від нервування, відповівши без вагань: "Ми взяли з собою півдюжини пляшок пива". "У нас тут багато пива", - сказали вони, поспішаючи до наших номерів із нашим вантажем. Ми боялися, що якби хтось виявив, що в них всередині, одразу повідомив би поліцію, тож ми все обговорили, випливли на середину озера на орендованому човні і все скинули. Ми повернули-

ся до Токіо, справді звільнені від важкого тягаря.

Пізніше, коли я говорив про це із Зорґе, він коротко прокоментував: "Тобі слід було позбутися його в Токіо, а не їхати так далеко".

Найбільшим лихом, яке я пережив, була втрата великого гаманця восени 1937 року. Як завжди, я взяв таксі з околиці, щоб передати по радіо деякі повідомлення до Москви, і коли я прибув до дому Вукеліча, близько 14:00 або 15:00 години, то виявив, що великий гаманець, який я поклав у ліву кишеню штанів, зник. Я вибіг на вулицю, але таксі вже зникло. У гаманці було 230 японських єн, мої водійські права з моєю фотографією та англійський текст фінансового звіту Зорґе, який ми мали надіслати до Москви. Ми мали сфотографувати його в будинку Вукеліча. Інші шифровані повідомлення, на щастя, були надійно сховані в моїй старій чорній сумці. Я, мабуть, забув гаманець в машині, тому що впевнений, що я його виймав і відкривав. Звичайно, я не знав номер автомобіля. Я не знав, що робити, тому сказав Вукелічу, що втратив гаманець і велику суму грошей, і попросив його поради. Він був балакучий за своєю природою, і я боявся, що він розповість Зорґе про фінансовий звіт, тому я тримав це в таємниці. Наступного дня я мав сміливість повідомити про свою втрату до відділу знахідок столичної поліції. Я сказав, що втратив трохи японської готівки, свої водійські права та клаптик паперу з англійською мовою. Гаманець так і не знайшли. Кілька днів я перебував у стані перманентної тривоги.

Близько 21:00 однієї ночі наприкінці 1937 року моє таксі було зупинене дорожнім поліцейським поблизу Роппонґі, коли я повертався до свого дому в Сінрюдо-цьо, Азабу-ку після візиту до Вукеліча. Мені задавали звичайні запитання: моє ім'я, звідки я родом, куди я їду тощо. Я сказав: "Я повертаюся з німецького клубу. Це може служити моєю ідентифікацією", - і витягнув візитну картку (М. Клаузен Сьокай). У моїй чорній сумці було радіо: поліцейський витріщився на нього, але не виявив бажання його розглядати. Він пропустив мене без зайвих слів, але це було дуже страшно.

13 травня 1938 року, у п'ятницю, Зорґе випробовував мотоцикл, який я йому продав, [П360] коли він врізався в підпірну стіну на дорозі, що проходить повз американське посольство, і був серйозно травмований. [П361] Доктор Стедфельд з Азабу на-

[П360] Пер.: 1934 Zündapp K500

[П361] Пер.: Зорґе після ночі в барі з принцем Урахом самостійно випив пляшку

дав йому першу допомогу і відправив до лікарні Святого Луки. Як тільки мені повідомили, я кинув усе і кинувся до його палати. Сильно побитий, але не втративший самоконтролю, він передав мені англійські звіти та американську готівку, які були в його кишені, і які стороннім людям не варто було бачити, і, наче нарешті відчувши полегшення, знепритомнів. З лікарні я пішов прямо до нього додому, звідки забрав всі документи, які стосуються нашої розвідувальної діяльності; забрав навіть його щоденник. Через деякий час до будинку прийшов Вейс з ДНБ, щоб опечатати все його майно, щоб його ніхто не чіпав. Я здригнувся від думки про розкриття всієї нашої секретної роботи, якби Вейс встиг прибути раніше за мене. [П362] Я також хвилювався через те, що було неприродно, щоб замість представника німецького посольства чи японської поліції з'явилася така людина, як я.

ФОТО 78. Генріх Люшков

Щоранку близько 07:00 або 08:00 години навесні 1938 року біля мого будинку в Рюдо-цьо на дорозі ставав автомобіль. В машині завжди була одна чи дві людини, які скрізь когось шукали. Моє шосте чуття попереджало мене, що це були поліцейські в цивільному. Звісно, неподалік був розташований комерційний департамент Совєцького Союзу, тож я міг сказати собі, що він був тим, за чим вони наглядають, але внутрішньо мені було неспокійно від того, що вони також могли спостерігати за мною. Коли я сказав про це Зорґе,

віскі, сів на мотоцикл та влупився в стіну, в результаті чого втратив всі зуби [3:197]
[П362] Пер.: наступного дня через Манчжурський кордон до японців перебіг улюбленець Єжова комісар державної безпеки 3-го рангу НКВД Ґенріх Люшков [Ф78] (рос. *Гейних Шмулевич Люшков*, український єврей, м. Одеса); Люшков прибув на Далекий Схід з метою здійснити чистку, але швидко зрозумів, що стане наступним; Люшков передав японцям валізу засекреченої інформації починаючи від радіокодів та закінчуючи численністю та калібром наявних боєприпасів; інформація Люшкова включала активність в Японії НКВД, але не 4-го управління РККА; в 1945 році з наступом СССР японці застрелили Ґейніха Шмулєвіча на смерть [2:190]

він відповів: "Тобі краще бути обережним. Напевно це було через режим і росіян неподалік, але якщо вони коли-небудь дізнаються, що ми робимо, ми приречені, тому тобі краще якнайшвидше виїхати". Невдовзі після цього я переїхав на свою теперішню адресу в Хірооцьо. Звісно, що в мене на хвості не було поліції, але однією з головних причин мого переїзду було усунення саме цієї загрози.

Одного разу в січні чи лютому 1939 року я їхав на таксі від дому Вукеліча до свого офісу в Сімбасі. Якраз коли я дістався Хомура-цьо, Азабу-ку, мене зупинив дорожній поліцейський, тому що мій водій не подав сигнал повороту (механічний сигнал). Водія відвели в будку поліції та інспектували близько тридцяти хвилин. Я чекав у машині нерухомо з сумкою на руках. У мене було відчуття, що поліцейський дивиться на мене і мою чорну сумку і задає питання водію. Ці тридцять хвилин були надзвичайно важкими. Мене не допитували взагалі, але я відчув, що ледве вирвався з щелеп тигра, коли поліцейські нарешті дозволили продовжити шлях.

Приблизно о 19:00 або 20:00 одного грудневого вечора 1940 року, коли я повертався з дому Вукеліча, праворуч від дороги біля Іїкурамаці, Азабу-ку з поліцейської будки вийшов поліцейський і, перегородивши дорогу, запитав: "Куди ви прямуєте?" Вукеліч їхав зі мною, а я, в свою чергу, керував власним автомобілем. Вукеліч стискав чорну сумку з радіопередавачем, і моє серце вистрибувало від думки, що нас викрили. З тих чи інших причин поліцейський лише зауважив: "Ваші фари вимкнені; будьте обережні", і пішов геть, не оглянувши багаж і не здійснивши обшук. Проходячи повз поліцейську будку ми з Вукелічем обмінялися поглядами.

Я завжди шифрував і розшифровував повідомлення у себе вдома, у кімнаті, яку використовував лише я. [Ф79] Зазвичай про відвідувачів мене попереджали дзвінком у двері, щоб я міг прибрати робочі папери перед візитом. Мої японські співробітники тричі бачили шифр, але, здається, не звертали на нього уваги. Одного разу, коли я лежав у ліжку й шифрував повідомлення (використовуючи спеціальну дошку, яка дозволяла мені працювати в лежачому положенні), доктор Вюрц, якого завжди представляла покоївка, раптом з'явився біля мого ліжка сам. Він підозріло поглянув на шифрограму, але обмежився зауваженням: "Ви не повинні писати, поки не одужаєте", здійснив планову перевірку та пішов. Кілька днів я боявся, що він міг повідомити поліцію, але нічого не відбулось.

Влітку 1941 року мене часто відвідував Аояма, представник по-

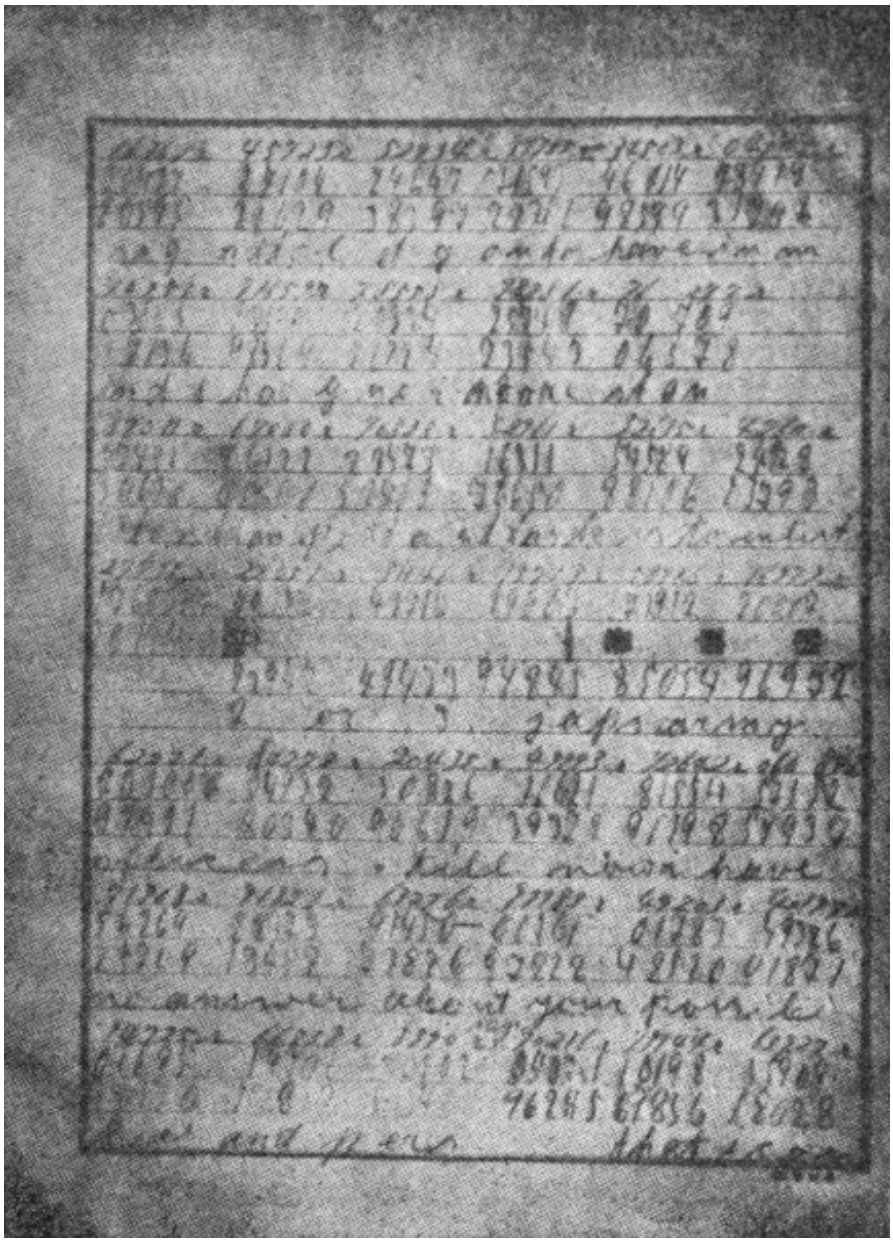

ФОТО 79. Сторінка шифрувального блокноту Клаузена

ліцейської дільниці Торіїзака, яка мала юрисдикцію в районі, де я жив. Здебільшого він, здавалося, уходив після розмови з покоївкою, але одного разу він прийшов, коли мене не було і залишив таке повідомлення: "Ми забруднили чорнилом останню надіслану вами фотографію; будь ласка, надішліть до поліцейського відділку інший примірник". У мене був внутрішній страх, що білий росіянин, який був пов'язаний з таємною розвідкою в Мукдені, повідомив поліцію, і що мою фотографію мають відправити в Мукден для перевірки, але нічого не сталося.

Зорґе був достатньо обережним, щоб не передавати звіти, які я мав телеграфувати по радіо в Москву, в обох із наших будинків. Ми зустрічалися в заздалегідь обумовлені дати й години, зазвичай у "Фледермаусі" в районі Ґінза, обмінювалися звичайними привітаннями, звертаючись один до одного як "Доктор" і "Містер" (оскільки було багато людей), вечеряли й обмінювалися звітами, коли поверталися на моїй машині. Ця процедура діяла деякий час. Моїм найбільшим хвилюванням було передати та отримати радіоповідомлення, не будучи поміченим. Я наймав прислугу для обслуговування лише вдень, розбирав та ховав радіо в місці, де його було б нелегко одразу виявити, і здійснював радіозв'язок на другому поверсі (це також було для мінімізації впливу земного магнетизму). Був ряд запобіжних заходів, які я вжив, щоб не викликати підозр. Найважливішою частиною моєї поведінки було бути життєрадісним перед іншими, виглядати придуркуватим і, особливо, давати зрозуміти, що я цікавлюся радіоаматорством.

Кілька разів мене майже викрити. Одного разу, коли я надсилав повідомлення з будинку Вукеліча, прийшов працівник міської електростанції і попросив нас вимкнути мережу, щоб він міг зробити ремонт в сусідів. Продовжувати було занадто ризиковано, тому я завершив сеанс. Іншого разу, під час сеансу в будинку Едіт, мені довелося припинити роботу, тому що покрівельник, який почав ремонтувати дах, намагався зазирнути на другий поверх. Знову ж таки, у моєму домі в Сінрюдо-цьо одного разу раптом, коли я передавав звіт, зателефонував Танака з загону Акасака Кемпейтай. Я замкнув кімнату на другому поверсі та зустрів його в кімнаті для гостей внизу. Незважаючи на ці випадки, мене так і не викрили, на щастя чи на жаль не знаю. [П363]

[П363] Пер.: Метьюз вказує на ризикований випадок затримки викладача Ічіко британця Вільяма Бікертона (en. *William Maxwell Bickerton*) в 1934 році; [Ф80] Бікертона затримали за підозрою в забезпеченні зв'язку між Комінтерном та японською компартією та надавали лящів; Бікертон все заперечував та врешті-решт

ФОТО 80. Британський шпигун Бікертон

Згадані епізоди були абсолютно несподіваними, і я був змушений миттєво імпровізувати. Я не отримував жодних особливих вказівок від московської влади чи порад від своїх товаріщів щодо того, які методи використовувати, щоб перехитрити поліцію, але, як можна зрозуміти з мого минулого, я вирішив вдавати законослухняного громадянина.

Я не тільки заснував М. Клаузен Сьокай, але й отримав водійські права, задля чого подав власну фотографію та здав до столичної поліції відбитки пальців, приєднався до німецького клубу та відвідував вечірки в німецькому посольстві. В компанії японських друзів я поводився життерадісним, і щоразу, коли дзвонила поліція, я їх привітно приймав і стежив, щоб не зачепити їхні почуття.

Пристосовуючись до такого життя, я обережно уникав підозрілих поглядів, коли відвідував своїх товаріщів. Я користувався різними маршрутами до дому Зорґе, намагаючись не обирати один і той самий шлях знову і знову. З іншого боку, я навмисне паркував свою машину перед поліцейською дільницею Торіїзака і один раз відкрито відвідав Зорґе.

Зазвичай я їхав до дому Вукеліча на власній машині або брав таксі. Я заїжджав у німецький клуб і звідти вирушав до його дому на таксі, і, так само, на зворотному шляху, кидав таксі в клубі і повертався додому іншим.

Коли я їхав на таксі до будинку Едіт, я не під'їжджав до будинку, а виходив біля американської школи. Я залишав свою чорну сумку в її будинку і повертався на трамваї. Едіт завжди повертала сумку, загорнуту у великий блакитний фурошікі (хустку), яку я залишав з цією метою. Її візити були організовані заздалегідь, щоб я встигав відправити покоївку із дорученням.

був звільнений та депортований [2:123]

Оскільки будинок Штайна стояв уздовж прямої дороги, з обох боків якої стояв поліцейський пост, я зазвичай обирав обхідний шлях. Зорґе, який, здавалося, був досить обережним, підходив до мого дому, оглядав його і входив лише після того, як переконався, що все в безпеці.

Я вже описував, як ми здійснювали контакт. Зазвичай Вукеліч давав мені плівку разом із сигаретами "Чері" або "Акацукі". Більшість часу ми зустрічалися в ресторані "Сеннарі" у Сімбасі. Ми не боялися спостереження. Наша розмова німецькою була приблизно наступною:

Клаузен: "Маєш цигарки?"

Вукеліч: "Звичайно".

Закуривши сигарету з пачки, яку мені запропонував Вукеліч, я робив вигляд, що повертаю решту. Вукеліч казав: "Забирай; у мене ще є", - і я клав сигарети до кишені.

Шість небезпечних років минули без подій. Мій висновок полягав у тому, що японська поліція була надто ввічлива з чужинцями і, отже, не настільки ефективна в контролі шпигунів, як європейська поліція.

* * *

З безпекової точки зору пропонує замислитись звіт Клаузена про його операцію в Харбіні (до його відправлення в Японію), оскільки в ньому він стверджує, що використовував приміщення американського консула.

2. Клаузен у Харбіні. Під час поїздки в Харбін не сталося нічого особливого. Перш ніж ми вийшли в Дайрені, портова поліція просто перевірила наші паспорти. Як будь-який інший мандрівник, я взяв квиток другого класу, сів на потяг до Чанчуня (сучасний Сінцзін), змінив у Чанчуні потяг з двома валізами із запасними костюмами та предметами першої необхідності, і ввечері прибув до Харбіна.

Я зареєструвався в готелі "Прістон Модерн", як вказав Бенедікт у листі до Лєхмана, зустрівся через два дні з Бенедіктом і отримав на руки передавач, який мені приніс дипломат. Незабаром після цього я переїхав до помешкання біля радіостанції.

Бенедікт познайомив мене з Ґломберґ-Оттом, який відвів мене до себе додому, але мабуть через те, що його дружина була білою росіянкою, утримався від обговорення таємних справ. Через кілька днів я супроводжував Отта до кав'ярні, якою керував білий росіянин, і тоді він вперше попросив мене встановити комплект бездротового зв'язку і дав кілька сотень харбінських доларів, щоб я міг купити запчастини для приймача та оплатити випадкові витрати.

Через кілька днів він розповів мені про Ліллестрема. Ліллестрем, холостяк, який наймав молодого білого росіянина в якості "хлопчика", був кремезним огрядним чоловіком шести футів зросту, приблизно п'ятдесяти років. Його будинок представляв собою двоповерхову будівлю з сірої цегли типу вілли з великим двором, обнесеним частоколом. Звідти він йшов на роботу в консульство Сполучених Штатів. [Ф81]

ФОТО 81. Американський консул Тихо Ліллестрем

Совєцько-китайські відносини на той час були досить напруженими, в результаті чого китайська поліція активно таємно досліджувала справи білих росіян і росіян, які проживали в Китаї. Отт зрозумів, що найкращим способом уникнути виявлення було скористатися приватним домом американського віце-консула, який був зручно розташований, і, зайве казати, що найдоступнішим шляхом отримати інформацію було завоювати довіру Ліллестрема. Я вважаю, що саме з цих причин він завоював симпатію Ліллестрема. Коли я приїхав до Харбіна вдруге, бездротовий комплект був вже не в в домі Ліллестрема, а повернувся до дому Отта. Отт сказав мені, що Ліллестрем повернувся до Сполучених Штатів, тому я більше не звертав уваги на його будинок.

Провівши перші два тижні без діла з Оттом і Бенедіктом на конференціях і в ресторанах, я пішов оглянути дім Ліллестрема і вирішив використати дві кімнати (обидві були вільні; одна була приблизно на вісім татамі) на другому поверсі, одну як бездротову опе-

раційну, а іншу як технічну кімнату. Я купив антену та деталі для перетворення приймача в короткохвильовий комплект, почав монтажні роботи, завершив роботу приблизно за два тижні, випробував комплект на Вісбадені протягом двох днів і доставив його Отту.

Після цього з якоїсь невідомої причини мені не дозволяли ходити до дому Ліллестрема. Отт сказав мені: "Ви можете провести решту часу, розглядаючи місцеві пам'ятки; прийомом та передачею повідомлень буде займатися мій технік. Проте я хотів би, щоб ви тут залишилися, доки не отримаєте звістку від Лєхмана". Тому я залишався у своїй квартирі та нічого не робив. Я припускав, що причиною тримання мене про всяк випадок було те, щоб я був би на місці у разі, якщо його технік зіткнеться з труднощами з отриманням або передачею повідомлень.

Я встановив передавач на столі біля вікна. Його потужність була такою ж, як і в того, що я використовував у Токіо; радіолампи були моделі UX210. Спосіб переробки приймача був таким же, як і в Токіо. Єдина відмінність полягала в тому, що ми змогли прийняти Москву, Берлін тощо, а також Вісбаден.

Позивний та довжина хвилі, використані під час випробування набору, були такими ж, як і в Шанхаї. Лєхман вказав мені використовувати Q-код, зазначений у міжнародній радіоаматорській угоді, і Вісбаден використав той самий код у відповідь. Я нічого не знаю про тип коду, який використовував Отт. Як і в Шанхаї, антена, яку я встановив, виходила у двір.

Зайве говорити, що мені нічого не казали про організацію та розвідувальну роботу шпигунської групи Отта; можливо, тому, що я належав до іншої групи. Оскільки я тоді не знав генерала Тео, я подумав, що інформація, яку Отт зашифрував для передачі техніком, повністю походить від Ліллестрема та білих росіян, за винятком новин, зібраних Костєю та Бенедіктом.

Я випадково зустрів Костю в домі Отта; пізніше, як зазначалося вище, ми зустрічалися в барах і разом випивали.

Я не зустрічав Артура і не знав, що він радіотехнік.

У жовтні Отт сказав мені, що отримав від Лєхмана лист, в якому говорилося, що через кілька днів він прибуде до Харбіна, і в якому він просив Отта передати мені повернутися в Дайрен, де він мене зустріне. Він сказав, що з бездротовим апаратом, здається, немає про-

блем і що він вважає за краще, щоб я повернувся до Шанхаю. Тому приблизно того ж місяця я виїхав з Харбіна до Дайрена, де зустрів Лєхмана в готелі "Ямато", переночував з ним у готелі і окремо відбув. Він сказав мені продовжувати роботу у шанхайській шпигунській групі і попередив, щоб я нікому не казав, що їздив до Харбіна і там встановлював бездротовий набір.

Метою поїздки Лєхмана до Харбіна вочевидь було зв'язатися з Оттом, якому він, ймовірно, передав шпигунські документи (плівку) для московської штаб-квартири в обмін на кошти для його мережі. Наступного дня я повернувся до Шанхаю.

* * *

Клаузен, безсумнівно, був у змозі оцінити характер або якості Зорґе як людини. Ймовірно, його погляди були озлобленими і відображали невизначеність ув'язнення.

3. Думка Клаузена про характер Зорґе. Важко [пише Клаузен] описати Зорґе. Він жодного разу не розкрив свій справжній характер. Але я можу сказати, що він був справжнім комуністом і ніщо не могло змусити його відмовитися від своєї віри. Він би вбив свого найкращого друга, якби це було необхідно для комунізму. Проте з того, що я знаю про нього на сьогодні, я думаю, що за інших обставин він був би жалюгідним боягузом. Робота, яку він виконував для комунізму в німецькому посольстві, була для нього не такою важкою, оскільки завдяки знанням політики та економіки йому було дуже легко знайти там собі друзів. Йому було нескладно сфотографувати різні документи, які йому давали прочитати. Тобто робота, яку він виконував у посольстві, не вимагала великої сміливості.

Він намагався, коли це було можливо, триматися подалі від небезпеки, отримуючи інформацію від членів своєї шпигунської групи. У зв'язку із цим я помітив декілька речей. Зорґе час від часу легко хворів, і тоді мені доводилося постійно з ним перебувати. Це було тому, що він боявся бути сам. Одного разу я важко захворів і лікар сказав мені, що я зобов'язаний відмовитись від роботи, але Зорґе зажадав, щоб я продовжував працювати як завжди. Я змушений сказати, що він не був уважним до інших. Ще одне, що я помітив, це те, що він, здавалося, дріб'язковий навіть тоді, коли гроші були потрібні терміново, і тим не менше сам він витрачав гроші як воду. Тому треба сказати, що його характер був не з найкращих.

Він був твердим комуністом, але, з іншого боку, він був людиною,

яка не змогла триматися за певних умов. Я кажу це, бо, здається, після арешту він розповів усе. Якби під час арешту він залишався твердим комуністом, він би притримав язика і не казав усього.

Наведені вище факти та його приватні справи, в які я не буду тут вдаватися, дають мені підстави стверджувати, що характер Зорґе як людини був не найкращим.

Його ставлення до мене було не таким поганим, але він завжди ставився до мене як хлопця на побігеньках, оскільки допомогти йому було більше нікому.

Його ставлення до Вукеліча мало чим відрізнялося. Коли Авас підвищив зарплату Вукелічу, Зорґе зменшив суму грошей, яку той отримував від шпигунської групи. Був час, коли Вукеліч отримував від нього лише шістдесят єн, і, оскільки це було несправедливо, Вукеліч був незадоволений. Перед самим арештом йому вже остогидло працювати на комунізм. Я не знаю ані те, чи Зорґе поводився з ним погано чи ні, ані будь-що про їхні стосунки взагалі.

Я також нічого не знаю про його поводження з Едіт. Вони не часто бачилися, але оскільки Едіт була жінкою, вона отримала грошей більше, ніж було потрібно.

Зорґе ставився до Ґюнтера Штайна дуже добре, оскільки Штайн володів суттєвим обсягом знань з політичних та економічних питань, і Зорґе міг з великою користю використовувати Штайна. Від Штайна він багато чому навчився і тому ставився до нього добре.

Я мало знаю про його поводження з Озакі та Міяґі, тому що зустрічався з ними не дуже часто. Однак я думаю, що він ставився до них не так вже й погано, оскільки вони обидва були дуже важливими, коли мова заходила про збір інформації. Його ставлення до Озакі було привітним, тому що Озакі був дуже розумною людиною. Оскільки Зорґе був добре обізнаний у політиці та економіці, він був суворий з Озакі та Міяґі, і вони не могли надати неправдиву інформацію. Зорґе забезпечив їм обом достатню матеріальну базу. Це все, що я знаю про їхні з ним стосунки. [П364]

[П364] Пер.: Метьюз вказує, що в 1941 році Зорґе вперше дізнався, що Озакі одружений і має сім'ю [2:319]

Частина IV

Аґнес Смедлі та військове міністерство

Глава 17

Аґнес Смедлі та військове міністерство

17.1. Спроба придушити поширення історії Зорґе

Значення історії Зорґе для новин самоочевидне; тим більше її значення як моделі роботи совєцької розвідки. У грудні 1948 року міністр армії вжив заходів для підготовки історії до оприлюднення.

Американська преса була цілком зацікавлена. У звичайному порядку, після першої публікації, газети чекали на подальші подробиці, зокрема на оприлюднення документальних доказів, свідчень головних обвинувачених, учасників та очевидців.

Цей матеріал була готова надати служба Джи-2 у Токіо, але дзвінка так і не було. Натомість через кілька днів шокований штаб у Токіо відмовився повірити в те, що означало фактичне скасування доповіді про шпигунство Зорґе особисто представниками Вашингтону, які цілий рік так завзято вели переговори про її оприлюднення.

Цей офіційний поворот був відображений у карбованій мові радіостанцій того періоду:

Вашингтон, 20 лют. (ІНС): [П365] *в суботу відділ армійської публічної інформації рішуче заявив, що помилково і неправильно звинувачувати Аґнес Смедлі, американську письменницю, у тому, що вона була російською шпигункою.*

Ейстер повідомив: У відділу немає доказів, які підтримують звинувачення у шпигунстві. Звіт було зроблено на основі інформації японської поліції, про що мало бути вказано у звіті.

Якщо докази на підтвердження звинувачень можуть існувати, ми ними не володіємо.

Відбулась внутрішня помилка у відділенні. Персонал не повівся з публікацією належним чином. Не мало лунати жодних імен і жодних звинувачень.

Вашингтон, 19 лют. (ЮП): [П366] *у Нью-Йорку міс Смедлі одразу назвала звинувачення "гидкою брехнею", і були інші, хто критикував армійський метод формування звіту.*

Полковник Ейстер, офіцер зі зв'язків із громадскістю відділу, сказав, что звіт однозначно "не мав містити наявних в ньому міркувань, через які американці мали підозріло дивитись на власних сусідів". … "Це не політика міністерства армії публікувати документи, які стверджують факти, як це було у випадку міс Смедлі, коли ми не володіємо доказами. Це не політика уряду вимазати дьогтем та обваляти у пір'ї людей, якщо немає доказів. Політика американського правосуддя стверджує, що людина невинна, доки її провина не доведена".

Ейстер заявив, що звіт підготували офіцери розвідки у Токіо, і що "ті молоді люди, які це зробили, почали філософствувати та висловлювати на підтримку цих міркувань власну думку". Він сказав: "звіт було розглянуто з огляду на безпекові наслідки, і деякі його частини видалено. Але з точки зору зв'язків з громадскістю він не був відредагований належно".

Він сказав, що йому невідомо про плани когось покарати за цю помилку, але також сказав, що, він обов'язково

[П365] Пер.: en. *International News Service, INS*
[П366] Пер.: en. *United Press, UP*

збирається "радикально переконатися", що подібна помилка не повториться.

З прочитання цих заяв у пресі стає очевидним, що цитати Ейстера містять низку безсоромних, холоднокровно висловлених протиріч.

17.2. Шкода, завдана запереченням Вашингтону

Заперечення від міністерства армії, безсумнівно, негайно охолодило завзяття преси.

Безпосередній практичний ефект цього незбагненного кроку полягав у тому, щоб приховати наявні документальні докази, які, як зазвичай, досягли б громадськості. "Плейн ток" та "Контратака" [П367] були одними із перших, хто усвідомив порочний вплив такого заперечення.

Аґнес Смедлі здобула суттєву увагу в ефірі, найняла відомого адвоката і продовжила захищати своє чесне ім'я. Панувало враження, що цим все завершиться. Наслідки міжнародної змови на Далекому Сході були надто вражаючими. Мовчання було б фатальним для совєцького проникнення на Схід, тим більше, що китайські комуністи тоді вже були біля воріт Нанкіна.

Психологічна контратака була вміло керована. Вона в першу чергу була спрямована проти генерала Макартура, і її зброєю була нахабна погроза позовом за наклеп. Магія імені Макартура автоматично гарантувала місце на перших шпальтах. Той факт, що публікація була справою рук Вашингтону, був м'яко проігнорований. Також не було сенсу судитися зі мною, хоча пряма відповідальність за підготовку звіту, тобто суть звинувачення, була вочевидь на моєму відомстві.

ФОТО 82. Товаріщ Роґґе, адвокат товаріща Смедлі

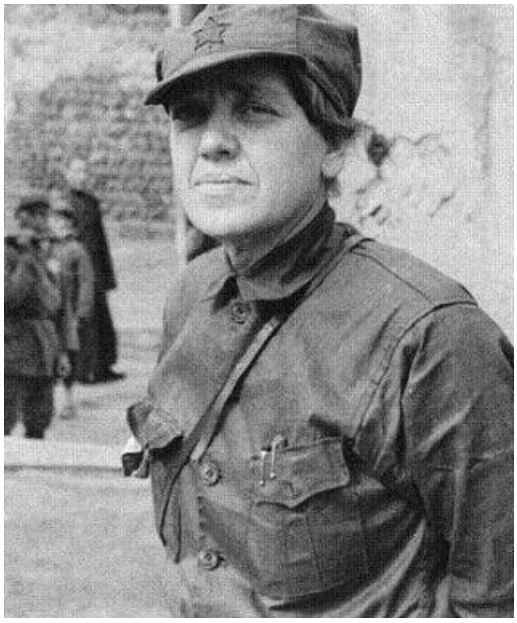

ФОТО 83. Товаріщ Смедлі погрожує генералу Макартуру американським судом

17.3. Віллоубі приймає фальшивий позов за наклеп

Аґнес Смедлі висловила подяку та шану армії за очищення її репутації та імені від обурливих і неправдивих звинувачень. Смедлі висловила сподівання, що заява полковника Ейстера "ознаменує кінець політики, де спершу наклеп, а потім розслідування". Вона закликала генерала Макартура "відкинути імунітет, і вона подасть на нього в суд за наклеп". У Детройті Джон Роґґе, [П368] [Ф82] адвокат Смедлі, [Ф83] риторично запитав: "… Спочатку ми хочемо знати, чи погодиться Макартур взяти відповідальність за звіти, які надходять з його офісу, і якщо він це зробить, я пропоную йому знайти нью-йоркського адвоката, тому що ми збираємося подати до суду. Після того як ми отримаємо відповідь від Макартура, ми вирішимо, чи подавати до суду на Віллоубі. Міс Смедлі бажає подати до суду на Макартура…"

З метою позбавити Роґґе цієї сценічної дилеми, я негайно здійснив публічну трансляцію, в якій прийняв позов, звичайно, зі свідо-

[П367] Пер.: en. *"Counterattack"*

[П368] Пер.: en. *Oetje John Rogge*, американський німець, свого часу відомий захисник комуністів

мим наміром змусити оприлюднити докази.

> *… Звіт про шпигуна Зорґе, який співставляє та оцінює судові та інші офіційні документи, знайдені в Японії на початку окупації, було підготовлено під моїм особистим керівництвом, і, як начальник відділу військової розвідки в Токіо, я відповідаю за його підготовку та безпосередню передачу до відділу військової розвідки у Вашингтоні. Це був "секретний" документ, розроблений виключно для цілей військової розвідки і він не був складений або призначений для оприлюднення. Характер його змісту охоплює всю інформацію, яку можна отримати тут на місці, з коментарями та висновками, як правило, слідчого органу безпеки. Цей відділ не виконав би покладених на нього зобов'язань, вчинив би він інакше…*
>
> *Я повністю беру на себе будь-яку пов'язану відповідальність і відмовляюся від будь-якого доступного мені імунітету від юридичних чи будь-яких інших дій, які можуть бути бажані чи вжиті. Я фактично вітав би, не лише як офіцер розвідки, але, що більш фундаментально, як американський громадянин, можливість таким чином підкреслити приховані небезпеки, які загрожують американській цивілізації, підривних структур, захованих всередині і захищених нашими власними вільними інститутами. …*

Заява вище, трансльована ввечері 21 лютого, не була звичайною подією. Вона означала публічне прийняття виклику всупереч тому, що офіційні служби у Вашингтоні, здавалося, виступили на підтримку міжнародного шпигунського агента проти генерала, який мав тридцять п'ять років безперервної сумлінної військової служби.

Така тривалість військової служби, очевидно, передбачає певну дисциплінарну покірність. Офіцери не так легковажно вступають у полеміку з військовим міністерством. Є лише три недавні історичні випадки: генерал Леонард Вуд, [П369] який міг дозволити собі непокору, оскільки мав могутню протекцію старшого Рузвельта; генерал Мітчел, [П370] якого фактично засудив військовий трибунал; і капі-

[П369] Пер.: en. *Leonard Wood*
[П370] Пер.: en. *William Lendrum Mitchell (Billy Mitchell)*

тан французької армії Дрейфус, [П371] якого розіп'яв корумпований генштаб.

Традиційна лояльність вищим щаблям влади, мовчазна покірність тощо - всі були залучені до цього скандального інциденту, коли справу про шпигунство Зорґе, засвідчену доповідь розвідки, було оприлюднено з великою помпою, але відкликано протягом сімдесяти двох годин із квазівибаченнями, які різнилися від визнання редакційних помилок до набагато більш згубної інсинуації про те, що не було ані наявних доказів, ані підстав для звинувачень.

ФОТО 84. Анна Луїза Стронг

З точки зору громадської безпеки, а також добропорядності уряду, важливо знати, чому Смедлі отримала опосередкований захист міністерства та міністра армії. Слід зазначити, що з моменту мого ефіру Смедлі та її рупор занурилися в повне завбачливе мовчання. Абсолютно раптово Джон Роґґе, адвокат Смедлі, здається за сумісництвом займається низкою "червоних" справ. Про його інтелектуальну позицію свідчить те, що він вимагав припинити розслідування Великого журі Нью-Йорка щодо совєцької шпигунської діяльності. Не менше важливо те, що Роґґе був повіреним Анни Луїзи Стронг. [П372] [Ф84] Вона була вказана як американський агент Москви в п'ятому звіті Комітету з розслідування антиамериканської діяльності, Каліфорнія, 1949, сторінка 179. [П373] Роґґе, член Постійного комітету Світового конґресу прихильників миру, [П374] 7 бере-

[П371] Пер.: fr. *Alfred Dreyfus*, французький єврей, засуджений за хибним обвинуваченням

[П372] Пер.: en. *Anna Louise Strong*; американка, одна з перших пропагандисток СССР та КНР в США; з 1921-го відбула кілька років на совєцькій Росії як кореспондент від організації протестантської секти квакерів, з 1928-го працювала ротом на китайських комуністів

[П373] Пер.: дійсні посилання на звіти комітету зі згадками Анни Луїзи Стронг перераховані в кумулятивному індексі [94]

[П374] Пер.: en. *World Congress of Partisans for Peace*, конґрес, утворений з ініціативи 1948 року від Комінформу - сталінського наступника Комінтерну; в 1950 році

ФОТО 85. Давід та Рут Ґрінґлас, атомні шпигуни

ФОТО 86. Етель та Джуліус Розенберги, атомні шпигуни

зня 1950 року прибув до Москви, де його вітали поважні совєцькі персони: Л.М. Леонов, [П375] письменник, депутат Верховного совєта СССР; професор А.Н. Трайнін; [П376] та представники інших московських організацій. Через три місяці, 16 червня 1950 року, Роґґе став повіреним Давіда Ґрінґласа, заарештованого ФБР у зв'язку зі шпигунською мережею навколо проекту зі створення атомної бомби. [П377]

Переконлива міс Смедлі, однак, мала отримати ще більшу підтримку із вищих інстанцій. 27 лютого 1949 року в радіопрограмі "Знайомство з пресою" Системи загального радіомовлення [П378] ніхто інший, як колишній міністр армії Кеннет Роялл, [П379] сказав, що *"армія мала бігти в укриття"*, що вона припустилась помилки, і що шпигунська публікація була *"ненавмисною діяльністю деяких співробітників відділу публічної інформації у Вашингтоні"*. Він додав, що його заздалегідь не повідомили, що звіт буде опублікований, і сказав, що його *"оприлюднили за його відсутності"*.

Функціонер уряду, безумовно, перебуває у милості своїх підлеглих; небезпека високої посади часто криється в маніпуляціях архівних клерків. Ми допустимо цю точку зору на користь міністра Роялла, хоча навряд чи можливо, щоб міністр не був знайомий з річними переговорами його міністерства до того, як зайнявся питанням звіту.

Міністр армії, ймовірно, не повністю усвідомлював наслідки цієї справи і, безперечно, був хибно проінформований, особливо щодо елемента наклепу. Можливо, що він переймався псевдоюридичною тяганиною у справі з жінкою - Аґнес Смедлі.

Це той людський фактор, цілком зрозумілий для всіх, хто знайомий з американським способом мислення. Згідно із законом американські жінки користуються загадковим імунітетом. Вправні юристи безліч разів успішно зловживали в американських судах перевага-

---

конґрес утворив Світову раду миру (en. *World Peace Council, WPC*), яка просувала інтереси СССР

[П375] Пер.: рос. *Леонид Максимович Леонов*, росіянин

[П376] Пер.: рос. *Арон Наумович Трайнин*, білоруський єврей, доктор юридичних наук СССР

[П377] Пер.: en. *David Greenglass*, російсько-польський єврей; Ґрінґлас працював в проекті атомної бомби в Лос-Аламосі; Роґґе взяв під захист Ґрінґласа та його дружину Рут [Ф85] (американська єврейка); після співпраці Ґрінґласа під удар потрапив брат його дружини Джуліус Розенберг (російський єврей) з його власною дружиною Етель [Ф86] (сестра Давіда Ґрінґласа); в 1951 році Розенберги були страчені за шпигунство на користь СССР

[П378] Пер.: en. *Mutual Broadcasting System (MBS)*; програма *"Meet the Press"*

[П379] Пер.: en. *Kenneth Claiborne Royall*, американець

ми жінок. Міс Смедлі, схоже, вдалась саме до такої примхи по відношенню до американських чоловіків. У будь-якому випадку, міністр, вірогідно, наблизився до висновку, що кинути армійського офіцера зграї вовків було менш соромно, ніж зв'язуватися з міжнародним агітатором, у розпорядженні якого були ресурси комуністичної преси та пропагандистів із попутників комунізму. [П380]

22 серпня 1951 року на слуханнях, проведених Комітетом антиамериканської діяльності Палати представників Конґресу, містер Вельде запитав мене про мотиви міністра армії. За два роки мої перші враження від образи вщухли. Пригадую, як я сказав: *"… Немає сенсу у відродженні міжвідомчої суперечки. Події рухалися непереборно. Червона загроза наростала. Ми повинні забути наші образи і об'єднатися проти цієї спільної небезпеки. З папського благословення, я готовий вибачити міністра".*

17.4. Токійську розвідку атакують колумністи

Після того, як Вашингтон придушив оприлюднення запропонованих документів, Джи-2 у Токіо виявила, що справа набуває неприємних рис; зграя волала безперестанку; свої зусилля об'єднали "рожеві" [П381] покидьки усіх сортів, кілька оглядачів другого ґатунку на периферії журналістської респектабельності та ряд політиків-опортуністів. Одна з газет писала: *"Ганебна доповідь, абсолютно безпринципна"*. Політик, відчувши запах безкоштовної реклами, закликав до всеохоплюючого розслідування Конґресом: *"Було б найбільш правильно, якби Конґрес розглянув цей промах армії, а, можливо, і цілковите питання ефективності нашої розвідувальної служби"*.

Особливо образливою, некоректною та неінформованою була колонка Гарольда Ікса. [П382] [Ф87] В шалених перегонах за вражаючими заголовками Іксу вдалося створити наступне безглузде тріо: (1) *"Армійські хитрощі замітають помилки генерала"*, (2) *"Воєнщина не в*

[П380] Пер.: en. *fellow traveler*

[П381] Пер.: en. *"pinko"*, тобто "недостатньо червоний", синонім до симпатиків комунізму

[П382] Пер.: en. *Harold LeClair Ickes*, американський німець, важливий функціонер Нового курсу Рузвельта

головах, а замість голів" і (3) *"Дратівливий Джо вважає, що на Макартура варто подати до суду"*. Події мали відповідь також на наступне, очевидно, риторичне красномовне твердження, зроблене містером Іксом:

> *Ніхто із тих, хто знає міс Смедлі, ніколи б не підозрював, що ця мужня й кмітлива громадянка Америки опустилася до того, щоб стати шпигуном будь-якої країни - навіть своєї, до якої вона глибоко прив'язана. …*

ФОТО 87. Гарольд Ікс

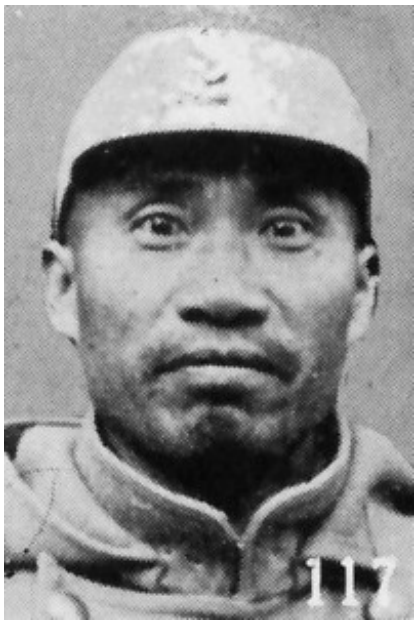

ФОТО 88. Чжу Де

Через два роки ця відважна й розумна громадянка Америки заповідала свій прах і пожитки декому генералу Чжу Де, [П383] [Ф88] командувачу армій червоного Китаю, який зараз воює з американцями в Кореї. До того як померти, Смедлі працювала над книгою про життя цього червоного генерала - учня Леніна і знаряддя Кремля. Смедлі назвала його спадкоємцем державних облігацій США та виплат за її опубліковані роботи та *"всього іншого, що було цінним та входило до її майна"*. У заповіті було наказано кремувати її тіло,

[П383] Пер.: cn. 朱德, en. *Zhu De*, також en. *Chu Teh*; маршал КНР, один з найближчих людей до Мао Цзедуна; з 1922 по 1925 роки вчився в Німеччині, звідки був депортований; з 1925 року навчався в КУТВ в Москві

а її прах *"відправити до Китаю для генерала Чжу Де, головнокомандувача народно-визвольної армії, і покласти там у будь-якому місці, визначеному генералом Чжу Де або його спадкоємцями"*.

Раптова смерть Аґнес Смедлі в Лондоні [П384] за дивним збігом обставин напередодні виклику Комітету з антиамериканської діяльності Палати представників Конґресу США викреслила одного з основних учасників шпигунської мережі Зорґе. Слід нагадати, що інший головний герой, Ґюнтер Штайн, зник через сорок вісім годин після тої самої безталанної публікації Вашингтона.

ФОТО 89. Генерал Стілвел

Посольство Франції в Токіо, однак, повідомило мене, що Ґюнтер Штайн був заарештований [П385] у Парижі французьким Сюрте [П386] за звинуваченням у шпигунстві. Він працював під прикриттям, тепер майже звичайним для таємних братств, в якості кореспондента "Хіндустан таймз". [П387] Оскільки він був громадянином Великобританії 1941 року розливу, його депортували до Англії.

De mortuis nil nisi bonum. [П388] Комуністична преса по всьому світу, особливо китайські комуністичні органи, віддавала шану міс Смедлі. Вшанування її пам'яті займали половину місця в недільному додатку з літератури та мистецтва в пекінській "Женьмінь жибао". [П389]

Мао Дунь, [П390] лівий китайський есеїст, писав: *"… Саме Аґнес Смедлі вперше повідомила світові правду про червоний Китай у*

[П384] Пер.: 6 травня 1950 року
[П385] Пер.: 14 листопада 1950 року [12:400]
[П386] Пер.: fr. *Sûreté*, служба безпеки
[П387] Пер.: en. *"Hindustan Times"*, кн. *"Hindustani Times"*, індійська англомовна газета Нью-Делі, заснована в 1924 році на хвилі руху за незалежність
[П388] Пер.: лат. "про мертвих нічого, окрім хорошого"
[П389] Пер.: cn. 人民日报, кн. *Peking People's Daily*, орган ЦК КПК
[П390] Пер.: cn. 茅盾, кн. *Mao Tun*

той час, коли світ ще був обманутий історіями, які розповідали реакціонери. Миролюбні люди всього світу також вважатимуть смерть Аґнес Смедлі великою втратою в той час, коли міжнародний реакційний блок на чолі з американськими імперіалістами намагається спровокувати нову антинародну війну. …"

28 травня 1951 року Американська асоціація китайської політики [П391] повідомляла: *"… підшивка газети "Дейлі вокер"* [П392] *розповідає цілу історію. Прах Аґнес Смедлі, американки, був з почестями похований пекінськими комуністичними високопосадовцями 6 травня цього року. Така висока відзнака була надана американській зрадниці під час війни між комуністичним Китаєм та Сполученими Штатами. Своїми творами та промовами міс Смедлі зіграла важливу роль у занепаді наших китайських друзів та тріумфі наших ворогів. Як друг і радник генерала Стілвелла* [П393] *[Ф89] Аґнес Смедлі вплинула на його думку. Уривок про генерала Стілвелла показує, що він, мабуть, так чи інакше перед своєю смертю зробив для комуністів все можливе. Генерал Чжу Де, під командуванням якого він писав, що хотів би воювати, був і залишається верховним головнокомандувачем збройних сил китайських комуністів. …"*

17.5. Кампанія світової комуністичної преси на підтримку Смедлі

Поки Аґнес Смедлі ще була живою, по всьому світу на її підтримку згуртувались комуністичні газети, журнали та інші періодичні видання. Її протест проти оприлюднення армією звіту про Зорґе був представлений 8 березня 1949 року рупором китайського комунізму "Чайна дайджест", [П394] друкованим у Гонконзі. На відстані десяти тисяч миль, видання іншого комуністичного фронту, "Фар іст спотлайт", [П395] висвітлило її історію практично у той самий день.

[П391] Пер.: en. *American China Policy Association (ACPA)*, організація очолювана Альфредом Кольбегом, лідером "китайського лоббі" (en. *China Lobby*)

[П392] Пер.: en. *"Daily Worker"*, нью-йоркська газета американської компартії

[П393] Пер.: en. *Joseph Warren Stilwell*; в 1943 році цей американський генерал поклав у джунглях кращі дивізії Чана Кайші, в чому звинуватив Чана Кайші [4:99]

[П394] Пер.: en. *"China Digest"*

[П395] Пер.: en. *"Far East Spotlight"*, американське видання 1946-1952 років, шефредактором якого була американка Мод Расселл (en. *Maud Muriel Russell*), яка у ті ж роки була виконавчим директором відомого комуністичного фронту КДДП (див. далі); в 1953 році перезасноване Мод Расселл як en. *"Far East Reporter"*

Ця ідеальна узгодженість на величезних географічних відстанях є вражаючим прикладом першокласної роботи генерального штабу та координації міжнародного комунізму у долі секунди. Пропагандистська робота нерішучих та сором'язливих демократій не може зрівнятися з цією смертоносною точністю. [П396]

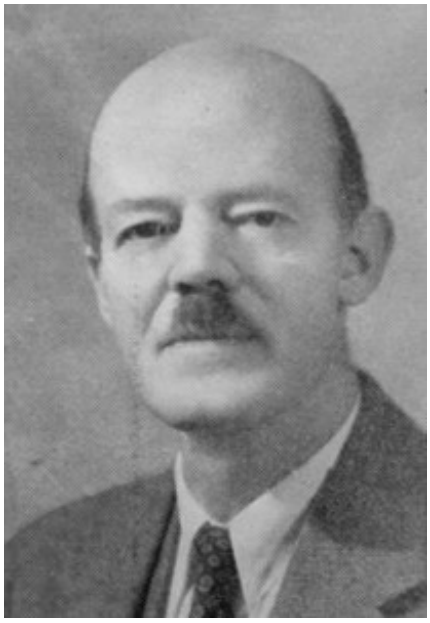

ФОТО 90. Бібліотекар Філіп Кіні

ФОТО 91. Філіп Яффе, 1945 рік

Тим часом, "Фар іст спотлайт" був заборонений генеральним прокурором США як фронтова комуністична організація. Її спонсорував Комітет демократичної далекосхідної політики (КДДП) [П397] (за адресою 42-га Вест-стріт, 111, Манхеттен, Нью-Йорк), галасливе скупчення комуністичних попутників, які за звичкою брали участь у агресивній агітації за китайських комуністів. Класифікація генерального прокурора публічно помістила цих людей туди, де їм належить бути. Список функціонерів та спонсорів містив кілька цікавих імен, а саме: Ґюнтер Штайн, ґрунтовно залучений до шпигунської роботи Зорґе в Токіо та Шанхаї; Філіп О. Кіні, [П398] [Ф90] колишній співробітник штаб-квартири в Токіо, дискваліфікований

[П396] Пер.: після роботи в американській розвідці генерал Віллоубі був радником іспанського каудильйо Франсіско Франко

[П397] Пер.: en. *Committee for a Democratic Far Eastern Policy (CDFEP)*, спонсором якого виступав американський мільйонер Фредерік Вандербільт Філд [Ф93] (en. *Frederick Vanderbilt Field*) - відкритий комуніст та член ІТВ

[П398] Пер.: en. *Philip Olin Keeney*, американець, колишній бібліотекар штабу генерала Макартура в Токіо; пізніше втік з дружиною до СССР; з оприлюдненням перехоплень проекту "Венона" визначений як агент НКВД

ФОТО 92. Марк Ґейн поруч з Лю Шаоці, 1940-ві

з федеральної служби за рішенням ради перегляду лояльності згідно до президентського виконавчого розпорядження №9835 від 21 березня 1947 року; [П399] Філіп Яффе, [П400] [Ф91] причетний до таємничої справи "Амеразії" [П401] про публікацію у воєнний час секретних документів Держдепартаменту; Марк Ґейн, [П402] [Ф92] автор та кореспондент, також причетний до справи "Амеразії", по якій проходив як дописувач; природно, що в цьому червоному фронтовому журналі публікувалась Смедлі.

"Фар іст спотлайт" та комітет КДДП проголошували цілями: "Ніякої зброї. Ніяких позик. Ніякої допомоги Чану Кайші", неприхований послідовний пропагандистський мотив сприяння китайським комуністичним арміям і остаточному включенню підкореного Китаю в орбіту совецької Росії. Однозначна орієнтація цієї групи, в якій важливу роль відігравала Смедлі, неперебірно відсилає до Шанхаю та підпільних операцій у цьому центрі уваги совецької диверсії. Її під-

[П399] Пер.: en. *Loyalty Review Board*, Execution Order 9835

[П400] Пер.: en. *Philip Jacob Jaffe*, український єврей (с. Могилів, Дніпровська обл.) [45]

[П401] Пер.: en. *"Amerasia"*; видавництво журналу знаходилось в одному будинку з американською радою Інституту тихоокеанських відносин (ІТВ) та мало безліч спільних співробітників

[П402] Пер.: en. *Mark Gayn*, він же en. *Mark Julius Ginsbourg*, рос. *Марк Гейн (Гинзбург)*, російський єврей; [64] в 1945-му потрапив під облаву в офісі видання "Амеразія"; був одним із перших західних журналістів, допущених у КНР у 1960-х

хід діаметрально протилежний до конспірації початку тридцятих років та складного "апарату" Третього інтернаціоналу, але схема протидії Чану Кайші залишається незмінною, чи то на Сучжоу-роуд в Шанхаї у 1931 [П403] або за адресою 42-га Вест-стріт, 111, Манхеттен, Нью-Йорк у 1948 році.

17.6. Правда про Аґнес Смедлі

Не дивно, що комуністи всього світу, як і комуністичні фронтові організації, об'єдналися навколо цінного учасника їхньої Справи. По суті, більш небезпечним і далекосяжним був той факт, що відповідальних державних службовців і легковірних добродіїв, таких як Ікс, примушували брати в руки палиці за жінку, єдиною метою життя якої було підірвати американську концепцію демократії. Оскільки з метою дискредитації ретельно підготовленого та задокументованого звіту розвідки вони зобразили Аґнес Смедлі як обмовлену невинну жертву, її минуле, її зв'язки та хронологія подій її життя заслуговують на детальний розгляд.

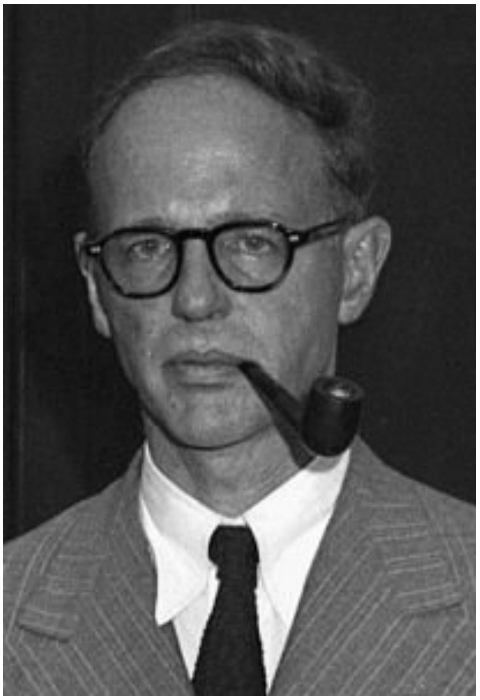

ФОТО 93. Фредерік Вандербільт Філд

Певних доказів членства Смедлі в американській комуністичній партії немає, і вона неодноразово це заперечувала; однак її власні твори суперечать її звичним запереченням приналежності до комунізму, звичайному захисному маневру, який можна очікувати від досвідченого політичного агітатора.

Аґнес Смедлі присвятила своє життя політичному та географічному просуванню комунізму в Китаї. Її інтелектуальна еволюція є цікавою історією розвитку партійного найманця та попутника кому-

[П403] Пер.: адреса магазину "Зайтґайст", де Озакі познайомився зі Смедлі

нізму.

Вона була одним із найактивніших трудящих комуністичної справи в Китаї вже близько двадцятого з чимось року. Свою третю книгу "Китай дає відсіч" [П404] вона присвятила *"моїм улюбленим братам і товаріщам, героїчно загиблим і непереможеним живим 8-ї армії Китаю"* [П405] (китайської комуністичної красної армії). Ця партизанська жила проходить через усі її китайські звіти, демонструючи її відверту пропаганду комуністичної партії Китаю, штаб-квартира якої тоді була в Яньані. [П406]

ФОТО 94. Віттакер Чемберс

Згідно з повідомленням ІНС від 14 червня 1950 року, перед Комітетом з антиамериканської діяльності свідчив Віттекер Чемберс [П407] [Ф94] щодо створення проекту письменників як засобу прикриття совецького шпигунства у Японії. У закритому слуханні у грудні 1949 року Чемберс стверджував що "Джей Петерс, [П408] [Ф95] комісар вашингтонського комуністичного підпілля", представив його в 1934 році Максіму Ліберу, [П409] [Ф96] літературному агенту

[П404] Пер.: Agnes Smedley "China Fights Back: An American Woman With the Eighth Route Army", 1938; "Китай дає відсіч: американська жінка у 8-й армії"

[П405] Пер.: cn. 八路軍, en. *8th Route Army*; піхотна армія, якою командували Мао Цзедун, Чжу Де та Пен Дехуай

[П406] Пер.: cn. 延安, en. *Yan'an*, де розміщувалась штаб-квартира китайських комуністів з 1935 по 1947 роки

[П407] Пер.: en. *Whittaker Chambers*, американець, перебіжчик 1938 року з совецького нелегального розвідувального апарату в складі уряду Нового курсу Рузвельта; документував свій досвід в книзі "Свідок" ("Witness", 1952)

[П408] Пер.: "J. Peters", він же "József Péter", він же "Sándor Goldberger", він же "Alexander Goldberger", Шандор Ґольдберґер, український єврей (м. Чоп, Закарпаття); скорочення співзвучне з Яковом Петерсом, одним з засновників та голів совецької комісії чекістів ВЧК

[П409] Пер.: en. *Maxim Lieber*, польський єврей; згідно з показами Чемберса, Лібер також носив всевдонім "Пол" (інший "Пол" від "Пола" Клаузена з ҐРУ) і також через свого підлеглого розгорнув в Токіо розвідувальну групу, паралельну до групи Зорґе

у Нью-Йорку. Згодом Лібєра перевели в підпілля і приєднали до Чемберса. Спочатку Лібєр мав відкрити фронт у Лондоні, в якому Чемберс міг би працювати совєцьким агентом в Англії, але після відмови від цього проекту Чемберс перевів діяльність Лібєра в сферу шпигунства у Японії. Його місія полягала в тому, щоб слугувати прикриттям для Джона Шермана, [П410] якого відправили до Токіо в 1936 році. Лібєр і Шерман заснували Американський синдикат документальних нарисів [П411] з банківським рахунком у Нью-Йорку та нібито бізнесом із постачання матеріалів для американських документальних синдикатів та газет. Чемберс засвідчив, що в Нью-Йорку Шерман зустрічався зі Смедлі. Місія Шермана в Токіо, очевидно, була невдалою, і апарат у США був демонтований. Це важливе повідомлення слід читати в купі із нашим розкриттям шанхайського братства - тісних взаємозв'язків письменників, псевдоінтелігенції, маріонеток і справжніх ляльководів, які ними маніпулюють.

ФОТО 95. Джей Петерс (Шандор Ґольдберґер)

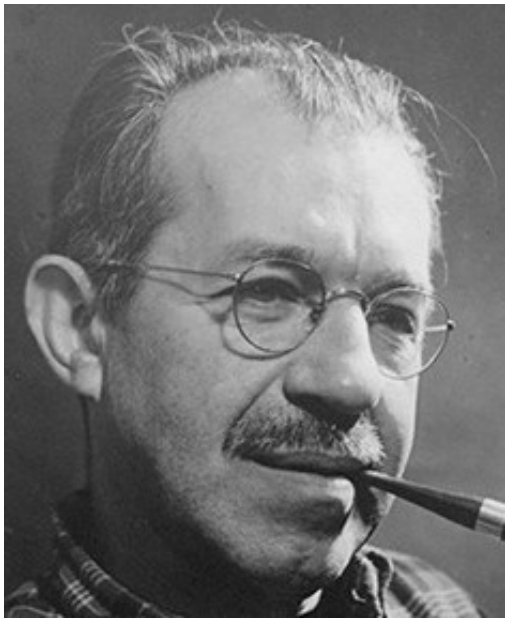

ФОТО 96. Максім Лібєр

Примітно, що у 1932 році Віттекер Чемберс входив до складу

[П410] Пер.: en. *John Loomis Sherman*; син Віттекера Чемберса, який вказує на загальний брак відомостей, в інтерв'ю вказує його рік народження; [46] подібна людина є на FamilySearch [47] - син Давіда та Есфірі з Нью-Йорка, переїхав до Лос-Анджелеса, де оригінального Шермана ФБР вигнало з викладацької посади в університеті

[П411] Пер.: en. *American Feature Writers Syndicate, AFWS*

Міжнародної спілки революційних письменників, [П412] у якому в 1933 році також працювала міс Смедлі. МОРП був заснований у Москві, в ньому домінує Совєцький Союз, і він проводив свою другу конференцію в Харкові 15 листопада 1930 року.

Міс Смедлі також працювала в штаті Ліги американських письменників, [П413] відгалуження Міжнародної спілки революційних письменників (МОРП). Ця ліга була класифікована генеральним прокурором Сполучених Штатів як комуністична і розглянута в протоколі Сімдесят дев'ятого конґресу Палати представників. Це мусив визнати навіть легковірний містер Ікс.

"Ліга американських письменників зазвичай розглядається як допоміжна комуністична компанія. Звичайно, її політика завжди співпадає з політикою комуністичної партії" (Державний департамент, процитовано у листі міністра внутрішніх справ Гарольда Л. Ікса до Роберта Морсса Ловетта, [П414] від 25 квітня 1941 року). Характер і членство в Міжнародній спілці революційних письменників та його американському відділенні Ліга американських письменників, яка включила міс Аґнес Смедлі до національної ради, пояснює вірш Ленгстона Х'юза, [П415] [Ф97] опублікований в щомісячному органі МОРП: [П416]

ФОТО 97. Поет Ленгстон Х'юз, 1936 рік

[П412] Пер.: рос. *Международное общество революционных писателей (МОРП)*, en. *International Union of Revolutionary Writers (IURW)*

[П413] Пер.: en. *League of American Writers*

[П414] Пер.: en. *Robert Morss Lovett*, американець; один із головних редакторів "The New Republic", який очолював редакційну раду поруч з Волтером Ліппманом (en. *Walter Lippmann*, американський еврей, важливий член Інкваєрі, пізніше критик НАТО)

[П415] Пер.: en. *Langston Hughes*, американський чорний поет, один з клієнтів видавця Максіма Лібера; вірш "Goodbye Christ" вперше опублікований в "The Negro Worker" в листопаді-грудні 1932 року, ст. 32

[П416] Пер.: згаданий далі

Прощавай, Ісус!

Слухай, Ісус,
Ти непогано впорався у свій час, визнаю -
Але сьогодні цей час давно минув.
Вони роздули з цього історію,
Назвали її Біблією -
Але наразі вона мертва.
Папи та проповідники
Заробили на ній забагато грошей.
Вони продали тебе надто багатьом.
Королям, генералам, грабіжникам та вбивцям -
Навіть царю та козакам,
Навіть церкві Рокфеллера,
Навіть "Сетедей івнінг пост". [П417]
Ти вже не такий як був колись.
Вони ручалися тобою,
Доки ти не зносився.
Прощавай.
Ісус Христос Боже наш Єгова,
Ступай геть цієї ж миті.
Звільни місце новому хлопцю
Без жодної релігії -
Справжньому хлопцю на ім'я
Маркс, комуніст Лєнін, селянин Сталін,
Робітник Я -
Я сказав, Я!
Рухайся,
Ти перегородив шлях, Бог.
І будь ласка, коли підеш, забери святого Ґанді,
І святого папу Пія,
І святу Емі Макферсон, [П418]
І великого чорного святого Бектона [П419]
освячених копійок Гарлему.
Тисни на газ, Христос!
Рухайся!

[П417] Пер.: en. *"Saturday evening post"*; журнал з одним з найбільших тиражів у міжвоєнні роки

[П418] Пер.: en. *Aimee Semple McPherson*, канадська представниця протестантської секти п'ятдесятників

[П419] Пер.: en. *George Wilson Becton*; чорний "танцюючий проповідник" Гарлему, до діяльності якого має відношення рядок про освячення копійок; був викрадений та вбитий в 1933 році

Не зволікай!
Відтепер це мій світ -
І ніхто не продасть мене
Королю, або генералу,
Або мільйонеру.

Зв'язок з цією токсичною компанією має виняткове значення. В минулому в найвищих колах попутники комунізму сприймалися поблажливо або толерантно розцінювались як кумедні; провина за асоціацією не віталась; однак, якщо врахувати зрадницькі та підривні якості цих фронтових організацій, то асоціацією не виходить нехтувати вічно; цей темп занадто важко стримувати; ставки занадто високі.

У звіті Зорґе не було нічого провокативного. Аґнес Смедлі всього лише показана захопленою мережею вражаючої міжнародної інтриги через свій власний вибір або через власну необережність. Вона не могла поскаржитися, що її сукню забризкало брудом її оточення; вона із власної волі йшла в тіні небезпечних супутників.

1894: Народилася в північному Міссурі, старша з п'яти дітей Чарльза Х. і Сари (Ралліс) Смедлі. У ранньому віці вона переїхала до південного Колорадо, де її батько працював некваліфікованим робітником, а мати тримала пансіонат. Вона не закінчила початкову школу і ніколи не відвідувала середню школу.

1911: Студентка нормальної школи в Темпе, штат Арізона; [П420] утримувала себе, працюючи офіціанткою.

1912: 25 серпня вийшла заміж за інженера Ернеста В. Брандіна. [П421] Згодом розлучилася. У віці двадцяти років вона поїхала до Нью-Йорка, де провела чотири роки. Вдень працювала, вночі відвідував лекції в Нью-Йоркському університеті. Була залучена до підривної групи індійських націоналістів "Друзі свободи Індії", яка діяла з порушенням чинного законодавства США. Смедлі зберігала їхню кореспонденцію, шифри та іноземні адреси, що стало її ранньою тенденцією.

1915: відвідувала літню школу в Каліфорнійському університеті.

[П420] Пер.: зараз Арізонський університет
[П421] Пер.: кн. *Brundlin*, en. *Brundin*; член американської соціалістичної партії

1918: 18/19 березня Смедлі була заарештована разом із індійським політичним агітатором Саілендранатом Ґозом [П422] [Ф98] за звинуваченням у діяльності як агента іноземного уряду та в пособництві та підтримці таких дій, що порушують розділ 3, параграф 8 закону про шпигунство та розділ 332 кримінального кодексу США. Її випустили під заставу 7 травня, і справа так і не була передана до суду. Вагомим аспектом цієї справи була поява німецьких коштів, які досягли індійських націоналістичних груп. Смедлі знала про походження цих коштів. Треба нагадати, що в ті критичні воєнні роки німецький генеральний штаб з метою завдати шкоди військовим зусиллям союзників, як відомо, займався розпалюванням підривних політичних рухів у всьому світі. Повстання спалахували від Північної Африки до Індії. Німецькі таємні агенти підбурювали берберів, туарегів і санусітів, курдів та афганців. Для цього суто військового заходу були індивідуально розроблені підривні націоналістичні рухи.

11 червня федеральне Велике журі присяжних винесло в Сан-Франциско паралельні звинувачення проти Саілендраната Ґоза, Таракната Даса, Куліна Б. Боза, Вільяма Вотерспуна, Аґнес Смедлі з Нью-Йорка та Блюми Зальнік [П423] у спробі обдурити президента Вільсона через заяву про те, що вони були акредитованою місією партії індійських націоналістів. У цій справі Смедлі також не була притягнута до суду. Тоді ж вона написала свою першу збірку оповідань "Сокамерники". [П424]

1919: Вона відпливла з Нью-Йорку на польсько-американському вантажному судні як бортова провідниця. Смедлі зістрибнула з корабля у Данцигу і відправилася до Берліна.

1920: У Берліні вона приєдналася до Вірендраната Чаттопадайї, [П425] [Ф99] міжнародного агітатора, з яким неофіційно прожила вісім років. Вони ніколи не були одружені. Вона характеризувала його як втілення таємного індійського революційного руху та його найяскравішого героя за кордоном. Згодом він став членом комуністичної партії.

1921: В червні Смедлі відвідала Москву, де була присутня на

[П422] Пер.: en. *Sailendranath Ghose* (кн. *Salindranath*)

[П423] Пер.: en. *Taraknath Das* (кн. *Tarak Nath*); Блюма Зальнік при цьому зазначена в джерелах як "росіянка" [48]

[П424] Пер.: Agnes Smedley "Cell Mates", 1918

[П425] Пер.: en. *Virendranath Chattopadhyaya*; зачищений Сталіним в 1937 році

ФОТО 98. Саілендранат Ґоз

ФОТО 99. Вірендранат Чаттопадайя

зборах індійських революціонерів, що проходили в готелі "Люкс". Коментуючи цю поїздку, вона визнала членство в делегації з Німеччини. У жовтні повідомлялося, що Смедлі перебуває в Женеві, Швейцарія, та надходила інформація, що розташоване там совєцьке представництво виплатило їй 5000 марок на витрати на проїзд. Того ж місяця вона відвідала Конґрес німецьких синдикалістів у Дюссельдорфі. На цій зустрічі вона використовувала один серед кількох її псевдонімів - місіс Петроїкос. [П426]

1923: Двічі залишала Чаттопадайю для відпочинку в Баварських Альпах, а потім тяжко захворіла. Вона звернулася за допомогою до психіатра, який протягом двох років проводив їй сеанси психоаналізу. Потім Смедлі викладала семінар з англійської мови в Берлінському університеті, де також читала лекції з історії Індії. Вона поступила на навчання до Берлінського університету з метою отримати ступінь доктора філософії, але відсутність освітнього фундаменту змусила її відмовитися від цього проекту до кінця першого семестру. Смедлі написала дві роботи з історії Індії, які були опубліковані в німецьких історичних журналах. Також вона приєдналася до групи республіканських, соціалістичних та комуністичних лікарів, які намагалися створити першу берлінську

[П426] Пер.: en. *"Mrs. Petroikos"*

клініку контролю за народжуваністю.

1927: Смедлі провела кілька місяців у Данії та Чехословаччині, де написала першу книгу "Донька Землі". [П427]

1928: Розірвала неформальний зв'язок з Чаттопадайєю і поїхала до Франції. Пізніше повернулася до Німеччини, де її найняли кореспондентом "Франкфуртер цайтунг". Смедлі дісталася Китаю, зупинившись у Москві, а потім подорожуючи через Сибір. Доречно зазначити, що совєцький майстер шпигунства Ріхард Зорґе також використовував посаду кореспондента "Франкфуртер цайтунг" в якості зручного прикриття шпигунської діяльності.

1929: Смедлі прибула до Харбіна і, провівши три місяці в Маньчжурії, в'їхала до Китаю через Тяньцзінь. Кілька місяців вона провела у Пекіні, відвідала Нанкін, а потім поїхала до Шанхаю. Саме тут вона почала часто відвідувати ліві та комуністичні групи.

Судові протоколи процесу над Зорґе та записи поліції Шанхаю значно ширше, ніж її власні зізнання, розкривають характер її зв'язків та діяльності. Вона виступала посередником, попереджаючи лівих, яких розшукувала поліція, і загалом цікавилася комуністичними та лівими організаціями.

1. Прибуття в Шанхай. Міс Аґнес Смедлі, також відома як Еліс Берд [П428] і місіс Петроїкос, прибула до Шанхаю в травні 1929 року у якості кореспондента "Франкфуртер цайтунг", офіційного органу німецької соціал-демократичної партії. Вона подорожувала з Берліна через Москву, Харбін, Мукден, Тяньцзінь і Пекін за паспортом США №1266, виданим 27 червня 1928 року консульством США в Берліні; відомо, що вона, крім того, мала альтернативний німецький паспорт. Протягом її подорожі через СССР вона зупинялася в Москві в період VI Всесвітнього конґресу Комінтерну, який відбувся в Москві в липні-серпні 1928 року.

Шанхайська поліція повідомляє, що Смедлі перебувала на безпосередній службі Далекосхідного бюро (ДВБ) [П429] виконавчого комітету Третього (Комуністичного) інтернаціоналу (Комінтерну), отримуючи накази безпосередньо від виконавчого комітету (ІККІ) [П430] у Москві, але з метою маскування її діяльності во-

[П427] Пер.: Agnes Smedley "Daughter of Earth", 1929
[П428] Пер.: en. *"Alice Bird"*
[П429] Пер.: рос. *Дальневосточное бюро (ДВБ)*, en. *Far Eastern Bureau (FEB)*
[П430] Пер.: рос. *Исполнительный комитет Коммунистического интернационала*

на не підтримувала прямих контактів з місцевими совєцькими комуністами.

2. Організації. Аґнес Смедлі прибула до Шанхаю, коли міжнародна комуністична діяльність знову стала помітною після розколу 1927 року між Гоміданом і китайськими комуністами та після того, як подальший розрив дипломатичних відносин між Китаєм та СССР спричинив розпад структури Комінтерну. Комінтерн вже організував Тихоокеанський секретаріат профспілок (ТСП) [П431] як головний орган агітації та пропаганди в Китаї, і різноманітні підривні організації вже отримували підтримку від цього агентства Комінтерну. Незабаром Шанхайська муніципальна поліція помістила Смедлі під нагляд на підставі її зв'язків з Далекосхідним бюро (ДВБ) та доручення від Комінтерну створювати комуністичні організації серед робітників. Проте зв'язки Смедлі з китайськими радикальними рухами вважалися більш прямими, ніж зв'язки з закордонним Тихоокеанським секретаріатом профспілок. Поліція вважала її членом Всекитайської федерації праці, [П432] нібито китайської трудової спілки, яка отримувала значну допомогу від Тихоокеанського секретаріату профспілок (ТСП) та його материнського органу, шанхайського відділення Далекосхідного бюро (ДВБ) ІККІ.

Смедлі була активним членом шанхайського відділення сумнозвісного Комітету захисту Нуленса, [П433] всесвітньої комуністичної фронтової організації, створеної Міжнародною організацією допомоги революції (МОПР) [П434] спеціально для звільнення Пола і Ґертруди Рюґґ, [П435] більше відомих як Нуленси, лідерів шанхайського відділу ДВБ ІККІ, засуджених за шпигунство. Разом з Гарольдом Іксом вона була членом Китайської ліги громадянських прав [П436] і місцевої групи Друзів СССР, [П437] комуністичного фронту, керованого Комінтерном через місцевих агентів. Коли в 1933 році Анти-

(Исполком КИ, ИККИ), en. *Executive Committee of the Communist International (ECCI)*

[П431] Пер.: рос. *Тихоокеанский секретариат профсоюзов (ТСП)*, en. *Pan-Pacific Trade Union Secretariat (PPTUS)*

[П432] Пер.: en. *All China Labor Federation*

[П433] Пер.: en. *Noulens Defense Committee*

[П434] Пер.: рос. *Международная организация помощи революции (МОПР)*, en. *International Red Aid* (також *en. MOPR*)

[П435] Пер.: рос. *Татьяна Николаевна Моисеенко-Великая*, дружина Рудніка

[П436] Пер.: cn. 中国民权保障同盟, кн. *China League for Civil Rights*, організована лівими та ліберальними активістами, серед яких була дружина померлого революціонера Сунь Ятсена Сун Цінлін

[П437] Пер.: cn. 苏联之友, en. *International Association of Friends of the Soviet Union (FSU)*, утворена в 1927 у Москві

воєнний конґрес, [П438] інший фронт Антиімперіалістичної ліги [П439] Комінтерну, відправив місію до Шанхаю, чільне місце в переліку місцевих прихильників знайшла й Аґнес Смедлі. Будучи колишнім членом Берлінської асоціації Індостану і Берлінського індійського революційного товариства, Смедлі продовжувала приділяти значну увагу руху за незалежність Індії, політичній агітації, в якій був дуже зацікавлений Комінтерн. Відомо, що вона підтримувала контакт з антибританськими індійцями в Шанхаї, кілька разів редагувала антибританську пропаганду від імені шанхайського відділення Ліги індійської молоді та надавала значну фінансову підтримку індійським революційним організаціям.

3. Публікації. З самого початку Аґнес Смедлі привернула увагу шанхайських органів через статтю, опубліковану в "Франкфуртер цайтунг" про нібито бурхливу підготовку шанхайської міської ради до придушення очікуваних комуністичних заворушень у серпні 1929 року. Стаття була відтворена в газеті "Ізвестія" [П440] за 8 грудня 1929 року. Окрім виконання обов'язків кореспондента "Франкфуртер цайтунг", Смедлі писала статті до "Чайна віклі ревью", [П441] шанхайського видання з періодичними лівими тенденціями. Стаття під її власним ім'ям під назвою "Філіппінські замальовки" була опублікована в 1930 році в червневому номері "Нових мас", [П442] знаного органу американської комуністичної партії, [Ф100] і їй приписували анонімну статтю під назвою "Лондон за спиною ката Чана Кайші", яка з'явилася в "Роте фане" [П443] ("Червоний прапор"), органі комуністичної партії Німеччини, 5 вересня 1931 року. У 1933 році вона з'явилася під своїм ім'ям в "Інтернаціональній літературі", [П444] органі іноземного мовлення Міжнародної спілки революційних письменників (МОРП) Комінтерну, з нагоди комуністичного повстання у Цзянсі. Її книга "Марш Красної армії Китаю", [П445] опис комуністичного "довгого походу", [П446] була заборонена як китайською, так

[П438] Пер.: en. *Anti-War Congress*, проведений у Шанхаї у вересні 1933 року
[П439] Пер.: en. *League against Imperialism*
[П440] Пер.: рос. *"Известия"*, видання СССР
[П441] Пер.: en. *"China Weekly Review"*, американське англомовне видання, засноване в Шанхаї в 1917 році
[П442] Пер.: en. *"New Masses"*
[П443] Пер.: de. *"Die Rote Fahne"*, орган союзу Спартака Карла Лібкнєхта та Рози Люксембург
[П444] Пер.: рос. *"Интернациональная литература"*, з 1930 року - центральний орган МОРП; з 1955 року має назву рос. *"Иностранная литература" (ИЛ)*, неформально рос. *"Иностранка"*
[П445] Пер.: Agnes Smedley "China's Red Army Marches", 1934
[П446] Пер.: en. *"Long march"*, марш, який був змушений виконати Мао Цзедун під

MAY DAY

REDUCED RATES TO THE

SOVIET UNION

See

MOSCOW Capital of U.S.S.R. The Kremlin of the Czars, Headquarters of the Executive Forces, The Red Square of the Revolution, Lenin's Mausoleum, Workers' Clubs, Operas, Theatres, etc., etc.

LENINGRAD City of Palaces. The beauties of the museums. Impressive monuments. HUMMING INDUSTRIES. Grand Winter Palace of the Czars, now a Museum of the Revolution.

DNIEPROSTROY — CHARKOV — KIEV
ODESSA — The VOLGA RIVER, etc. etc.

Travel through **World Tourists, Inc.** 175 - 5th Ave., New York Call ALgonquin 4-6656-7-8

SOVIET LAND TOURS

May be Purchased at any of the following Tourist Offices:

Chicago—6 N. Clark St.
Detroit—1308 Broadway
Cleveland—808 Engineers Bldg.
Boston—14 Harrison Ave.
Washington, D. C.—409 Columbian Bldg.
Philadelphia—717 Walnut St. Room 301

ФОТО 100. Фрагмент журналу, в якому публікувалась Смедлі, з рекламою туристичних турів по Україні в рік Голодомору: "Нові маси", т. 8, н. 8, квітень 1933 р.

і шанхайською владою невдовзі після публікації в 1934 році через її агресивний антигомінданівський тон.

ФОТО 101. Френк Ґласс

ФОТО 102. Гарольд Айзекс

4. Зв'язки. Аґнес Смедлі була спільницею С. Френка Ґласса, [П447] [Ф101] якого на місцевому рівні розцінювали як патентованого комуніста, і Гарольда Айзекса, [П448] [Ф102] який деякий час був редактором "Китайського форуму", [П449] англомовного комуністичного періодичного видання, вперше опублікованого в 1932 році. Смедлі також була у тісному контакті з німкенею Ірен Вейтемеєр, таємним агентом Комінтерну і розповсюджувачем комуністичних видань, яка була причетна до шпигунської справи Зорґе. Едґар Сноу [П450] [Ф103] та його дружина, яка писала під псевдонімом Нім

загрозою знищення Чаном Кайші через всю країну, в результаті чого втратив три чверті особового складу; [4:41] до початку маршу партизана Мао Цзедуна спонукало оточення силами Чана Кайші після невдалої спроби домовитись про співпрацю за посередництва "Тео", генерал-майора Мойши Штерна, який був відряджений до Китаю в якості військового радника

[П447] Пер.: en. *Cecil Frank Glass*, британець, співзасновник комуністичної партії Південної Африки, псевдоніми en. *Li Fu-jen* (однойменний з поетесою династії Хань), en. *Li Furen*; архів Ґестапо №15; одружений на єврейці, сестра якої (en. *Rayna Prohme*) здійснювала інформаційну підтримку Міхаіла Бородіна [49]

[П448] Пер.: en. *Harold Isaacs*, американський єврей, син заможного торгівця, [5:27] журналіст, працював з ТАСС [5:22]

[П449] Пер.: en. *"China Forum"*

[П450] Пер.: en. *Edgar Snow*, американець, пропагандист Інституту тихоокеанських відносин (ІТВ)

ФОТО 103. Едґар Сноу

ФОТО 104. Елєн Фостер Сноу, "Нім Уельс"

Уельс, [П451] [Ф104] зустрічалися зі Смедлі як у Шанхаї, так і пізніше в Пекіні, де Сноу редагував видання "Демократія". [П452] Поліцейські Шанхаю знали, що Смедлі була тісно пов'язана з совєцькою пропагандисткою Анною Луїзою Стронг, в зв'язку з чим писала статті для "Москоу ньюз", [П453] а також з відомими і підозрюваними шанхайськими комуністами, часто відвідуючи ТАСС, [П454] совєцьке агентство новин і пропаганди з офісами у Шанхаї. Її таємний зв'язок із Зорґе окремо висвітлений у токійських записах. Її будинок став місцем для побачень мережі Зорґе; саме тут Озакі та Кавай отримували шпигунські місії, та, в свою чергу, передавали власні звіти. Шанхайська поліція йшла за її слідом, хоча вона так і не наздогнала ані Зорґе, ані Смедлі, але натомість вона наблизилась до справи Нуленса, [П455] яка вивела її прямо в серце Далекосхідного бюро (ДВБ).

[П451] Пер.: en. *Nym Wales*, справжнє ім'я en. *Helen Foster*, американка, працівниця американського консульства

[П452] Пер.: en. *"Democracy"*

[П453] Пер.: en. *"Moscow News"*, рос. *"Московские новости"*, московське англомовне новинне видання, засноване Анною Луїзою Стронг, головним редактором якого був Міхаіл Бородін

[П454] Пер.: рос. *Телеграфное агентство Советского Союза (ТАСС)*

[П455] Пер.: адвокатів по справі Нуленсів наймав особисто Зорґе [2:85]

ФОТО 105. Джозеф Волден (Максім Рівош) на роботі (фото ШМП)

Смедлі більш серйозно привернула професійну увагу шанхайських служб, коли було виявлено, що заарештований агент Комінтерну Джозеф Волден [П456] [Ф105] [Ф106] мав при собі документ із надрукованим переліком кількох місцевих осіб, яких "переслідували детективи сеттлменту" - очевидно, попереджувальний захід. Перелік із дванадцяти імен очолювала Аґнес Смедлі. [Ф107]

Поліція пов'язала Волдена, він же Максім Рівош, з американцем Дж. Кеннеді, який був відомий у лівих колах Шанхаю на початку тридцятих. Після того як Кеннеді покинув Шанхай, його поштовій скриньці було дозволено залишитись зареєстрованою на його ім'я, чим з метою прикриття користувалися Волден і підпільне братство. Можливо, це був необережний збіг обставин, але він наводить на думку про небезпеку, яку іноді може спричинити зв'язок з невірною компанією. [П457]

1930: Смедлі відвідала Філіппіни та Кантон, де обурювалась тяжким становищем робітників у шовковій промисловості. В Кантоні за наполяганням британської таємної поліції її заарештували за звинуваченням у подорожі за фальшивим паспортом і в тому, що во-

[П456] Пер.: рос. *Янкель Гиршевич Лихтенштейн*, він же рос. *Яков Григорьевич Бронин*, псевдоніми en. *Joseph Walden*, *Maxim Rivosh (Krivosh), Maxim Abramov, Mikhail Bronin*; латвійський єврей, син рабина, з 1933 по 1935 рік до свого провала керував мережею Зорґе в Шанхаї, успадкованою через Карла Рімма; в 1937 році звільнений з ув'язнення в Китаї за обміном з СССР на сина Чана Кайші

[П457] Пер.: кн. *"G. Kennedy"*; одним таким Джорджем Кеннеді був згадуваний в роботах Айзекса та в слуханнях комітету Маккарана по справі ІТВ поруч з Оуеном Латтімором лінгвіст-сінолог з університету Єля; [12:475] "George Alexander Kennedy" [Ф108] з Єля дійсно перебував у Шанхаї, звідки в 1932 році відбув до Берліна; з 1942 по 1944 роки був директором школи військової розвідки в Єлі; [50] Віллоубі натякнув на те, що інструктор військової розвідки США в 1932 році залишив поштову скриньку для провідного розвідника ҐРУ (Броніна); саме цей Кеннеді ("Kennedy G. A.") також вказаний в оригінальній доповіді по справі зорге [11]

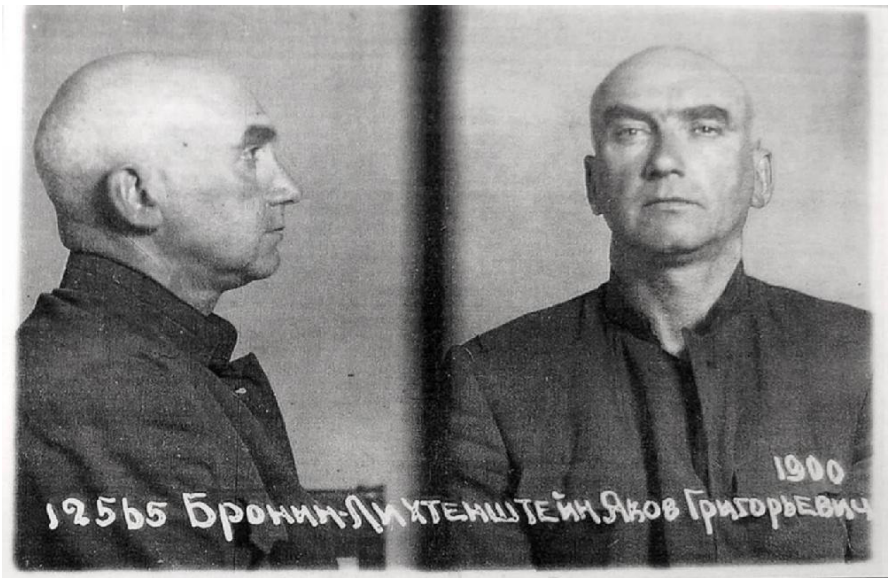

ФОТО 106. Яков Волден-Рівош-Бронін-Ліхтенштейн на відпочинку (фото архіву ҐУЛАҐ)

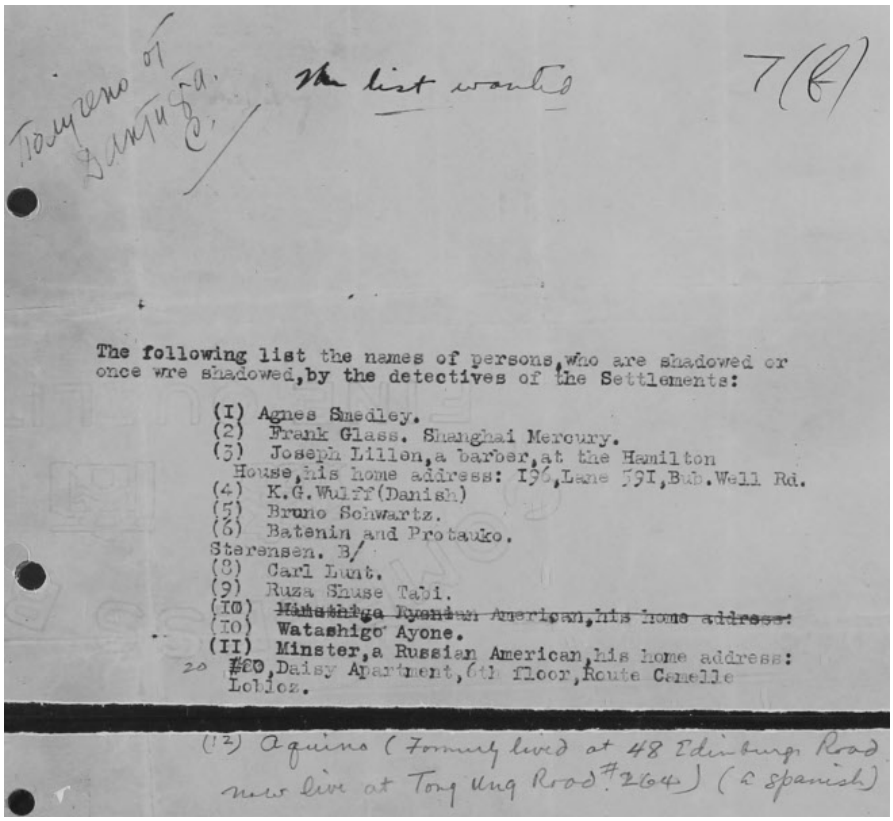

Получено от

The list wanted 7(f)

The following list the names of persons, who are shadowed or once wre shadowed, by the detectives of the Settlements:

(I) Agnes Smedley.
(2) Frank Glass. Shanghai Mercury.
(3) Joseph Lillen, a barber, at the Hamilton House, his home address: I96, Lane 59I, Bub. Well Rd.
(4) K.G. Wulff (Danish)
(5) Bruno Schwartz.
(6) Batenin and Protauko.
Starensen. B/
(8) Carl Lunt.
(9) Ruza Shuse Tabi.
(I0) ~~Watashiga Ayone. American, his home address:~~
(I0) Watashigo Ayone.
(II) Minster, a Russian American, his home address: #20, Daisy Apartment, 6th floor, Route Camelle Lolioz.

(12) Aquino (Formly lived at 48 Edinburg Road now live at Tong Ung Road #264) (a Spanish)

ФОТО 107. Перелік осіб під спостереженням, вилучений в Волдена-Рівоша-Броніна

на була представником Комуністичного інтернаціоналу. Вірогідно, її звільнили після протесту німецького консула. Після повернення у Шанхай відбулося знайомство Смедлі з Озакі Хоцумі, головним героєм шпигунської мережі Зорґе, за участю Ірен Вейтемеєр (Вейдемеєр), власниці книжкової крамниці "Зайтґайст", комуністичного фронту та поштової скрині для шпигунів Комінтерну. [П458] На прохання Смедлі Озакі погодився надавати їй інформацію. Пізніше вона зв'язалася з Ріхардом Зорґе, коли той прибув до Китаю, і познайомила його з Озакі. Смедлі стала членом совецької шпигунської групи, яку очолював Ріхард Зорґе, і стала одним із його головних і найбільш довірених помічників. Її будинок часто використовувався як місце зустрічі агентів Зорґе.

1931: Смедлі активно допомагає представникам робітництва, які потрапили в халепу з шанхайською поліцією. У цей період "Шанхай івнінг пост енд мерк'юрі" [П459] промаркувала її "большевіком", а інші видання відкрито звинувачували у зв'язках з СССР. Місцеві коментарі, засновані на безпосередніх спостереженнях, є вагомими. Поліцейські записи їх просто підтвердили. Нібито на вимогу британських та інших іноземних інтересів у Китаї Смедлі покинула "Франкфуртер цайтунг". Озакі познайомив її з Каваєм Тейкічі, і Смедлі переконала його стати членом шанхайської шпигунської групи. Вона приєдналася до Комітету захисту Нуленса, який був організований на користь Пола і Ґертруди Рюґґ (псевдонім Нуленс). Разом зі Смедлі в комітеті був Гарольд Айзекс та багато інших відомих лівих.

ФОТО 108. Джордж Кеннеді

Провідні агітатори цього руху були підпорядковані Москві. Несамовиті зусилля на користь Нуленсів, звісно, були натхнені і відбу-

[П458] Пер.: агентурні повідомлення зберігались між сторінками численних лівих видань [2:78]

[П459] Пер.: en. *"Shanghai Evening Post & Mercury"*, американська шанхайська англомовна газета

лись завдяки втручанню Міжнародної організації допомоги революції (МОПР), совєцького агентства допомоги таємним оперативникам, які потрапили в біду. Те, що виглядало як гуманітарний жест іноземної колонії в Шанхаї, було нахабною схемою порятунку, замовленою Комінтерном. У цей період Смедлі також опублікувала статтю про комуністичне повстання в Цзянсіні в "Інтернаціональній літературі", органі Міжнародної спілки революційних письменників (МОРП) Комінтерну.

Навіть якби Смедлі не була професійно підготовлена або не володіла кваліфікацією як агент чи помічник агентів, лише її досвід з шанхайською поліцією дозволив би їй стати особливо вправною у приховуванні слідів. [П460] Нижче наведено дайджест деяких її пов'язаних з цим епізодів (з книги "Бойовий гімн Китаю"): [П461]

> *… Я була заарештована китайською поліцією Кантону згідно до таємного офіційного документу, надісланого їм британською поліцією Шанхаю; у документі мене звинуватили в тому, що я була російським большевіком, який подорожував за фальшивим американським паспортом. Коли в справу втрутився генеральний консул Німеччини, начальник поліції показав йому документ із Шанхаю. Американський генеральний консул його бачив також, але ухилився від відповіді, коли я про це спитала. … Тижнями я жила під домашнім арештом, коли в моє помешкання безконтрольно входили та виходили озброєні жандарми. Якщо я виходила, вони йшли слідом. … Цей кантонський інцидент став справжнім епізодом нападу на мене Вудхеда. …* [П462]

Ця обеззброююча відвертість - обґрунтований маневр, оскільки Смедлі ніяк не могла заперечити поліцейські записи. Цей неприємний факт не так легко відкинути. Спостереження поліції є значущим і, як показують свідчення Кавай, цілком виправданим.

1932: Смедлі та Айзекс з групою лівих симпатиків були членами першої Ліги громадянських прав у Шанхаї. Здається, ця організація

[П460] Пер.: див. діаграму 1 від ШМП зі зв'язками Смедлі

[П461] Пер.: Agnes Smedley "Battle Hymn of China", 1943

[П462] Пер.: Henry George Wandesforde ("H. G. W.") Woodhead, редактор "Peking Daily News", президент асоціації британських резидентів [51:71]

була провальною. Смедлі також стала членом шанхайського відділення Товариства друзів СССР, до штату якого входили такі агенти Комінтерну, як Ірен Вейтемеєр.

Престиж багатьом комуністичним фронтам своїм переконливим ім'ям забезпечувала також мадам Сунь Ятсен. [Ф109] У наші дні старе Товариство друзів [П463] раптом переросло в Товариство китайсько-совєцької дружби; [П464] мадам Сунь Ятсен виступила на інавгураційній зустрічі в Пекіні 6 вересня 1940 року - дивовижний показник фанатичної наполегливості та невмирущої витривалості Шанхайської змови 1929-1949 років. [П465]

ФОТО 109. Сун Цінлін, вдова Сунь Ятсена

Смедлі також близько подружилася з британським комуністом С. Френком Ґлассом, підозрюваним агентом Комінтерну. За допомогою Озакі Смедлі створила шпигунську мережу в Пекіні та Тяньцзіні і призначила відповідальним Кавая Тейкічі. Ця північна шпигунська організація діяла до червня 1933 року. Вона також зарахувала до мережі Фунакосі Хісао і привітала в шанхайському колі Нозаву Фусадзі.

1933: У зв'язку зі слабким здоров'ям вона поїхала до Совецького Союзу, де перебувала в робітничому санаторії у Кісловодську на Кавказі, що зазвичай не дозволялось іноземцям. Вона згадує про тісні зв'язки з совєцькими та американськими комуністами. Саме тут вона написала свою книгу "Марш Красної армії Китаю". Здається малоймовірним, що вона могла б коли-небудь вивезти рукопис з кра-

[П463] Пер.: однойменне "товариство друзів" (en. *Society of Friends*) є офіційною назвою протестантської секти квакерів, кореспондентом від яких потрапила до СССР Анна Луїза Стронг, вказана шанхайською поліцією на діаграмі Смедлі; тут мається на увазі "Міжнародна асоціація друзів СССР" (en. *FSU)*

[П464] Пер.: en. *Sino-Soviet Friendship Association (SSFA)*

[П465] Пер.: cn. 宋庆龄, en. *Rosamond Soong Ching-ling*, Сун Цінлін, мадам Сунь Ятсен, дружина померлого революціонера Сунь Ятсена, була визначена перебіжчиком Ґоліциним як агент КҐБ, більше лояльний Москві, ніж Пекіну [52:154]

їни, якби не мала офіційного совєцького погодження. Її попередні книги були перекладені російською мовою і широко розповсюджені. Смедлі залишалася в СССР одинадцять місяців. Вона знову зустріла Чаттопадайю в Ленінґраді, де він був пов'язаний з комуністичною академією наук. Смедлі у цей час працювала в штаті Міжнародної спілки революційних письменників (МОРП), яка була заснована кількома роками раніше в Москві. Віттекер Чемберс був у штаті цієї організації в 1932 році.

1934: Смедлі подорожувала Центральною Європою та Францією, а потім повернулася до Нью-Йорка, де безуспішно шукала в американських виданнях місце кореспондента. Відвідавши свою родину в США, вона відправилася до Китаю. Її корабель, "Президент Кліфленд", зупинився на день (19 жовтня) в Йокогамі. Вона завітала до Озакі в токійській редакції газети "Асахі". Він повіз її подивитись Імператорський музей та разом повечеряв. Це був період активних операцій Зорґе у Токіо.

1935: Смедлі повернулася в Шанхай. Її ім'я з'явилося в переліку дванадцяти осіб, які перебували під наглядом шанхайської поліції. Разом з іншими обвинувальними документами перелік був знайдений у Джозефа Волдена (псевдонім Максім Рівош), якого згодом засудили до 15 років позбавлення волі за підривну діяльність.

1936: Восени Смедлі відправилася в Сіань і перебувала там, коли був викрадений Чан Кайші. [П466] Очевидно, саме тут вона організувала свою майбутню подорож територією китайських комуністів.

1937: У серпні вона поїхала до Яньаню, столиці китайських комуністів, де швидко завоювала довіру провідних лідерів Красної армії. З цього часу Смедлі надає всі особисті, інтелектуальні та літературні докази підтримки їхньої справи без застережень. Потім вона поїхала через Саньюань до Сіаню, де лікувалась від травми спини. У жовтні вона була в Тайюані, де познайомилася з Чжоу Еньлаєм. [П467] [Ф110] Наприкінці жовтня Смедлі відвідала мобільний штаб комуністичної 8-ї армії. Саме там вона подружилася з лідерами ко-

[П466] Пер.: Метьюз називає цей епізод тріумфом сталінської дипломатії; відомий вислів Чана Кайші: "японці - недуга шкіри, комуністи - недуга серця"; після того як Чан Кайші позначив боротьбу з китайськими комуністами більш приорітетною, ніж спротив японській експансії в Манчжурії, його ув'язнив його підлеглий воєначальник з промитими Комінтерном мізками Чжан Сюелян, en. *Zhang Xueliang*, cn. 張學良

[П467] Пер.: cn. 周恩来, en. *Zhou Enlai*, перший прем'єр-міністр КНР

ФОТО 110. Чжоу Еньлай та Мао Цзедун, Яньань, 1935 рік

муністичної армії Чжу Де та Пен Дехуаєм. [П468] Початок листопада вона провела в частинах 1-ї фронтової армії робітничо-селянської Красної армії Ліня Бяо [П469] з Цзянсі, підрозділі 8-ї армії. Пізніше цього місяця Смедлі повернулася до штаб-квартири китайських комуністів. Наприкінці листопада вона була з бойовими частинами в Піньянфу. Після чергової зупинки в штабі комуністів вона одразу після нового року повернулася до Ханькоу.

1938: На початку року Смедлі була у Тунгуані. Потім на прохання Мао Цзедуна, голови комуністичної партії Китаю, вона поїхала до Ханькоу з метою продовжити свою роботу на користь комуністичної справи. Тут вона рекламувала китайський Червоний Хрест, [П470] виступала та публікувалась з закликами до підтримки комуністичних армій. До того, як місто потрапило до рук японців (25 жовтня), вона його покинула та попрямувала до Чунціна.

1939: Смедлі відвідала частини комуністичної Нової четвертої армії [П471] та пройшла через Центральний Китай разом із різними комуністичними партизанськими загонами. Вона також відвідала деякі підрозділи центрального уряду [П472] і нарешті до кінця року знову приєдналася до нерегулярних комуністичних військ у провінції Хубей.

1940: У червні вона потрапила до Чунціна, де виступала та працювала над збільшенням медичної допомоги комуністам.

1941: Прибула до Гонконгу, де лікувалася від хронічних захворювань і продовжувала співпрацю з лівими та комуністичними елементами. В середині літа вона повернулася до США.

1943: Смедлі провела значний час у Яддо, [П473] Саратога-Спрінгс, штат Нью-Йорк, притулку для художників і письменників. Тоді ж читала лекції в Скідмор-коледжі. [П474]

1944: Смедлі працювала над п'єсою про Китай і міркувала над

[П468] Пер.: cn. 彭德怀, en. *Peng Dehuai*, майбутній міністр оборони КНР
[П469] Пер.: cn. 林彪, en. *Lin Biao*, майбутній міністр оборони КНР
[П470] Пер.: з кінця 1936 року Смедлі обходила обмеження воєнного часу в якості санітарного волонтера з перепусткою та пов'язкою "Червоного Хреста" на руці [42:286]
[П471] Пер.: cn. 新四军, en. *New Fourth Army*, поруч з 8-ю армією одна з двох головних армій китайських комуністів об'єднаного фронту з Гоміданом проти Японії
[П472] Пер.: cn. 国中央人民政府, en. *Central People's Government*
[П473] Пер.: en. *Yaddo*, де Смедлі пробула до січня 1947 року
[П474] Пер.: en. *Skidmore College*, розташований в Саратога-Спрінгс художній коледж

революційним романом на ту саму тему.

ФОТО 111. Джозеф Фелс Барнс

1945-1947: Читала лекції та писала для періодичних видань, багато з яких були лівими. У цей період вона стала активною в Комітеті демократичної далекосхідної політики (КДДП), комуністичної фронтової організації. Смедлі стала членом Національної ради Ліги американських письменників, філії Міжнародної спілки революційних письменників (МОРП). Комітетом Конґресу з антиамериканської діяльності та Генеральною прокуратурою ця ліга була названа комуністичною фронтовою організацією.

1948: переїхала в Пелісейдс, штат Нью-Йорк. Вона публікувала статті про Китай у лівій газеті "Нью-Йорк стар". [П475] Смедлі була однією з тих, хто підтримував Національний комітет письменників за Уоллеса, [П476] створений під егідою Національної ради мистецтв, наук і професій. [П477] Смедлі також опублікувала статтю в "Протестанті", [П478] який Комітет з антиамериканської діяльності вніс до списку публікацій, де домінують комуністи.

1949: Втягнута у суперечку з начальником військової розвідки командування на Далекому Сході в Токіо щодо оприлюднення (Вашингтоном) звіту "Шпигунська справа Зорґе" від 15 грудня 1947 року, вона погрожувала подати позов за наклеп, орієнтуючись на гене-

[П475] Пер.: en. *"New York Star"*; співвласником газети був член ядра пропагандистів ІТВ Джозеф Фелс Барнс (en. *Joseph Fels Barnes*) [Ф111]

[П476] Пер.: en. *National Writers for Wallace Committee*, комітет в підтримку президентської кандидатури Генрі Воллеса, який в 1944 році на посаді віцепрезидента США в компанії двох співробітників ҐРУ з американського ІТВ (Барнс та Латтімор) відвідав штаб-квартиру Мао Цзедуна та "сміявся та співав з місцевими" під час відвідувань ҐУЛАҐу в СССР [10:106]

[П477] Пер.: en. *National Council of Arts, Sciences and Professions (NCASP, ASP)*

[П478] Пер.: en. *"The Protestand Digest"*, пізніше "The Protestant", головний редактор журналу - канадський християнський соціаліст Кеннет Леслі (en. *Kenneth Leslie)*

рала Макартура замість генерала Віллоубі, який був відповідальним керівником відділу, що склав і підготував цей звіт. Отримавши максимальний розголос, пов'язавши своє ім'я з ім'ям відомого військового командира, Смедлі впала в мовчазний ступор і не зробила жодного кроку, щоб продовжити свій позов, що дозволило б оприлюднити об'ємні записи цієї справи.

1950: Виїхала до Лондона напередодні виклику із Комітету з антиамериканської діяльності, нібито для роботи за кордоном над біографією Чжу Де, головнокомандувача китайських комуністів, де раптово померла в госпіталі. [П479]

Її заповіт залишив усе її майно, книжкові гонорари та прах Чжу Де. Прах був доставлений та урочисто встановлений в Пекіні, столиці китайського комунізму. [П480]

17.7. Думки американських, британських та японських правників

Відмова від оригінальної доповіді та вражаюча реклама на користь Смедлі запропонували токійському штабу паузу.

Були вжиті кроки до повторної перевірки кожного документального матеріалу та запровадження експертного юридичного вивчення, перевірки та нотаризації юристами найвищої професійної категорії, включно з генеральним військовим прокурором Далекосхідного командування. Ці вчені джентльмени підготували матеріал для можливого використання в американських судах на випадок, якщо рупору червоних вистачить зухвалості продовжувати позов за наклеп. Їхні думки та висновки є дуже красномовні:

> *… Висловлюючи свою думку, ми в першу чергу стурбовані темою розвідувального звіту під назвою "Шпигунська мережа Зорґе", який був викладений у виданні відділу цивільної розвідки, штаб-квартира СКАП, командування Далекого Сходу, №23, 15 грудня 1947 року, а також*

[П479] Пер.: звичайно, під чуйним наглядом британських комуністів [42:417]

[П480] Пер.: книга наводить фотокопію статті в "Дейлі вокер", присвяченої Смедлі [97]

доказами, які підтверджують наведені в ньому твердження. Ми не маємо ані наміру, ані прерогативи критикувати звіт за формою чи методом складання, але якщо його стиль розповіді вважати незвичайним для розвідувальних чи інформувальних цілей, це жодним чином не може вплинути на його зміст і наміри. В той же час, ми стурбовані його змістом, і ми вважаємо, що маса документальних доказів, включаючи протоколи японських судів, звіти посадових осіб слідства, рішення судів першої інстанції, свідчення живих свідків і поліцейські записи інших країн, які підтверджують звіт, повністю виправдовує загальний намір та мету звіту. Ми особливо стурбовані тою частиною звіту, яка стосується Аґнес Смедлі та Ґюнтера Штайна.

… На основі нашого вивчення документів, перерахованих безпосередньо раніше, нижчепідписані вважають, що ці докази підтвердили, що Ріхард Зорґе та його компаньйони були шпигунськими агентами російської армії, а також що Аґнес Смедлі та Ґюнтер Штайн - комуністи за розумом, духом та практикою, і що вони були активно та свідомо пов'язані зі шпигунською мережею Зорґе в Китаї та Японії; і ми також вважаємо, що надійний ланцюг доказів повністю та остаточно підтверджує звіт розвідки під назвою "Шпигунська мережа Зорґе: дослідження випадку міжнародного шпигунства на Далекому Сході", відділ цивільної розвідки, штаб-квартира СКАП, командування Далекого Сходу, №23 від 15 грудня 1947 року. [П481]

Ми, підписанти, повністю усвідомлюючи, що для автентифікації або перевірки документальних доказів, перш ніж вони можуть бути представлені в судах Сполучених Штатів або використовуватися як основа для доказів, необхідним є дотримування певних процесів та процедур, дослідили методи та процедури, які використовувались для засвідчення автентичності та перевірки документів, перерахованих на наступних шести (6) аркушах, та після належного розгляду показів свідків та вивчення їхніх письмових заяв і допитів разом із доданими до них печатками та підписами, дійшли висновку, що автентичність перевірених документів, у тому числі

[П481] Пер.: "The Sorge Spy Ring: A Case Study in International Espionage in the Far East", Periodical Summary, CIS, GHQ, FEC, No. 23, December 15, 1947

показів свідків, відповідає чинному законодавству та процедурам.

Таким чином, ми підтверджуємо, що на нашу думку, засвідчення автентичності та перевірка кожного з кількох згаданих документів є юридично достатніми, щоб надати юридичну силу їх повному використанню в рамках норм цивільного процесу для судів Сполучених Штатів або іноземних судів, які дотримуються англо-американського юриспруденції.

Наша подальша думка, є наступною:

а. Засвідчення автентичності та верифікація, про які тут йдеться, є належною, достатньою та правомірною ідентифікацією документів, яких вони стосуються.

б. Такі записи та документи мають достатню автентичність, щоб дозволити їх повне використання в будь-якому суді з урахуванням обмежень, встановлених чинними доказовими нормами.

в. Процедури та методи, які використовуються для автентифікації документів, про які йдеться у цьому документі, є тими самими, які зазвичай використовуються при підготовці документів з метою використати для таких самих цілей, для яких призначені ці документи або можуть бути призначені надалі.

Підписанти:

П-к Дж. Вудал Ґрін; адвокатська асоціації Меріленду

Е.В.А. де Бекєр та Р. Усамі; адвокатські асоціації Міддл-Темпл та Іннер-Темпл, Лондон; адвокатська асоціація Токіо, асоціація міжнародних адвокатів, Токіо

М-р Джозеф С. Карузі; адвокатська асоціація Коннектикута

Ст. п-к Франклін І.Н. Воррен; адвокатські асоціації Оклахоми та Нью-Мексико

Частина V

Шанхайська змова

Глава 18

Шанхайська змова

18.1. Шанхай: зв'язок із сьогоденням

Історія Зорґе, незважаючи на багаторазові ухилення від уточнень та притаманну обережність, містила проте так багато вказівок на Китай, як центр координації змови, що викликала інтерес токійської розвідки в Шанхаї. Особливо важливою здавалась та частина матеріалу Зорґе, де в дуже короткому, але дуже насиченому описі різних груп, тобто "апаратів" у районі Шанхаю, він перераховував: групу Лєхмана; групу Фроліха-Фєльдмана; групу Комінтерну; інцидент з Нуленсом.

Особливо визначною виявилася так звана група Комінтерну; виявилося, що вона - це Тихоокеанський секретаріат профспілок (ТСП). [П482] При детальнішому вивченні ми з'ясували, що цією організацією керував дехто Ерл Браудер, [П483] колишній голова комуністичної партії Америки; [Ф112] згодом з'явився його наступник Юджин Денніс, [П484] не кажучи вже про такого твердого представника американської партії, як Джим Долсен [П485] [Ф113] і, не в останню чергу, невловимий втікач з-під застави Ґерхарт Ейслер, [Ф114] традиційно поспіхом відступивший, коли одного з його спільників, Нуленса, заарештували та судили.

[П482] Пер.: ТСП (en. *PPTUS*) був підпорядкований Профінтерну (рос. *Красный интернационал профсоюзов*, en. *Red International of Labor Unions, RILU, Profintern*), міжнародному органу Комінтерну; див. додаток 3
[П483] Пер.: en. *Earl Russel Browder*, американець
[П484] Пер.: en. *Francis Xavier Waldron*, псевдонім en. *Eugene Dennis*, американець
[П485] Пер.: en. *James H. Dolsen, Jim Dolsen*, кн. *"H. J. Dolson"*, американець

Очевидно, що справа має більше ніж історичну цінність, якщо вона веде безпосередньо до видатних американських комуністів, які залишаються напрочуд активними.

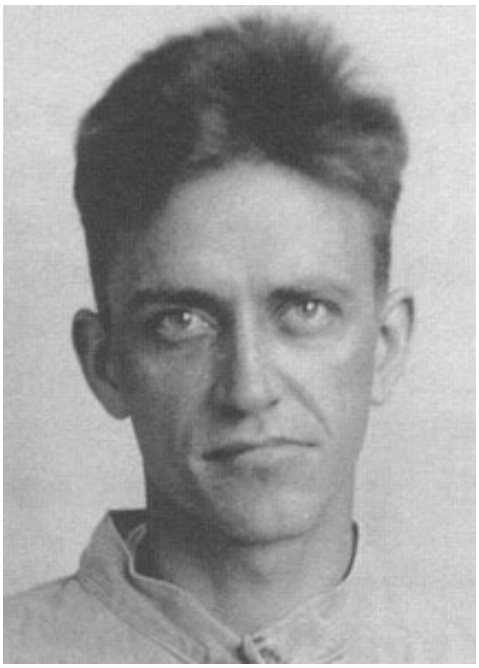

ФОТО 112. Ерл Браудер на відпочинку

Був розпочатий епічний пошук можливості отримати доступ до записів муніципальної поліції Шанхаю. Я використав свою дружбу з китайським послом у Токіо, щоб тиснути через його канали. Я розпитав колишніх співробітників поліції, таких як містер Роберт Жобез, колишній заступник комісара французької секції, і містер Дж. Крайтон, [П486] колишній головний детектив-інспектор міжнародної поліції Шанхаю. В справу втрутилось ЦРУ та надало блискучу дружню допомогу. Ми відстежили рахунки та відправлення з китайських складів протягом поступового відступу націоналістичного уряду з Нанкіна до Формози. Нарешті, ми зібрали та відправили до Токіо серію досьє, хоча й далеко не повних.

Елементом, який заінтригував дослідження розвідки Макартура, було остаточне і драматичне визнання того, що історія Зорґе не розпочалася і не закінчилася в Токіо, що Зорґе перед тим не випадково працював у Шанхаї, і що його подальші операції, локалізовані в Японії, були лише елементом загальної мозаїки міжнародної стратегії Совецького Союзу та Комінтерну.

Шанхай був центром координації комуністичного шпигунства та політичної диверсії. Токіо значно пощастило отримати вагому частину записів муніципальної поліції. В старі архіви на той момент вже почали втручатись, особливо в ті, які стосуються американських персоналій, але або хтось недопрацював, або Джи-2 спрацювала надто швидко. [Ф115] Залишилося достатньо матеріалу, щоб представити картину вражаючої послідовності. Деякі з шанхайських поліцейських були віднайдені в Гонконзі, наприклад містер Крайтон, ко-

[П486] Пер.: fr. *Robert Jobez*, en. *John Grieve Crighton*

ФОТО 113. Джим Долсен, американський комуніст, 1951 рік

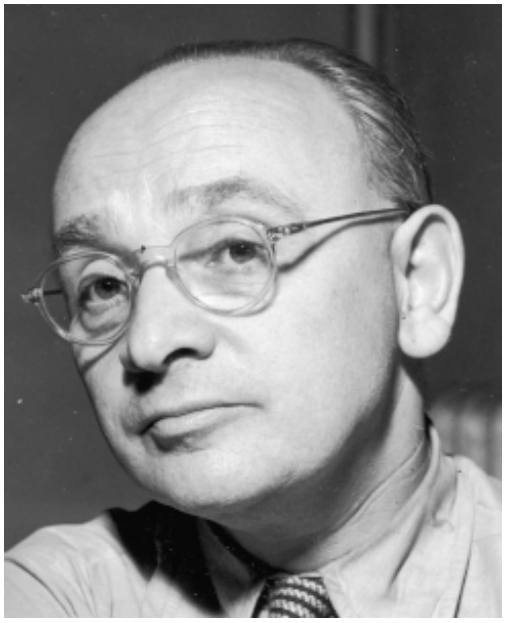

ФОТО 114. Ґерхарт Ейслер

лишній головний детектив-інспектор, який чудово пам'ятав Аґнес Смедлі, розпізнав її як комуністку, яка працювала з комуністичною партією в Шанхаї, стверджував, що вона працювала з Нуленсами, і вказав на обсяг її поліцейського досьє. Його підтвердження шанхайських архівів, насправді у розпорядженні токійської служби, є супутнім доказом з одного з найбільш авторитетних джерел.

18.2. Документи шанхайської поліції підтверджують відомості про Зорґе

Різноманітні записи британської та французької муніципальної поліції Шанхаю на початку тридцятих років відкривають дивовижну перспективу на фантастичну низку комуністичних фронтів, допоміжних агенцій та величезних взаємопов'язаних китайських операцій Третього інтернаціоналу. Саме в цей період було закладено підґрунтя сучасних досягнень комунізму.

Як і в японських судових протоколах, Смедлі тепер з'являється і в цих незалежних документах, пов'язаних з відомими агентами Комінтерну, лівими та симпатиками, пов'язаними з нею або тими, хто

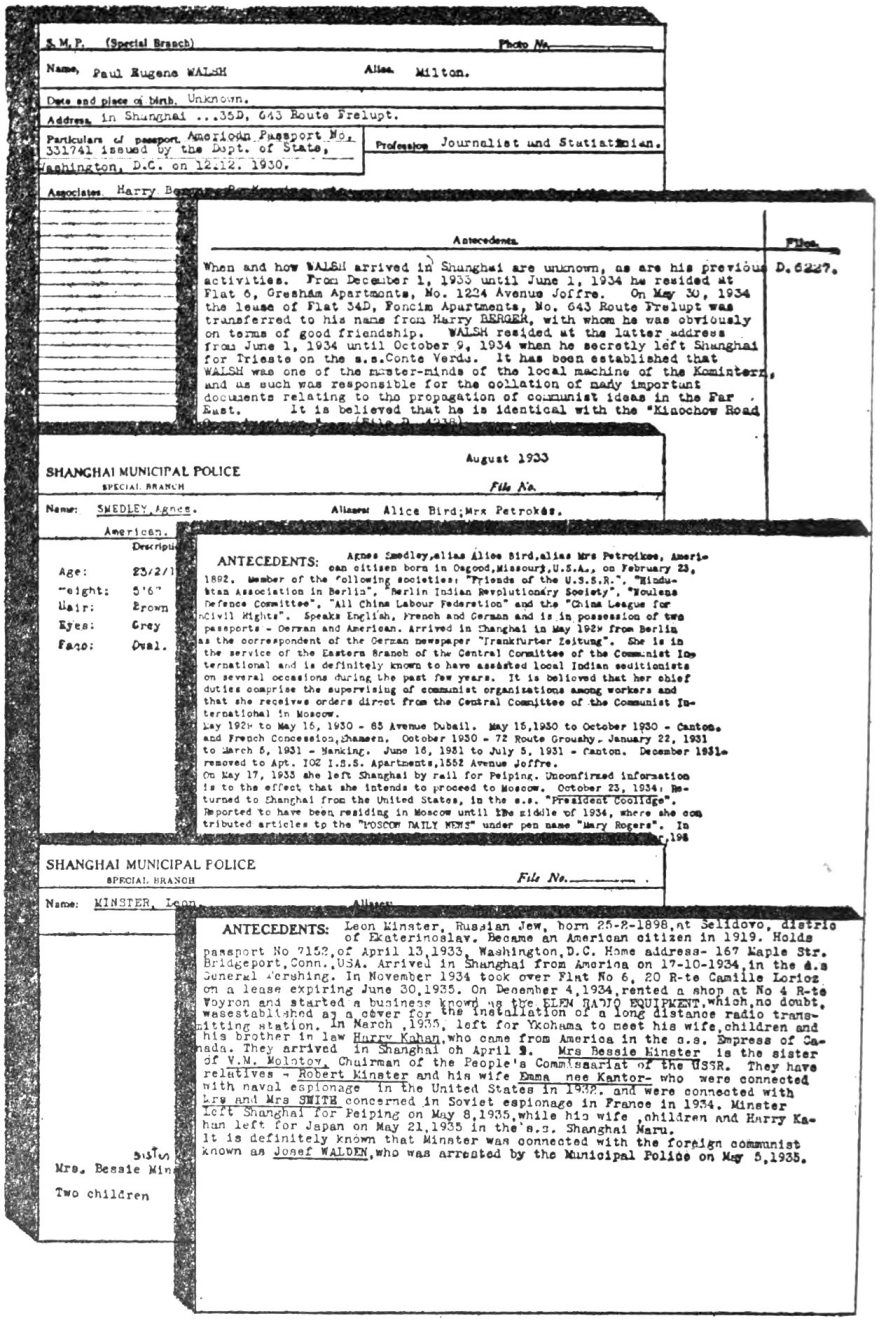
S.M.P. (Special Branch) Photo No.
Name, Paul Eugene WALSH Alias. Milton.
Date and place of birth, Unknown.
Address, in Shanghai ...35D, 643 Route Frelupt.
Particulars of passport, American Passport No. 331741 issued by the Dept. of State, Washington, D.C. on 12.12. 1930.
Profession Journalist and Statistician.
Associates Harry B...

Antecedents. Files.
When and how WALSH arrived in Shanghai are unknown, as are his previous activities. From December 1, 1933 until June 1, 1934 he resided at Flat 6, Gresham Apartments, No. 1224 Avenue Joffre. On May 30, 1934 the lease of Flat 34D, Foncim Apartments, No. 643 Route Frelupt was transferred to his name from Harry BERGER, with whom he was obviously on terms of good friendship. WALSH resided at the latter address from June 1, 1934 until October 9, 1934 when he secretly left Shanghai for Trieste on the s.s.Conte Verde. It has been established that WALSH was one of the master-minds of the local machine of the Komintern, and as such was responsible for the collation of many important documents relating to the propagation of communist ideas in the Far East. It is believed that he is identical with the "Kinochow Road
D.6227.

SHANGHAI MUNICIPAL POLICE
SPECIAL BRANCH
August 1933
File No.
Name: SMEDLEY, Agnes. Alias: Alice Bird; Mrs Petrokes.
American.
Description
Age: 23/2/1
Height: 5'6"
Hair: Brown
Eyes: Grey
Face: Oval.

ANTECEDENTS: Agnes Smedley, alias Alice Bird, alias Mrs Petrokes, American citizen born in Osgood, Missouri, U.S.A., on February 23, 1892. Member of the following societies: "Friends of the U.S.S.R.", "Hindustan Association in Berlin", "Berlin Indian Revolutionary Society", "Koulens Defence Committee", "All China Labour Federation" and the "China League for Civil Rights". Speaks English, French and German and is in possession of two passports - German and American. Arrived in Shanghai in May 1928 from Berlin as the correspondent of the German newspaper "Frankfurter Zeitung". She is in the service of the Eastern Branch of the Central Committee of the Communist International and is definitely known to have assisted local Indian seditionists on several occasions during the past few years. It is believed that her chief duties comprise the supervising of communist organizations among workers and that she receives orders direct from the Central Committee of the Communist International in Moscow.
May 1928 to May 15, 1930 - 65 Avenue Dubail. May 15,1930 to October 1930 - Canton. and French Concession, Shameen, October 1930 - 72 Route Groushy. January 22, 1931 to March 5, 1931 - Nanking. June 16, 1931 to July 5, 1931 - Canton. December 1931 removed to Apt. 102 I.S.S. Apartments, 1552 Avenue Joffre.
On May 17, 1933 she left Shanghai by rail for Peiping. Unconfirmed information is to the effect that she intends to proceed to Moscow. October 23, 1934: Returned to Shanghai from the United States, in the s.s. "President Coolidge". Reported to have been residing in Moscow until the middle of 1934, where she contributed articles to the "MOSCOW DAILY NEWS" under pen name "Mary Rogers". In ...198

SHANGHAI MUNICIPAL POLICE
SPECIAL BRANCH
File No.
Name: MINSTER, Leon. Alias:

ANTECEDENTS: Leon Minster, Russian Jew, born 25-2-1898, at Selidovo, distric of Ekaterinoslav. Became an American citizen in 1919. Holds passport No.7152, of April 13,1933, Washington, D.C. Home address- 167 Maple Str. Bridgeport, Conn., USA. Arrived in Shanghai from America on 17-10-1934 in the s.s General Pershing. In November 1934 took over Flat No 6, 20 R-te Camille Lorios on a lease expiring June 30,1935. On December 4,1934, rented a shop at No 4 R-te Voyron and started a business known as the ELEM RADIO EQUIPMENT, which, no doubt, was established as a cover for the installation of a long distance radio transmitting station. In March ,1935, left for Yokohama to meet his wife, children and his brother in law Harry Kahan, who came from America in the s.s. Empress of Canada. They arrived in Shanghai on April 9. Mrs Bessie Minster is the sister of V.M. Molotov, Chairman of the People's Commissariat of the USSR. They have relatives - Robert Minster and his wife Emma nee Kantor- who were connected with naval espionage in the United States in 1922, and were connected with Mrs and Mrs SMITH concerned in Soviet espionage in France in 1934. Minster left Shanghai for Peiping on May 8,1935, while his wife ,children and Harry Kahan left for Japan on May 21,1935 in the s.s. Shanghai Maru.
It is definitely known that Minster was connected with the foreign communist known as Josef WALDEN, who was arrested by the Municipal Police on May 5,1935.
Sister
Mrs. Bessie Min...
Two children

ФОТО 115. Записи Шанхайської муніципальної поліції: Волден, Смедлі, Мінстер

їй допомагав в діяльності, більшість з якої була скерована Комінтерном на досягнення кінцевої стратегічної вигоди для Совєцької Росії.

Роль Шанхаю, справжнього відьомського котла міжнародної інтриги, центру уваги комуністичних зусиль, стає очевидною вже в записах судового процесу над Зорґе та супутніх свідченнях. Книжкова крамниця "Зайтґайст", місце зустрічей Зорґе та Озакі, та його проникliва власниця, міс Вейтемеєр (Вейдемеєр), з'являються знову, але вже під іншим кутом зору, цього разу зафіксовані авторитетним міжнародним поліцейським органом. Смедлі критикувала матеріали японського суду як "отримані під катуваннями та примусом"; це твердження, звичайно, є типовим "червоним оселедцем" і звичайним захистом, який можна очікувати від загнаної в глухий кут особи. З іншого боку, архіви міжнародної поліції Шанхаю навряд чи можна оскаржити як отримані під катуваннями та примусом, які Смедлі підступно приписала "японським фашистам, які були ворогами Сполучених Штатів". Комуністична стратегічна оборона нерідко є блискучою. Така алюзія була винахідливим, але марним захисним маневром.

В архівах муніципальної поліції Шанхаю є дещо більше, ніж передумови обвинувачення проти Смедлі. Смедлі зманіпулювала часом і місцем. В Шанхаї початку 30-х років ми маємо справу не з періодом нашого непростого союзу з совєтами (1941-45 років), а з передвоєнними роками з 1930-го по 1939-й, з періодом розквіту Третього інтернаціоналу, прелюдією до сумнозвісного пакту Сталіна-Гітлера, єдиного чинника, який зробив Другу світову війну взагалі можливою. Тут ми маємо справу з конспіративною епохою в історії сучасного Китаю. Шанхай став чорноземом комунізму. Тут були посіяні зуби дракона, з яких дозрів червоний врожай сьогодення, доглянутий чоловіками та жінками багатьох національностей, які не мали жодних особистих інтересів у Китаї, окрім незрозумілого фанатизму до чужої справи, комуністичного "джихаду" з підкорення західного світу.

18.3. Американські комуністи в Китаї

Великий задум совєцького завоювання Сходу є зрозумілим вже із зізнання Зорґе, совєцького майстра шпигунства. Його можна знову розпізнати у складному візерунку "апарату" Третього інтернаціоналу. Шанхай був центром уваги саботажу та диверсій, і до цієї "Мекки" стікалися комуністичні кадри зі всього світу для навчання, для

експериментів та набуття нових навичок.

ФОТО 116. Кітті Харріс

У 1927 році під егідою Третього інтернаціоналу в Ханькоу відбулася конференція, [П487] на якій були присутні Том Манн [П488] (Велика Британія), Ерл Браудер (США), Жак Доріо [П489] (Франція), Рой [П490] (Індія) та ряд інших. Було вирішено, що комуністичну роботу в цій частині світу вестиме Тихоокеанський секретаріат профспілок (ТСП), секретарем якого був Ерл Браудер. Невдовзі після цього він почав активно займатися цією роботою, у якій йому допомагала Кетрін Харріс, [П491] [Ф116] псевдонім Еліс Рід, проживання яких разом поліція розглядала як взаємовигідний акт. [П492] Ерл Браудер і його помічниця продовжили свою роботу в наступному році (1928) і провели більшу частину часу в Шанхаї. Того року до них приєднався дехто В. А. Хаскелл, [П493] якому також допомагала жінка на ім'я Емерсон, імовірно, його дружина. [П494]

В одному з поліцейських досьє сказано: "Протягом 1929 року В. А. Хаскелл та міс Емерсон покинули Шанхай, але ряди іноземних комуністичних агентів у цьому місті аж ніяк не зменшилися, оскільки між 20 березня та 30 листопада у садах Вонг-Шоу жив Ґерхарт Ей-

[П487] Пер.: en. *Pan-Pacific Trade Union Conference*, або просто en. *Pan Pacific Conference*, 20-26 травня 1927 року, Ханькоу; організована Профінтерном під головуванням Лозовского

[П488] Пер.: en. *Tom Mann*, відомий британський комуніст

[П489] Пер.: fr. *Jacques Doriot*, француз, член ІККІ Комінтерну, пізніше - фашист

[П490] Пер.: en. *Manabendra Nath Roy*, M. N. Roy, народжений Narendra Nath Bhattacharya, індієць, член ІККІ в 1927 році

[П491] Пер.: en. *Katherine (Kitty) Harris*, псевдонім en. *Alice Reed*, також відома як "Циганка" ("Gipsy"), польська єврейка, агент НКВД

[П492] Пер.: другою дружиною Браудера була російська єврейка Раіса Беркман (рос. *Раиса Беркман*, en. *Raissa Berkmann*)

[П493] Пер.: en. *Waldo A. Haskell*, стверджував, що одружений на Емерсон, американці [53:A113]

[П494] Пер.: en. *Marion E. Sproule*, псевдонім en. *Marion Louise Emerson* [53:A109]

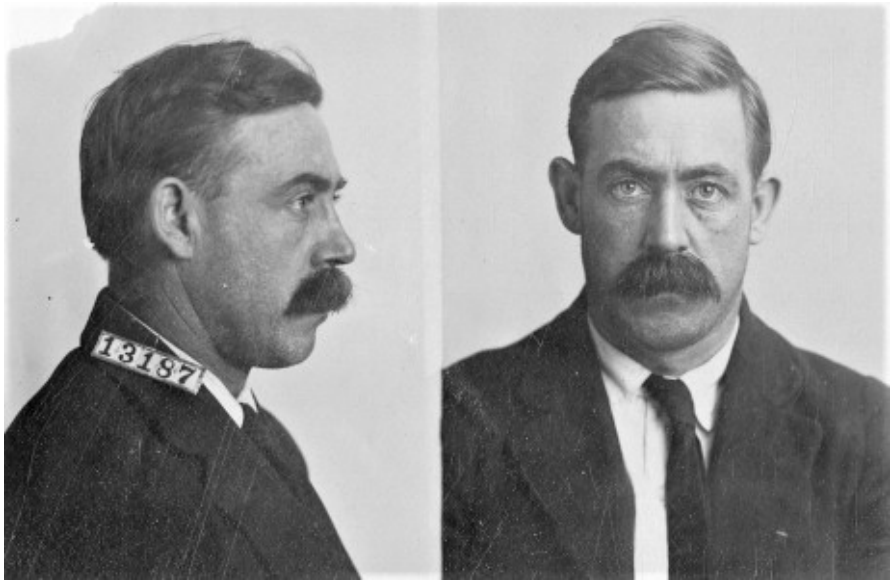

ФОТО 117. Джордж Харді

слер, а також один за одним Шанхай відвідали Джордж Харді [П495] [Ф117] та Джим Долсен".

18.4. Ґюнтер Штайн та Інститут тихоокеанських відносин

Ґюнтер Штайн є ще одним зв'язком із сьогоденням. Вилучений у Зорґе блокнот перераховував шістьох членів його шпигунської групи разом з їхніми псевдонімами, і Штайн був включений в цей список із шістьох. Перехоплене радіоповідомлення в Москву вказувало його кодове ім'я, що означало, що його особа була відома, що він значився в кадровому обліку розвідки совецької армії. Існують свідчення Клаузена та Зорґе про те, що технік радіозв'язку встановив передавач у домі Штайна; Штайн не тільки мешкав у цьому приміщенні, але й дав на це згоду. Штайн виконував роль кур'єра мережі та перевозив фотографії та мікрофільми до Шанхаю, де їх доставляли агенту зв'язку з Москвою в готель "Метрополь". [П496] Одного разу Штайну доручили привезти з Шанхаю люльку для паління незвичної форми, жіночу шаль та прикрасу. Ці речі пізніше використала для ідентифікації Анна Клаузен, коли її відправили до Шанхаю, щоб доставити 20-30 рулонів плівки іншому московському агенту.

[П495] Пер.: en. *George Hardy*, відомий британський комуніст

[П496] Пер.: cn. 都城饭店, готель сім'ї Сассунів, відкритий в 1935 році

ФОТО 118. Едвард Кларк Картер, місіонер ІМКА

На момент розгортання історії з публікацією доповіді про мережу Зорґе, 10 лютого 1949 року, Штайн перебував у Нью-Йорку. За два дні він опинився у Парижі. Сліди Ґюнтера Штайна викликають багато запитань. Хто піклувався про його в'їзд до Сполучених Штатів наприкінці 1944 року з огляду на наші закони, які забороняють в'Їзд комуністам-іноземцям? Штайн був офіційним учасником конференції Інституту тихоокеанських відносин (ІТВ) у Хот-Спрінгз, штат Вірджинія, яка тривала з 6 по 17 січня 1945 року. [П497] Зустрічі були значною мірою закритими для преси. Штайн був там у складі британської делегації. Можливо, Штайна у дії на цій надсекретній конференції мали можливість бачити представники американців. Керівником Штайна, коли останній працював кореспондентом інституту у Чунціні, був Едвард К. Картер [П498]. [Ф118] В Чунціні Штайна бачили Генрі Воллес, [Ф119] Картер Вінсент [П499] [Ф120] і Оуен Латтімор.

Наступний контакт між Інститутом тихоокеанських відносин (ІТВ) і шпигунським колом Зорґе був знайдений в особі відважного Озакі Хоцумі, який помер на шибениці разом із Зорґе. В 1936 році він приїхав до Сполучених Штатів з метою взяти участь у конференції інституту в долині Йосеміті в Каліфорнії. [П500] Там, за словами Міллера Фрімена, [П501] видавця з Сіетла і колишнього офіцера розвідки ВМС, він встановив контакт, щоб отримати дозвіл для

[П497] Пер.: IX конференція ІТВ

[П498] Пер.: en. *Edward Clark Carter*, американець, довгостроковий секретар волонтерської протестантської організації ІМКА, довгостроковий генеральний секретар міжнародної ради ІТВ

[П499] Пер.: en. *John Carter Vincent*, американець, працівник Далекосхідного відділу Держдепу, разом з Оуеном Латтімором в 1944 році супроводжував віцепрезидента США Генрі Воллеса в штаб Мао Цзедуна в Яньані

[П500] Пер.: VI конференція ІТВ з 15 по 29 серпня 1936 року

[П501] Пер.: en. *Miller Freeman*

ФОТО 119. Генрі Воллес

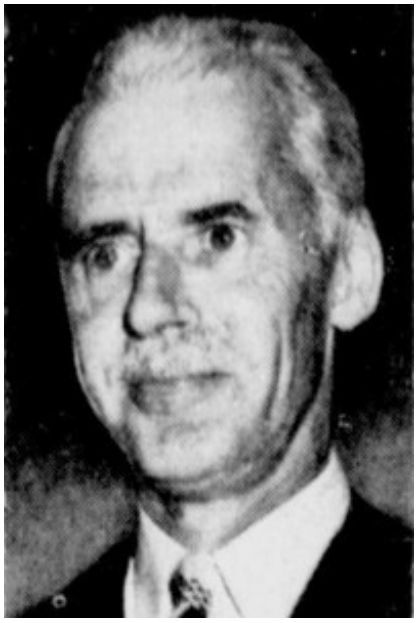

ФОТО 120. Джон Картер Вінсент

японських ВМС на обстеження Алеутських островів під виглядом наукового дослідження з рибальства. Коли японці почали атакувати острови, вони мали доволі детальну топографічну та геодезичну інформацію.

Нарешті, щоб пов'язати минуле з сьогоденням, необхідно згадати Сайондзі Кінказу. Його затримали з групою Зорґе, визнали винним у передачі секретної інформації Озакі і засудили до трьох років позбавлення волі з відстрочкою виконання. Проте Сайондзі був пов'язаний з японською радою ІТВ з моменту її створення в 1923 році. Він був близьким до Озакі, Усіби та Нави. [П502] Усіба Томохіко свого часу був генеральним секретарем японської ради ІТВ. Як і Озакі, він був одним із секретарів принца Коное, або "яскравих молодих людей"; хоча він і не був такою важливою фігурою в мережі Зорґе, як Озакі, він був заарештований під час загальної облави підозрюваних осіб.

[П502] Пер.: jp. 名和統一, en. *Nawa Toichi*; економіст, марксист, професор університету Осаки, член Інституту китайських справ (ІКС); в 1943 році був затриманий Особливою вищою поліцією (jp. 大阪商大事件); після війни відновився на університетській посаді

18.5. Японська рада Інституту тихоокеанських відносин

Всі попередньо згадані повернулися до своєї звичної справи: до японської ради Інституту тихоокеанських відносин (ІТВ). Я не можу з будь-яким рівнем впевненості говорити про американську раду цього інституту, але я знайомий з японськими операціям у сутінковій зоні попутників комунізму, цій широкій кольоровій гаммі, яка різниться від безневинного рожевого до глибокого червоного, від інтелектуального загравання до зради.

ФОТО 121. Карл Віттфоґель

Це також стосується питання характеру відносин між японською радою ІТВ та іншими організаціями, які зазвичай підтримуються через низку взаємопов'язаних директоратів. Доволі гарним прикладом є Інститут китайських справ (ІКС), очолюваний Хірано Йосітаро. [П503] Цей джентльмен наближений до совецької місії у Токіо, а його інститут має стійку репутацію "фронта"; я розцінював його як "апарат" комуністичної партії. Багато директорів Інституту китайських справ (ІКС) є також директорами японської ради Інституту тихоокеанських відносин (ІТВ). Голова Інституту китайських справ (ІКС) є виразним симпатиком комуністів. Згаданий вище Нава є головою його відділення в Кіото.

Дуже цікавими є американські контакти Інституту китайських справ (ІКС), серед яких є такі імена, як Вільям К. Джонстон, [П504]

[П503] Пер.: jp. 平野義太郎, en. *Hirano Yoshitaro*; економіст, марксист, теоретик багатостадійної революції; після навчання в університеті Франкфурта, де слухав лекції згаданого далі Карла Віттфоґеля, в 1930 році був заарештований в Японії як симпатик комунізму

[П504] Пер.: en. *William Crane Johnstone Jr.*; американець, працівник Держдепу; член консультативної ради американської компанії en. *"Indusco Inc." (American Committee in Aid of Chinese Industrial Cooperatives)*, яка була прикриттям для поста-

Карл Віттфоґель [П505] [Ф121] (свідчив перед комітетом Маккарана), Пол Каттенбург, [П506] [Ф122] Ендрю Рот [П507] [Ф123] (“Амеразія”), Джером Б. Коен, [П508] Реймонд Деннет, [П509] Т. А. Біссон, [П510] [Ф124] Бруно Ласкер, [П511] Франц Міхаель [П512] та Філіп Яффе (“Амеразія”).

Існують інші асоційовані організації, які вписуються в той самий загальний задум; серед них такі відомі фронти, як Інститут політичних та економічних досліджень, [П513] Товариство китайсько-японської дружби, [П514] Японське товариство дру-

---

чання технологічного обладнання китайським комуністам - “китайцям на півночі”; [54:4003] наглядач японського аналогу програми Фулбрайта [54:3989] академічного обміну професорами та студентами з Японією

[П505] Пер.: de. *Karl August Wittfogel*; німець, сінолог, комуніст, в 1939 році змінив думку, в 1951 році свідчив перед комітетом Маккарана проти китайських комуністів та кадрів Інституту тихоокеанських відносин (ІТВ)

[П506] Пер.: en. *Paul Maurice Kattenburg*, переселенець 1940 року з Бельгії, [55] в Другу світову - аналітик ОСС, працівник Держдепу та дописувач в ІТВ

[П507] Пер.: en. *Andrew Roth*, американський угорський єврей, автор ІТВ, в Другу світову - одночасно офіцер розвідки ВМС та член компартії США, заарештований в 1945 році по справі “Амеразії”

[П508] Пер.: en. *Jerome Bernard Cohen*, американський єврей, автор досліджень з японської економіки

[П509] Пер.: en. *Raymond Dennett*, американець, колишній секретар американської ради ІТВ, свідчив в комітеті Маккарана проти ІТВ

[П510] Пер.: en. *Thomas Arthur Bisson*, американець, комуністичний пропагандист, якого безуспішно намагались засудити в 1943 році, член воєнної санкційної ради США (en. *Board of Economic Warfare*) в Другу світову війну, член ядра пропагандистів ІТВ, [10:71] з 1945 по 1947 роки службовець американського окупаційного штабу в Японії, співрозробник японської конституції, просував в Японії повне знищення японських фінансових еліт (jp. 財閥, зайбацу); відомий інший об’єкт атаки генерала Віллоубі (“бездержавна єврейка”) з команди редакторів японської конституції, Беата Сірота [Ф125] (en. *Beata Sirota Gordon*), українська єврейка, яка спиралась на сталінську совецьку конституцію; згодом Сірота зайняла ключову посаду в наступнику Американської ради ІТВ - Азійському товаристві [56]

[П511] Пер.: en. *Bruno Lasker*, німецький єврей, член групи Інкваєрі (en. *The Inquiry*) президента США Вудро Вільсона, аналітик ІТВ

[П512] Пер.: en. *Franz H. Michael*, німецький єврей, спеціаліст з китайсько-совецьких відносин [57]

[П513] Пер.: jp. 東京政治経済研究所, en. *Tokyo Institute of Political and Economic Research*, скорочено Токіо Сейкейкен, jp. 東京政経研, en. *Tokyo Seikeiken*, сучасний університет Хосей; співзасновник інституту в 1930 році Рояма Масаміті, jp. 蠟山政道, en. *Royama Masamichi*, того ж року з’явились англомовні публікації інституту в ІТВ; разом з Рюноске Ґото в 1933 році Рояма виступив співорганізатором аналітичного центру принца Коное Товариство дослідження Сьова (Сьова Кенкьюкай); [58] іншим провідним членом був близький до Джона Рокфеллера (en. *JDR III*) журналіст, голова шанхайського відділу японської урядової новинної агенції Домей Сіґехару Мацумото, jp. 松本重治, en. *Shigeharu Matsumoto* [59]

[П514] Пер.: jp. 日本中国友好協会, en. *Japan-China Friendship Association*, асоціація, яка просувала дружні відносини з КНР; віцепрезидентом був попередньо згаданий Хі-

ФОТО 122. Пол Каттенбург

ФОТО 123. Ендрю Рот

ФОТО 124. Томас Біссон

ФОТО 125. Беата Сірота Ґордон, 1947-й

жби, [П515] Китайсько-японське товариство сприяння торгівлі [П516] та інші.

І тут знову закономірність: наші комітети Конґресу та генеральний прокурор зарахували в комуністичні фронти багато американських груп; достатньо лише викреслити всі згадки про Японію, і на американській сцені з'являються практично ті самі назви організацій.

18.6. Ерл Браудер: американський комуніст у Китаї

В оригінальній доповіді Джи-2 було багато інших вказівок, які вели до американських комуністів переважно на узбережжі Тихого океану. Доповідь містила вісімнадцять імен комуністичних агітаторів, агентів та підозрюваних, пов'язаних зі справою Зорґе та зазначених в матеріалах судового процесу.

Шановний Волтер Г. Джадд [П517] з Міннесоти у вівторок 18 липня 1950 року висловився з цього приводу в Палаті представників наступним чином:

> *… Газета "Дейлі вокер" від 7 вересня 1937 року відтворила три листи, написані Ерлу Браудеру, тодішньому голові комуністичної партії Америки; один був від Мао Цзедуна, який підписав себе як президент Китайської Совєцької Республіки; один від Чжу Де, лідера китайської Красної армії, і один від Чжоу Еньлая, нині прем'єр-міністра комуністичного режиму в Китаї. Ці люди написали йому невдовзі після початку всеосяжної війни Японії проти Китаю в 1937 році. В них вони зверталися по допомогу до своїх комуністичних побратимів. Чжоу Еньлай почав свій лист до Браудера так:*
>
> *"… Товаріщ, чи пам'ятаєте ви досі китайців, які працювали разом з вами в Китаї 10 років тому? Ми відчуваємо, що коли досягнемо перемоги (у Китаї), вона стане*

рано Йосітаро

[П515] Пер.: вірогідно, осколкова група Товариства китайсько-японської дружби

[П516] Пер.: jp. 日中貿易促進協会, en. *Japan-China Trade Promotion Council (JCTPC)*

[П517] Пер.: en. *Walter Henry Judd*, американець

значною підмогою у боротьбі за визволення американського народу. …"

Відтак, що робив Ерл Браудер у Китаї в 1927 році? Він був там разом з іншими лідерами комуністичної ієрархії з усього світу з метою допомогти червоним отримати повний контроль над Китаєм, як це зробили большевіки на Росії під час Октябрьскої революції всього лише десять років тому. Чан Кайші в Китаї мав стати тим, ким був на Росії Керенскій - тимчасовим лідером, якого б скинули червоні, щойно він переможе воєначальників. …

ФОТО 126. Товаріщ Керол Вайс Кінг

Конґресмен Джадд настільки ж добре поінформований про Китай, як і будь-яка інша жива людина, але його винятковe розуміння справи набагато перевершує знання підробних експертів Інституту тихоокеанських відносин (ІТВ) чи Комітету демократичної далекосхідної політики (КДДП). Він справедливо вказує на вельми красномовний факт того, що тодішній голова американської комуністичної партії мав дружню кореспонденцію з лідерами червоного Китаю, тими самими людьми, які зараз кинули свої кровожерливі орди проти американських солдатів у Кореї. [П518]

Джим Долсен, який діяв у Шанхаї, - не хто інший, як "комуніст із Цинциннаті", нещодавно заарештований ФБР під час облави на так званих американських комуністичних лідерів другого ґатунку. Невловимий втікач з-під застави, Ейслер, в 1935 році належав до шанхайської мережі, і його адвокату Керол Вайс Кінг [П519] [Ф126] було б набагато важче захистити його в 1949 році, якби присяжні знали хоч щось про його тогочасних слизьких спільників.

[П518] Пер.: атака людськими хвилями (en. *human wave attack)*, коли противника завалювали гарматним м'ясом з території КНР, по якій пропонував увалити генерал Макартур, через що президент США Гаррі Труман висловився про Макартура як про "ряженого позера" та "тупого виблядка" [4:149]

[П519] Пер.: en. *Carol Weiss King*, американська єврейка, член АСЗГС (див. далі)

18.7. Юджин Денніс, псевдонім Пол Юджин Волш

Було майже очікувано, що в Шанхаї, полігоні червоних змовників, рано чи пізно з'явиться Юджин Денніс, учень, секретар і наступник Браудера.

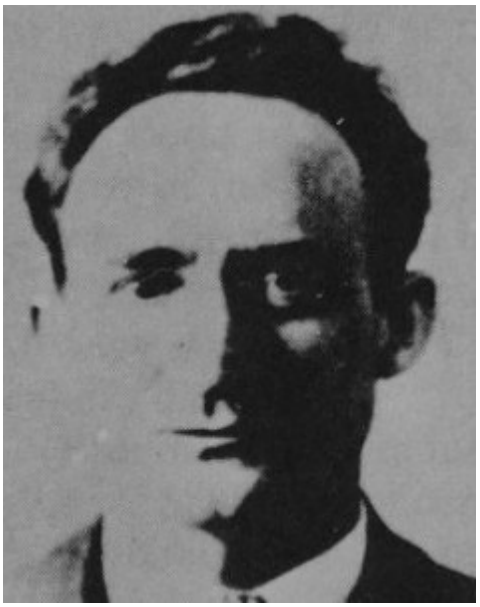

ФОТО 127. Юда Кодкінд, помічник Нуленса-Рудніка

Юджину Деннісу, босу американських комуністів, який тоді перебував на слуханнях в суді Медіни, була присвячена стаття у номері "Тайм" від 25 квітня 1949 року. Немає особливого сенсу повторювати цю щільну, майстерно викладену історію докладених зусиль і навколосвітнього маршрута совецького агента; однак важливими є певні зв'язки зі звітом Зорґе. Денніс, який колись був Френсісом К. Волдроном, отримав шахрайський паспорт на ім'я "Пол Волш" і подорожував з ним через Європу та Південну Африку до Китаю. Маршрут цього американського апостола Справи відображає світовий масштаб розгалуження Третього Комінтерну [П520] з центром далекосхідних операцій у Шанхаї. Пол Юджин Волш, псевдонім "Пол" або "Мілтон", раптово з'являється в реєстрі шанхайської поліції; у його поліцейській картці зазначено:

> *… З 1 грудня 1933 року по червень 1934 року він проживав у квартирі 6 апартаментів Ґрешем, авеню Жоффре №1224. 30 травня 1934 року Гаррі Берґером, з яким він, очевидно, був у дружніх відносинах, на його ім'я була орендована квартира 34Д в апартаментах Фончім, вул. Фрелют №643. Волш проживав за останньою адресою з 1 червня 1934 року до 9 жовтня 1934 року, коли таємно відбув з Шанхаю до Трієста на лайнері "Конте Верде". Вста-*

[П520] Пер.: гра слів до "Третій Рейх"

новлено, що Волш був одним із мозкових центрів місцевого апарату Комінтерну і як такий відповідав за упорядкування багатьох важливих документів, які стосуються поширення комуністичних ідей на Далекому Сході …

Характеристика шанхайської поліції чітко стикується з пов'язаними фрагментами у справі Зорґе; помічники Зорґе зазвичай працювали під псевдонімами або кодами, як правило, їхніми християнськими іменами, а саме Пол, Макс, Алекс, Джон тощо. Важливо те, що після переведення Зорґе до Японії місце у Шанхаї зайняв агент Комінтерну під кодовим ім'ям "Пол".

У будь-якому разі, посилання в поліцейській картці на "місцевий апарат Комінтерну" вказує на творіння Браудера, Тихоокеанський секретаріат профспілок (ТСП). Цей червоний фронт цікавився трудовими організаціями та портовими проблемами, але за наказом розвідки совєцької армії робив також багато іншого. Його місію досить конкретно визначає Зорґе:

Група Комінтерну (Далекосхідного бюро, ДВБ) складалася із двох відділень: політичного відділення (під головуванням Ґерхарта Ейслера) та організаційного відділення (під головуванням Нуленса); у світлі поточного розгрому Китаю були важливими оперативні місії: координація з Комінтерном (совєтами) і комуністичною партією Китаю; політика (визначена Комінтерном) по відношенню до комуністичної партії Китаю; обмін інформацією між комуністичною партією Китаю та Комінтерном; фінансовий зв'язок між Комінтерном і комуністичною партією Китаю; переміщення кадрів між Москвою і комуністичною партією Китаю.

У 1930 році до Шанхаю прибула велика група агентів Третього інтернаціоналу, після чого розгорнула роботу, пов'язану з Тихоокеанським секретаріатом профспілок (ТСП) та іншим важливим органом Третього інтернаціоналу, який називався Далекосхідне бюро (ДВБ). Серед нових прибульців були Ілер Нуленс (або Пол Рюґґ) і місіс Нуленс невідомої національності; А. Е. Стюарт, Маргарет Унджус і Юда Кодкінд, [П521] [Ф127] американці; та Ірен Вейтемеєр (Вейдемеєр), яка була німкенею.

[П521] Пер.: en. *Judea Codkind*, американський єврей (архів Ґестапо №36); [5:36] та-

Смедлі була спільницею Ірен Вейтемеєр (Вейдемеєр), яка керувала в Шанхаї книжковою крамницею "Зайтґайст", місцем зустрічі комуністів та "поштовою скринькою" для шпигунських агентів. Озакі, права рука Зорґе, був представлений Смедлі в крамниці Вейтемеєр. Зорґе свідчив:

… Як я вказав раніше, вперше я зустрів Смедлі в Шанхаї, залучив її в якості члена мережі, і за моїми рекомендаціями вона була зареєстрована в штаб-квартирі Комінтерну. Мені не відомо, чи була вона пов'язана з комуністичною партією США. В Китаї був також залучений Озакі. Після прибуття до Японії я відновив з ним контакт, попрацював разом і зарекомендував його до штаб-квартири Комінтерну для реєстрації. Таким чином я рекомендував їх обох і запропонував себе в якості одного з двох гарантів, необхідних для кожного нового члена. Член [Комінтерну] з Москви на основі моїх рекомендацій та звітів погодився виступити другим гарантом. …

У картці шанхайської поліції на Смедлі зазначено:

… Аґнес Смедлі, псевдоніми Еліс Берд та місіс Петройкос. … Член наступних товариств: Друзі СССР, Берлінська асоціація Індостану, Берлінське індійське революційне товариство, Комітет захисту Нуленса, Всекитайська федерація праці та Китайська ліга громадянських прав. … Володіє двома паспортами, німецьким та американським. Прибула до Шанхаю в травні 1929 року з Берліна як кореспондент німецької газети "Франкфуртер цайтунг". Перебуває на службі у ДВБ ІККІ і, як відомо, кілька разів допомагала місцевим індійським бунтівникам. … Її головні обов'язки - нагляд за комуністичними організаціями серед робітників, поміж тим вона отримує накази безпосередньо від ІККІ в Москві. …

кож відомий як en. *Isadore Blankenstein*; архів Ґестапо вказує Кодкінда пов'язаним з Нуленсом-Рудніком та зазначає як Юду Родкампфа (Розенфельда) з Нью-Йорка, док. "Rodkampf, Dschuda", "Rosenfeld", який прибув до Шанхаю через Сибір на початку 1930 року та відбув до Берліна в 18 червня 1931 року

Поліція Шанхаю спостерігала та занотовувала активність цих крадійкуватих чоловіків та жінок, часто без прямих звинувачень. Такі речі є предметом сукупного спостереження, але досьє ніколи не розпочинаються без поважної причини.

18.8. Справа Ілера Нуленса, псевдонім Пол Рюґґ

Випадок Ілера Нуленса, він же Пол Рюґґ, є одночасно цікавим і типовим: підпільне братство, яке працює під егідою Комінтерну або Красної армії, завжди могло розраховувати на різноманітні фронтові організації, які згуртуються для оборони, коли воно опиниться в біді. Головним таким агентством була Міжнародна організація допомоги революції (МОПР), створена в 1922 році, відома в Америці через Міжнародну організацію захисту прав робітництва (МОЗПР). [П522] Таким чином, щоразу, коли починала працювати оборона, було зрозуміло, що головні герої перебувають під командуванням Комінтерну. Для легковірного стороннього спостерігача дії захисту можуть здаватися законними кроками до захисту громадянських свобод із нотами сентиментальності; однак для більш обізнаних це був лише черговий червоний фронт, який мобілізував рожевих адвокатів, агентів та попутників.

Нуленс прибув до Шанхаю в 1930 році під прикриттям краденого бельгійського паспорта як Фред Вандеркруйзен [П523] з метою очолити Далекосхідне бюро (ДВБ). Через 15 місяців він був заарештований за комуністичну діяльність через зв'язок з французьким комуністом Жозефом Дюкре, [П524] псевдонім Серж Лефранс, який тоді працював у Сінґапурі. Під час судового процесу, який призвів до вироку для Нуленса, влада дізналася про його вагу в апараті Комінтерну. Ця група діяла в серйозному масштабі; вони вели сім банківських рахунків, орендували п'ятнадцять будинків чи квартир - справжню кролячу нору; Рюґґ-Нуленс використовував у Шанхаї щонайменше дванадцять імен і мав один канадський та два бельгійські

[П522] Пер.: en. *International Labor Defense (ILD)*; в 1956 році перетворена в Конґрес громадянських прав (КГП), en. *Civil Rights Congress (CRC)*

[П523] Пер.: кн. *"Fred Vandercruysen"*

[П524] Пер.: кн. *Joseph Ducroux*, ім'я та псевдонім переплутані місцями; француз, відмінний від одноіменного комуніста у Франції; прибув до Шанхаю в 1926 році разом з американцем Джимом Долсеном (див. архів Ґестапо №24) [5:9]

паспорти; в свою чергу, його дружина використовувала п'ять імен та два бельгійські паспорти.

Тут знову цікавий ключ до ідентичностей надала стаття у "Тайм"; [93] в примітці під заголовком "Маленький Кремль" було сказано:

> *… Усі, крім найтаємніших комуністичних операцій у США, були і залишаються керовані із занедбаного дев'ятиповерхового будинку-лофту на 12-й Ість-стріт, 36 неподалік від Юніон-сквер Манхеттену. До його офісів на верхніх поверхах прибули "червоні" Комуністичного інтернаціоналу, темні люди з мінливими іменами, як-от П. Ґрін,* [П525] *Г. Вільямс,* [П526] *А. Евєрт,* [П527] *Г. Берґер* [П528] *… які могли б миттєво стати Драбкіним, Міхайловим, Брауном чи Ґерхартом Ейслером. Це були агенти Москви. Слово, яке вони привезли з Москви, передавалося з дев'ятого поверху віруючим, тягловим партійникам з "Дейлі вокер" та "Фрайхайт" на ідіш,* [П529] *культиваторам організованих робітничих виноградників, таким людям, як Крістофель з Мілвокі.* [П530] *[Ф128]*

Цікавим є те, що темні люди зі статті "Тайм" з мінливими іменами, як-от А. Евєрт, Г. Берґер чи Ґерхардт Ейслер, є тими самими, імена та особи яких з'являються як у свідченнях Зорґе, так і в архівах поліції Шанхаю. Їхні хвилясті шляхи звиваються в сорокові роки у напрямку Сполучених Штатів.

Коли з'являється Пол Волш, саме Берґер, людина багатьох псевдонімів, передає йому орендовану квартиру в Шанхаї; квартиру 35Д в апартаментах Фончім, вул. Фрелют №643. 19 липня 1934 року, коли проводилися поліцейські рейди на Рейс-роуд №38, які вияви-

[П525] Пер.: en. *"P. Green"*, рос. *Яков Давидович Драбкин*, псевдонім рос. *Сергей Иванович Гусев*, російський єврей з ІККІ [9:54]
[П526] Пер.: en. *"G. Williams"*, en. *"Serge B. Mikhailov"*, російський єврей з ІККІ [9:96]
[П527] Пер.: кн. *"A. Ewart"*, en. *Arthur Ernst Ewert*, німецький єврей з ІККІ [60]
[П528] Пер.: кн. *"H. Berger"*, реєстр ЦРУ вказує однаковий псевдонім Еверта та Ейслера
[П529] Пер.: de. *"Morgen Freiheit"*, en. *"Morning Freedom"*; газета знаходилась в одній будівлі з виданням компартії "Дейлі вокер" [12:643]
[П530] Пер.: en. *Harold R. Christoffel*, американець, син іммігрантів зі Швейцарії [61]

ли викривальні комуністичні документи, Берґер відбув з Шанхаю у Владівосток на судні "Ін Чоу".

Він знову з'являється в канадській шпигунській справі як "агент у США"; Фред Роуз, [П531] [Ф129] комуніст, член парламенту Канади, використовував Фріду Ліпшиц [П532] [Ф130] як посередника між собою (під псевдонімом Дебоуз), Берґером та іншими у Вашингтоні.

ФОТО 128. Гарольд Крістофель

В той чи інший період в Шанхаї діяла більшість старих тяглових кобил комуністичної партії: професіоналів таємного братства, прислужників та корисних ідіотів, які загравали з червоною загрозою. В бістро Французької концесії, в місцях таємних зустрічей шанхайських змовників можна незмінно чути металевий дзвін тридцяти срібняків.

Інше знайоме ім'я - це стрибун з-під застави Ейслер. Зорґе повідомляє про нього так:

> *Група Комінтерну в Шанхаї складалася з політичного відділення та організаційного відділення. Політичне відділення очолював Ґерхарт (Ейслер), якого я знав у Німеччині і з яким працював за часів Комінтерну.*
>
> *Після арешту Нуленса статус Ґерхарта в Шанхаї став хитким, і в 1931 році він вирішив повернутися до Москви. …*

Щупальця операцій містера Ейслера сягають глибин. Наступного разу він з'явився як представник Комуністичного інтернаціоналу

[П531] Пер.: en. *Fishel Rosenberg*, псевдоніми Fred Rose, також Debouz, польський єврей

[П532] Пер.: en. *Freda Lipshitz*, псевдонім en. *Freda Linton*, польська єврейка [63:20]

ФОТО 129. Фред Роуз (Фішель Розенберг), фігурант справи Ґузєнко

ФОТО 130. Фріда Ліпшиц

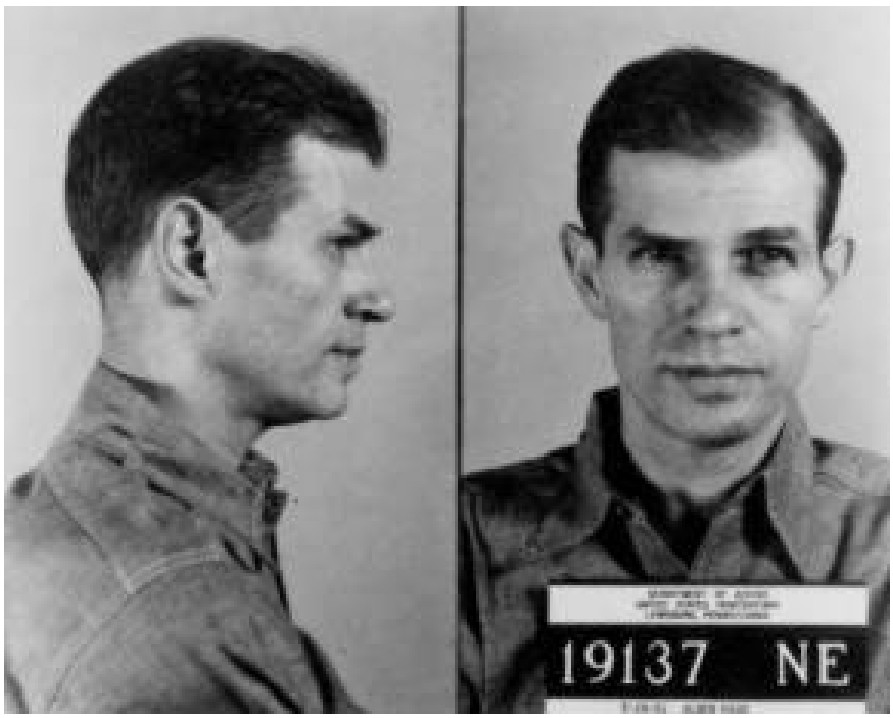

ФОТО 132. Алджер Хісс

ФОТО 131. Хед Массінг

ФОТО 133. Ноель Філд

в США в 1936 році. Його першою дружиною була Хед Ґумперц. [П533] [Ф131] Пізніше Ейслера перевезли до Європи. Його друга дружина, сестра Хед, Елі, з якою він одружився в 1931 році, казала, що все ще була його дружиною в 1946 році. До США він повернувся з іншою жінкою, на якій, очевидно, одружився в 1942 році. Амурні подвиги агентів Комінтерну виглядають настільки ж складно, як і їхні професійні справи. У Вашингтоні Хед Ґумперц керувала підпільним комуністичним "апаратом". Пізніше вона порвала зі Сталіним. Вона заявила, що знала Алджера Хісса [П534] [Ф132] і розмовляла з ним у квартирі Ноеля Філда, [П535] [Ф133] чиновника Держдепартаменту, який був членом її "апарату".

Протягом війни в період 1941-1945 загинуло багато молодих американських солдатів, в той час як Ґерхардт Ейслер займався підривною справою в порівняній безпеці Сполучених Штатів. У 1941 році він знайшов для себе Європу занадто гарячою. Зайве говорити, що він ніколи не наближався до служб Сполучених Штатів ближче, ніж можливо, у спробі скинути деяких державних службовців.

[П533] Пер.: Хед Массінг, en. *Hede Tune Massing*, також en. *Hede Gumperz*, австрійська єврейка, перебіжчиця з НКВД

[П534] Пер.: en. *Alger Hiss*, американець, працівник Держдепу та радник Ялтинської конференції, розвідник 4-го управління РККА, член мережі Чемберса

[П535] Пер.: en. *Noel Haviland Field*, американець, вихідець протестантської секти квакерів, агент НКВД [65]

Ефектний арешт Ейслера в Нью-Йорку та його подальша втеча у Лондон точно узгоджуються із загальною моделлю його кар'єри. В 1931 році він покинув Шанхай таким же поспіхом з тієї самої причини.

18.9. Апарат Комінтерну та шанхайські сателліти

Інші особи, причетні різною мірою - цілковито віддані комуністичній справі чи ні - та висвітлені в інших місцях, зрозумілі лише в світлі їхнього підпорядкування іноземному господарю. Такі їхні відношення вимагають ґрунтовного дослідження грізного всесвітнього механізму "апарату" Комінтерну, макіавеллівського інструменту імперіалістичної експансії совєтів, які досягли прогресу за межами найсміливіших мрій царських амбіцій.

Паралельно з організаційною структурою совєцької влади у 1930-х роках діяла московська штаб-квартира Третього (комуністичного) інтернаціоналу (Комінтерну). Очолюваний Світовим конґресом совєцьких та іноземних комуністів, який з періодичністю збирався між 1919 і 1935 роками, Комінтерн фактично контролювався СССР через лідерство останнього у світовому комуністичному русі та через організаційне упорядкування в Комінтерні, яке надавало найбільше представництво нації, яка приймає Конґрес, - у кожному випадку такою виступав Совєцький Союз. Виконавчі функції Комінтерну були покладені на виконавчий комітет Комуністичного інтернаціоналу (ІККІ), який заявляв про кількох іноземних членів, але насправді контролювався переважаючим совєцьким представництвом. Як і Світовий конґрес, комітет періодично збирався насамперед для визначення генеральної лінії політики, але остаточний контроль над Комінтерном покладався на президію, яка, серед іншого, складалася з Політбюро, кількох постійних комісій і політичного секретаріату. При президіумі існувало декілька навчальних шкіл, секційних або регіональних секретаріатів та допоміжних відділів, які займалися узагальненою роботою в окремих галузях, і, нарешті, певні допоміжні організації, які безпосередньо і конкретно працювали з іноземними комуністами або комуністичними фронтами.

Комінтерн був недипломатичним іноземним органом Совецько-

го Союзу. Організований у Москві в 1919 році, Комінтерн був до свого нібито розпуску в 1943 році [П536] квазіурядовим органом, націленим головним чином на підтримку комуністів та комуністичних фронтів у капіталістичному світі для реалізації такої комуністичної стратегії, яку російський уряд вважав важливою для сприяння світовій революції, або, за потреби, для захисту Совєцького Союзу.

В нашому випадку інтерес викликають лише деякі з допоміжних організацій у Москві, хоча всі вони, кількістю близько тринадцяти, різною мірою мали інтерес в Шанхаї, діючи через надзвичайно різноманітні канали.

Перш ніж перераховувати китайські або далекосхідні фронти, слід дати загальне уявлення про природу та цілі організацій для тих, хто не знайомий з цими надзвичайно важливими придатками міжнародного комунізму. Комуністичний фронт - це організація, члени якої здебільшого не є комуністами і, можливо, абсолютно безневинні щодо ретельно прихованого стороннього контролю над організацією. Деякі фронти задумуються, створюються та керуються місцевою партією. Інші від початку є некомуністичними групами, в які комуністи проникають до тих пір, доки не займуть позиції парламентарного контролю, з якої домінуватимуть у кожному аспекті діяльності групи.

Вся фронтова система була задумана в Совєцькому Союзі. Засновниками концепції комуністичних фронтів як частини міжнародної комуністичної сонячної системи були Карл Радек, Отто Куусінєн, Віллі Мюнценбєрг, [П537] [Ф134] який періодично мерехтить на Далекому Сході, хоча проживає в Берліні, і Ґеорґій Дімітров, [П538] [Ф135] який, здавалося, почувався однаково вдома в Пруссії та у Болгарії; їхні інструкції іноземним національним партіям можна бачити в директивах і статутах Третього Комінтерну та в рішеннях ІККІ.

Як це сталося в Шанхаї, завдяки системі фронтів партія різною мірою досягла успіхів у проникненні майже в усі фази американського життя. На трудовому фронті, в наших навчальних закладах, у кіноіндустрії, у світі преси, у ряді аспектів федерального уряду, у наукових і дослідницьких колах, в управлінні добробутом та

[П536] Пер.: більше про ці маневри з проміжним Комінформом можна прочитати в книзі перебіжчика з КҐБ Анатолія Ґоліцина "Нова брехня замість старої"
[П537] Пер.: de. *Wilhelm (Willi) Münzenberg*, німець
[П538] Пер.: бг. *Георги Димитров*, болгарин, одружений на австрійській єврейці (бг. *Роза Флайшман*)

ФОТО 134. Віллі Мюнценберг

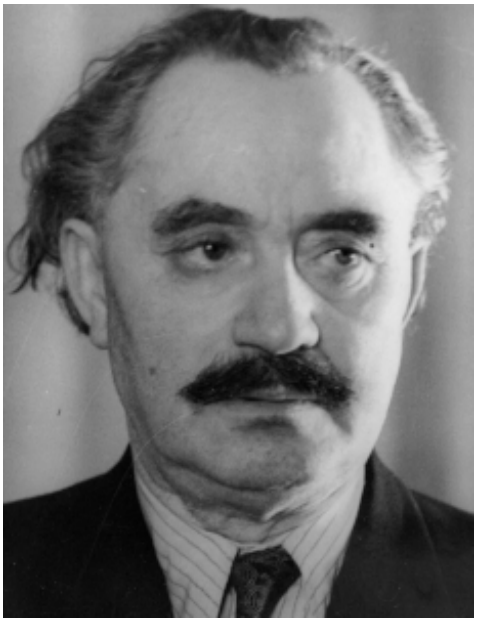

ФОТО 135. Товаріщ Дімітров

соціальними послугами - фактично в країні - у широкому перерізі громадських підприємств ми бачимо безліч фронтових організацій, які активно функціонують і фактично контролюються комуністичною партією Сполучених Штатів.

Фронти використовуються як середовище для вербування рясних врожаїв лібералів, які перебувають у ілюзії, що залучені до міжнародного хрестового походу проти фашизму; вони використовуються для адаптації американського суспільного мислення до міжнародної лінії комуністичної партії, а також використовуються для підтримки стабільного потоку грошей, які перетікають через різні фронти, зрештою, до скарбниці самої комуністичної партії.

Існували фронти, які сприяли миру у кремлівському стилі; фронти, які мали відвертати нас від Чана Кайші, які з нього знущались або привертали підтримку на користь "народного комуністичного уряду"; фронти захисту біженців від фашизму, як правило, підривна афера без найменшої претензії на громадянську відповідальність; фронти захисту таких міжнародних комуністичних агентів і оперативників, як Ґерхардт Ейслер; фронти, за допомогою яких Партія прагне розділити наш народ і розігріти расові антагонізми, такі як Громадянський комітет захисту американської мексиканської молоді; [П539] фронти для розпалювання

[П539] Пер.: en. *Citizens Committee for Defense of Mexican American Youth*

та проведення страйків; фронти підтримки безперервного шквалу наклепів і критики на адресу наших судів, наших правоохоронних органів і Федерального бюро розслідувань (ФБР). Вплив сотень цих організацій на наш американський спосіб життя не піддається оцінюванню: він втілений у зневажливому сутенерстві моральними і громадянськими цінностями. Було виявлено, що найуспішнішою зброєю, за допомогою якої можна боротися з цими організаціями, є їх публічне викриття через ретельно задокументовані докази, такі як випадок Зорґе; викриття такого типу відштовхує некомуністів та компульсивних попутників від дитячої спокуси приєднатися до цих організацій і в кінцевому підсумку зводить їх, ми сподіваємося, [П540] до слабкої та відносно безсилої позиції.

Аналізуючи індивідуальну приналежність до цих різних груп, з метою уникнути несправедливості багато факторів варто враховувати з великою обережністю; таким чином, багато людей, які виступали проти генерала Франко як зразка тоталітарного правителя, були втягнені в період громадянської війни в Іспанії в різні фронти іспанських лоялістів; [П541] багато євреїв було залучено до Антинацистської ліги, коли Гітлер переслідував євреїв у Німеччині; більшість тих, хто був афілійованим із цими організаціями, тихо вибули, коли дізналися про лицемірство комуністичного контролю. [П542]

З іншого боку, є певні фронти, настільки патентовано комуністичні за характером, що потрібно бути наївним, щоб приєднатися до них безневинно та із дурості та залишатися їх членом протягом будь-якого часу, не усвідомлюючи точно, що відбувається. Типовими для такого типу фронту є Американсько-російський інститут, [П543] Конґрес громадянських прав (КГП), [П544] Об'єднаний антифашистський комітет біженців [П545] тощо. Комуністичні школи в різних

[П540] Пер.: мораль цієї історії в тому, що до 1955 року (публікація книги відбулась в 1952 році) одна із головних мішеней слухань безпекового комітету Сенату по Інституту тихоокеанських відносин, агент ҐРУ Оуен Латтімор, побіжно згаданий в цій книзі, був повністю виправданий

[П541] Пер.: республіканців

[П542] Пер.: en. *Hollywood Anti-Nazi League (HANL)*, заснована в 1936 році чеським євреєм Отто Кацем; [Ф136] після підписання пакту Молотова-Ріббентропа в 1939 році ліга припинила антинацистську пропаганду

[П543] Пер.: en. *American-Russian Institute*; виконавчим директором був член мережі Чемберса, в склад директорів входили члени ядра пропагандистів ІТВ, [10:145] в тому числі довгостроковий генеральний директор міжнародної ради ІТВ Едвард Картер [10:73]

[П544] Пер.: попередньо згадана група en. *Civil Rights Congress (CRC)*, яка виросла з відгалуження московського МОПР в США

[П545] Пер.: en. *Joint Anti-Fascist Refugee Committee (JAFRC)*

ФОТО 136. Отто Кац, сталініст

ФОТО 137. Холланд Робертс

штатах є настільки невід'ємною частиною партійного "апарату", що не можуть бути розцінені лише як підставні організації. У Каліфорнії, наприклад, ці заклади були відомі як "робітничі школи", [П546] і для приховування їхнього комуністичного статусу не було докладено жодних зусиль; у Сан-Франциско робітнича школа стала Трудовою школою імені Тома Муні і, нарешті, Каліфорнійською трудовою школою; [П547] під керівництвом Холланда Робертса, [П548] [Ф137] колишнього професора Стенфордського університету у Лос-Анджелесі робітнича школа взяла на себе ярлик Народного освітнього центру, і зараз функціонує в Південній Каліфорнії як відділення Каліфорнійської трудової школи.

Взаємопов'язані розгалуження вказаних організацій на рівнях штатів та держави можна так само простежити на глобальній основі. Така концепція, звичайно, передбачає існування свого роду адміністративного генерального штабу; ми могли б також прийняти той неприємний факт, що він існує, і що його штаб-квартира знаходиться

[П546] Пер.: en. *Workers School*

[П547] Пер.: en. *Tom Mooney Labor School*, з 1945 року - Каліфорнійська трудова школа, en. *California Labor School*; en. *Thomas Mooney* - американський ірландець, безневинно звинувачений у терористичному акті соціаліст, підтримку якому висловлював президент США Вудро Вільсон; в 2021 обличчя випускниці школи Тома Муні Маї Анджелоу (en. *Maya Angelou*) було викарбувано на монеті США

[П548] Пер.: en. *Holland Roberts*

в Кремлі. Коли Зорґе захотів собі в Японію помічників, їх скликали з усіх куточків світу; коли Кремль захотів організувати китайське робітництво, в Китаї з'їхались провідні експерти із Британії, Америки, Франції та Індії; коли Смедлі потребувала захисту, на її захист зірвала голос рожева преса; її фальшиві заперечення були надруковані одночасно в Нью-Йорку та Гонконзі. Мабуть, найяскравішим прикладом є слизька колія Ґерхарта Ейслера, майже спійманого в Шанхаї і майже спійманого в Нью-Йорку; хоча й п'ятнадцять років по тому [П549] і десять тисяч миль один від одного, червоні рупори тоді і потім були готові протиставити свою брудну майстерність судженням урядових прокурорів.

18.10. Провідні кремлівські міжнародні фронтові організації

1. Профінтерн. Червоний інтернаціонал профспілок (Профінтерн) був створений у 1919 році з метою протидії впливу Міжнародної федерації профспілок [П550] Другого (соціалістичного) інтернаціоналу. [П551] Профінтерн складався зі штабного апарату, контрольованого президією, і пов'язаних з ним секцій, які в більшості країн за межами СССР мали форму груп Червоної профспілкової опозиції. [П552] На місцях Профінтерн організовував Міжнародні комітети пропаганди, [П553] спрямовані на роботу з окремими професіями. Крім того, Профінтерн спонсорував створення паралельних федерацій профспілок, важливими прикладами яких були Тихоокеанський секретаріат профспілок (ТСП) та Всекитайська федерація праці.

2. Крестінтерн. Червоний селянський інтернаціонал (Крестінтерн) [П554] був заснований у 1923 році для того, щоб зламати опір комунізму селянства різних країн. Хоча він мав набагато менший успіх, ніж організації, віддані робітникам та інтелігенції, він керував місцевими комуністичними групами, які організовували так звані селянські спілки, серед яких була Китайська селянська ліга. [П555]

[П549] Пер.: в 1931 та 1947 роках
[П550] Пер.: en. *International Federation of Trade Unions (IFTU)*
[П551] Пер.: n. *Socialist International (SI)*, він же Соцінтерн
[П552] Пер.: en. *Red Trade Union Opposition (RTUO)*
[П553] Пер.: en. *International Propaganda Committee (IPC)*
[П554] Пер.: рос. *Крестьянский интернационал*
[П555] Пер.: cn. 中国农民协会, en. *China Peasants Association*

ФОТО 138. Товаріщ Зіновьєв

3. ВОКС. У 1923 році в Москві з метою пропаганди совєцької культури за кордоном як інструменту політичної пропаганди було організовано Товариство культурних зв'язків із зарубіжними країнами (ВОКС). [П556] За цілі ВОКС за кордоном безпосередньо відповідав культурний аташе кожного совецького посольства і, як такий, відповідав за координацію з ІККІ в Москві та створення так званих дружніх товариств. Характер діяльності ВОКС можна оцінити зі структури відділів його штаб-квартири: відділ закордонних справ; відділ прийому іноземців; відділ міжнародного обміну книжками; відділ преси; відділ експозицій тощо.

4. МОПР. Міжнародна організація допомоги революції (МОПР), створена в 1922 році, характеризується як Червоний Хрест Комуністичного інтернаціоналу, призначений насамперед для допомоги політичним в'язням, секретним агентам, спійманим на гарячому, та іншим "жертвам буржуазної реакції". Міжнародна організація допомоги революції, яка легально і нелегально функціонувала в 67 країнах, доповнювала Міжнародну робітничу допомогу (Межрабпом), [П557] обидві протягом багатьох років керовані німецьким комуністом Віллі Мюнценбергом. За кордоном провідну роль у допомозі окремим комуністам, ув'язненим за підривну діяльність, відігравав не лише сам МОПР, але й окремі групи комуністичних фронтів, організовані для захисту конкретних обвинувачених.

Міжнародний комунізм давно з обчисленою вправністю підірвав семантику та сплутав гасла та концепції капіталістичного суспільства; універсальна сентиментальна привабливість історичного Червоного Хреста та його захисту слабких та пригноблених була приречена бути використаною. Як легальна частина міжнародної комуністичної змови, Міжнародна організація допомоги революції, або МОПР, функціонувала як підрозділ Комінтерну ще в 1922 році. Іні-

[П556] Пер.: рос. *Всесоюзное общество культурной связи с заграницей*, en. *VOKS*

[П557] Пер.: рос. *Международная рабочая помощь (Межрабпом)*, en. *Workers International Relief (WIR)*

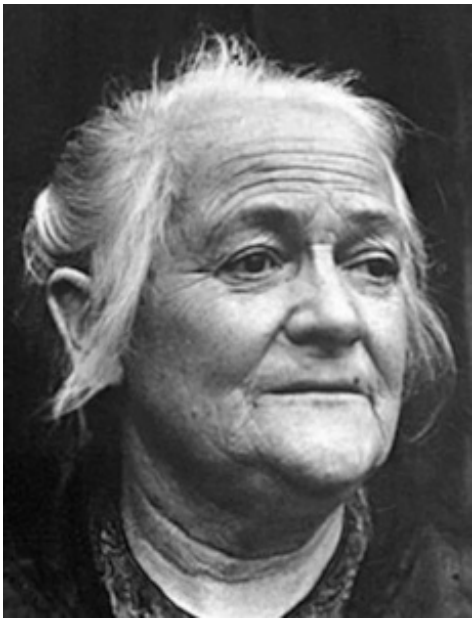

ФОТО 139. Товаріщ Цеткін

ФОТО 140. Джеймс Кеннон

ціали МОПР представляють російський еквівалент слів “Міжнародна організація допомоги в’язням класової війни”; Ґріґорій Зіновьєв, [Ф138] тодішній голова Комінтерну, описав її так: “… Виконавчий комітет Комінтерну розглядає Міжнародну організацію допомоги революціонерам (МОПР) як одну зі своїх філій і, справді, як одну з найважливіших із них. …”

Під керівництвом Клари Цеткін [П558] [Ф139] та Віллі Мюнценберґа МОПР на міжнародному рівні процвітав і розвивався швидкими темпами; під керівництвом Джеймса П. Кеннона, [П559] [Ф140] статутного члена комуністичної партії Америки, він також розширювався в Сполучених Штатах.

18.11. МОПР та його американські щупальця

Приблизно з 1928 року МОПР діє в цій країні під назвою Міжнародна оборона захисту прав робітництва (МОЗПР), хоча раніше во-

[П558] Пер.: de. *Clara Eissner (Zetkin)*, німкеня (друге прізвище від російського єврея Осіпа Цеткіна)

[П559] Пер.: en. *James Patrick Cannon*, американський ірландець

ФОТО 141. Сем Дарсі (Шмуель Дардек)

ФОТО 142. Єлєна Йонеда Блек

ФОТО 143. Іда Ротштейн з американської червоної допомоги

ФОТО 144. Лео Галлахер

на була відома просто як Міжнародна червона допомога. Загальнонаціональну діяльність організації зі свого офісу на 11-й Іст-стріт в Нью-Йорку координував Луїс Коулман. [П560] Штаб-квартири у Каліфорнії були розташовані за адресами Маркет-стріт, 1006 у Сан-Франциско та Південний Бродвей, 127 у Лос-Анджелесі. Важливо зазначити, що округ комуністичної партії, частиною якого була Каліфорнія, був округом 13, який охоплював штати Каліфорнія, Аризона та Невада, і що МОЗПР також поділявся на національні округи, де штат Каліфорнія також знаходився в окрузі 13, що збігалося з географічними межами округу комуністичної партії, який мав такий самий номер. В критичний для Китаю період округ очолював Сем Дарсі. [П561] [Ф141] МОЗПР працював також під керівництвом таких ветеранів-комуністів, як Єлєна Блек, [П562] [Ф142] Іда Рот [П563] [Ф143] і Лео Галлахер. [П564] [Ф144] Для операцій Зорґе цей округ надіслав до Японії Міяґі.

Документальні джерела показують, що існувала безперервна та інтенсивна координація поміж МОЗПР та Американською спілкою захисту громадянських свобод (АСЗГС) [П565] у Каліфорнії; Лео Галлахер, головний адвокат МОЗПР, в 1935 році також працював у відділі АСЗГС в південній Каліфорнії і, природно, робив усе можливе для розвитку концепції марксистської класової боротьби в обох організаціях одночасно.

Надзвичайно важливу роль в організації та керівництві широким спектром комуністичних фронтів правової допомоги в цій країні зіграла Керол Вайс Кінг, у 1917 році фахівець АСЗГС у Нью-Йорку. Про високий рівень, на якому працює ця жінка, свідчить той факт, що вона була радником Ерла Браудера, Ізраеля Амтера, [П566] [Ф145]

[П560] Пер.: дехто en. *Louis Coleman*, контактна особа МОЗПР в комуністичних медіа

[П561] Пер.: en. *Samuel Dardeck*, відомий як en. *Samuel Adams Darcy*, кн. *Sam Davey*; український єврей [66:126]

[П562] Пер.: en. *Elaine Black Yoneda*, білоруська єврейка (м. Мозир) [67]

[П563] Пер.: en. *Ida Rothstein*, псевдонім en. *Ida Roth*, російська єврейка [68]

[П564] Пер.: en. *Leo Gallagher*, американець [69]

[П565] Пер.: en. *American Civil Liberties Union (ACLU)*; співзасновником АСЗГС був Фелікс Франкфуртер, американський єврей, відомий як "американський Карл Маркс"; [70] Франкфуртер був одним з натхненників Нового курсу президента США Франкліна Рузвельта та пізніше номінований ним та обраний на посаду судді Верховного суду США

[П566] Пер.: en. *Israel Amter*, латвійський єврей, співзасновник компартії США

ФОТО 145. Ізраель Амтер, 1942-й

ФОТО 146. Сем Карр (Шміль Коґан), фігурант справи Ґузєнко

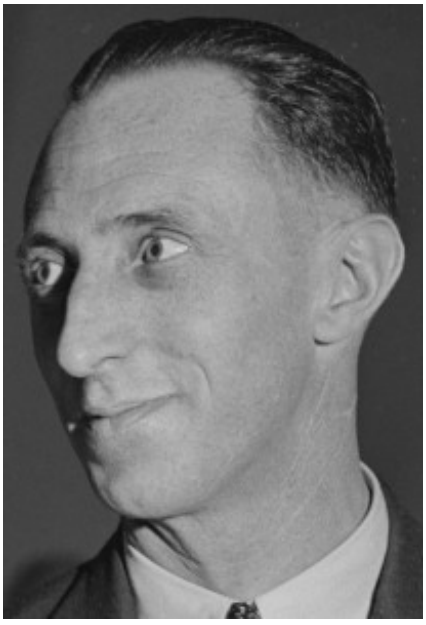

ФОТО 147. Гаррі Бріджес

ФОТО 148. Джозеф Р. Бродскій

Роберта Майнора, [П567] Сема Карра [П568] [Ф146] з канадського шпигунського апарату, Гаррі Бріджеса, [П569] [Ф147] Джея Петерса [П570] та братів Ейслерів - Ганса та Ґерхарта. Також вона була контактом Хеде Мессінґ, коли остання працювала совєцьким агентом у Нью-Йорку.

Місіс Кінг та її правовий партнер, покійний Джозеф Р. Бродскій, [П571] [Ф148] допомогли у цій країні з організацією МОЗПР; усі юристи МОЗПР керуються надзвичайною директивою, а саме "… перетворіть лаву підсудних на революційну платформу. З підсудного станьте обвинувачем. Організуйте захист мас для їх мобілізації проти буржуазно-фашистського правосуддя".

18.12. Блискуче викриття в "Сетедей івнінг пост" в лютому 1950 року

У "Сетедей івнінг пост" за 17 лютого 1950 року у статті "Найдорожчий друг всіх комуняк" містер Крейґ Томпсон [П572] простежує діяльність місіс Кінг і вказує, що "якби всі юристи дотримувалися директив МОЗПР, весь юридичний процес перетворився б на хаос і на трибуни пропаганди в залі суду, що, звісно, було тим, чого хотіла МОЗПР".

Я прочитав статтю Крейґа на слуханнях Сенату та Палати представників у серпні 1951 року як блискучий приклад одного з найглибших аналізів генеалогічної еволюції підривної низки взаємопов'язаних агентств у шокуючому мезальянсі юридичних імунітетів цивілізованої країни з бездушною проституцією її законів. Стаття була нищівною, оскільки на її головній фотографії було показано, як усміхнена Керол Вайс веде за руку Ґерхарда Ейслера. П'ятнадцять років тому в Шанхаї, коли його колега, друг та спільник Ілер Нуленс

[П567] Пер.: en. *Robert Minor*, американець, карикатурист, провідний член компартії США, нащадок головного пропагандиста виборчої кампанії співзасновника США Томаса Джефферсона

[П568] Пер.: en. *Schmil Kogan*, Шміль Коґан, псевдонім en. *Sam Carr*, український єврей (м. Томашпіль, Вінницька обл.)

[П569] Пер.: en. *Harry Bridges*, американець, комуніст

[П570] Пер.: кн. *"Jay Peters"*, попередньо згаданий Шандор Ґольдбєрґер, адвокатом якого була Керол Кінг

[П571] Пер.: en. *Joseph R. Brodsky*, американський єврей

[П572] Пер.: en. *Craig Thompson*, американський журналіст

був спійманий за звинуваченням у шпигунстві, якийсь інший адвокат сказав Ейслеру забиратись геть, тікати з-під застави, жити далі і вдавати, що нічого не сталось. Здається малоймовірним, щоб Керол Вайс не знала про минуле її слизького клієнта.

ФОТО 149. Аврам Іссерман

У міру того, як партія все глибше і глибше занурюється в підпілля, відповідно, зростає роль її так званих "оборонних" фронтів. Ці організації симпатизуючих юристів завжди були найбільшою практичною підтримкою партії. Багато адвокатів у Сполучених Штатах присвячують справам членів партії та фронтових організацій, а також профспілкам, де домінують комуністи, весь свій час. Про підривні прийоми, якими користуються ці фахівці наших судів, можна було б написати цілий звіт.

Подібно до хамелеона псевдоюридичні фронти змінюють забарвлення та цілі. Вайс створила Міжнародну юридичну асоціацію, [П573] яка пізніше об'єдналася з Національною гільдією юристів (НГЮ). [П574] Захист справи Скоттсборо був проектом Бродского та Вайс. [П575] Вона мала й інші успіхи, засновані на американській байдужості, законодавчій казуїстиці та простому невігластві. Верховний суд підтримав висновок Міжнародної юридичної асоціації щодо "дозволу пікетування за відсутності страйку". Звинувачення в заколоті проти екіпажу лайнера "Каліфорнія", [П576] відомий випадок "страйку на морі", було відкинуто. Легальний дозвіл на заколот є великою підмогою в "класовій боротьбі". Тим часом МОЗПР перетворився на Конґрес громадянських прав (КГП). Не так давно публічну увагу отримало

[П573] Пер.: en. *International Juridical Association (IJA)*

[П574] Пер.: en. *National Lawyers Guild (NLG)*

[П575] Пер.: звинувачення у згвалтування двох білих жінок дев'ятьма молодими неграми в 1931 році; справою займалась американська компартія

[П576] Пер.: en. *SS California*, мова про події 1936 року

фінансування цієї організації. Томпсон пише про значні гонорари, сплачені її адвокатам. Вайс отримала 5 тисяч 877 доларів; А. Дж. Іссерман [П577] [Ф149] - 2 тисячі доларів; за п'ять місяців адвокатам надійшло більше 15 тисяч доларів США. Поки він залишався в Штатах, Ґерхарт Ейслер витрачався на життя, а коли зіскочив з-під застави, КГП сплатив за нього 23 з половиною тисячі доларів. Місіс Вайс розважала Ейслерів у своєму будинку. В першу чергу вона домоглася переводу Ейслерів до країни. Ганса утримували на Кубі як відомого комуніста. Звернення було подано до місіс Рузвельт, [П578] яка звернулася з ним до Держдепартаменту. Коли консульство на Кубі залишилося непохитним, його перевели до Мехіко і без зусиль доправили через цей шлюз. У випадку Ґерхарта, щоб оплатити шлях із табору іспанських біженців до Нью-Йорка, Вайс використала Американську порятункову місію, [П579] інший фронт, який вона організувала і який пізніше став горезвісним Об'єднаним антифашистським комітетом біженців.

Перед цим я згадував питання поглинання Міжнародної юридичної асоціації Вайс Національною гільдією юристів (НГЮ). Ця гільдія мала поважних попередників, але вона потрапила до рук червоних. З 1939 року гільдія виступає проти всіх законодавчих комітетів, які розслідують комунізм, виступає проти федеральної програми лояльності, надає юридичні консультації комуністам, попутникам, фронтовим організаціям та совєцьким шпигунам, спрямовує потоки образливої критики на адресу Федерального бюро розслідувань (ФБР) та його керівника. Гувер [П580] процитував одного з членів гільдії, який заявив: "Якщо ми продовжуватимемо постійну критику ФБР і Гувера, і якщо ця критика буде підтримуватися систематично, особливо організаціями, вона може і буде послаблювати силу ФБР і дуже ефективно їм завадить…"

З 1939 року Національна гільдія юристів (НГЮ) настільки неухильно дотримується лінії комуністичної партії, що здійснила повний розворот за одну ніч 22 червня 1941 року, [П581] що наочно ілюструє порівняння статей "Дейлі вокер" безпосередньо до та після цієї надзвичайно важливої дати. Гільдія виступає проти зняття відби-

[П577] Пер.: en. *Abraham J. Isserman*, бельгійський єврей
[П578] Пер.: дружина президента США Елеонора Рузвельт палко атакувала перебіжчиків з комуністичного підпілля Віттакера Чемберса та Елізабет Бентлі
[П579] Пер.: en. *American Rescue Ship Mission*, також організована за сприяння Елеонори Рузвельт
[П580] Пер.: en. *J. Edgar Hoover*, директор ФБР
[П581] Пер.: початок операції Барбаросса

тків пальців іммігрантів; підтримувала Гаррі Бріджеса; закликала до скасування каліфорнійського та конґресового комітетів з антиамериканської діяльності; протестувала проти суду над учасниками національного комуністичного комітету на площі Фолі; [П582] протестувала проти засудження непокори суду зухвалих голлівудських свідків; [П583] протестувала проти просування програми лояльності федерального уряду; виступала проти положення про некомуністичну присягу закону Тафта-Хартлі; [П584] виступала проти загальної військової підготовки; протестувала проти закону Вурхіса, який вимагав реєстрації організацій, які перебувають під іноземним контролем; виступала за виведення всіх військ США з Китаю і закликала США надати допомогу комуністичному Китаю; виступала проти програми відбудови Європи; і засудила Сполучені Штати за наполягання на збереженні секретності у зв'язку з дослідженнями атомної зброї. Звіт комітету Конґресу про Національну гільдію юристів (НГЮ) і лінію комуністичної партії [П585] чітко демонструє їх перетин.

18.13. Американський Конґрес громадянських прав

Для мене, як для офіцера федеральної безпеки, елемент повторення міжнародної моделі був надзвичайно важливим. Коли я торкнувся справи Нуленса в Шанхаї та комуністичної агітації, яка послідувала за нею, схожість процедур була вражаючою. Зв'язковою ланкою був стрибок з-під застави Ґерхарта Ейслера; іншою було потурання юридичній майстерності на його захист. Нитки від кремлівського МОПР через Китайську лігу громадянських прав неминуче ведуть до американського Конґресу громадянських прав (КГП) лише з невеликою різницею у формулюваннях. Цей конґрес, який поплатився заставою за Ейслера - того самого, який вже був біглим комуністичним лідером - заслуговує детальної уваги як лабораторний зразок того, як кремлівські креслення стають американською реальністю.

[П582] Пер.: попередньо згаданий процес en. *Foley Square trial*

[П583] Пер.: "голлівудська десятка" (en. *Hollywood Ten)* свідків, які відмовилися говорити перед комітетом з антиамериканської діяльності з приводу розслідування комуністичного проникнення

[П584] Пер.: en. *Taft-Hartley Act*, закон 1947 року, який обмежував діяльність профспілок та вимагав їх фінансової та політичної звітності

[П585] Пер.: Report on the National Lawyers Guild, HUAC, 1950 [13]

Коли комуністична або фронтова організація порушує закон чи потрапляє в поле зору комітету розслідування, Конґрес громадянських прав (КГП) негайно надає юристів, здійснює фінансову підтримку та пропаганду. Цей потужний фронт, офіційно внесений поруч з Національною гільдією юристів (НГЮ) генеральним прокурором Сполучених Штатів в перелік як контрольований комуністами, є життєво важливим для комуністичної партії.

Конґрес громадянських прав (КГП) став результатом злиття Міжнародної організації захисту прав робітництва (МОЗПР) та Національної федерації конституційних свобод. [П586] Ці дві організації просто зникли, натомість їх замінили Конґрес громадянських прав (КГП) і кілька менш важливих фронтових організацій, які функціонували на нижчому рівні.

ФОТО 150. Керрі Маквільямс

ФОТО 151. Норман Корвін

У квітні 1946 року в Детройті за розпорядженням Кері Маквільямса, [П587] [Ф150] Нормана Корвіна, [П588] [Ф151] Пола Робсона, [П589] [Ф152] доктора Кіртлі Ф. Мезера, [П590] [Ф153] покійного полковника

[П586] Пер.: en. *National Federation for Constitutional Liberties (NFCL)*

[П587] Пер.: en. *Carey McWilliams*, американець, "журналіст-розслідувач"

[П588] Пер.: n. *Norman Corwin*, американський єврей, продюсер

[П589] Пер.: en. *Paul Robeson*, чорний комуніст

[П590] Пер.: en. *Kirtley Fletcher Mather*, американець, нафтовий геолог та активіст "громадянських прав"

ФОТО 152. Пол Робсон, 1942-й

ФОТО 153. Кіртлі Мезер

ФОТО 154. Морріх полковник Еванс Карлсон

ФОТО 155. Елізабет Герлі Флін

Еванса Карлсона, [П591] [Ф154] Елізабет Герлі Флінн, [П592] [Ф155] Віто Маркантоніо [П593] [Ф156] та інших був скликаний Національний конґрес з громадянських прав. Такі конґреси є типовими маневрами, за допомогою яких Партія починає свою фронтову діяльність, як-от Конґрес письменників, Конґрес американських жінок, Конґрес іспаномовних людей, Конґрес за соціальне страхування на випадок безробіття тощо.

ФОТО 156. Віто Маркантоніо

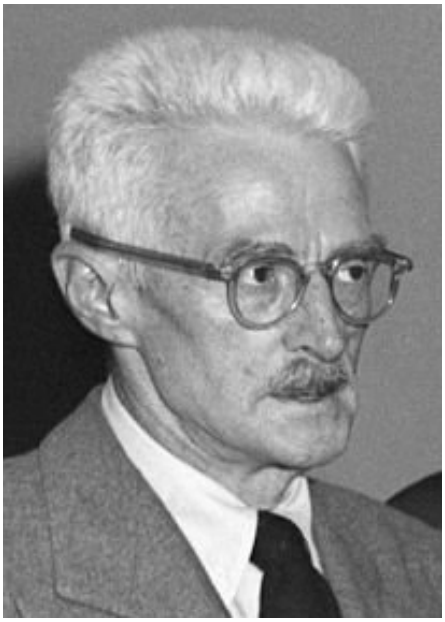

ФОТО 157. Дешилл Хеммет

Конґрес громадянських прав (КГП) відкрив національну штабквартиру за адресою 42-га Іст-стріт, 205, Манхеттен, Нью-Йорк. Наразі він може похвалитися щонайменше 75 відділеннями в 15 штатах; серед тих, хто працював у національній наглядовій раді, є такі хронічні фронтові комуністи, як Пол Робсон, Дешилл Хеммет, [П594] [Ф157] Джон Говард Лоусон, [П595] [Ф158] Х'ю Брайсон, [П596]

[П591] Пер.: en. *Evans Fordyce Carlson*, американець, бригадний генерал, морпіх, комуніст

[П592] Пер.: en. *Elizabeth Gurley Flynn*, американка, співзасновниця АСЗГС, здохла в СССР

[П593] Пер.: en. *Vito Marcantonio*, американський італієць, адвокат

[П594] Пер.: en. *Dashiell Hammett*, американець, член комуністичної партії та Ліги американських письменників

[П595] Пер.: en. *John Howard Lawson*, американський єврей, голлівудський сценарист

[П596] Пер.: en. *Hugh Bryson*, американець, портовий профспілковий лідер

ФОТО 158. Джон Лоусон

ФОТО 159. Х'ю Брайсон

ФОТО 160. Шарлотта Басс

ФОТО 161. Філіп "Слім" Коннеллі, 1957-й

ФОТО 162. Макс Єрґан, місіонер ІМКА

ФОТО 163. Герберт Соррелл

[Ф159] Шарлотта Басс, [П597] [Ф160] Філіп М. Коннеллі, [П598] [Ф161] Макс Єрґан, [П599] [Ф162] Герберт К. Соррелл [П600] [Ф163] і Керол Вайс Кінг.

Варто прояснити відмінність функцій Національної гільдії юристів (НГЮ) та Конґресу громадянських прав (КГП). Першочерговою метою гільдії є рекрутинг ліберальних юристів до справи червоних. Конґрес є набагато ближчим до партії. Він забезпечував кошти для таких відомих міжнародних комуністичних агентів, як Ґерхарт Ейслер; він надавав заставу особам, засудженим за зневагу до суду; він безперервно боровся з "поліцейською жорстокістю", звинувачення в якій автоматично висувалось при арешті расових меншин та комуністів; він підтримував зв'язок з високопоставленими совєцькими чиновниками. Він також провокував масові пікетування та істерію, як

[П597] Пер.: en. *Charlotta Bass*, чорна американка, власниця газети

[П598] Пер.: en. *Philip M. ("Slim") Connelly*, американець, редактор комуністичної газети "People's Daily World"; звільнений 17 липня 1957 року за вердиктом головного судді Верховного суду Ерла Воррена, який фактично скасував закон Сміта, за яким засуджувалась пропаганда насильницького повалення уряду США (en. *Smith Act*), що стало подією, яку директор ФБР Гувер назвав "Червоним понеділком"; ключову роль в процесі зіграла Роза Чернін [Ф164] (en. *Rose Chernin*, білоруська єврейка, м. Чашники)

[П599] Пер.: en. *Max Yergan*, чорний баптист з ІМКА

[П600] Пер.: en. *Herbert Knott Sorrell*, американець, організатор голлівудської профспілки

ФОТО 164. Роза Чернін

ФОТО 165. Енн Шор

це було в Лос-Анджелесі 7 серпня 1948 року. [П601]

Опівдні цієї дати, після попередньої агітації в газеті "Піпл дейлі ворлд", [П602] близько 100 людей зібралися перед федеральним будинком у Лос-Анджелесі. Енн Шор, [П603] [Ф165] добре відома у зв'язку з подібними справами протягом багатьох років, прибула туди на седані Форд 1936 року з каліфорнійським номером 7V105. Цей автомобіль був зареєстрований на Фріду Рапопорт, [П604] Балтімор-стріт, 5331, Лос-Анджелес, яка давно займається демонстраціями, але вважає за краще працювати у фоновому режимі. Автомобіль був завантажений не тільки міс Шор, але й листівками, плакатами, буклетами, транспарантами для пікетів та іншим агітаційним матеріалом.

Пікетувальники вишикувались по колу перед входом до федеральної будівлі. Кожен пікетувальник із першого ряду отримав плакат. Справа відбулась настільки швидко, що один негр зробив два кола з транспарантом: "Ми з Американсько-єврейського конґресу [П605] протестуємо проти судилища на площі Фолі" - до того, як

[П601] Пер.: цей епізод описаний в "Sixth report of the Senate Fact-Finding Committee On Un-American Activities" [14]

[П602] Пер.: en. *"People's Daily World"*, американська комуністична газета

[П603] Пер.: en. *Anne Shore*, американська єврейка, виконавчий секретар КГП

[П604] Пер.: en. *Frida Rapoport Caplan*, американська єврейка, донька російських іммігрантів

[П605] Пер.: en. *American-Jewish Congress*

помилка була виправлена.

Серед пікетувальників були помітні Лео Галлахер, адвокат МОЗПР, Луїс Шварц [П606] з Даунтаун форуму [П607] і Тед Калман [П608] з "Дейлі піпл ворлд". Це конкретне суспільне збурення, інсценоване зі значним апломбом, було типовим для діяльності Конґресу громадянських прав (КГП).

Звіти шанхайської поліції п'ятнадцятирічної давнини описують ідентичні паралельні операції, особливо демонстрації з нагоди прибуття лорда Марлі; [П609] з цих особливих методик тепер має бути зрозуміло, що Шанхай був свого роду "полігоном для випробувань".

18.14. МОРП

Міжнародна спілка революційних письменників (МОРП) була організована в 1925 році, ймовірно, під егідою ВОКС з метою залучити співчутливих літераторів за кордоном для пропаганди просовецької та антифашистської та антивоєнної тематики. У Москві МОРП відповідав за видання англомовної газети "Москоу ньюз" та журналу "Інтернаціональна література", присвяченого розповсюдженню комуністичної ідеології за кордоном. Свого часу "Інтернаціональну літературу" допомагав редагувати американець Волт Кармон. [П610] [Ф166] Кармон зазначений у "Четвертій доповіді про антиамериканську діяльність у Каліфорнії" 1948 року як член Ліги американських письменників і пов'язаний з їхнім конґресом.

Статті писали Ленгстон Х'юз, американський комуністичний поет, та Аґнес Смедлі. Редактором "Москоу ньюз" роками була Анна Луїза Стронг, а інший американець, Фред Елліс, [П611] [Ф167] працював карикатуристом у "Труді", офіційному органі Всесоюзного центрального совета профспілок. [П612] Друк цих іноземних періодичних видань здійснювався видавництвом Ґосіздат [П613] у співпраці з кни-

[П606] Пер.: en. *Louis Schwartz*, американський єврей, профспілка "News Vendors Union"
[П607] Пер.: en. *Downtown Forum*, місцева комуністична група в Лос-Анджелесі
[П608] Пер.: en. *Ted Kalman*, американський єврей
[П609] Пер.: en. *Dudley Leigh Aman*, Lord Marley, британський лейборист
[П610] Пер.: en. *Walt Carmon*, американець
[П611] Пер.: en. *Fred Ellis*, американець
[П612] Пер.: рос. *Всесоюзный центральный совет профессиональных союзов* (ВЦСПС)
[П613] Пер.: рос. *Государственное издательство (Госиздат)*

ФОТО 166. Волт Кармон

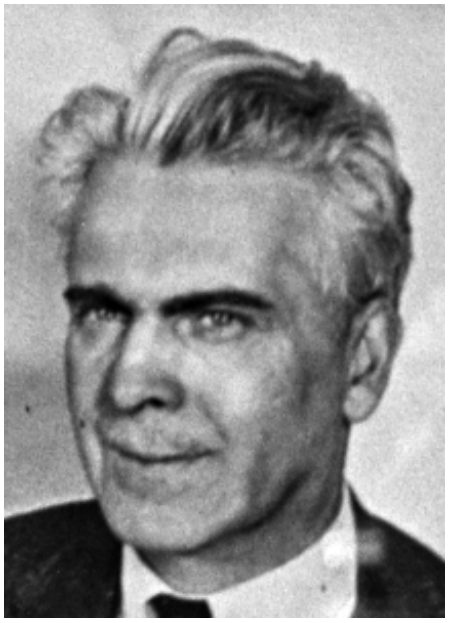

ФОТО 167. Фред Елліс

говидавничою асоціацією Межкніґа, [П614] обидва совєцькі державні підприємства.

Ми вже бачили типовий зразок поетичного стилю Х'юза. Не потрібно мати багату уяву, щоб знати, що сталося б із християнськими церквами в Америці, якби подібні до нього люди колись взяли верх. Все, що потрібно зробити, щоб уявити собі різанину, яку вони влаштують, - це освіжити в пам'яті модель совєцьких чисток чи розп'яття католицької церкви від Бухареста до Варшави. Цю історію розповідають знову і знову - і тим не менше досі є нібито добропорядні громадяни, які стікаються під фальшиві стяги зради під виглядом комуністичних фронтових організацій.

ФОТО 168. Х'ю Дін

[П614] Пер.: рос. *Международная книга (Межкнига)*

З точки зору токійської служби, спільний напрямок комуністичних, червоних або рожевих газет, журналів, книжкових оглядів тощо був встановленим фактом; існує організована літературна координація між цими виданнями та комуністичними письменниками. Не випадково в деяких із них з'явилася Смедлі, і, в свою чергу, в 1949 році вона отримала від них миттєву та синхронну підтримку. Навіть пізніше Х'ю Дін, [П615] [Ф168] добре відомий контррозвідці Токіо, вів серію статей у "Компасі" [П616] про історію Смедлі-Зорґе, чітко приурочених і розроблених як контрнаступ та димова завіса для компенсації слухань комітету Сенату та Палати представників у серпні 1951 року.

ФОТО 169. Місіонер ІВКА та голова КДДП Мод Рассел, 1946-й

Так званий Комітет демократичної далекосхідної політики (КДДП) є типовим фронтом, який став предметом нашої уваги через особливо несамовиту антинаціоналістичну редакційну політику. Від його токсичних та загалом безглуздих нападів на Чана Кайші залишався лише крок до нападу на Макартура. Час - жовтень 1950 року - був також найважливішим. Восьма армія США щойно завершила знищення північнокорейської армії і схопила понад 130 тисяч військовополонених після блискучого тактичного маневру під Інчхоном - майстерного удару Макартура. Армія рухалася на північ, переслідуючи залишки армії Північної Кореї. В цей самий час китайці були зібрані вздовж ріки Ялуцзян і погрожували втручанням "добровольців". Останні отримали ретельно скоординовану "літературну" підмогу в світовій червоній та, зокрема, американській пресі.

Комітет публікує розкішний щомісячник під назвою "Фар іст спотлайт", який продається в усіх комуністичних книгарнях за двадцять центів за примірник або три долари за річну передплату.

[П615] Пер.: en. *Hugh Gordon Deane Jr.*, американець

[П616] Пер.: en. *"The Daily Compass"*, короткочасне ліве нью-йоркське видання

Видання за жовтень 1950 року перераховувало національну редакцію наступним чином: [П617] Мод Рассел, виконавчий директор; [Ф169] Леонард Лідер, [П618] помічник виконавчого директора; Філіп О. Кіні, [П619] скарбник; Вільям Кернер, [П620] директор відділу Західного узбережжя; виконавчий комітет: Х'ю Брайсон, Аврам Чапман, [П621] превелебний Джон Дарр молодший; [П622] [Ф170] Морріс Девіс, [П623] Х'ю Ділейсі, [П624] Джеймс Даркін, [П625] Таліта Ґерлах, [П626] [Ф171] Іра Ґолобін, [П627] [Ф172] С.Е. Йохансен, [П628] Ріта Джадд, [П629] превелебний Дж. Спенсер Кеннард, [П630] Пол Робсон, Натан Рок, [П631] Артур Шутцер, [П632] [Ф173] Чу Тонґ, [П633] Жаннетт Тернер, [П634] Джеффрі Ван Кліф [П635] і Сьюзен Воррен. [П636] В публікації брали участь: Герберт Аптекер, [П637] [Ф174] Х'ю Брайсон,

[П617] Пер.: на слуханнях 1950 року Мод Рассел надала перелік керівництва КДДП [15]

[П618] Пер.: дехто "Leonard Leader"

[П619] Пер.: кн. *"Phillip O. Kenney"*, згаданий раніше Філіп Кіні, агент НКВД

[П620] Пер.: дехто "William Kerner"

[П621] Пер.: en. *Abraham Chapman*, псевдонім en. *John Arnold*, [12:643] американський єврей, звільнений журналіст армійської газети en. *"Daily Pacifican"* [95]

[П622] Пер.: en. *rev. John Darr*, американець, релігієзнавець з Каліфорнії

[П623] Пер.: дехто "Morris Davis", профспілковий активіст Американської робітничої партії

[П624] Пер.: en. *Hugh De Lacy*, член компартії США

[П625] Пер.: en. *James H. Durkin*, американець, президент en. *United Office and Professional Workers of America*

[П626] Пер.: en. *Talitha Gerlach*, працівниця ІВКА

[П627] Пер.: en. *Ira Gollobin*, Ізраель Ґолобін, американський єврей (батько з України), [71] співзасновник НГЮ, адвокат групи совецьких шпигунів Віктора Перло

[П628] Пер.: дехто кн. *"C.E. Johansen"*, можливо скорочено від en. *Sven Emil Johanson* (вказаний в переліку як померлий) [53:A46]

[П629] Пер.: дехто "Rita Judd" з організації "Студентство та молодь"

[П630] Пер.: en. *rev. J. Spencer Kennard*, американець, баптист, місіонер в Японії

[П631] Пер.: дехто "Nathan Rock", кн. *"Nathan Rook"*

[П632] Пер.: en. *Arthur Schutzer*, американський єврей, [72] виконавчий секретар Американської робітничої партії (en. *American Labor Party*, ALP)

[П633] Пер.: en. *Chu Tong*, китаєць, редактор комуністичної газети китайською мовою "New York China Daily News"

[П634] Пер.: дехто "Jeannette Turner" з Конґресу американських жінок (en. *Congress of American Women, CAW*) - американського підрозділу комуністичної Міжнародної демократичної федерації жінок (en. *Women's International Democratic Federation, WIDF*)

[П635] Пер.: en. *Jeffrey Van Clief*, американець, член компартії США [73]

[П636] Пер.: en. *Mildred Heiligman*, псевдонім en. *Susan Warren*, американка (якщо батько Яков Хейліґман - росіянин), член компартії США, секретарка комуністичного мільйонера Фредеріка Вандербільта Філда, близько пов'язана з Ірой Ґолобіним [74]

[П637] Пер.: en. *Herbert Aptheker*, американський єврей з заможної родини, історик, член компартії США

Шуджі Фуджі [П638] (колишній редактор японської комуністичної газети в Лос-Анджелесі), Віктор Перло, [Ф175] [П639] Мартін Поппер, [П640] [Ф176] місіс Пол Робсон, Аґнес Смедлі, професор Дірк Ян Стройк [П641] [Ф177] і Генрі Воллес. Цікавим ім'ям в цьому переліку є містер Кіні. Колись він працював у Токіо в публічній бібліотеці секції громадянської освіти і з тих пір не перестає нагадувати громадськості про цю почесну посаду. Однак він обережно уникає згадок про те, як швидко він залишив свою службу.

ФОТО 170. Джон Дарр

ФОТО 171. Таліта Ґерлах, місіонер ІВКА

Типовим для пропагандистської лінії цього видання є жовтневий випуск 1950 року. Воно знущається над Чаном Кайші і в цей самий час прославляє китайських комуністів; воно наказує нам негайно вийти з Кореї; вчергове надавши неспростовне, хоча й опосередковане свідчення того, що генерал Дуґлас Макартур є американським бастіоном сили на шляху кремлівського плану повного панування на Далекому Сході, це видання рішуче виступало за звільнення генерала і намагалося підірвати його авторитет звичайними брудними нападками, зібраними зі світової преси:

[П638] Пер.: en. *Shuji Fujii*

[П639] Пер.: en. *Victor Perlo*, американський єврей (російських іммігрантів, м. Омск), голова совецької шпигунської групи Перло з комуністів в структурах уряду США

[П640] Пер.: en. *Martin Popper*, американський єврей, [75] юрист НГЮ

[П641] Пер.: en. *Dirk Jan Struik*, датчанин, професор математики, комуніст

ФОТО 172. Іра Ґолобін

ФОТО 173. Артур Шутцер

ФОТО 174. Герберт Аптекер

ФОТО 175. Віктор Перло

ФОТО 176. Мартін Поппєр

ФОТО 177. Дірк Ян Стройк

… Генерал Макартур підтверджує думку про те, що він не є тою придатною людиною, потрібною для керування відповідальними військовими операціями … Коли Макартур дозволяє Чану Кайші говорити про відвоювання Китаю з американською допомогою, ми дивуємося, чи є американський народ зараз настільки повною жертвою пропаганди війни, що його можна підбити до настільки катастрофічно зловісного імперіалістичного проекту. Ми не можемо повірити, що Британська співдружність дозволить генералу Макартуру втягнути себе до "інтервенції", яка б підштовхнула усі народи Азії до комуністичного табору. …

… Закликаючи Раду безпеки ООН переглянути свою відмову заслухати представників Китаю, 3 вересня консервативна "Санді обзервер" [П642] *заявила: "… Навіть наші союзники, які не визнають китайський уряд, мають термінову практичну зацікавленість у зустрічі його представників на нейтральній території, і таким чином у встановленні якихось контактів". …*

Газета Ліберальної партії "Лондон стар" [П643] *підколола Макартура як людину, яка "уявляла себе оратором",*

[П642] Пер.: кн. *"Sunday Observer"*; en. *"The Observer"*, ліберальна газета
[П643] Пер.: en. *"The Star"*

експертом та хресним батьком усіх рядових із люлькою в зубах. З більш серйозним тоном вона попереджала, що "в демократії, політику формує уряд, а справа військових командирів, як і дипломатів та всіх державних службовців, полягає в тому, щоб їх виконувати". …

Газета "Санді пікторіал" [П644] *із тиражем в чотири з половиною мільйони просто заявила: "Америка повинна визнати, як це зробила Британія, перемогу в Китаї червоних. Вона повинна відректися від корумпованого режиму Чана Кайші та зняти захист з Формози".*

Газета Лейбористської партії "Дейлі Геральд" [П645] *продемонструвала стурбованість політикою Америки щодо Формози в мирному заголовку: "Загроза макартуризму". Член парламенту Майкл Фут* [П646] *писав: "Макартур вірить, що з комунізмом можна боротися зі зброєю старого імперіалізму". …*

Авторитетний "Манчестер гвардіан" [П647] *посварив заяву Макартура щодо Формози як "жалюгідну". Зокрема, критика виділяла його заяву про те, що американський фронтир "зсунувся, щоб охопити весь Тихий океан, який може нарешті стати просто мирним озером, якщо в ньому домінуватиме США. Але чи бажає Азія, щоб Тихий океан був американським озером? Чи є цей аргумент для виправдання наступу, в той час як відбувається кампанія Організації Об'єднаних Націй?"*

Лондонська "Дейлі міррор" [П648] *накладом чотири мільйони іронічно зазначила, що Макартур - не просто військовий США, а людина, "яка перестаралася з втручанням у зовнішню політику", але яка тепер діє під прапором ООН. Глибоко шокує можливість ризикувати вплутати ООН в іншому місці завдяки його необдуманим та провокаційним заявам щодо Формози … ".*

Наведені вище витяги з публікації, виданої відомою фронтовою комуністичною організацією, визначеною такою Міністерством юстиції, демонструє, наскільки ретельно лінія комуністичної партії

[П644] Пер.: en. *"Sunday Pictorial"*, лондонська газета, пізніше "Sunday Mirror"
[П645] Пер.: en. *"Daily Herald"*
[П646] Пер.: en. *Michael Foot*, лейборист
[П647] Пер.: en. *"The Manchester Guardian"*, пізніше "The Guardian"
[П648] Пер.: en. *"Daily Mirror"*

зосереджувала свою увагу на підриві авторитету генерала Макартура і наскільки ефективно вона використовувала заяви корисних дурнів з благими намірами для підтримки лінії партії. Я не можу знати, який вплив, якщо такий був, мав цей тип червоної пропаганди на американське мислення на високих посадах. Комітети Конґресу більше ніж виправдані у відстеженні таємних мотивів нашої американської політики в Китаї. Роль, яку відіграють комуністичні публікації, є важливим аспектом цього складного процесу. Безсумнівно те, що метою, до якої несамовито йшли всі активні комуністи в межах своєї спеціальності, національності або посади, була комунізація Китаю. В тридцятих роках у Шанхаї план і мета були такими ж чіткими й визначеними, як пізніше в Північній Кореї чи Індокитаї.

18.15. Китайські комуністичні фронтові організації

На рівні держав та секцій органи Комінтерну часто втрачали свій явний колір, перетворюючись у безліч форм комуністичних фронтів. Проте кожна допоміжна організація Комінтерну була представлена також за кордоном, часто очевидно не пов'язаними групами, які варіювалися від відвертих комуністичних до псевдоліберальних об'єднань, які були організовані чи насичені агентами Комінтерну. У багатьох випадках такі національні організації можна було простежити до більше, ніж одного московського відповідника. Часто це були тимчасові організації або місцеві рухи, покликані отримати підтримку в населення або потрібну масу для досягнення оперативних цілей; але так само часто це були серйозні довгострокові проекти. Коли ці групи торкнулися шанхайської сцени в період, коли там перебувала Смедлі, вони утворили цікаву комплексну мережу, яка заслуговує на детальний розгляд.

1. ТСП: Тихоокеанський секретаріат профспілок. ТСП та його материнська організація, шанхайське відділення Далекосхідного бюро (ДВБ), були найбільш важливим і найбільш високоорганізованим апаратом діяльності Комінтерну серед робітництва на Далекому сході в кінці 1920-х і початку 1930-х років. ТСП було створено в 1927 році на конференції в Ханькоу, в якій взяли участь кілька видатних лідерів Комінтерну, серед який був Лозовскій, агент Комінтерну, який піднявся від секретаря Профінтерну в 1928

році до тимчасового лідера совєцького робітничого руху.

ФОТО 178. Альберт Едвард Стюарт (Чарльз Крумбейн, Ісадор Драйзен)

ФОТО 179. Маргарет Унджус (Маргарет Коул-Крумбейн)

Іншим учасником конференції в Ханькоу, який пізніше став першим головою ТСП, був американський комуніст Ерл Браудер, якому в Шанхаї допомагала американка Кетрін Гаррісон. У справах ТСП були помітні інші американці, серед яких журналіст Джим Долсен, дехто Альберт Едвард Стюарт [П649] [Ф178] та Маргарет Унджус, [П650] [Ф179] як і німкеня Вейтемеєр. У тому, що той в 1930 році прибув до Шанхаю із місією ТСП, Шанхайська поліція підозрювала самого Ріхарда Зорґе.

Створений для роботи Комінтерну в Китаї, Індокитаї, Малайї,

[П649] Пер.: en. *Charles Krumbein*, псевдоніми "Albert Edward Stewart", [53:A100] "Joseph Undjus", "Isidor Dreazen/Dreisen", [53:A82] архів Ґестапо: №18, [5"8] американець, [76] в 1930 році стверджував, що "польського походження" [18:8] британський архів вказує Крумбейна в 1930 році дуже близько пов'язаним з Нуленсом-Рудніком; [18:8] колишній скарбник компартії США, [18:18] голова відділу компартії США в Чикаго

[П650] Пер.: en. *Margaret Undjus*, слухання комітету сенату: "Margaret Cowl", [53:A128] британський архів: "Margaret Krumbein", [18] архів Ґестапо: №41 ("Undschus, Margarita"), [5:12] кн. *"Margaret Undjus"*, доповідь ІТВ: *"Marguerite Ann Stewart"* та *"Mrs. Maxwell Stewart"*; литовський архів КҐБ: lt. *"Margareta Kavaliauskaitė"*; адвокатом Унджус виступав Бродскій, бізнес-партнер Керол Вайс Кінг; в різних комбінаціях використовувала імена колишніх чоловіків, напр. в феміністичних колах відома як "Маргарет Коул"; директор шкільної програми американської ради ІТВ [10:78]

Японії, Формозі, Кореї та на Філіппінах, ТСП не мав прямого зв'язку з ІККІ або президією у Москві, хоча й існував ланцюг зв'язків із Профінтерном та були доведені деякі випадки прямого сполучення між Москвою та Шанхаєм. У той конкретний період і в першу чергу з міркувань безпеки ТСП отримав свої повноваження від підлеглого підрозділу Комінтерну в Берліні, Західноєвропейського бюро (ЗЕБ), [П651] а від ЗЕБ через відділення Далекосхідного бюро (ДВБ) у Хабаровску та Владівостоці. Це підтверджується звітом заступника комісара з розвідки французької муніципальної поліції: "Одночасно зі створенням Далекосхідного бюро (ДВБ) III інтернаціоналу, Профінтерн заснував у Шанхаї філію Тихоокеанський секретаріат профспілок (ТСП), допоміжну організацію Профінтерну, якій було доручено керувати войовничим синдикалістським рухом у країнах, які межують з Тихим океаном, зі штаб-квартирою з 1929 року у Владівостоці…"

Західноєвропейське бюро (ЗЕБ), значною мірою орган надзвичайно потужної та добре організованої (догітлерівської) німецької комуністичної партії, вийшло далеко за межі заявленої функції підтримки зв'язків із секціями Західної Європи; насправді, ЗЕБ, здається, деякий час був майже аналогом ІККІ, працюючи часто незалежно. Повноваження ЗЕБ поширювались на Далекосхідне бюро (ДВБ) в Шанхаї. ДВБ (Дальбюро) існувало також у Хабаровску (пізніше переведене до Владівостока) та підтримувало прямий зв'язок як з нелегальним ДВБ в Шанхаї, так і з президією Комінтерну в Москві. Інструкції та грошові дотації для розповсюдження ДВБ надходили від ЗЕБ в Берліні через кур'єрські канали до імпортного бізнесу в Шанхаї, який займався винами, парфумами та іншими предметами розкоші. Агенти Комінтерну в компанії-імпортері передавали ці кошти та інструкції співробітникам ДВБ (Шанхай), яке складалося з восьми-дев'яти європейців і кількох китайців. Кошти ДВБ були депоновані не менше ніж у семи китайських банках, з яких потім за потреби вилучалися. ДВБ було регіональним органом Комінтерну, відповідальним за відправку студентів на навчання до Москви та за виплати китайським організаціям під орудою ТСП. Розмір виплат, щонайменше 500 тисяч доларів США на рік, [П652] певною мірою вказує на те значення, яке надавали одному лише Китаю стратеги Комінтерну на початку 1930-х років.

Операційний підрозділ ДВБ, хоча і передував головному органу

[П651] Пер.: рос. *Западноевропейское бюро (ЗЕБ)*, en. *West European Bureau (WEB)*
[П652] Пер.: відповідає близько 10 млн. доларів США в 2026 році

на момент утворення в Шанхаї, ТСП був укомплектований в основному тими ж особами, хоча безпосередню роботу ТСП виконували троє іноземців за допомогою китайських перекладачів. Відомо, що двома іноземцями, які працювали на ТСП на початку 1930-х років, були Альберт Едвард Стюарт і Маргарет Унджус, а третім був Джим Долсен, усі американці.

Коли Ерл Браудер покинув Шанхай у 1929 чи 1930 році, Ґерхарт Ейслер, як повідомляється, зайняв його місце як секретар ТСП. В 1929 році Ейслер точно перебував у Шанхаї у справах ТСП. Взаємопов'язані свідчення записів Зорґе безсумнівно ставлять у цьому питанні крапку; ДВБ було поділено на організаційну секцію під керівництвом Нуленса та політичну філію під керівництвом Ґерхарта Ейслера. Коли Нуленса заарештували, Ейслер втік, а решта агентів пішла в підпілля. В свою чергу, цей факт висвітлюється в належному ракурсі Комітетом захисту Нуленса: совєцькі агенти влаштовують захисний мітинг для іншого агента, спійманого на місці злочину.

Найвідомішими агентами Комінтерну, пов'язаними з ДВБ та ТСП, були Пол і Ґертруда Рюґґ, більш відомі як містер і місіс Ілер Нуленс. Нуленс, який подорожував за вкраденим бельгійським паспортом як Фердинанд Вандеркруйзен, прибув до Шанхаю 19 березня 1930 року з метою очолити ДВБ. Через п'ятнадцять місяців, 13 червня 1931 року, він був заарештований за комуністичну діяльність у результаті вилучення папірця з його адресою в французького комуніста Жозефа Дюкре, псевдонім Серж Лефранк, коли останнього заарештували в Сінґапурі 1 червня 1930 року. У французькій доповіді, наведеній раніше, сказано:

> *З Лефранком було знайдено два аркуші паперу, на одному з них була адреса: "Поштова скриня 208, Шанхай", на іншому - "Іленул, Шанхай" … На інші будинки, які під різними іменами орендував Нуленс, одразу почалися облави. Вони призвели до вилучення великої кількості комуністичної літератури та численних документів різними мовами, які стосуються комуністичної діяльності на Далекому Сході, а також до арешту дружини Нуленса, також відомої як мадам Вандеркруйзен, Мотт, Рюґґ тощо. …*

Після арешту, суду та вироку для Рюґґа влада дізналася, що він та інші члени ДВБ та ТСП, на додаток до семи банківських рахунків перебуваючи в Шанхаї орендували 14 або 15 будинків і квартир, про

сім з яких було відомо, що вони утримувались одночасно. Сам Рюґґ використовував у Шанхаї щонайменше 12 імен і мав один канадський та два бельгійські паспорти, а його дружина використовувала п'ять імен і також мала два бельгійські паспорти.

Всекитайська федерація праці, членом якої була Смедлі, була одним із одержувачів дотацій ДВБ, отримуючи через ТСП 1800 доларів на місяць. [П653]

2. Комітет оборони Нуленса: Міжнародна червона допомога. Як зазначалося, за кордоном Міжнародна організація допомоги революції (МОПР) набувала різноманітних форм. Свою найбільш вражаючу роль вона зіграла на початку 1930-х років у Шанхаї. Коли 13 червня 1931 року Пола і Ґертруду Рюґґ було заарештовано, їх захист взяла на себе саме Міжнародна організація допомоги революції (МОПР). Віллі Мюнценберґ, тяглова кобила німецької комуністичної партії і один з найефективніших організаторів як комуністичних, так і фронтових груп Комінтерну, сформував оборонний підрозділ, спочатку відомий як Комітет оборони Нуленса, шанхайське відділення якого очолив Гарольд Айзекс і почесне місце в якому займали Аґнес Смедлі, Ірен Вейтемеєр (Вейдемеєр) і мадам Сунь Ятсен; протягом кількох років після того, як був остаточно винесений вирок, група продовжувала намагатися звільнити цих агентів Комінтерну.

Дж. М. Джобез, [П654] колишній заступник комісара з розвідки французької муніципальної поліції в Шанхаї, знову надає супутню інформацію щодо цієї сумнозвісної справи: "19 та 20 серпня 1931 року мадам Сунь Ятсен, яка щойно повернулася до Шанхаю з Берліна, отримала від різних радикальних груп і організацій Європи низку телеграм із вимогою втрутитися у справу Нуленса і виступити за звільнення підсудних. Серед відправників таких телеграм були німецькі художники і письменники, депутат від комуністів німецького Рейхстагу Клара Цеткін, яка померла наприкінці червня 1933 року в СССР, група членів лейбористської партії британського парламенту, іспанські письменники, художники і вчені, центральний комітет Антиімперіалістичної ліги, центральний комітет Мєжрабпому, Ромен Роллан, [П655] Анрі Барбюс [П656] та інші. … В свою чергу, на по-

[П653] Пер.: еквівалент 35 тис. доларів США в 2026 році

[П654] Пер.: кн. *"J. M. Jobez"*

[П655] Пер.: fr. *Romain Rolland*, француз, нобелівський лауреат з літератури, заперечував Голодомор [77]

[П656] Пер.: fr. *Henry Barbusse*, француз, письменник, заперечував Голодомор [77]

чатку вересня 1931 року іноземні радикальні кола в Шанхаї сформували допоміжний комітет Тихоокеанського секретаріату профспілок (ТСП). Серед членів цього комітету була мадам Аґнес Смедлі, американська анархо-синдикалістка, добре відома в радикальних колах Шанхаю; Дж. В. Пауелл, [П657] [Ф180] редактор"Чайна віклі ревью"; Едґар Сноу, Г. Айзекс, радикальні американські журналісти… ".

ФОТО 180. Джон Пауелл

Під час арешту Рюґґи видавали себе за громадян Бельгії на ім'я Херссенс і використовували багато псевдонімів, таких як Вандеркруйзен, хоча раніше цей чоловік був відомий в Шанхаї як Ілер Нуленс. Їх претензії на протекцію від Бельгії були відхилені, і подружжя було передано китайським органам влади для засудження як комуністичних агентів. Антиімперіалістична ліга та інші групи Комінтерну протестували, що Нуленс, ким він на той момент був відомий, був лише найманим секретарем ТСП, що, вірогідно, мало спростити захист, ніж з його фактичною посадою лідера ДВБ. Пізніше, у 1931 році, сторонняя англійська група оборони, очевидно, ненавмисно назвала його "Рюґґ". Наступне розслідування показало, що Пол Рюґґ був активним швейцарським комуністом, який був відомий десятиліття тому у Швейцарії і лише епізодично звертав увагу поліції після того, як поїхав до Москви в 1924 році. Після розкриття особи Рюґґа міжнародний комітет прийняв його справжнє ім'я та перетворився на Комітет захисту Пола і Ґертруди Рюґґ. Комітет залучав або підбурював відомих комуністів, випадкових симпатиків і некомуністичних гуманітарних діячів, в числі яких серед німецьких членів комітету опинились Ліон Фейхтванґер [П658] та Альберт Ейнштейн [П659], а та-

[П657] Пер.: кн. *"G. B. Powell"*, батько en. *John Benjamin Powell* та син en. *John William Powell*, американці, обидва редагували зазначене видання en. *"China Weekly Review"*; син - кадр ОВІ

[П658] Пер.: de. *Lion Feuchtwanger*, німецький єврей, письменник

[П659] Пер.: de. *Albert Einstein*, німецький єврей, нобелівський лауреат з фізики; в 1926 році за єврейського терориста Самуїла Шварцбарда, який вбив лідера україн-

кож кілька сентиментальних американців, які тоді були на піку своєї слави, включно з Флойдом Деллом, [П660] Сінклером Льюїсом, [П661] Теодором Драйзером, [П662] Джоном Дос Пассосом [П663] та Освальдом Гаррісоном Вілларом. [П664]

Незважаючи на зусилля МОПР, Рюґґів визнали винними в підривній діяльності та ув'язнили в Нанкіні. Після звільнення багатьох політичних в'язнів, коли Нанкін захопили японці, пара була звільнена у вересні 1937 року і з тих пір зникла. Повідомляється, що Рюґґ прибув до США в 1939 році як Наум Каценберґ, а в іншому звіті стверджується, що у 1939 році він знову відвідав Шанхай, у 1940 році Чунцін та в 1941 році Філіппіни.

3. Друзі СССР: шанхайське відділення Товариства друзів СССР було засновано в 1932 році Еґоном Ервіном Кішем, [П665] [Ф181] чехословацьким журналістом, давно відомим як агент Комінтерну. Шанхайське відділення цього просовєцького комуністичного фронту було одним із ряду типових заокеанських суспільств культурних зв'язків певної країни з СССР, автономна та нібито незалежна філія якого в США була відома як Національна рада американсько-совєцької дружби, [П666] правонаступниця (Американських) Друзів СССР та Американської ради зі зв'язків з СССР. [П667] Мета, яка лежить в основі створення цих груп, полягає в тому, щоб заручатися підтримкою для зов-

ФОТО 181. Еґон Ервін Кіш

ської республіки Петлюру, заступились Ейнштейн, Роллан та Барбюс, двоє останніх з яких пізніше заперечували Голодомор; активно виступав на захист атомних шпигунів Розенбергів

[П660] Пер.: en. *Floyd Dell*, американський комуніст, письменник

[П661] Пер.: en. *Sinclair Lewis*, американець, нобелівський лауреат з літератури

[П662] Пер.: en. *Theodore Dreiser*, американський комуніст, письменник

[П663] Пер.: en. *John Dos Passos*, американський письменник, на той час комуніст

[П664] Пер.: en. *Oswald Garrison Villard*, американський німець, журналіст

[П665] Пер.: en. *Egon Erwin Kisch*, кн. *"Edmond Egon Kisch"*, угорський еврей

[П666] Пер.: en. *National Council of American-Soviet Friendship*

[П667] Пер.: en. *American Council on Soviet Relations*

нішньополітичних цілей через широко розрекламовану участь у цих фронтових організаціях ліберальних елементів, які, як було очікувано, мали щиро вірити в альтруїстичну природу совєцької політики.

Членство в товаристві совєцької дружби не є підставою для звинувачення чи доказу членства в комуністичній партії. Приналежність можна класифікувати як неналежну симпатію. Однак, коли асоціація поєднується з більш очевидними комуністичними групами, членство в дружній спільноті стає практичним свідченням наполегливої підтримки світових комуністичних цілей. Так виглядає непомітна еволюція попутника.

ФОТО 182. Макс та Ґрейс Ґраніч

Імена деяких найбільш важливих членів шанхайської філії відомі і включають, зокрема, Аґнес Смедлі на початку 1930-х років, Ірен Вейтемеєр (Вейдемеєр) і Гарольда Айзекса. Коли досягає успіху, комунізм сміливо розкривається. Характер цього товариства стає зрозумілим через його раптове відродження в наші дні після комуністичного завоювання Китаю. З'являється нова назва, "Товариство китайсько-совецької дружби", де на перших зустрічах були присутні такі комуністи, як Чжоу Еньлай та Лю Шаоці. [П668] Мадам Сунь Ятсен була вказана як один зі спонсорів організації, яка проголошувала свою місію як "встановлення та зміцнення культурних, економічних та інших відносин Китаю та Совецького Союзу".

4. Друзі Китаю. За межами первісного кола товариств дружби, але подібні до іноземних культурних груп для підтримки країн, які на даний час знаходяться в совецькій орбіті, Міжнародні друзі Китаю були фронтовою організацією, яка спиралась на симпатію Заходу до Китаю та захист останнього від японської агресії з метою посприяти цілям китайських комуністів. Як і окремі попутники, Дру-

[П668] Пер.: сп. 刘少奇, наступна людина в КПК після Мао Цзедуна та Чжоу Еньлая

зі Китаю, засновані в 1934 році з офісами в Нью-Йорку, Лондоні та Парижі, приділяли першочергову увагу китайському опору китайським комуністам і намагались перевести нормальну симпатію на їх підтримку. Хоча їх заявлені цілі були високими, організація розкрила карти, коли заявила, що "зробила багато для викриття співпраці Чана Кайші з японськими, британськими та американськими імперіалістами". Хоча філії в Лондоні та Парижі були порівняно неактивні, європейське членство на той момент включало таких поважних фронтовиків, як головний батіг Лейбористської партії та Палати лордів лорд Марлі; Бертран Рассел, [П669] давно відомий своїм інтересом до Китаю; разом з Еґоном Ервіном Кішем, класифікованим як активний агент Комінтерну; та іншими відомими комуністами. Найактивнішою була нью-йоркська філія "Американські друзі Китаю", [П670] до складу якої входив Ерл Браудер. Афілійовані з комуністичним фронтом Американською лігою проти війни та фашизму, [П671] Американські друзі Китаю випускали власний щомісячний журнал "Чайна тудей", [П672] який був прокомуністичним. Американська група спонсорувала також шанхайське видання подібного характеру "Войс оф чайна", [П673] опубліковане Максом і Ґрейс Ґраніч. [П674] [Ф182] Ця газета, яка друкувалася з березня 1936 року до другої половини 1937 року, хоча і не була відверто комуністичною публікацією, зображувала китайських комуністів як єдиних захисників незалежності Китаю та опору Китаю японцям. Журнал був закритий після більш ніж вісімнадцяти місяців існування, і 21 грудня 1937 року Ґранічі повернулися до Сполучених Штатів.

5. Китайська ліга громадянських прав. Китайська ліга громадянських прав трималася в сутінковій зоні респектабельності, яка схилялася до комуністичного фронту. На початку група була організована у розпал гоміндансього переслідування дисидентської думки такими ліберальними членами Гоміндану, як мадам Сунь Ятсен, яка, незважаючи на її тимчасове перебування в Москві та її сприйняття комуністичною партією Китаю, не вважалася комуні-

[П669] Пер.: en. *Bertrand Russell*, британський математик, викладач Лондонської школи економіки (ЛШЕ)

[П670] Пер.: en. *American Friends of China*

[П671] Пер.: en. *American League Against War and Fascism*, організована компартією США

[П672] Пер.: en. *"China Today"*

[П673] Пер.: en. *"Voice of China"*

[П674] Пер.: en. *Max (Manny) Granich*, також en. *Mike Gold*, румунський єврей; en. *Grace (Maul) Granich*, секретар Ерла Браудера

стом; Ху Ши; [П675] Лінь Юйтан; [П676] і доктором Цай Юаньпей [П677]. Протягом свого порівняно недовгого існування як комуністичного фронту, ліга була прекрасним прикладом подібної організації. З очевидних причин опротестована з боку влади Гоміндану, яка закрила її філію в Пекіні, материнська організація спиралася на високе становище її китайських лідерів у Шанхаї, що виключало будь-які прямі дії проти ліги з боку влади Нанкіна, поки організація остаточно не самоліквідувалася після повної поразки у досягненні поставлених цілей.

6. Антиімперіалістична ліга. Антиімперіалістична ліга була відносно раннім органом Комінтерну, заснованим німецькими комуністами та різними колоніальними націями як Ліга боротьби проти колоніального пригнічення. [П678] Хоча вона існувала за межами будь-якої з допоміжних груп ІККІ, її прямий зв'язок з Москвою та її мотиви були очевидні. Вони спирались на статтю 8 умов прийому до Комінтерну, яка робила обов'язковим для секцій Комінтерну в країнах з колоніями виступати і підтримувати звільнення колоніального населення. Горезвісний Віллі Мюнценберг на конґресі 1927 року в Брюсселі сформував Антиімперіалістичну лігу як фронтову або так звану "групу невинних", яка мала слугувати точкою збору антиімперіалістичних національно-революційних рухів і пропагувати СССР як поборника свободи колоніального населення. Аґнес Смедлі зізнається, що під час її перебування у Берліні вона була присутня, коли її індійські друзі брали участь разом з комуністами у створенні цієї ліги, [П679] та незабаром після її прибуття до Шанхаю в травні 1929 року бере активну участь в організації Китайської ліги проти імперіалізму. Китайська філія разом зі своєю західною колегою брала активну участь у спробах створити масовий тиск у справі Нуленса та брала участь у кількох рухах проти іноземного контингенту, пізніше долучившись до Антивоєнного конґресу.

Типовий для організацій комуністичного фронту, які шукають респектабельних маріонеток, Антивоєнний конґрес хвалився іменами Еллен Вілкінсон, [П680] депутатом від лейбористів, і лорда Марлі.

[П675] Пер.: cn. 胡適, китайський ліберальний дипломат
[П676] Пер.: cn. 林語堂, китайський лінгвіст
[П677] Пер.: cn. 蔡元培, китайський ліберальний освітянин
[П678] Пер.: en. *League against Imperialism and Colonial Oppression*
[П679] Пер.: одним з таких індійців був один з кращих учнів британського професора політології з Лондонської школи економіки (ЛШЕ) Гарольда Ласкі Джавахарлал Неру, перший прем'єр міністр незалежної Індії, який познайомився зі Смедлі в 1926 році в Берліні та запрошував в Індію в 1946-му році [78:7]
[П680] Пер.: en. *Ellen Wilkinson*, британка

Після конґресу в Амстердамі в серпні 1932 року лорд Марлі та група іноземців відпливли до Шанхаю для участі в Азійському конґресі проти імперіалістичної війни. Незважаючи на ліберальний фасад, китайські комуністи не мали ілюзій щодо цієї групи, часто називаючи її "місією Барбюса" за іменем одного з її членів, Анрі Барбюса, видатного члена Комінтерну та видавця французьких комуністичних органів "Юманіте" [П681] та "Ле монд". [П682] Ймовірно, Антивоєнний конґрес мав зібрати відомості про японську агресію, оскільки Комінтерн засудив місію Літтона 1931 року [П683] як відбілювану імперіалістичним органом, Лігою Націй. Мадам Сунь Ятсен, представник Китаю у Всесвітньому комітеті проти імперіалістичної війни, очолила привітальні заходи, а низка китайських організацій висвітлила місію, організувавши масові привітальні демонстрації, але з постійним нагадуванням поруч з візитом про необхідність продовження революційної боротьби. До цих нібито суто китайських проблем додавались вимоги протистояти імперіалістичному нападу на СССР, відсвяткувати останні перемоги (китайської) Красної армії та протистояти християнству та фашизму. Привітати місію прибули Аґнес Смедлі та делегати з Америки, Канади та Австралії. Однак схоже, що Антивоєнний конґрес не досяг категорично нічого: на кількох зустрічах виступав лорд Марлі, який був шокований, коли його провели через колонію халуп робітників, після чого він виїхав з Шанхаю менше ніж через два місяці після прибуття.

7. Комуністичне рандеву. Книгарня "Зайтґайст", заснована Ірен Е. І. Вейтемеєр (Вейдемеєр) у листопаді 1930 року, була частиною розгалуженої та ретельно розробленої мережі Комінтерну, що діяла під Міжнародною спілкою революційних письменників (МОРП) у Москві. До приходу Гітлера "Зайтґайст буххандлунґ" [П684] в Берліні з власним офісом у Москві був важливим культурним центром Комінтерну, частиною синдикату, очолюваного Віллі Мюнценбергом, який також був головою німецької Антиімперіалістичної ліги, власного банку Комінтерну в Парижі, "Банк комерсьяль пор еуроп дю норд", [П685] і величезної кількості інших комінтернівських організацій і підприємств, поки його не випхали з Комінтерну в 1938 році за два роки до самогубства. Шанхайська філія книгарні "Зайтґайст" була створена як центр розповсюдження матеріалів Міжнародної спілки революційних письменників (МОРП), куди надходили комуністи-

[П681] Пер.: fr. *"L'Humanité"*, офіційний орган французької компартії
[П682] Пер.: fr. *"Le Monde"*
[П683] Пер.: en. *Lytton Mission*, місія британського графа Літтона
[П684] Пер.: de. *Zeitgeist Buchhandlung*, мережа крамниць "Подих часу"
[П685] Пер.: fr. *Banque Commerciale Pour l'Europe du Nord (BCEN, BCEN-Eurobank)*

чні видання німецькою та англійською мовами, а також більш законна література, переважно німецькою. Масштаб бізнесу, який здійснювала книжкова крамниця "Зайтґайст", був невеликий, і в 1933 році магазин закрився, нібито через фінансові проблеми. Більш імовірною причиною було знищення легалізованої комуністичної партії Німеччини. Після поїздки до Європи восени 1933 року Ірен Вейтемеєр повернулася до Шанхаю 9 вересня 1934 року, щоб знову зайнятися книжковим бізнесом, цього разу як шанхайський представник "Інтернешнл паблішерз". [П686] Остання організація довгий час була видавцем робіт американської комуністичної партії та американським поширювачем інтернаціональної літератури.

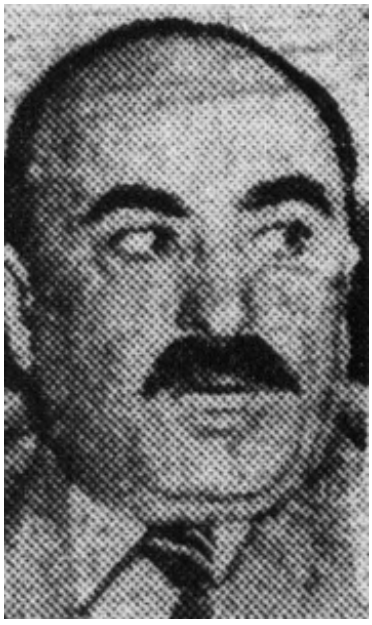

ФОТО 183. Александр Трахтенберг

ФОТО 184. Аврам Геллер

Хоча міс Вейтемеєр виступала в ролі агента "Інтернешнл паблішерз", інша шанхайська група також була відома як уповноважені агенти "Інтернешнл паблішерз". Місіс В.Н. Зотова, [П687] дружина керівника шанхайського представництва агентства ТАСС, керувала американською книгарнею "Амерікан бук енд саплай", [П688] яка продавала інтернаціональну літературу; важливо, однак, те, що "Амерікан бук енд саплай" та агентство міс Вейтемеєр займали офіси в

[П686] Пер.: en. *International Publishers*; співзасновник en. *Alexander Trachtenberg*, український єврей (м. Одеса); [Ф183] засновник видання та комерційний директор Совбюро, власник ювелірної компанії en. *Abraham A. Heller*, [Ф184] білоруський єврей

[П687] Пер.: кн. *"V.N. Sotoff (Sotov)"*, чоловік рос. *Андрей Иванович Зотов*

[П688] Пер.: en. *American Book & Supply Co.*

одній будівлі за адресою Сичуань-роуд, 410.

Міс Вейтемеєр мала певні зв'язки з Третім інтернаціоналом, хоча в інформації про її діяльність у Шанхаї є прогалини. В 1925 році у Німеччині вона вийшла заміж за Ву Жаогао, [П689] китайського комуніста; в 1925-27 роках в Москві вивчала принципи революційних рухів в Азії в університеті Сунь Ятсена. У Шанхаї вона добре знала Аґнес Смедлі і була членом Комітету захисту Нуленса та Товариства друзів СССР. Повідомлялося, що вона, а також Смедлі та Айзекс, протягом 1932 року були в тісному контакті з Джоном М. Мюрреєм, [П690] американським кореспондентом Тихоокеанського агентства новин, [П691] організації з Ванкувера, зазначеної як інструмент Комінтерну і, можливо, прикриття для Антиімперіалістичної ліги Канади. У будь-якому випадку особлива роль цієї лівої книгарні полягала в тому, щоб діяти як випускний клапан для революційної літератури і як місце зустрічі шпигунських партизанів та попутників. Ця маленька книгарня виконала роль призовного пункту 4-го управління Красної армії.

8. Допоміжні американські фактори. Зв'язані між собою протоколи судового засідання у справі Зорґе та файли муніципальної поліції Шанхаю показують, що протягом тривалого періоду багатьох років спостерігався помітний трафік темних міжнародних персонажів. Їхні таємні операції в тридцятих роках проклали шлях до краху націоналістичного Китаю наступних років.

Нещодавня "Біла книга" [П692] Держдепартаменту кидає промінь світла на цю складну загальну проблему:

> *… Об'єднані сили перенаселення та нових ідей проклали шлях до китайської революції, спочатку під керівництвом Сунь Ятсена, а пізніше генералісімуса Чана Кайші. Слід пам'ятати, що відомий вплив на мислення та прин-*

[П689] Пер.: кн. *"Wu Shao-kuo"*; зазначений як агент Комінтерну в архіві Ґестапо ("Yu-Shao-Kuo", №13); en. *Wu Zhaogao*, cn. 武兆镐

[П690] Пер.: en. *John M. Murray*

[П691] Пер.: en. *Pacific News Agency*

[П692] Пер.: en. *China White Paper*, повна назва "United States Relations with China, with Special Reference to the Period 1944-1949", документ, опублікований Держдепом США в 1949 році під наглядом держсекретаря Діна Ачесона (en. *Dean Acheson)*, одного з архітекторів НАТО та плану Маршалла; документ, виданий урядом США в рік проголошення Мао Цзедуном КНР, остаточно підірвав мораль Гоміндану [4:136]

ципи доктора Сунь Ятсена мала совєцька доктрина і практика, [П693] *зокрема, в аспектах економіки та партійної організації, і що до 1927 року Гоміндан і китайські комуністи працювали разом, коли ІІІ інтернаціонал став вимагати домінантного становища в уряді та армії. Саме ця вимога спричинила розрив між двома групами. …*

Це опосередковане визнання того, що новонароджена республіка була вигодована "совецькою доктриною і практикою"; цей коментар пояснює роль вдови Сунь Ятсена як прикриття багатьох комуністичних зусиль і наївно визнає, що комуністична партія Китаю підпорядковувалася Третьому інтернаціоналу, знаному совєцькому інструменту міжнародного саботажу та диверсії.

Хоча "Біла книга", очевидно, оминає конспіративне підпілля, вона підтверджує вплив апарату Комінтерну, що розлого продемонстровано в документах Зорґе та шанхайських архівах; можна одразу констатувати, що основними елементами цієї східної катастрофи були окремі пропагандисти та оператори, такі як Смедлі та Штайн, а також орда диверсантів, агентів, попутників і корисних дурнів, спущених з ланцюга Комінтерном, і що їхня мерзенна праця має вважатися сприятливим і навіть вирішальним фактором. Втручання американських комуністів у ситуацію в Шанхаї було широко продемонстровано.

З іншого боку, записи поліції Шанхаю містять багато випадків, коли американські дипломатичні та консульські чиновники намагалися зупинити червоний приплив, відмовляючи агентам у протекції Міжнародного сеттлменту або в американському псевдогромадянстві; класичним випадком є втручання американського консула для зупинки публікації "Войс оф чайна".

[П693] Пер.: в 1924 році Сунь Ятсен відправив до Москви свою кращу людину - Чана Кайші, після чого Чан Кайші почав впевнено розгортатись в бік від комунізму; в 1925 році Сунь Ятсен почав висловлюватись всупереч стратегії становлення комунізму, після чого раптом помер від ураження печінки; [4:32] головою служби безпеки Сунь Ятсена був вихованець школи Ротшильда єврей Мойша Коен (en. *Moishe "Two-gun" Cohen*); в 1966 році Коен на запрошення Чжоу Еньлая відвідав КНР

Глава 19

Підсумок

Майже двадцять років тому, як зазначено на перших сторінках цієї книги, генеральний консул Його Британської Величності в Шанхаї визначив мету, обґрунтування та користь розслідувань та досліджень у сфері безпеки, прикладом яких є робота ФБР у Сполучених Штатах і наших військових та цивільних служб безпеки на Далекому Сході:

> *… Функція Комінтерну (наразі Комінформу) полягає в тому, щоб діяти як джерело протизаконної змови проти міжнародного правопорядку. Члени Комінтерну, такі як Юджин Денніс (Волш), добре підготовлені. Їхня кількість не легіон. Комінтерн піклується про захист їхньої особистості. Якщо їхню функцію можна з'ясувати на місці, тоді стає доступним розуміння їхніх методів, стає відомим розгалуження їх апарату і шанси на досягнення безпеки значно збільшуються. …*

Навряд чи можна сформулювати мету токійського розслідування більш чітко. Крадіжки наших атомних таємниць - плодів американської технічної винахідливості - стали можливими завдяки наївній толерантності до комуністів та їхніх фронтових організацій, до сентиментальних примх попутників і проституйованих лібералів, і, якщо ми не навчимося мистецтву самооборони в міжнародній площині, на нашу совість ляже самогубство західної цивілізації. [Ф185]

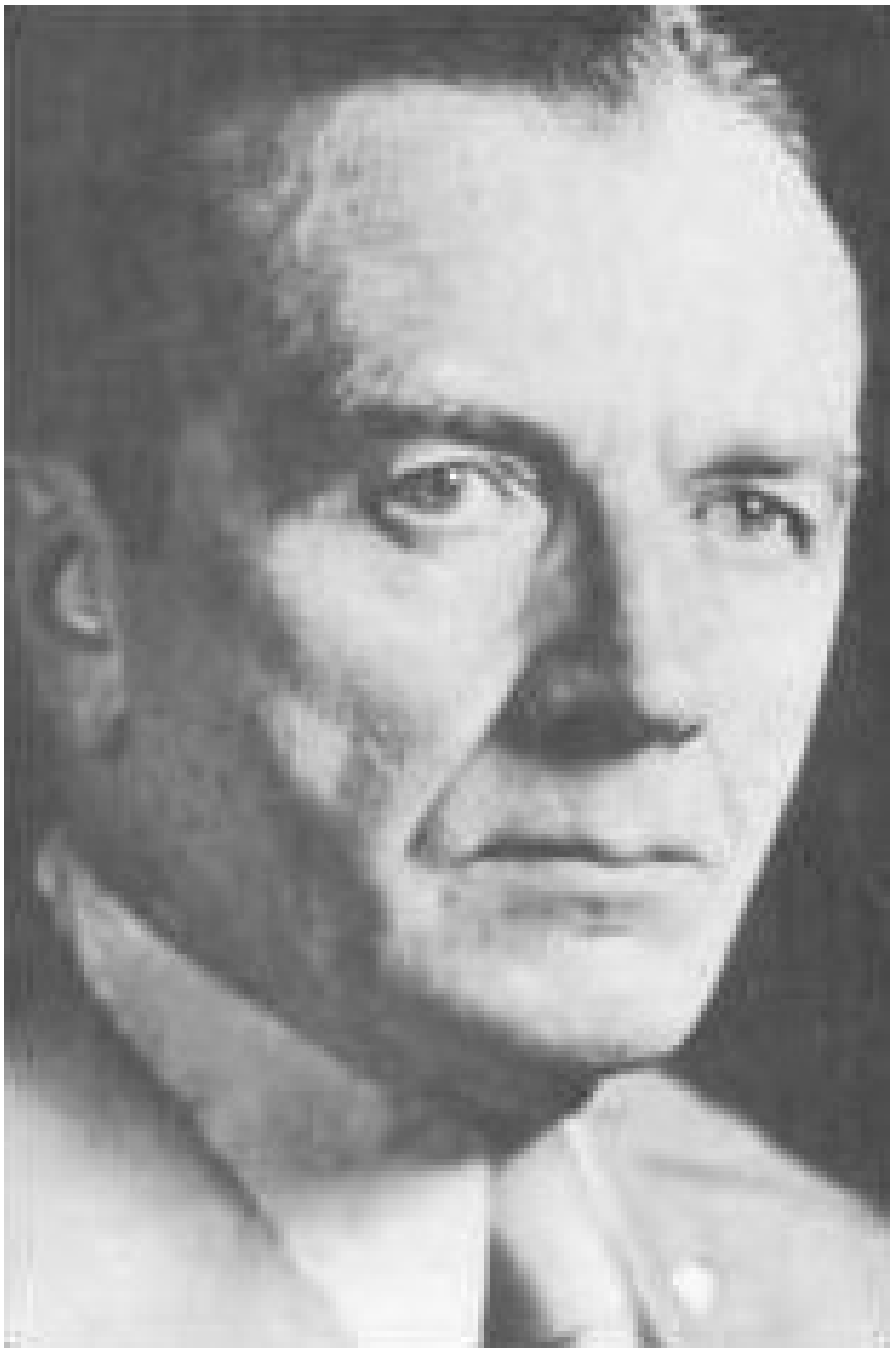

ФОТО 185. Автор книги, генерал-майор Чарльз Віллоубі

Післямова перекладача

Можна мати кращу в світі армію та розвідку, але всі вони підпорядковані рішенням влади.

В той час як інші зупиняються на деталях простих смертних шпигунів, Віллоубі зосереджує увагу на світових інституціях (en. *think tank)*, а сенатська безпекова комісія досліджує так звану філантропію. Тому особливо теплий прийом ця публікація отримає у публіки, помпезно схвальної до діяльності таких британських інституцій, як фабіанська Лондонська школа економіки та Четем хаус.

Викладач Лондонської школи економіки Гарольд Ласкі описував побудову комунізму як релігії, яка мала замінити християнство. Відкинувши сектантську мішуру для бідних, в роботі ІТВ можна побачити, що комунізм був проектом в якому був максимально зацікавлений саме великий капітал: проект абсолютної монополії грошей і влади.

Фігуранти розслідування ІТВ залишились без вироків. Гуманний американський суд не побачив в цих людях загрози для своєї безпеки. Через 20 років всі задіяні того часу "блогери" Держдепу, відібрані з ІТВ, були відбілені в Сенаті за каденції яструба антикомунізму, республіканського консерватора Річарда Ніксона та його безпекового радника Генрі Кісінджера.

Люди, з яких було варто робити самовари, з руки американської Феміди відбулись легким переляком. Ця непокараність якщо не створює прецедент моделі, то слугує щонайменше несамовитим стимулом до державного саботажу. Тим не менше це найближчий до зразкового випадок антикомуністичного розслідування такого масштабу в США, і цю справу, яка розпочалася з матеріалів страченого Зорґе, методично ховають у часі. Дидактична цінність справи ІТВ полягає в наступних питаннях: що саме було віднайдено - як саме ІТВ сприяв становленню комунізму на Далекому Сході, і віднайдено яким шляхом - як саме комітет розслідував діяльність інституту.

Іншою фундаментальною причиною замовчування процесів розслідування “втрати Китаю” є сучасний стан справ. Можливо, що читач встиг задатись питанням, як вийшло що так, що вся промисловість Заходу, який так завзято боровся з комунізмом та влаштував в Європі НАТО, опинилась в марксистсько-ленінському комуністичному Китаї. Важко осягнути, наскільки треба було бути виродками, щоб лякати світ концтаборами Третього Рейху та при цьому допомагати СССР, але в Європі це не було так очевидно, як на Далекому Сході. Оскільки притулок євреям в Другу світову війну надавали як Китай, так і Японія, Чана Кайші, який шинкував комуністів колонами, було важко продати читачу як “фашиста”. Тому він став “диктатором”. “Диктатор” Чан Кайші був протиставлений “ліберальному аграрію” та “справжньому демократу” Мао Цзедуну.

ФОТО 186. Кадр з серіала КНР 2015 року з Каптєловой в ролі Смедлі

Порожнеча у висвітленні китайських подій настільки всеохоплююча, що в 2015 році українська акторка [79] Іріна Каптєлова зіграла в КНР роль шпигунки з мережі Зорґе - Аґнес Смедлі. [80] [Ф186] До широкого загалу тільки в 2022 році через прямі влучання по цивільним почало доходити, що КНР, РФ та Іран утворюють спільний комуністичний військово-промисловий комплекс. Саме тому відомості, викладені в цій книзі, достатньо серйозні, щоб ними не знехтувати.

Додатки

Додаток 1. Паралель з канадською розвідувальною мережею

В 1945 році з посольства СССР в Канаді перебіг шифрувальник ҐРУ Ігор Ґузенко. В 1946 році Канадська королівська кінна поліція закінчила розслідування. Доповідь по його справі містила наступні висновки:

> *В Оттаві, Монреалі та Торонто повним ходом діяли численні навчальні гуртки, в яких вивчалися комуністичні методи та філософія, а також читали та обговорювали праці Маркса, Енґельса, Леніна та пізніших авторів. Для стороннього спостерігача ці групи маскувались різним чином, як то: громадські зібрання, групи для прослуховування музики та групи для обговорення міжнародної політики та економіки. Принаймні в деяких із них збиралися членські внески, а гроші використовувалися для різних цілей, в числі яких були підтримка лідерів комуністичної партії та придбання комуністичної літератури. Ці навчальні гуртки фактично були "осередками" та центрами вербування агентів, а також середовищем для розробки необхідного психологічного налаштування, яке було попередньою умовою для подальшої служби Совєцькому Союзу у більш практичний спосіб. [8:44]*
>
> *Було встановлено, що Сем Карр та Фред Роуз, член парламенту, обидва навчені в Москві, не лише визначали канадців для вербування в шпигунську мережу, але й були активними кураторами курсів або навчальних груп,*

де поступово розвивалася відповідна мотивація для шпигунства, таким чином розширюючи базу, з якої здійснювалося подальше вербування, яке в деяких випадках здійснювалося фактично ними в інтересах шпигунської мережі. [8:64]

Практично у всіх випадках, як уже зазначалося, агенти були завербовані із "осередків" або навчальних груп з числа таємних членів чи прихильників комуністичної партії (Робітничої прогресивної партії). [8:69] [П694]

Додаток 2. Фатальна помилка минулого: Джон Кінг Фейрбенк

В 1966 р. сенатор Фулбрайт (en. *J. William Fulbright*) запросив в конґрес трьох експертів, які аргументували стримування КНР на відміну від ізоляції. [4:165] Одним із них був американський сінолог, професор Гарварду Джон Кінг Фейрбенк (en. *John King Fairbank*). Фейрбенк стверджував, що в разі визнання КНР, їх революційні настої будуть пом'якшені.

ФОТО 187. Вільям Холланд, 1950-й

Фейрбенк зіграв головну роль в експертному середовищі у визнанні КНР в 1960-х; позицію визнання комуністичного Китаю Фейрбенк просував з 1940-х років, за що потрапив під розгляд комітету Маккарана. Фейрбенк був членом гіперактивного ядра авторів видань ІТВ.

В 1943 р. професор Фейрбенк був рецензентом памфлету ІТВ

[П694] Пер.: через офіційну заборону компартії в Канаді остання діяла через легальний фронт - Робітничу прогресивну партію (en. *Labour-progressive party*)

"Китай у війні" (en. *"War Time China"*), в якому китайські комуністи були зображені "аграрними реформаторами". [10:185] З 1944 р. Фейрбенк входив до піклувальної ради ІТВ. [10:133] До процесу комітету Маккарана Фейрбенк працював в ОВІ, ОСС та держдепі. Під час процесу Фейрбенк був організатором публічних кампаній на захист Латтімора. [89:6809] Фейрбенк був ідентифікований свідками як комуніст. [10:81]

Фейрбенк працював в китайському відділі ОВІ разом з Латтімором та Барнсом та перейшов туди з китайської секції аналітичного відділу ОСС, [10:185] куди знов повернувся після роботи в ОВІ. [10:183] З 1944 р. директором ОВІ в Китаї був призначений Вільям Холланд [Ф187] (en. *William Holland*), генсек міжнародної ради ІТВ з 1946 р. [90] В 1942 р. в ОВІ був організована радіостанція "Голос Америки" (en. *"Voice of America", VOA*). "Голос Америки" значною мірою координувався з совєцькою лінією та поширював сталінську пропаганду. [91] Кадри, відібрані Латтімором та Барнсом, залишались в "Голосі Америки" щонайменше до 1950-х.

Протягом слухань комітету Маккарана Фейрбенк зазначив, що виконував в Китаї поштові функції для Сун Цінлін. [54:3730] Проте біографія Аґнес Смедлі авторства Рут Прайс містить згадки про те, що в 1932 році Смедлі використовувала дім Фейрбенка для підпільних зустрічей, [42:230] та що Фейрбенк працював поштарем у Зорґе. [42:231]

Додаток 3. Профінтерн та ТСП

В 1921 р. Комінтерном з метою координації комуністичної активності в профсоюзах був заснований рос. *"Красный интернационал профсоюзов"* (en. *Red International of Labor Unions, RILU*), також відомий як "Профінтерн". Генеральним секретарем Профінтерна був Соломон Лозовскій. В 1927 р. в Китаї був організований підпільний східний секретаріат Профінтерна - Тихоокеанський секретаріат профспілок (ТСП), en. *Pan-Pacific Trade Union Secretariat (PPTUS)*. Першим секретарем ТСП був голова компартії США Ерл Браудер.

В процесі розслідування в 1950-х роках покази дав колишній член центрального виконавчого комітету компартії США, член англо-американського секретаріату Комінтерну Джозеф Зак Корнфедер (en. *Joseph Zack Kornfeder*). [10:160] Корнфедер вказав, що приблизно в 1931 р. посаду Браудера зайняв Джордж Харрісон

[Ф188] (en. *George Harrison*), який через успішні чистки учасників ТСП Гоміданом отримав нове завдання перенести штаб-квартиру в США в Сан-Франциско. Компартія США в свою чергу почала приділяти значну увагу до того занедбаному напрямку Каліфорнії - Сан-Франциско та Лос-Анджелесу. Перед Харрісоном стояло питання вибору прикриття активності в Китаї, Індокитаї, Індонезії, Індії і так далі. Саме в цьому контексті Корнфедер дізнався про існування ІТВ. Корнфедер вказує, що Браудер розглядав ІТВ в якості фронту, який не мав викликати підозри, де він "вже мав важливі контакти". [92:883]

В листі 1939 р. генсек міжнародної ради ІТВ Едвард Картер (en. *Edward Clark Carter*) наводить епізод, де Молотов наполягав на терміновій зустрічі Картера з Соломоном Лозовскім, який був в 1927 р. генсеком Профінтерна. [10:162] В 1939 р. Лозовскій відповідав в НКІД (рос. *Народный комиссариат иностранных дел, Наркоминдел*, міністерство зовнішьої політики СССР) за напрямок Далекого Сходу. Лозовскій висловив найвищий інтерес в конференції ІТВ з боку НКІД.

ФОТО 188. Джордж Харрісон

Доповідь комітету Маккарана вказує на роль московського відділення ІТВ саме в контексті передумов трансформації східних органів Комінтерну та перенесення їх в США. [10:160] Перебіжчик Бармін (en. *Alexander Gregory Barmine*) навів пояснення можливостей ІТВ: інститут міг вільно працювати та збирати інформацію військового характеру там, де СССР навіть не мав посольств. [10:25]

Додаток 4. Хто такий Леон Мінстер

Оригінальна книга Віллоубі демонструє вчасно вилучені справи Шанхайської муніципальної поліції: справи Волша, Смедлі та декого Леона Мінстера. [Ф189]

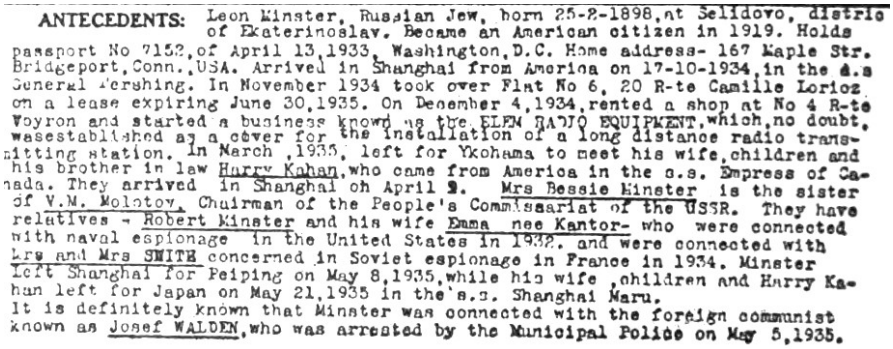

ANTECEDENTS: Leon Minster, Russian Jew, born 25-2-1898,at Selidovo, distric of Ekaterinoslav. Became an American citizen in 1919. Holds passport No 7152,of April 13,1933, Washington,D.C. Home address- 167 Maple Str. Bridgeport,Conn.,USA. Arrived in Shanghai from America on 17-10-1934,in the s.s General Pershing. In November 1934 took over Flat No 6, 20 R-te Camille Lorioz on a lease expiring June 30,1935. On December 4,1934,rented a shop at No 4 R-te Voyron and started a business knowd as the ELEM RADIO EQUIPMENT,which,no doubt, wasestablished as a cover for the installation of a long distance radio transmitting station. In March ,1935, left for Yokohama to meet his wife,children and his brother in law Harry Kahan,who came from America in the s.s. Empress of Canada. They arrived in Shanghai on April 9. Mrs Bessie Minster is the sister of V.M. Molotov, Chairman of the People's Commissariat of the USSR. They have relatives - Robert Minster and his wife Emma nee Kantor- who were connected with naval espionage in the United States in 1932. and were connected with Mrs and Mrs SMITH concerned in Soviet espionage in France in 1934. Minster left Shanghai for Peiping on May 8,1935,while his wife ,children and Harry Kahan left for Japan on May 21,1935 in the s.s. Shanghai Maru.
It is definitely known that Minster was connected with the foreign communist known as Josef WALDEN,who was arrested by the Municipal Police on May 5,1935.

ФОТО 189. Справа Шанхайської муніципальної поліції на Леона Мінстера

Леон Мінстер, en. *Leon Minster*, [Ф190] рос. *Шнейдер Григорий Иванович*, український єврей (м. Селидове, Донецька обл.), [17:20] радіотехнік 4-го управління РККА, в 1937-му "звільнений в запас". [19:857]

ФОТО 190. Леон Шнейдер-Мінстер, шпигун

Наведений архів муніципальної поліції містить згадку про родинний зв'язок Мінстера-Шнейдера з наркомом Молотовим. Якщо можливість того, що Мінстер був одружений на сестрі Молотова, [17:86] на сьогодні швидше відкинута, архів MI5 містить подібну згадку (en. *"brother-in-law"*) з іншого джерела (американського посольства) про те, що Мінстер міг бути родичем дружини Молотова. [17:34] Дружина Молотова - Поліна Семьоновна Жемчужина, рос. *Перл Семёновна Карповская*, українська єврейка, м. Пологи, Запорізька обл.

Додаток 5. Відгук на книгу Дікіна та Сторі “Справа Ріхарда Зорґе”

Сьогоднішній стан справ є таким, що першоджерело популярної інформації щодо Зорґе послідовно перекреслюють однією британською працею. Одна з останніх популярних робіт, присвячених Зорґе, - “Бездоганний шпигун” Оуена Метьюза 2019 року - вказує в післямові роботу Дікіна як “першу дослідницьку роботу”. [2:350] [2:417] Цей відгук допоможе необізнаному читачу збагнути, з чим він має справу.

Вільям Дікін - британець, офіційний біограф Вінстона Черчілля. Перша сторінка суперобгортки перевидання книги 1966 року обмежена відгуком колишнього директора ЦРУ Аллена Даллеса: “найбільш авторитетна книга про одну з найвидатніших шпигунських мереж в сучасній історії”.

Праця Віллоубі не вважається “академічною” через залізну антикомуністичну позицію автора. Згаданий “академічний” аспект буде розглянутий щодо роботи Дікіна.

Дікін вживає дуже характерний лексикон: “найвидатніший вчений марксист покоління засновників російської революції” Рязанов, [3:36] “класичний труд Рози Люксембург”, [3:30] “надмірні запобіжні заходи” із заборони німецької компартії в 1924 році. [3:36] Останню фразу варто додатково розтлумачити, оскільки в Японії подібну кричущу несправедливість виправляла американська окупаційна адміністрація, гарантувавши парламентське місце японській компартії, забороненій з 1925 року.

Дікін стверджує, що “Франкфуртер цайтунґ” не цікавилась минулим Зорґе та друкувала його через якість матеріалу. [3:206] Схоже, що ця газета також не довідувалася про Аґнес Смедлі, яка особисто виклала в своїй напівбіографічній новелі 1929 року епізод перебування за ґратами за шпигунською статтею в 1918 році. Не в останню чергу робота Дікіна присвячена саме справі захисту Смедлі.

Якість пропаганди Дікіна важливо охарактеризувати в світлі рекомендації Аллена Даллеса.

Цей британець ігнорує слухання безпекового комітету Сенату США 1951 року, згідно яких Штайн в 1950 році був затриманий та

депортований з Франції за шпигунство, та хибно стверджує, що після від'їзду з Токіо Штайн не потрапляв в поле зору спецслужб. [3:340] Інформація про депортацію Штайна продубльована в оригінальній книзі Віллоубі. Позицію Дікіна підкреслює його висновок щодо Штайна: "справа Штайна, як і справа Аґнес Смедлі, залишається недоведеною через відсутність точних даних". [3:343]

Найбільший злочин офіційного біографа Черчілля Дікіна та його зброєносця Сторі полягає в єдиній згадці Інституту тихоокеанських відносин, а саме його конференції 1936 року як заходу, який підняв престиж Озакі. [3:186] Дікін має нахабство вдавати, що не ознайомився з результатами розслідування ІТВ, який, між іншим, мав і британський філіал - Четем хаус. Єдиний епізод зі згадкою ІТВ він продовжує пасажем про "громадські організації, які діяли з кращих покликів лібералізму". [3:339] Цим Дікін приєднується до купки жалюгідних пропагандистів ІТВ. Подібно ним, він називає втечу 1934 року китайських комуністів, три чверті яких обнулив Чан Кайші, через територію всього материкового Китаю, "знаменитий довгий похід китайської красної армії" [3:160] (навіть англомовне середовище не ризикує називати маневр "великим" на відміну від українських джерел, які калькують совєцько-російські).

Варто вказати, що цей горе пропагандист особисто цілить у Віллоубі: "кроки, вжиті Віллоубі, призвели до викривлення" [3:343] проти "докази, якщо такі були, зв'язків Смедлі з комуністичним шпигунством", [3:340] протиставляє опис Озакі комуністичними недобитками як "патріота" [3:344] опису Віллоубі, який "наелектризував суспільство". [3:344]

Книга Чарльза Віллоубі вийшла в 1952 році, Дікіна - в 1965-му. Російський переклад книги Дікіна з'явився в 1996 році. Ряд викладених Дікіним відомостей наразі застарів, зокрема викладки про гіпотезу щодо псевдоніма "Ґорєв" [82] та припущення щодо особи вербувальниці Вукеліча. Дрібка того, чим Дікін оновив текст Віллоубі, винесена в примітки цього перекладу.

Додаток 6. Відгук на книгу Метьюза “Бездоганний шпигун”

Для цього британця також стало характерним стерти згадки про ІТВ навіть більше за Дікіна і Сторі: в Метьюза немає про ІТВ жодного слова.

Варто стисло винести відомості автора про себе, які він неодноразово надає у книзі. Метьюз - віддалений родич українського єврея генерал-лейтенанта Якова Львовіча Бібікова. [2:199] Метьюз жив в Москві поверхом вище куратора Зорґе з НКВД Ґудзя. [2:176] Книгу він частково написав “у підмосковній дачі”. [2:X]

Метьюз вказує одним із псевдонімів Клаузена “Віллі Лєхман” (дві різні людини). [2:67] В іншому з роботи Метьюза можна побачити мотивацію Зорґе до тих чи інших рішень та політичні обставини шпигунської діяльності Зорґе, в світлі яких він відкрито захоплювався красной армією, чого не приховував навіть перед кореспондентом “Волькішер беобахтер”. [2:125]

Додаток 7. Антиукраїнізм генерала Віллоубі

Оскільки анотація до книги Віллоубі робить прямий акцент на “антизахідному джихаді панславізму”, варто надати ілюстрацію цього ганебного явища. Мапа на фото 191 [Ф191] вміщує місця народження фігурантів цього перекладу Уріцкого, Мануільского, Лозовского, Рязанова, Зіновьєва, Смолянского, Радека, Міфа, Улановской, Штерна, Рудніка, Яффе, Ґольдберґера, Крівіцкого, Шнейдера та Коґана, ігноруючи решту як дублікати. Отримана мапа, яка вкриває територію сучасної України, не дозволяє сперечатися з поважним генералом.

Фото 191. Антиукраїнізм генерала Віллоубі

Додаток 8. Тонка червона нитка

Спостереження подібних одна до одної ознак є невід'ємним компонентом доброякісного аналізу. Робота Віллоубі (та, зокрема, її пропрацювання перекладачем) може викликати ряд супутніх запитань.

- праця Чарльза Віллоубі відображає понадпредставництво в совецькому шпигунстві єврейства
- наразі євреї підтверджують, але далеко не завжди і не всюди (як в Ізраілі) засуджують єврейських комуністів
- факти совецьких чисток та совецького антисемітизму не скасовують спостереження масованого залучення в комуністичний проект єврейства
- окремої згадки заслуговує загальний характер переважання в комуністичному радикалізмі східноєвропейських євреїв (третина згаданих в роботі імен)
- в доволі локальному випадку меж цієї праці домінуюча кількість згаданих євреїв походить з території сучасної України (див. далі); друга за чисельністю група походить із США; третя - з Росії
- наразі основна маса американського єврейства ліва
- подібний огляд тотального залучення єврейства не має засліплювати в аналізі комуністичних справ, де, як видно навіть зі вказаних мереж, брали участь далеко не єдині євреї
- подібні спостереження не мають засліплювати від спостереження єврейського антикомунізму

Деякі пояснення надають євреї Харві Клер (en. *Harvey Klehr*), американський історик комунізма та шпигунства, та Деніс Прагер (en. *Dennis Prager*), американський консервативний коментатор.

> *За словами професора Клера, у 1939 році близько 40 відсотків із 39 тисяч членів компартії США були євреями та зосереджені у великих містах, зокрема в Нью-Йорку. Тоні Мішелз додав, що половина культурного апарату партії, зосередженого в Нью-Йорку, були євреями. Коли Генрі Воллес балотувався на пост президента від інспірованої комуністами Прогресивної партії у 1948 році, приблизно третина його голосів надійшла від євреїв. Дійсно, історію американського комунізму "неможливо уявити без євреїв", - сказав професор Мішелз.* [83]

Прагер, в свою чергу, описує сублімацію ідеї юдаїзму “тікун олам” в секуляристські рухи соціальної справедливості зі збереженням релігійного фанатизму.

Випускник ЛШЕ та професор в Хайфі Іцхак Шіхор (en. *Yitzhak Shichor*) пише про єврейське понадпредставництво в справі китайської комуністичної революції. [84]

В світлі наведених міркувань беззаперечно важливо вказати на сучасне залучення питання антисемітизму та його високу експлуатацію комуністичною стратегією блоку РФ-КНР-Іран.

Так само, як американський масовий єврейський консерватизм, євразійський проіранський антисемітизм - приклади неавтентичної непослідовної поведінки. Прямим текстом: альянс РФ-КНР-Іран - це ворог та прямий спадкоємець стратегії СССР. Ця стратегія з моменту перестройки отримала форму у вигляді “євразійства”, головним речником якого є росіянин Алєксандр Дуґін, або так званого “багатополярного світу”. Перестройка дозволила комуністичній партії перейти теоретичні кордони минулого та поставити на службу партії націоналізм, багатопартійність, релігію тощо, зберігши координацію. Внаслідок цього в євразійських гравців, які зображують “традиціоналістів”, можна бачити такі суперечливі кроки, як підтримка угорцем Орбаном ініціативи КНР “Один пояс, один шлях” (en. *BRI*), або візит польського “монархіста” та “націоналіста” Ґжеґожа Брауна до польського посольства Ірана після удару США пам’янути сублімованого картонного аятоллу. [85]

Якимось незрозумілим чином робота пана Віллоубі змушує відчувати себе некомфортно також частину сучасних антикомуністів, які є неознайомлені (або приховують) з одним з найбільших та найуспішніших антикомуністичних розслідувань в історії Америки - розслідування комітетом Маккарана Інституту тихоокеанських справ.

- робота Віллоубі поклала початок розслідуванню ІТВ
- деякі сучасні діячі від антикомунізму ігнорують це розслідування та його результати, перетягуючи тему в поле обговорення “маккартізму”
- важко назвати більше та результативніше розслідування, прямою мішенню якого було дослідження причин “втрати Китаю” (“loss of China”)
- еволюція структур ІТВ показує збереження його роботи, як в

окремих США та Британії, так і в масштабах світу

- великі сумніви викликає розуміння причин та наслідків комунізації Китаю антикомуністами, які ігнорують розслідування ІТВ та праці Віллоубі та Кубека, головного консультанта комітета Маккарана в справі ІТВ

Діаграми

Діаграма 1. Схема Шанхайської муніципальної поліції зв'язків Аґнес Смедлі

Смедлі, також Еліс Берд, місіс Петройкос, Ши-Мі-Те-Лі

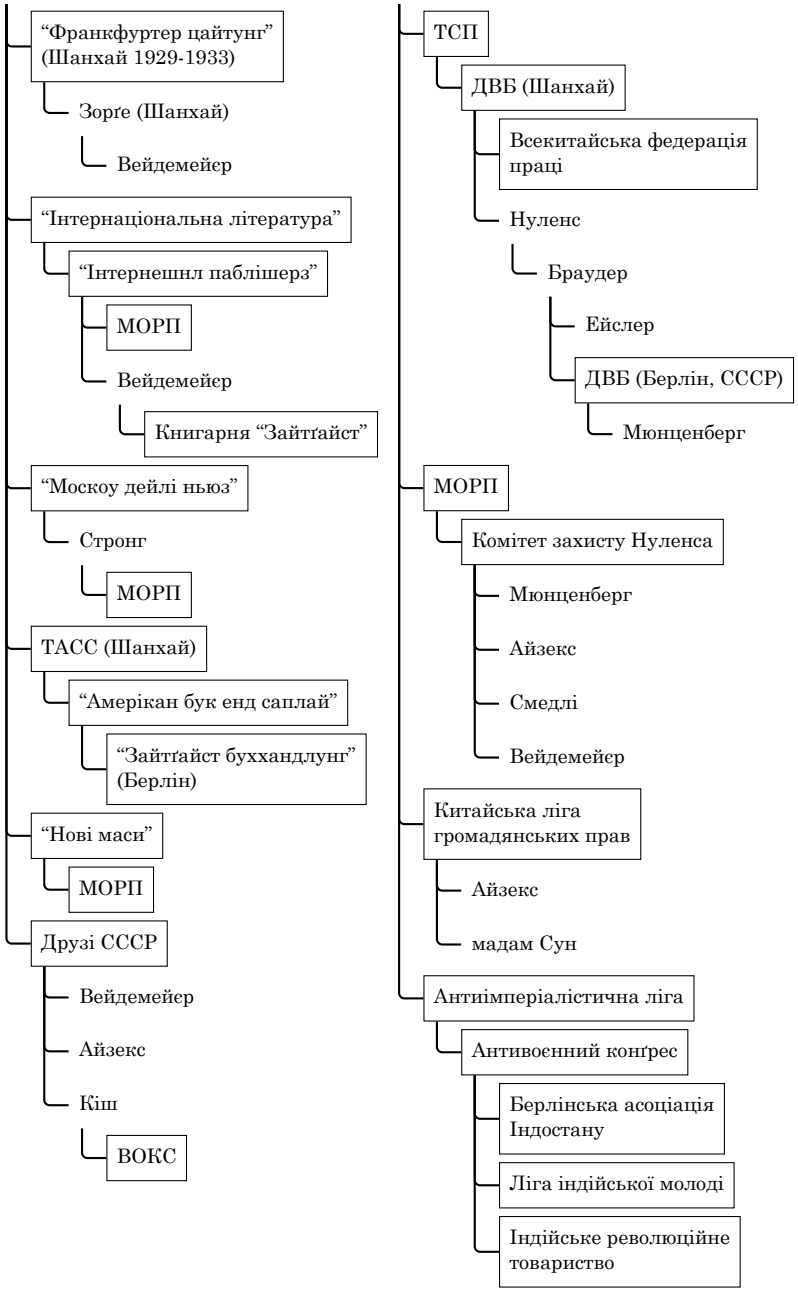

Діаграма 2. Токійська мережа Ріхарда Зорґе

Діаграма спирається на копію японської діаграми шпигунської мережі Ріхарда Зорґе 1942 року, розміщену на форзаці оригінальної книги генерала Віллоубі. Поглиблена інформація про токійську мережу Зорґе доступна в книзі Чалмерса Джонсона "Зразок державної зради" [81]

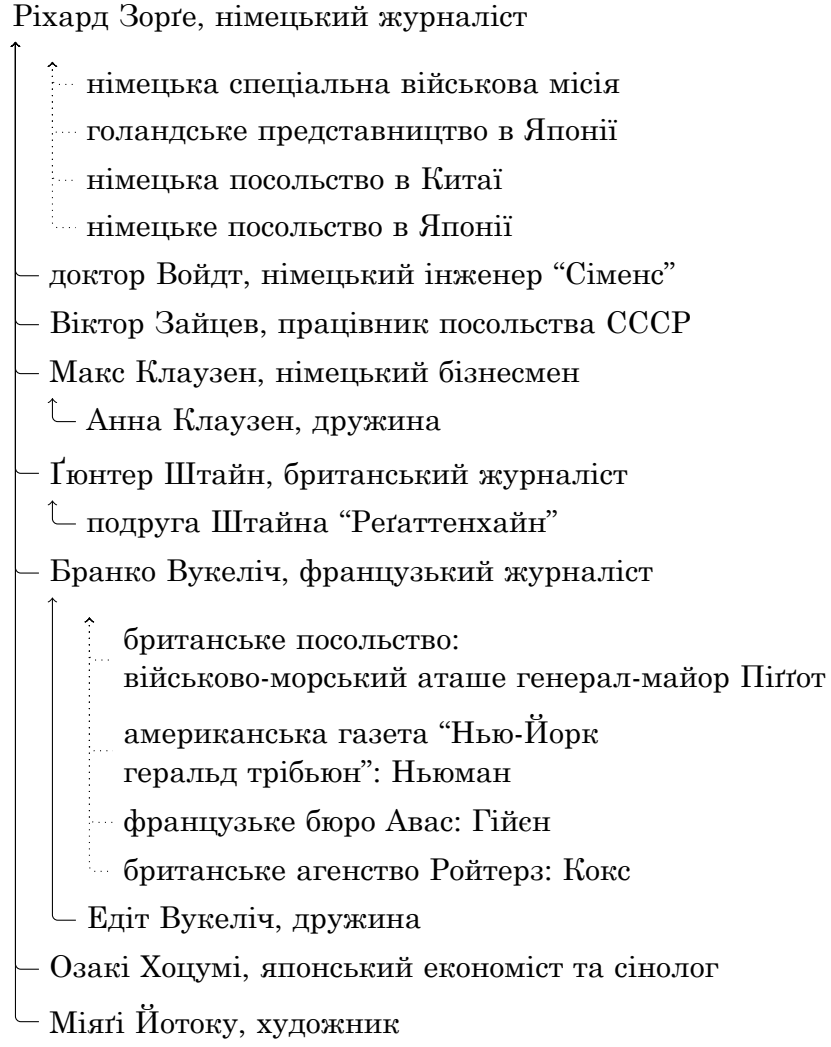

…… пунктиром позначені канали інформації

Діаграма 2.1. Японська підмережа Озакі Хоцумі

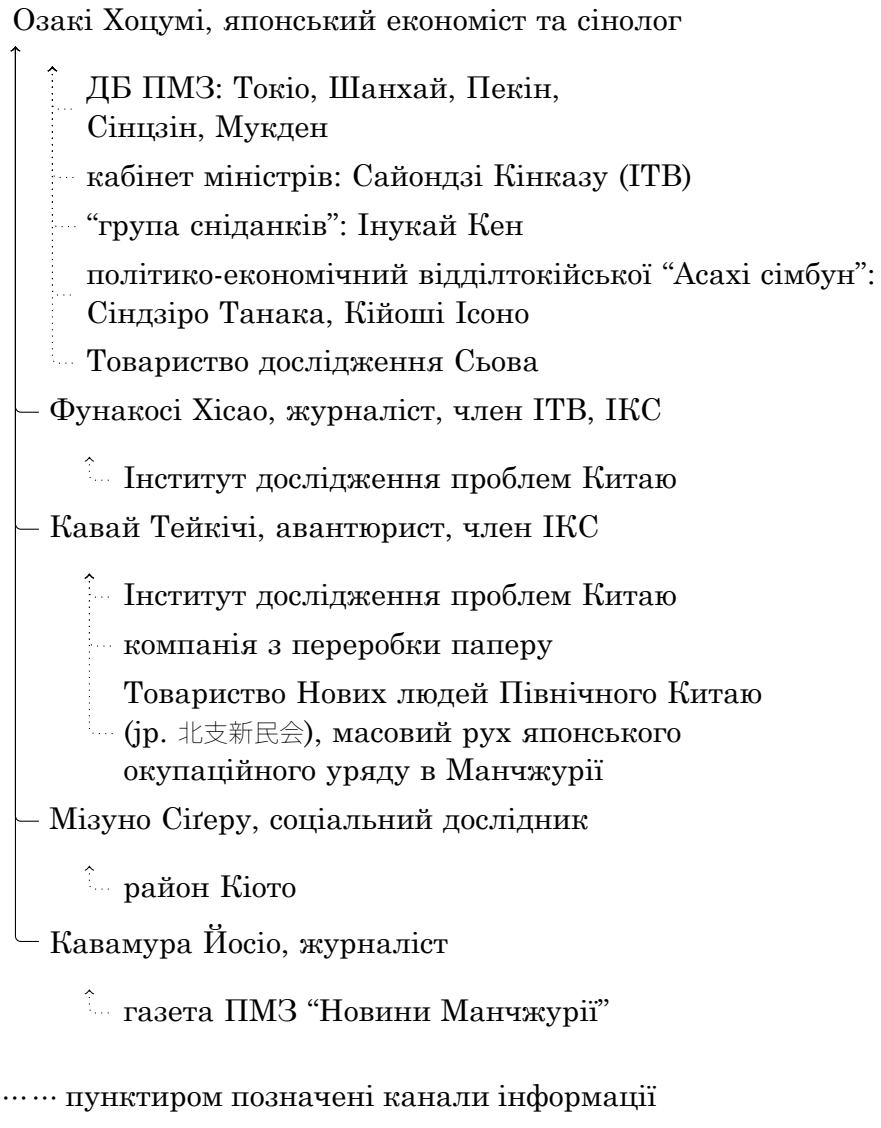

…… пунктиром позначені канали інформації

Діаграма 2.2. Японська підмережа Міяґі Йотоку

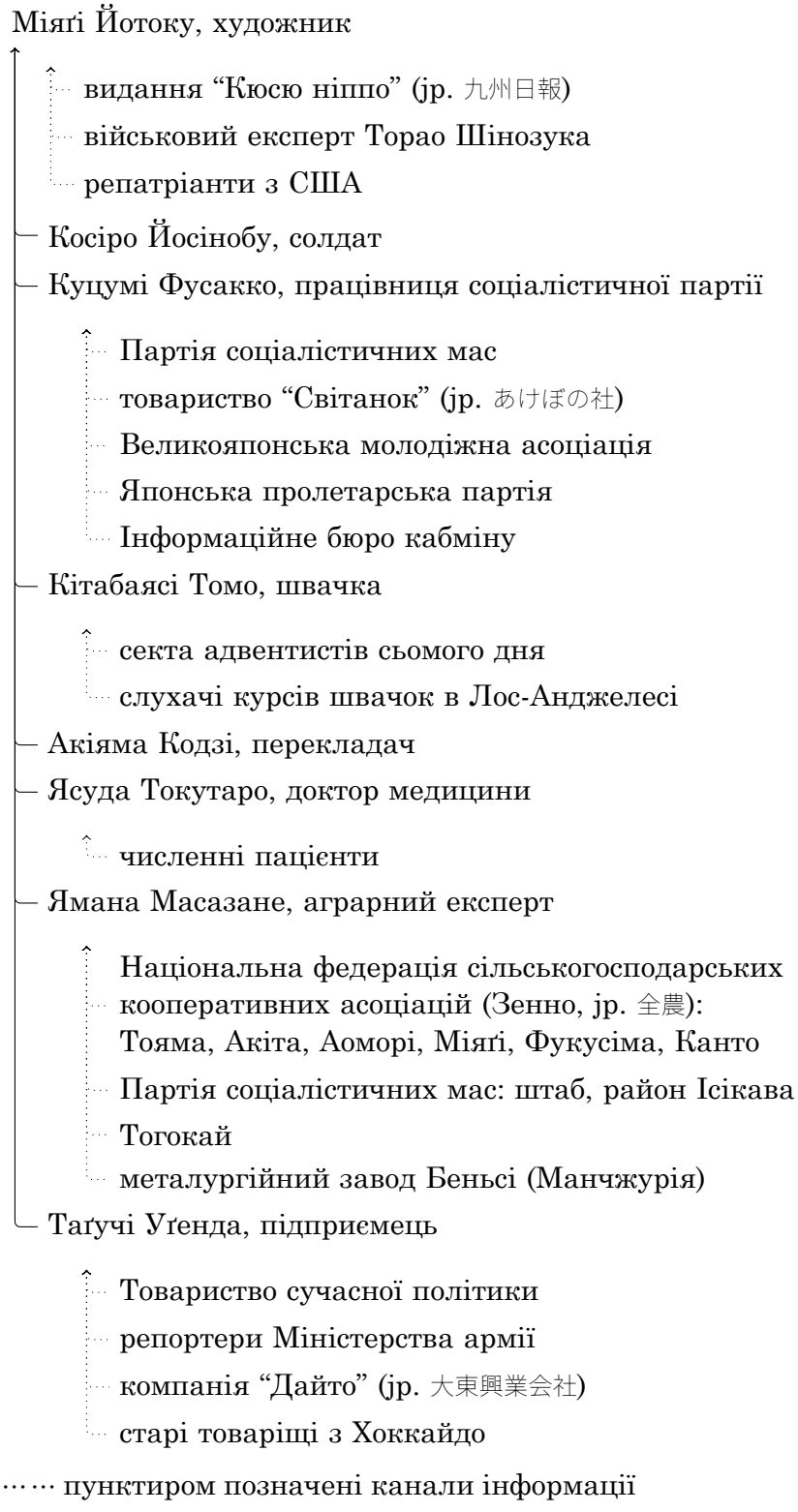

Діаграма 3. Вибіркова схема шанхайської мережі військової розвідки РККА

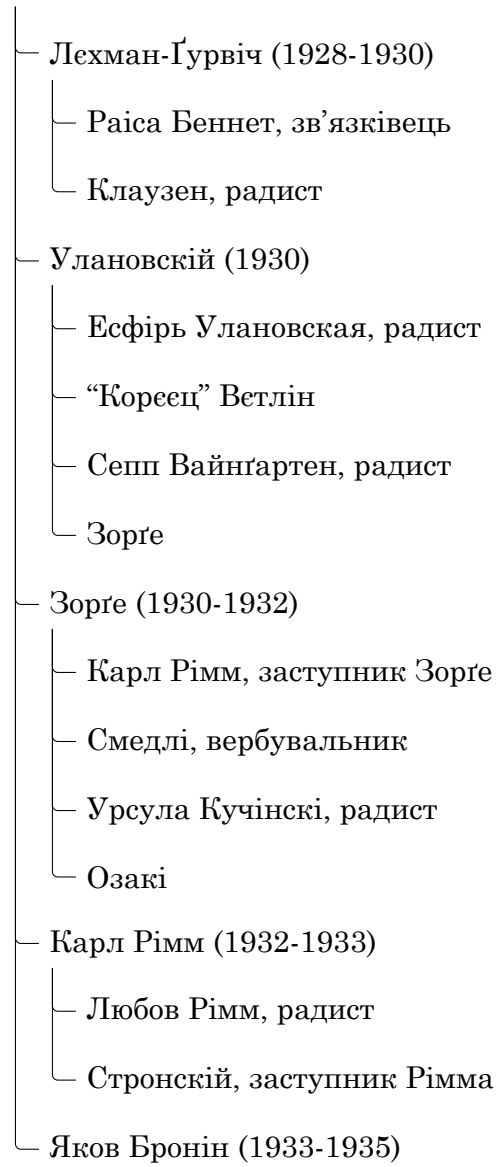

Діаграма 4. Оглядова структура ІТВ

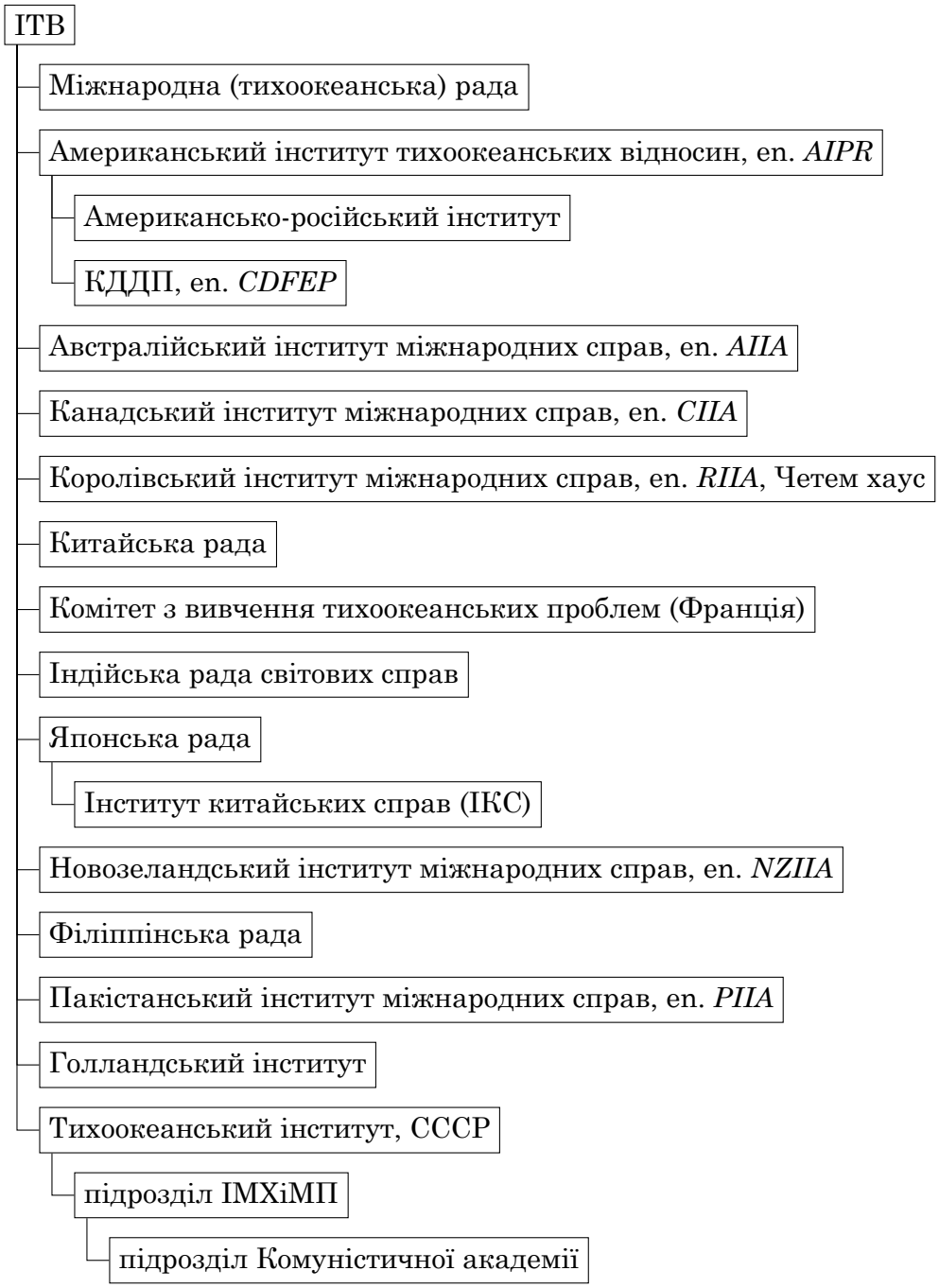

Діаграма 5. Успадкування інститутів ІТВ

Американська рада ІТВ	1956	→	Азійське товариство, en. *Asia society*
Британський Четем хаус		→	Четем хаус лишився недоторканим
Міжнародна рада ІТВ	1958	→	остання конференція ІТВ
	1955	→	серія споріднених конференцій за участі КНР, які передували Руху неприєднання (en. *NAM*, *Non-alignment movement*)
	1961	→	Рух неприєднання
ІМХіМП СССР	1956	→	ІМЕМО СССР

Попередньо в 1947 році ІМХіМП був скасований та перетворений в Інститут економіки, який в 1956 перетворився в ІМЕМО.

Діаграма 6. Вибіркова структура Комінтерна

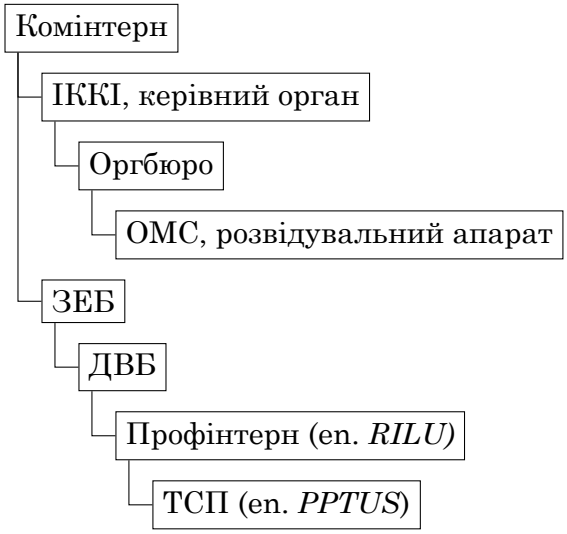

Див. також роботу Бартона Вейлі, ст. 79 [6:79]

Хронології

Хронології деяких органів СССР

Контррозвідка:

1917-1922 ··· ВЧК
1922-1923 ··· ҐПУ
1923-1934 ··· ОҐПУ
1934-1943 ··· НКВД
1943-1946 ··· НКҐБ
1946-1953 ··· МҐБ
1953-1954 ··· МВД
1954-1991 ··· КҐБ
з 1991 ··· ФСБ

Військова розвідка:

1918-1921 ··· Реґіструпр РККА
1921-1926 ··· Разведупр РККА
1926-1934 ··· IV управління РККА
1934-1934 ··· Інформаційно-статистичне управління РККА
1934-1939 ··· Разведупр РККА
1939-1940 ··· 5-те управління Наркомоборони СССР
1940-1942 ··· Разведупр РККА
1942-1947 ··· ҐРУ
1947-1949 ··· відомство розформовано, функції ҐРУ виконував КІ
з 1949 ··· ҐРУ

Зовнішня розвідка:

1920-1934 ··· ІНО НКВД
1934-1939 ··· 7-й відділ ҐУҐБ НКВД
1939-1941 ··· 5-й відділ ҐУҐБ НКВД
1941-1947 ··· ПУ НКВД/МҐБ

1947-1949 ··· функції ПҐУ виконував КІ
1949-1952 ··· КІ в підпорядкування МІД
1952-1953 ··· ПҐУ МҐБ
1953-1954 ··· ПҐУ МВД
1954-1991 ··· ПҐУ КҐБ
з 1991 ··· СВР

Міжнародні відносини:

1917-1923 ··· НКІД РСФСР
1923-1946 ··· НКІД СССР
з 1946 ··· МІД

Комінтерн (Третій інтернаціонал):

1919-1943 ··· Комінтерн
1921-1938 ··· в складі Комінтерна: КУТВ
1921-1937 ··· в складі Комінтерна: ОМС
1937 ··· мережі ОМС переходять під контроль НКВД
1925-1930 ··· в складі Комінтерна: КУТК
1926-1938 ··· в складі Комінтерна: МЛШ
1947-1956 ··· Комінформ
з 1949 ··· СЕВ
з 1955 ··· ОВД

Хронологія деяких служб США

Зовнішня розвідка

1941-1942 ··· COI
1942-1945 ··· OSS
з 1945 ··· CIA

Військова пропаганда

1942-1945 ··· OWI
з 1942 в складі OWI ··· радіостанція VOA

Хронологія комуністичних перебіжчиків та розслідувань

1931 … затримання Якова Рудніка-Нуленса (ОМС Комінтерна)
1935 … затримання наступника Зорґе в Шанхаї Якова Броніна (розвідка РККА)
1937 … звільнення Якова Рудніка-Нуленса
1937 … обмін Якова Броніна на сина Чана Кайші
1937 … втеча до США Вальтера Крівіцкого (ҐРУ); вбитий в 1941-му
1937 … втеча до США Алєксандра Барміна (НКІД)
1938 … організація комітету нижньої палати парламенту (HUAC)
1941 … затримання Зорґе (розвідка РККА)
1944 … вихід з ІТВ Альфреда Кольберга (в 1947-му організує "Контратаку")
1944 … страта Зорґе
1945 … поліцейський рейд на видавництво "Амеразії"
1945 … перехід з ҐРУ Ігоря Ґузєнка в Канаді
1945 … перехід з НКВД Елізабет Бентлі
1948 … перехід з Комінтерна Віттекера Чемберса (автора книги "Свідок" 1952 року)
1948 … самогубство Еккельмана
1948 … зупинка серця під час розслідування КРАД першого директора МВФ комуніста Гаррі Декстера Вайта
1949 … свідчення перебіжчиці Хеди Массінг (НКВД)
1949 … створення НАТО
1951 … смерть Аґнес Смедлі
1951 … організація сенатського безпекового комітету (комітету Маккарана, SISS)
1952 … доповідь комітету Маккарана по ІТВ
1952 … публікація цієї книги
1955 … повне виправдання Латтімора в США
1957 … фактичне скасування верховним судом США закона Сміта, за яким переважно засуджувались комуністи
1961 … втеча до США Анатолія Ґоліцина (КҐБ), який в книзі "Нова брехня замість старої" (1984) зазначив важливість результатів розслідування діяльності ІТВ та хибність китайсько-совєцького розкола
1964 … публікація серії совєцьких статей "Я знав Зорґе"
1966 … публікація "першої академічної праці про Зорґе" Дікіна та Сторі

Хронологія становлення КНР

1894 ··· • таємне товариство Сунь Ятсена на Гаваях
1911 ··· • революція Сунь Ятсена
1920 ··· • створення КПК на чолі з Мао та Чжоу Еньлаєм
1923 ··· • Гоміндан Сунь Ятсена підписує з Адольфом Іоффе [1] від СССР договір, де наголошується на тому, що комунізм не підходить Китаю, на основі чого погоджувалася подальша співпраця
1923 ··· • після візиту до СССР протеже Сунь Ятсена Чана Кайші останній визначає комунізм як загрозу небезпечнішу за західний колоніалізм
1923 ··· • призначення радником КПК Бородіна
1923 ··· • об'єднаний фронт КПК з Гомінданом
1924 ··· • дистанціювання від комуністів Сунь Ятсена
1925 ··· • смерть Сунь Ятсена від ураження печінки
1926 ··· • спроба Бородіна заманити Чана Кайші на корабель до Владівостока
1927 ··· • масова різанина комуністів Чаном Кайші
1927 ··· • початок висвітлення взаємодії КПК з Гомінданом "китайськими руками" ІТВ
1930 ··· • серія військових кампаній Чана Кайші з придушення комунізму
1932 ··· • Мао "проголошує війну" Японії після інциденту в Мукдені
1933 ··· • Чан Кайші замість оголошення війни Японії зачищає комуністів
1934 ··· • Мао змушений виконати "довгий похід", протягом якого втрачає 90% особового складу
1935 ··· • штаб-квартира КПК знаходиться в Яньані
1936 ··· • полон Чана Кайші власним воєначальником з промитими Комінтерном мізками з вимогою об'єднатись з комуністами проти японців
1937 ··· • початок Другої китайсько-японської війни; КПК в об'єднаному фронті з Гомінданом отримує допомогу від СССР та змінює звернення до Чана Кайші як генераліссімуса; КПК ухиляється від бойових дій та в 10 разів збільшує кількість особового складу
1939 ··· • тилові рейди КПК на Чана Кайші, поки той воює з японцями
1941 ··· • спроба Чана Кайші роззброїти частини КПК; кінець співпраці Гоміндану з КПК; втрата підтримки Гоміндана СССР

1943 ⋯ • порада президента США Франкліна Рузвельта Чану Кайші співпрацювати з КПК

1945 ⋯ • Чан Кайші амністує японців з метою об'єднання зусиль проти КПК

1945 ⋯ • баланс сил в Китаї на користь Чана Кайші

1945 ⋯ • початок роботи місії генерала Маршалла

1945 ⋯ • примус місії генерала Маршала до співпраці націоналістів з КПК

1945 ⋯ • генерал Маршалл 4 рази обривав успішні атаки націоналістів оголошенням припинення вогню

1946 ⋯ • генерал Маршалл наклав ембарго на переозброєння Гоміндану; в цей час КПК озброював СССР

1947 ⋯ • генерал Маршалл приховує зміст доповіді генерала Ведемейєра

1949 ⋯ • проголошення КНР; КНР контролює 60% материкового Китаю

1949 ⋯ • публікація Держдепом звіту комісії за головування колишнього керівника Міжнародної ради ІТВ "Китайська біла книга", яка звинуватила у "втраті Китаю" китайських націоналістів

1949 ⋯ • держсекретар Дін Ачесон (організатор НАТО) засуджує блокаду націоналістами китайських комуністів та обстріл націоналістами американської допомоги комуністам

1951 ⋯ • генерал Маршалл та держсекретар Дін Ачесон відхиляють пропозицію материкової операції в КНР, яка атакувала генерала Макартура через Північну Корею

1969 ⋯ • ескалація так званого китайсько-совєцького розколу на річці Уссурі

1971 ⋯ • візит радника президента США з питань безпеки Генрі Кіссінджера в КНР

1971 ⋯ • легалізація КНР в ООН, місце КНР в Раді безпеки ООН та вихід з ООН Республіки Китай

1972 ⋯ • візит президента США Ніксона в КНР

1979 ⋯ • США визнає КНР

1 : рос. *Адольф Абрамович Иоффе*, український єврей, м. Сімферополь

Хронологія ІТВ

1908 ··· зародження бізнесової міжнародної організації на Гаваях, дотичної до ІМКА

1919 ··· початок планування ІМКА пан-тихоокеанської конференції

1920 ··· Ленін доручає Войтінскому [1] організувати комуністичний рух в Китаї; створення КПК

1921 ··· заснування Профінтерна

1923 ··· залучення до запланованої конференції згаданої зародкової структури на Гаваях та майбутнього директора фонду Рокфеллера Раймонда Фосдіка

1925 ··· конференція на Гаваях та організація ІТВ; керівництво міжнародної та американської рад ІТВ представниками ІМКА

1927 ··· заснування ТСП

1929 ··· наполегливість американців в запрошенні совєцької делегації

1931 ··· СССР "погодився" брати участь в ІТВ

1934 ··· організація Тихоокеанського інституту в складі ІТВ з заступником керівника в особі Войтінского

1936 ··· ІТВ захищає сталінські чистки

1939 ··· ІТВ захищає пакт Молотова-Ріббентропа

1944 ··· вихід з ІТВ Альфреда Кольберга

1945 ··· облава офісу "Амеразії", одного з видань ІТВ

1947 ··· організація Кольбергом антикомуністичного видання "Контратака"

1951 ··· розслідування комітетом Маккарана діяльності ІТВ

1952 ··· публікаця доповіді комітета Маккарана про діяльність ІТВ

1955 ··· конференція в Бандунзі за участі КНР, яка продовжила тему конференції ІТВ в Кіото 1954 року

1956 ··· анонс в "Нью-Йорк таймз" створення наступника ІТВ - Азійського товариства

1960 ··· кінець існування міжнародної ради ІТВ

1961 ··· кінець існування американської ради ІТВ

1961 ··· конференція в Белґраді, яка продовжила конференцію в Бандунзі, та заснування Руху неприєднання

1 : рос. *Владимий Савельевич Войтинский*, російський єврей (м. Санкт-Петербург), економіст

Хронологія життєдіяльності Зорґе

1895 … 4 листопада: народження в Баку
1914 … 11 серпня: Зорґе долучився до німецьких збройних сил
1915 … Зорґе спілкується зі “справжнім лівим” на службі
1915 … липень: перше поранення
1916 … початок року: друге поранення
1916 … березень: третє поранення
1916 … спілкування в госпіталі з лівою медсестрою та її батьком
1918 … демобілізація
1918 … переселення в нестабільний портовий Кіль
1918 … знайомство з лівим університетським викладачем
1919 … вступ до німецької компартії
1920 … вірогідна участь Зорґе в складі М-апарату німецької компартії
1922 … вигнання Зорґе з університету
1922 … тимчасова робота шахтарем в Аахені, агітація
1922 … вигнання Зорґе з шахт в Голландії
1923 … робота в партійному зв’язку під час заворушень
1923 … запрошення на роботу в Москву в ІМЕЛ
1924 … квітень: Зорґе піклується про безпеку московських делегатів Комінтерна
1924 … кінець року: Зорґе до Москви
1926 … робота в ІККІ
1927 … робота в ОМС в Скандинавії
1929 … робота в ОМС в Британії
1929 … публічне виключення з ІККІ та перехід до 4-го управління РККА
1930 … робота в 4-му управлінні РККА в Шанхаї
1933 … візит до Москви
1933 … робота в 4-му управлінні РККА в Токіо
1935 … візит до Москви
1935 … робота в 4-му управлінні РККА в Токіо
1941 … арешт в Токіо
1943 … 7 листопада: страта Ріхарда Зорґе

Хронологія китайсько-японських інцидентів

1931.01.28 ··· Шанхайський інцидент
1931.09.18 ··· інцидент в Мукдені (Манчжурський інцидент)
1936.02.26 ··· путч молодих офіцерів (Токійський інцидент)
1936.08.24 ··· інцидент в Ченду, Сичуань
1937.07.07 ··· Китайський інцидент (інцидент на мосту Марко Поло)
1939.05.11 ··· інцидент в Номонхані

Абревіатури

ЗМІ, друковані видання та джерела

AFP - fr. *Agence France-Presse*
DAZ - de. *Deutsche Allgemeine Zeitung*
DNB - de. *Deutsches Nachrichtenbüro*
INS - en. *International News Service*
UP - en. *United Press*
ZFG - de. *Zeitschrift für Geopolitik*
ДНБ - див. DNB
ІЛ - рос. *"Иностранная литература"*
ТАСС - рос. *Телеграфное агенство Советского Союза*

Органи безпеки, розвідка, спецслужби

CIA - див. ЦРУ - en. Central Intelligence Agency, служба зовнішньої розвідки США, створена в 1947 році
CI - en. *Counterintelligence*
CIS - en. *Civil Intelligence Section*, підрозділ SCAP
COI - en. *Coordinator of Information*, попередник OSS, створений в 1941 році
FBI - en. *Federal Bureau of Investigations*
FEC - en. *Far East Command*, підрозділ армії США
FECOM - див. FEC
GHQ - en. *General Headquarters*, інша назва SCAP
ISS - en. *International Shanghai Settlement*
MI5 - en. *Directorate of Military Intelligence*, Section 5, британська контррозвідувальна служба
MI6 - en. *Directorate of Military Intelligence*, Section 6, британська служба зовнішньої розвідки
OSS - en. *Office of Strategic Services*, попередник ЦРУ, створений в 1942 році
OWI - en. *Office of War Information*, служба військової пропаганди

США з 1942 по 1945 роки
SCAP - en. *Supreme Command of Allied Powers*, частина FEC
SHP - en. *Special Higher Police*
SIS - див. MI5
SMP - en. *Shanghai Municipal Police*
SMP - en. *Shanghai Municipal Police*
USSS - en. *United States Secret Service*
ВЧК - рос. *Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем*
ҐПУ - рос. *Главное политическое управление*
ҐРУ - рос. *Главное разведовательное управление*
КҐБ - рос. *Комитет Государственной Безопасности*
КІ - Комітет інформації, розвідувальне відомство; не дорівнює Комінформу
Кемпейтай - японська військова поліція
Комінформ - Інформаційне бюро комуністичних і робітничих партій, наступник Комінтерна; не дорівнює КІ
МІД - рос. *Министерство иностранных дел*
НКВД - рос. *Народный комиссариат внутренних дел*
НКІД - рос. *Народный комиссариат иностранных дел*
ОҐПУ - рос. *Объединённое государственное политическое управление*
ОМС - рос. *Отдел международной связи*
ОСС - див. OSS
Развєдупр - див. РУ
РККА - рос. *Рабоче-крестьянская Красная армия*
РО - рос. *Разведывательный отдел*
РУ - рос. *Разведывательное управление*, рос. *Разведупр РККА*
СКАП - див. SCAP
Токко - іноземний відділ особливої вищої поліції Японії, яка займалась лівими справами
ЦІС - див. *CIS*
ЦРУ - див. *CIA* - Центральне розвідувальне управління

Політичні, географічні та інші скорочення та терміни

ACLU - див. АСЗГС - en. *American Civil Liberties Union* (ACLU)
AFWS - en. *American Feature Writers Syndicate*
AJC - en. *American-Jewish Congress*
ARI - en. *American Russian Institute*

ASP - див. NCASP
BCEN - fr. *Banque Commerciale Pour l'Europe du Nord*
CCP - див. КПК - en. *Chinese Communist Party*
CDFEP - див. КДДВ - en. *Committee for a Democratic Far Eastern Policy*
CER - див. КВЖД - en. *Chinese Eastern Railway*
CPC - див. ССР
CPUSA - en. *Communist Party of USA*
CRC - див. КГП - en. *Civil Rights Congress*
CYLC - en. *Communist Youth League of China*
DVP - de. *Deutsche Volkspartei*
ECCI - див. ІККІ - en. *Executive Committee of the Communist International*
FDR - en. *Franklin Delano Roosevelt*
FEB - див. ДВБ - en. *Far Eastern Bureau*
FSU - en. *International Association of Friends of the Soviet Union*
HANL - en. *Hollywood Anti-Nazi League*
HSBC - en. *Hongkong & Shanghai Banking Corporation*
HUAC - див. КРАД - en. *House Un-American Activities Committee*
IFS - de. *Institut für Sozialforschung*
IFTU - en. *International Federation of Trade Unions*
IJA - en. *International Juridical Association*
ILD - див. МОЗПР - en. *International Labor Defense*
INS - en. *Immigration and Naturalization Service*
IPC - en.*International Propaganda Committee*
IPR - див. ІТВ - en. *Institute of Pacific Relations*
ISS - en. *International Shanghai Settlement*
IURW - див. МОРП - en. *International Union of Revolutionary Writers*
JAFRC - en. *Joint Anti-Fascist Refugee Committee*
JCP - японська комуністична партія
JCTPC - en. *Japan-China Trade Promotion Council*
JDR - en. *John Davison Rockefeller III*
JIA - en. *Japanese Impedial Army*
KMT - en. *Kuomintang*, Гоміндан
MOPR - див. МОПР
NCASP - en. *National Council of Arts, Sciences and Professions*
NFCL - en. *National Federation for Constitutional Liberties*
NLG - див. НГЮ - en. *National Lawyers Guild*
PPTUS - див. ТСП - en. *Pan-Pacific Trade-Union Secretariat*
PRC - див. КНР - en. *People's Republic of China*
RIIA - en. *Royal Institute of International Affairs*, також відомий як Четем хаус (en. *Chatham house*)

RILU - en. *Red International of Labor Unions*
ROC - en. *Republic of China*
RTUO - en. *Red Trade Union Opposition*
SDA - en. *Seventh Day Adventists*
SISS - див. КСВБ - en. *Senate Internal Security Subcommittee*
SMP - en. *Shanghai Municipal Police*
SMR - див. ПМЗ - en. *South Manchuria Railway*
SSFA - en. *Sino-Soviet Friendship Association*
TOS - див. PPTUS, транслітерація від російського рос. *Тихоокеанский секретариат*
USPD - de. *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands*
VJ - en. *Victory over Japan*, 15 серпня 1945 року
VOKS - див. ВОКС
WCTU - en. *Woman's Christian Temperance Union*
WEB - див. ЗЕБ - en. *West European Bureau*
WIR - en. *Workers International Relief*
WPC - en. *World Peace Council*
YMCA - en. *Young Men's Christian Association*
YWCA - en. *Young Women's Christian Association*
АСЗГС - див. ACLU - Американською спілкою захисту громадянських свобод
ВОКС - рос. *Всесоюзное общество культурной связи с заграницей*
ВЦСПС - рос. *Всесоюзный центральный совет профессиональных союзов*
Дальбюро - див. ДВБ
ДБ - дослідницьке бюро
ДВБ - див. FEB - рос. *Дальневосточное бюро ИККИ*
Дієт - японський двопалатний парламент
ЗЕБ - див. WEB - рос. *Западноевропейское бюро ИККИ*
ІВКА - див. YWCA
ІККІ - див. ECCI - рос. *ИККИ*, рос. *Исполнительный комитет Коммунистического интернационала*
ІКС - Інститут китайських справ
ІМЕМО - рос. *ИМЭМО*, рос. *Институт мировой экономики и международных отношений*
ІМЕЛС - рос. *ИМЭЛС*, рос. *Институт Маркса-Энгельса-Ленина-Сталина*
ІМКА - див. YMCA
ІМЛ - рос. *ИМЛ*, рос. *Институт марксизма-ленинизма*
ІМХіМП - рос. *ИМХиМП*, рос. *Институт мирового хозяйства и мировой политики*
ІТВ - див. IPR - Інститут тихоокеанських відносин

КВЖД - див. CER - рос. Китайско-Восточная железная дорога
КГП - див. CRC - Конґрес громадянських прав
КДДП - див. CDFEP - Комітет демократичної далекосхідної політики
КНР - див. PRC - Китайська народна республіка
Комітет Дайса - див. КРАД
Комітет Маккарана - див. КСВБ
КПК - див. CCP - комуністична партія Китаю
КРАД - див. HUAC - Комітет з розслідування антиамериканської діяльності Палати представників
КСВБ - en. *SISS* - Комітет Сенату з внутрішньої безпеки
КУТВ - рос. *Коммунистический университет трудящихся Востока*
КУТК - рос. *Коммунистический университет трудящихся Китая*
ЛШЕ - Лондонська школа економіки
МОЗПР - див. ILD - Міжнародна організація захисту прав робітництва
МОПР - рос. *Международная организация помощи революции*
МОРП - див. IURW - рос. *Международное общество революционных писателей*
Наркоміндєл - див. НКИД, рос. *Наркоминдел*
НГЮ - див. NLG - Національна гільдія юристів
НДІ - науково-дослідницький інститут
НКИД - рос. Народный комиссариат иностранных дел, Наркоминдел
НКІД - див. НКИД
ОВІ - див. OWI, Офіс військової інформації
ОСС - див. OSS
Профінтерн - див. RILU - рос. *Профинтерн*, рос. *Красный интернационал профсоюзов*
ПМЗ - див. SMR - Південно-Манчжурська залізниця
ТСП - див. PPTUS - Тихоокеанський секретаріат профспілок
ЦК - центральний комітет
Четем хаус - див. RIIA

Ілюстрації

ФОТО 1 (ст. 6). Генерал Маршалл
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Catlett_Marshall,_general_of_the_US_army_(cropped).jpg

ФОТО 2 (ст. 6). Головний архітектор НАТО Дін Ачесон
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dean_G._Acheson,_U.S._Secretary_of_State_(cropped)(f).jpg

ФОТО 3 (ст. 8). Твіт інтерв'ю з Дуґіним "Асахі сімбун" 2018 року
https://x.com/asahi_globe/status/992909374321582082
https://globe.asahi.com/article/11543304

ФОТО 4 (ст. 9). Ентоні Кубек
http://www.smokinjoekubek.com/dad.htm

ФОТО 5 (ст. 9). Пет Маккаран
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:McCARRAN,_PAT._SENATOR._PORTRAIT_LCCN2016870531_(resized).jpg

ФОТО 6 (ст. 11). Головнокомандуючий союзних військ Тихоокеанського театру воєнних дій в Другу світову війну генерал Дуґлас Макартур
https://web.archive.org/web/20020809100800/http://archives.gov/research_room/research_topics/world_war_2_photos/images/ww2_04.jpg

ФОТО 7 (ст. 17). Юджин Денніс, один із лідерів американської компартії, "Пол Волш"
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:DennisEugene.jpg

ФОТО 8 (ст. 18). Ерл Браудер, голова компартії США, на роботі
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Browder-Earl-R-1939.jpg

ФОТО 9 (ст. 18). Чан Кайші, лідер Республіки Китай
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chiang_Kai-Shek_cph.3b17136.jpg

ФОТО 10 (ст. 20). Джон Стюарт Сервіс
https://archive.org/details/sim_foreign-service-journal_1945-10_22_10/page/n71/mode/1up

ФОТО 11 (ст. 20). Джон Кеннет Еммерсон
https://chinaspring.org/uploads/3507c1f1-88bc-4ff8-abe3-ea62ca55d4c3.jpg

ФОТО 12 (ст. 21). Оуен Латтімор
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Owen_Lattimore.jpg

ФОТО 13 (ст. 22). Перебіжчик Ігор Ґузенко
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Igor_Gouzenko_1946.jpg

ФОТО 14 (ст. 25). Альфред Кольберг
"The Pittsburgh Press", 2 липня 1950 року, ст. 13

ФОТО 15 (ст. 25). Дрю Пірсон
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Drew_Pearson.jpg

ФОТО 16 (ст. 26). Давід Карр
Doug Karr "Ten for Grandpa", 2009
https://vimeo.com/26271710

ФОТО 17 (ст. 26). Джозеф Олсоп
https://spartacus-educational.com/JFKalsop.htm

ФОТО 18 (ст. 31). Ріхард Ґуставовіч Зорґе як на совецьких марках
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:R_Sorge.jpg

ФОТО 19 (ст. 38). Міхаіл Ґрузенберґ (Бородін) без вус
https://spartacus-educational.com/Mikhail_Borodin.htm

ФОТО 20 (ст. 38). Той самий Міхаіл Бородін
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mikhail_Borodin_portrait.jpg

ФОТО 21 (ст. 37). Васілій Блюхер (Ґалєн), 1929-й
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1929_Bluher-zapadniy-deribas.jpg

ФОТО 22 (ст. 39). Невловима шмонька Аґнес Смедлі в Китаї
(фото з оригіналу книги)

ФОТО 23 (ст. 41). Озакі Хоцумі
https://shibayan1954.com/history/taisho/{\jp□□□□□□□}/post-19155/

ФОТО 24 (ст. 42). Принц Коное
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fumimaro_Konoe_suit.jpg

ФОТО 25 (ст. 48). Макс Клаузен
(фото з оригіналу книги)

ФОТО 26 (ст. 52). Анна Валленіус-Клаузен
(фото з російських джерел)

ФОТО 27 (ст. 58). Бранко Вукеліч
(фото з оригіналу книги)

ФОТО 28 (ст. 58). В Японії Вукеліч зображував німця
(фото з російських джерел)

ФОТО 29 (ст. 59). Єлєна Феррарі на роботі
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Elena_Ferrari.png

ФОТО 30 (ст. 59). Єлєна Феррарі на відпочинку
(фото з російських джерел)

ФОТО 31 (ст. 61). Німецький посол Ойґен Отт
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eugen_Ott_(ambassador).jpg

ФОТО 32 (ст. 62). Міяґі Йотоку 2018-03-21
猫の後ろ姿　１９３５　宮城与徳　１　那覇・名護
https://ameblo.jp/e-no4765/entry-12362169666.html

ФОТО 33 (ст. 65). Кеммоцу Садаїті ケンモツ・サダイチ探索.html
http://netizen.html.xdomain.jp/kenmotsu.html

ФОТО 34 (ст. 67). Кеммоцу на відпочинку (Магаданська обл.)
http://netizen.html.xdomain.jp/kenmotsu.html

ФОТО 35 (ст. 70). Варшавський м'ясник Мейсінгер
https://ofiary.ipn.gov.pl/ofi/z-archiwum-ipn/zbrodniarze/17551,Rzeznik-Warszawy-Josef-Albert-Meisinger.html

ФОТО 36 (ст. 72). Фрагмент "Асахі" демонструє портрет Кокса та зображує його траєкторію
昭和15年7月30日東京朝日
http://pubspace-x.net/pubspace/wp-content/uploads/2014/11/94ed160662be198949535a112047e9b42.jpg

ФОТО 37 (ст. 74). Едіт Олсен (Вукеліч)
https://www.asij.ac.jp/asij-stories/journalist-gymnast-schoolboy-spy

ФОТО 38 (ст. 90). Товаріщ Уріцкій
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Semen_Urickij.jpg

ФОТО 39 (ст. 90). Товаріщ Карін
https://ru.wikipedia.org/wiki/Файл:Карин_Фёдор_Яковлевич.jpg

ФОТО 40 (ст. 92). Ґюнтер Штайн
(фото з оригіналу книги)

ФОТО 41 (ст. 116). Радіоприймач Клаузена
ゾルゲ事件で使われた無線機. Radio Communication System Used by Richard Sorge Group. 1933-41
https://web.archive.org/web/20090313110626/http://www.japanradiomuseum.jp/sorge.html

ФОТО 42 (ст. 116). Передавач Клаузена
ゾルゲ事件で使われた無線機. Radio Communication System Used by Richard Sorge Group. 1933-41
https://web.archive.org/web/20090313110626/http://www.japanradiomuseum.jp/sorge.html

ФОТО 43 (ст. 118). Розібрана реконструкція радіоприймача
ゾルゲ事件で使われた無線機. Radio Communication System Used by Richard Sorge Group. 1933-41
https://web.archive.org/web/20090313110626/http://www.japanradiomuseum.jp/sorge.html

ФОТО 44 (ст. 118). Реконструкція радіоприймача Клаузена
ゾルゲ事件で使われた無線機. Radio Communication System Used by Richard Sorge Group. 1933-41
https://web.archive.org/web/20090313110626/http://www.japanradiomuseum.jp/sorge.html

ФОТО 45 (ст. 119). Розібрана реконструкція передавача
ゾルゲ事件で使われた無線機. Radio Communication System Used by Richard Sorge Group. 1933-41
https://web.archive.org/web/20090313110626/http://www.japanradiomuseum.jp/sorge.html

ФОТО 46 (ст. 119). Реконструкція передавача Клаузена
ゾルゲ事件で使われた無線機. Radio Communication System Used by Richard Sorge Group. 1933-41
https://web.archive.org/web/20090313110626/http://www.japanradiomuseum.jp/sorge.html

ФОТО 47 (ст. 148). Невловимий ханига Ріхард
https://historyofspies.com/richard-sorge/

ФОТО 48 (ст. 155). Анна та Макс Клаузен під прізвищем Крістіансен в окупованій комуністами Німеччині Repro-Photographie von Anna (1899-1978) und Max (1899-1979) Christiansen-Clausen
https://www.kuenker.de/de/archiv/stueck/197441

ФОТО 49 (ст. 161). Молодий Ріхард Зорґе
https://www.findagrave.com/memorial/6136241/richard-sorge

ФОТО 50 (ст. 165). Роза Люксембург
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rosa_Luxemburg_mugshot,_1906.jpg

ФОТО 51 (ст. 166). Фонд Rosa Luxemburg Stiftung, який розпочав роботу в “декомунізованій” Україні в 2016 році
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1822002141379285&set=pb.100057339616127.-2207520000&type=3

ФОТО 52 (ст. 165). Карл Лібкнехт
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karl_Liebknecht_(um_1912).jpg

ФОТО 53 (ст. 173). Товаріщ Пятніцкій
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Piatnicki.jpg

ФОТО 54 (ст. 173). Товаріщ Мануільскій
https://www.nas.gov.ua/en/employee/manuyilskii-dmitro-zaxarovic

ФОТО 55 (ст. 173). Товаріщ Куусінєн
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Terijokipakten.jpg

ФОТО 56 (ст. 173). Товаріщ Лозовскій
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Лозовский_Соломон_Абрамович.jpg

ФОТО 57 (ст. 174). Товаріщ Рязанов
https://en.wikipedia.org/wiki/David_Riazanov#/media/File:Riazanov.jpg

ФОТО 58 (ст. 179). Товаріщ Бухарін
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:N.I._Bukharin_(1888-1938).jpg

ФОТО 59 (ст. 179). Константін Басов
https://ru.wikipedia.org/wiki/Файл:Басов_Константин_Михайлович.jpg

ФОТО 60 (ст. 193). Ян Карлович Берзін, ҐРУ
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bierzin_1937.jpg

ФОТО 61 (ст. 195). Товаріщ Смолянскій
https://web.archive.org/web/20260416145447/https://cyclowiki.org/wiki/Григорий_Борисович_Смолянский

ФОТО 62 (ст. 196). Товаріщ Радек
https://spartacus-educational.com/RUSradek.htm

ФОТО 63 (ст. 196). Московський "Алекс", Лев Боровіч
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Borovich.gif

ФОТО 64 (ст. 200). Айно Куусінєн
Айно Куусинен "Господь низвергает своих ангелов", 1991

ФОТО 65 (ст. 200). Чекіст ленінського набору Боріс Ґудзь
https://superlongevity.fandom.com/wiki/Boris_Gudz?file=583.jpg

ФОТО 66 (ст. 206). Урсула Кучінскі
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ursula_Kuczynski.jpg

ФОТО 67 (ст. 207). Джон Кінг Фейрбенк
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Liangs_and_Fairbanks.jpg

ФОТО 68 (ст. 215). Александр Бармін
https://www.coldwarradiomuseum.com/voice-of-america-russian-branch-chief-alexander-barmine-was-an-ex-soviet-general-and-ex-spy-who-testified-before-senator-mccarthy/5/

ФОТО 69 (ст. 217). Шанхайський "Алекс", Александр Улановскій
BNA KV 2/1417 Alexander ULANOVSKI, файл 1, ст. 19
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11151694

ФОТО 70 (ст. 218). Дружина шанхайського "Алекса", радистка Есфірь Марковна
BNA KV 2/1418 Alexander ULANOVSKI, ст. 11
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11151695

ФОТО 71 (ст. 219). Раіса Соломоновна Беннет
https://web.archive.org/web/20211025201309/https://ru.openlist.wiki/Беннет_Раиса_Соломоновна_(1899)

ФОТО 72 (ст. 219). Карл Рімм, заступник та наступник Зорґе, в 1920-ті роки
Rahvusarhiiv ERAF.2.1.1494.1
http://www.ra.ee/fotis/index.php/en/photo/view?id=362706&_xr=69de3c30aa14e

ФОТО 73 (ст. 220). Мойша Штерн, псевдонім "Тео"
Spartacus Educational. Emilo Klémer
https://spartacus-educational.com/SPkleber.htm

ФОТО 74 (ст. 221). Карл Лессе, псевдонім "Освальд Деніц"
https://kenyonzimmer.com/red-scare-deportees/legeze-to-levchuk/

ФОТО 75 (ст. 221). Яков Нуленс-Руднік на роботі, 1931 рік
BNA KV 2/2562 Paul RUEGG, файл 2, ст. 32
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11341740

ФОТО 76 (ст. 222). Татьяна Моісеенко, дружина Рудніка, 1937
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jakob_Rudnik_and_his_wife.jpg

ФОТО 77 (ст. 222). Яков Нуленс-Руднік на відпочинку, 1937 рік
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jakob_Rudnik.jpg

ФОТО 78 (ст. 264). Генріх Люшков
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:G_Lyushkov.jpg

ФОТО 79 (ст. 266). Сторінка шифрувального блокноту Клаузена
(фото з оригіналу книги)

ФОТО 80 (ст. 268). Британський шпигун Бікертон
15.03.2015 All Wrongs Reversed. Japanese translator heroes: Max Bickerton
https://web.archive.org/web/20190821004251/https://allwrongsreversed.net/2013/03/15/japanese-translator-heroes-max-bickerton/

ФОТО 81 (ст. 270). Американський консул Тихо Ліллестрем
https://www.findagrave.com/memorial/919857/tycho-leonard-lilliestrom

ФОТО 82 (ст. 278). Товаріщ Роґґе, адвокат товаріща Смедлі
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:O_John_Rogge_1939.jpg

ФОТО 83 (ст. 278). Товаріщ Смедлі погрожує генералу Макартуру американським судом
http://www.republicanchina.org/terror.shtml

ФОТО 84 (ст. 280). Анна Луіза Стронг
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anna_Louise_Strong,_approximately_1916-1930_(PORTRAITS_2225).jpg

ФОТО 85 (ст. 281). Давід та Рут Ґрінґлас, атомні шпигуни
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:David_and_Ruth_Greenglass.jpg

ФОТО 86 (ст. 281). Етель та Джуліус Розенберги, атомні шпигуни
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Julius_and_Ethel_Rosenberg_NYWTS.jpg

ФОТО 87 (ст. 284). Гарольд Ікс
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Harold_L._Ickes_Crop.jpg

ФОТО 88 (ст. 284). Чжу Де
https://en.wikipedia.org/wiki/The_Most_Recent_Biographies_of_Chinese_Dignitaries

ФОТО 89 (ст. 285). Генерал Стілвел
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stilwell001.jpg

ФОТО 90 (ст. 287). Бібліотекар Філіп Кіні
https://people.ischool.berkeley.edu/~buckland/keeney.html

ФОТО 91 (ст. 287). Філіп Яффе, 1945 рік
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Philip_Jaffe_FBI_Mugshot_1945.jpg

ФОТО 92 (ст. 288). Марк Ґейн поруч з Лю Шаоці, 1940-ві
http://wx.ttp.51bidlive.com/news/detail?id=3798

ФОТО 93 (ст. 289). Фредерік Вандербільт Філд
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fredrick_Vanderbilt_1951.jpg

ФОТО 94 (ст. 290). Віттакер Чемберс
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Whittaker_Chambers.jpg

ФОТО 95 (ст. 291). Джей Петерс (Шандор Ґольдберґер)
https://en.wikipedia.org/wiki/File:1948.08.30J_Peters_Ravenna-headshot.jpg

ФОТО 96 (ст. 291). Максім Лібер
https://openlibrary.org/authors/OL2338232A/Maxim_Lieber

ФОТО 97 (ст. 292). Поет Ленгстон Х'юз, 1936 рік
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Langston_Hughes_by_Carl_Van_Vechten_1936.jpg

ФОТО 98 (ст. 296). Саілендранат Ґоз
https://www.loc.gov/pictures/item/2016845931/

ФОТО 99 (ст. 296). Вірендранат Чаттопадайя
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Biren_Chattopadhyaya.jpg

ФОТО 100 (ст. 300). Фрагмент журналу, в якому публікувалась Смедлі, з рекламою туристичних турів по Україні в рік Голодомору: "Нові маси", т. 8, н. 8, квітень 1933 р.
https://www.marxists.org/history/usa/pubs/new-masses/1933/index.htm

ФОТО 101 (ст. 301). Френк Ґласс
https://www.marxists.org/glossary/people/g/l.htm

ФОТО 102 (ст. 301). Гарольд Айзекс
https://www.goodreads.com/photo/author/171676.Harold_R_Isaacs

ФОТО 103 (ст. 302). Едґар Сноу
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:□□□·□□.jpg

ФОТО 104 (ст. 302). Елен Фостер Сноу, "Нім Уельс"
https://www.goodreads.com/photo/author/765834.Nym_Wales

ФОТО 105 (ст. 303). Джозеф Волден (Максім Рівош) на роботі (фото ШМП)
BNA KV 2/2964 Maxim RIVOSH, ст. 8
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11497098

ФОТО 106 (ст. 304). Яков Волден-Рівош-Бронін-Ліхтенштейн на відпочинку (фото архіву ҐУЛАҐ)
Виртуальный музей Гулага. Бронин (наст. фам. Лихтенштейн) Яков Григорьевич
http://www.gulagmuseum.org/showObject.do?object=494733&language=1

ФОТО 107 (ст. 304). Перелік осіб під спостереженням, вилучений в Волдена-Рівоша-Броніна
BNA KV 2/2963 Maxim RIVOSH, файл 4, ст. 78
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11497097

ФОТО 108 (ст. 305). Джордж Кеннеді
https://en.wikipedia.org/wiki/File:George_A._Kennedy.jpg

ФОТО 109 (ст. 307). Сун Цінлін, вдова Сунь Ятсена
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Soong_Ching-ling.jpg

ФОТО 110 (ст. 309). Чжоу Еньлай та Мао Цзедун, Яньань, 1935 рік
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zhou_enlai_and_Mao_Zedong.jpg

ФОТО 111 (ст. 311). Джозеф Фелс Барнс
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Joseph_Fels_Barnes_(cropped).jpg

ФОТО 112 (ст. 317). Ерл Браудер на відпочинку
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Browder-earl-prison1917.jpg

ФОТО 113 (ст. 318). Джим Долсен, американський комуніст, 1951 рік
18.08.1951 Pittsburgh Post, ст. 1

ФОТО 114 (ст. 318). Ґерхарт Ейслер
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eisler_In_New_York_1946.jpg

ФОТО 115 (ст. 319). Записи Шанхайської муніципальної поліції: Волден, Смедлі, Мінстер
(фото з оригіналу книги)

ФОТО 116 (ст. 321). Кітті Харріс
https://ru.wikipedia.org/wiki/Файл:HARRIS_KITTY.JPG

ФОТО 117 (ст. 322). Джордж Харді
https://revolutionsnewsstand.com/2023/05/08/twenty-years-by-mary-heaton-vorse-from-the-liberator-vol-4-no-1-january-1921/

ФОТО 118 (ст. 323). Едвард Кларк Картер, місіонер ІМКА
https://ancestors.familysearch.org/en/LTMR-ZML/edward-clark-carter-1878-1954

ФОТО 119 (ст. 324). Генрі Воллес
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Henry-A.-Wallace-Townsend.jpeg

ФОТО 120 (ст. 324). Джон Картер Вінсент
The Meriden Daily Journal 16 Dec 1952

ФОТО 121 (ст. 325). Карл Віттфоґель
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karl_August_Wittfogel_1926_August_Sander_cropped.jpg

ФОТО 122 (ст. 327). Пол Каттенбург
https://d2sw33r0wd4m0d.cloudfront.net/findingaids/scpc/Kattenburg.pdf

ФОТО 123 (ст. 327). Ендрю Рот
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Andrew_Roth_circa_1945.jpg

ФОТО 124 (ст. 327). Томас Біссон
https://web.archive.org/web/20221029050036/https://www.chinadaily.com.cn/a/202210/29/WS635c7960a310fd2b29e7f339.html

ФОТО 125 (ст. 327). Беата Сірота Ґордон, 1947-й
https://asiasociety.org/blog/asia/remembering-iconic-beate-sirota-gordon-1923-2012

ФОТО 126 (ст. 329). Товаріщ Керол Вайс Кінг
https://spartacus-educational.com/Gerhart_Eisler.htm

ФОТО 127 (ст. 330). Юда Кодкінд, помічник Нуленса-Рудніка
William R. Corson, Robert T. Crowley "The new KGB, engine of Soviet power", N.Y. Morrow, 1985, ст. 185

ФОТО 128 (ст. 335). Гарольд Крістофель
https://emke.uwm.edu/entry/harold-christoffel/

ФОТО 129 (ст. 336). Фред Роуз (Фішель Розенберг), фігурант справи Ґузенко
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fred_Rose_standing.jpg

ФОТО 130 (ст. 336). Фріда Ліпшиц
BNA KV 2/1896 Freda LINTON, ст. 74
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11234834

ФОТО 131 (ст. 337). Хед Массінг
https://spartacus-educational.com/Hede_Massing.htm

ФОТО 132 (ст. 336). Алджер Хісс
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alger_Hiss,_American_statesman_accused_of_espionage,_mugs(14).jpg

ФОТО 133 (ст. 337). Ноель Філд
https://spartacus-educational.com/Noel_Field.htm

ФОТО 134 (ст. 340). Віллі Мюнценберг
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Two_black_radicals_in_Frankfurt_James_W._Ford_(left),_Willi_M%C3%BCnzenberg_(middle),_and_Garan_Kouyat%C3%A9_(right)_at_the_1929_Second_LAI_Congress.jpg

ФОТО 135 (ст. 340). Товаріщ Дімітров
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Georgiy_Mihaylovich_Dimitrov_TASS_Portrait_Trim_Edit.jpg

ФОТО 136 (ст. 342). Отто Кац, сталініст
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Andre_Simone_-_Otto_Katz_(cropped).jpg

ФОТО 137 (ст. 342). Холланд Робертс
https://californiarevealed.org/do/b5f36ecd-4e13-4ba9-b715-c04acdd9326e

ФОТО 138 (ст. 344). Товаріщ Зіновьєв
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grigory_Zinoviev_02.jpg

ФОТО 139 (ст. 345). Товаріщ Цеткін
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:C_Zetkin_1.jpg

ФОТО 140 (ст. 345). Джеймс Кеннон
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:JamesPCannon.jpg

ФОТО 141 (ст. 346). Сем Дарсі (Шмуель Дардек)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Samuel_Dardeck_AKA_Sam_Darcy_AKA_Samuel_Adams_Darcy_1941.png

ФОТО 142 (ст. 346). Єлєна Йонеда Блек
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karl_Yoneda_and_Elaine_Buchman_Edit.jpg

ФОТО 143 (ст. 346). Іда Ротштейн з американської червоної допомоги
http://people.csail.mit.edu/hal/misc/tree/pages/mainPage-IdaRothstein.html

ФОТО 144 (ст. 346). Лео Галлахер
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:California_attorney_Leo_Gallagher_in_1948.jpg

ФОТО 145 (ст. 348). Ізраель Амтер, 1942-й
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Israel_Amter_Posthumous.jpg

ФОТО 146 (ст. 348). Сем Карр (Шміль Коґан), фігурант справи Ґузенко
BNA KV 2/1633 Sam CARR, ст. 7
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11190833

ФОТО 147 (ст. 348). Гаррі Бріджес
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Harry_Bridges_1935.jpg

ФОТО 148 (ст. 348). Джозеф Р. Бродскій
Daily Worker, вип. 187, секція 1, 6 серпня 1934 р., ст. 1
https://www.marxists.org/history/usa/pubs/dailyworker/1934/index-1934.htm

ФОТО 149 (ст. 350). Аврам Іссерман
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Abraham_J._Isserman.jpg

ФОТО 150 (ст. 353). Керрі Маквільямс
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carey_McWilliams_1940.jpg

ФОТО 151 (ст. 353). Норман Корвін
https://www.radiohalloffame.com/norman-corwin

ФОТО 152 (ст. 354). Пол Робсон, 1942-й
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paul_Robeson_1942_crop.jpg

ФОТО 153 (ст. 354). Кіртлі Мезер
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kirtley_Fletcher_Mather_(1888-1978).jpg

ФОТО 154 (ст. 354). Морріс полковник Еванс Карлсон
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Colonel_Evans_F._Carlson_Trim_Edit.jpg

ФОТО 155 (ст. 354). Елізабет Герлі Флін
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reds_Second_Layer_Nabbed_1951.jpg

ФОТО 156 (ст. 355). Віто Маркантоніо
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Benjamin_Davis_and_Vito_Marcantonio_Cast_Their_Votes._Photos_by_Peter._Nov_5,_1946_Slide_1_Crop.png

ФОТО 157 (ст. 355). Дешилл Хеммет
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dashiell_Hammett_1951.jpg

ФОТО 158 (ст. 356). Джон Лоусон
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:John_Howard_Lawson_Harris_%26_Ewing_Portrait.jpg

ФОТО 159 (ст. 356). Х'ю Брайсон
The Dispatcher, 29 жовтня 1948, ст. 6
https://archive.ilwu.org/wp-content/uploads/2015/02/19481029.pdf

ФОТО 160 (ст. 356). Шарлотта Басс
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Charlotta_Bass-52.jpg

ФОТО 161 (ст. 356). Філіп "Слім" Коннеллі, 1957-й
https://scalar.usc.edu/hc/jewish-histories-boyle-heights/media/local-communists-freed-by-the-supreme-court-1957.1

ФОТО 162 (ст. 357). Макс Єрґан, місіонер ІМКА
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Max_Yergan.jpg

ФОТО 163 (ст. 357). Герберт Соррелл
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Herb_Sorrell_during_a_strike.jpg

ФОТО 164 (ст. 358). Роза Чернін
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rose_Chernin_1951.jpg

ФОТО 165 (ст. 358). Енн Шор

https://www.loc.gov/pictures/item/2015648657/

ФОТО 166 (ст. 360). Волт Кармон
Daily Worker, Special Magazine Supplement, 5 вересня 1925 р., ст. 7
https://archive.org/details/per_daily-worker_1925-09-05_2_203

ФОТО 167 (ст. 360). Фред Елліс
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fred_Ellis_circa_1938_Edit_Crop.jpg

ФОТО 168 (ст. 360). Х'ю Дін
MacKinnon, Stephen R., Oris Friesen "China Reporting: An Oral History of American Journalism in the 1930s and 1940s", Berkeley, University of California Press, 1987
https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft1s2004h3;chunk.id=0;doc.view=print

ФОТО 169 (ст. 361). Місіонер ІВКА та голова КДДП Мод Рассел, 1946-й
https://www.bannedthought.net/Magazines/FER/1989/FER-1989-MaudRussellRemembered-OCR-sm.pdf

ФОТО 170 (ст. 363). Джон Дарр
https://www.amny.com/news/john-darr-88-minister-teacher-and-peace-activist/

ФОТО 171 (ст. 363). Таліта Ґерлах, місіонер ІВКА
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Talitha_Gerlach_on_Great_Wall_of_China.png

ФОТО 172 (ст. 364). Іра Ґолобін
http://gollobin.org/wp-content/gallery/gollobin/ira-uniform-1.jpg

ФОТО 173 (ст. 364). Артур Шутцер
National Guardian, 20 липня 1953 року, ст. 1
https://www.marxists.org/history/usa/pubs/national-guardian/1953-07-20-5-39-nat-guardian.pdf

ФОТО 174 (ст. 364). Герберт Аптекер
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Herbert_Aptheker_1969.jpg

ФОТО 175 (ст. 364). Віктор Перло
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Victor_Perlo_1948.png

ФОТО 176 (ст. 365). Мартін Поппер
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hollywood_Ten_AP.jpg

ФОТО 177 (ст. 365). Дірк Ян Стройк
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Professor_Dirk_Jan_Struik,_1952.jpg

ФОТО 178 (ст. 368). Альберт Едвард Стюарт (Чарльз Крумбейн, Ісадор Драйзен)
BNA KV 2/1200 Charles KRUMBEIN, ст. 9
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11135049

ФОТО 179 (ст. 368). Маргарет Унджус (Маргарет Коул-Крумбейн)
https://lyavaizdai.archyvai.lt/vaizdai/3/doc8862

ФОТО 180 (ст. 372). Джон Пауелл
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:John_W._Powell_(1923).jpg

ФОТО 181 (ст. 373). Еґон Ервін Кіш
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:EgonKischStrathaird1934SamHood.JPG

ФОТО 182 (ст. 374). Макс та Ґрейс Ґраніч
China Reconstructs, т. XXI, вип. 9, вересень 1972 р., ст. 13
https://www.bannedthought.net/China/Magazines/ChinaReconstructs/1972/CR1972-09.pdf

ФОТО 183 (ст. 378). Алєксандр Трахтенберг
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reds_Second_Layer_Nabbed_1951.jpg

ФОТО 184 (ст. 378). Аврам Геллер
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Abraham_Aaron_Heller_Passport_Photo_Trim.jpg

ФОТО 185 (ст. 382). Автор книги, генерал-майор Чарльз Віллоубі
https://spartacus-educational.com/JFKwilloughbyC.jpg

ФОТО 186 (ст. 384). Кадр з серіала КНР 2015 року з Каптеловой в ролі Смедлі
en. *Dong fang zhan chang*, cn. 东方战场, 2015-, en. Irina Kaptelova, cn. 伊莉莎, серія 38, 6:50
https://www.youtube.com/watch?v=3gRa_0bG_zo&list=PLRWT6lKXUm2lUuQrXvmfCU6otzia__92e&index=39&t=1584s

ФОТО 187 (ст. 386). Вільям Холланд, 1950-й
https://pacificaffairs.ubc.ca/news/william-holland/

ФОТО 188 (ст. 388). Джордж Харрісон
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Individuals_-_George,_Harrison_(editor_of_People%27s_World)._undated_Edit.png

ФОТО 189 (ст. 389). Справа Шанхайської муніципальної поліції на Леона Мінстера
(фото з оригінала книги)

ФОТО 190 (ст. 389). Леон Шнейдер-Мінстер, шпигун
BNA KV 2/2962 Leon MINSTER, ст. 16
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11497096

ФОТО 191 (ст. 393). Антиукраїнізм генерала Віллоубі

Предметний покажчик

А

аборти, 23, 297
адвокат, *див.* Роґґе *див.* Бродскій *див.* Кінг *див.* Ротштейн *див.* Блек *див.* Галлахер *див.* Ґолобін *див.* Поппєр *див.* Флін *див.* Іссерман *див.* НГЮ *див.* МОПР *див.* МОЗПР
Азійське товариство, 7, 326, 409
Айзекс, 303, 305, 306, 371, 372, 374, 379
  фото, 301
Айно, *див.* Куусінєн
Акіяма, 107, 142, 146, 154
Алекс, *див.* Боровіч *див.* Улановскій
Амеразія, 288, 326
амністія комуністів, 19, 25, 27, 98, 101–103, 106, 107, 109–111, 114, 144, 154
амністія японців, 408
Амтер
  фото, 347
Анджелоу, 342
Анулов, 50, 51
Аптекєр
  фото, 363
Асахі, 7, 41, 44, 71
АСЗГС, 329, 347, 355
атомне шпигунство, 22, 205, 282, 352, 373, 381
Ачесон
  блокада комуністів, 5
  НАТО, 379
  фото, 5

Б

банк, *див.* ГШБК *див.* Сіті банк
Бармін, 215, 388
  фото, 215
Барнс, 215, 387
  фото, 311
Басов, 179
  фото, 178
Басс
  фото, 355
Бенедікт, *див.* Найдіс *див.* Скарбек
Беннет
  фото, 218
Бентлі, 351, 406
Бернхардт, 60, 62, 69, 91, 261, 262
  дружина, 228
Берзін, 193, 198, 201, 215
  фото, 193
бібліотекар, 287, *див.* Кіні
Бікертон
  фото, 267
Біссон
  фото, 326
Блек, Єлєна

фото, 345
Блек, Х'юґо, 17
Блюхєр
фото, 37
Боровіч, 195, 197, 229
фото, 195
Бородін, 36, 66, 301, 302, 407
фото, 37
Брайсон
фото, 355
Браудер, 17, 316, 321, 328, 331, 368, 370, 375, 387
дружина, 321
радник, 347
секретар, 375
фото, 17, 316
Британіка, 6
Бріджес, 352
фото, 347
Бродскій, 350, 368
фото, 347
Бронін, 51, 56
перелік, 303
фото, 302, 303
Бухарін
фото, 178

В

Вайнгарт, *див.* Вайнгартен
Вайнгартен, 37, 194, 197, 261
Вандербільт, 219, 287, 362
фото, 289
Ведемейер, 5, 408
Вейтемеєр, 43, 301, 305, 307, 320, 331, 368, 371, 374, 377
Вендт, *див.* Бернхардт
Ветлін, 37
Віллоубі
висновки, 150
ОСС, 5
позов, 277, 312
фото, 381
Франко, 7
Японія, 326
Вінсент
фото, 323
Віртанен, 197
Віттфоґель
фото, 325
Воллес, 212, 311, 363, 394
фото, 323
Вукеліч
біографія, 58
дружина, *див.* Олсен
лінгвіст, 60
націоналізм, 59
фото, 58
ВЧК, 200

Г

Галлахер, 359
фото, 345
Гамбургер, *див.* Кучінскі
Геллер
фото, 378
генерал, *див.* Стілвел *див.* Маршалл *див.* Макартур *див.* Віллоубі *див.* Ведемейєр *див.* Отт *див.* Торп *див.* Уґакі *див.* Піґґот
Геополітика, 256
Голлівуд, 339, 341, 352, 355, 357
Голодомор, 20
Голос Америки, 215, 387
Гоміндан, 17, 301
гомосексуалізм, 26
готель, 50, 51, 60, 81, 82, 85, 87, 89, 90, 122, 131, 178, 194, 205, 208, 228, 229, 262, 269, 272, 296, 322
ГШБК, 50

Ґ
Ґабленц, 247
Ґейн
фото, 287
Ґенро, 146, 254
Ґерлах
фото, 363
Ґестапо, 3, 44, 56, 70, 141, 220, 301, 331, 333, 368, 379
Ґівенс, 15
Ґласс, 307
фото, 301
Ґоз, 294
фото, 295
Ґоліцин, 9, 215, 307, 339
Ґолобін
фото, 363
Ґордон
фото, 326
Ґраніч
фото, 374
Ґрінґлас
фото, 280
ҐРУ, 5
Ґудзь, 392
фото, 200
Ґузєнко
фото, 22
Ґурвіч, *див.* Лєхман

Д
Даллес, 390
Дарр
фото, 363
Дарсі
фото, 345
ДВБ, 221, 297, 302, 331, 332, 367, 369, 371, 372
Денніс, 15, 17, 316, 330, 335, 381
фото, 16
джихад, 1
Джонсон, *див.* Зорґе
Дімітров
фото, 339
Дін
фото, 360
довгий похід, 299
Долсен, 316, 322, 329, 333, 368, 370
фото, 317
Дуґін, 7
фото, 7
Дуґлас, 17

Е
Еванс
фото, 353
Ейнштейн, 372
Ейслер, 222, 316, 322, 329, 331, 334, 335, 340, 343, 349, 351, 352, 357, 370
фото, 317
Еккельман, 23
Елліс
фото, 359
Еммерсон
фото, 19

Є
євреї, 341
австрійські, 337, 339
американські, 24, 26, 50, 106, 282, 292, 301, 326, 329, 331, 347, 349, 353, 355, 358, 359, 362, 363
антикомуністи, 25
бельгійські, 351
бессарабські, 51, 90, 217
білоруські, 66, 282, 347, 357, 378
голландські, 51
ефіопські, 102
китайські, 384
латвійські, 50, 303, 347
литовські, 172, 184

німецькі, 44, 92, 164, 166, 171, 205, 222, 326, 334, 372
польські, 164, 195, 282, 290, 321, 335, 380
російські, 51, 60, 184, 217, 282, 288, 295, 321, 334, 345, 347, 409
румунські, 375
угорські, 326, 373
українські, 59, 89, 172, 184, 189, 194, 195, 215, 217, 220, 223, 264, 288, 290, 326, 347, 349, 362, 372, 378, 389, 392, 408
французькі, 280
чеські, 341
югославські, 58
японські, 384
Єрґан
фото, 355

З

Зайтґайст, *див.* Вейтемеєр
закон Сміта, 357
залізниця, 42, 96, 98, 113, 131, 139, 241
комуністичне проникнення, 113
західна цивілізація, 5, 381
республіка, 329
стримування і противаги, 7
ЗЕБ, 217, 369
Зіновьєв, 35, 178, 189, 345
фото, 343
Зорґе
аварія, 263
апеляція, 144
вчитель, 169
ҐРУ, 35, 36, 179, 192
депортація, 170
дитинство, 158, 160
діти, 33
жінки, 33, 34, 61, 71, 74, 79, 105, 205, 247
журналіст, 174, 250
звіти, 85, 128, 210, 231, 235
зв'язківець, 171
ІККІ, 178
книга, 253, 256
комітет захисту Нуленса, 302
лінгвіст, 38
нацист, 57
націоналізм, 161
ОМС, 175, 176
опис, 33, 47
подібний випадок, 57
поранення, 33, 163, 166
прикриття, 56, 247, 258, 272
про себе, 159, 160
провал, 139
ризики, 34, 71, 81, 88, 229, 263, 264, 267, 392
родина, 32
служба, 162
Сталін, 34
сумніви, 140, 197
та каменяр, 162
та Озакі, 273
фото, 31, 148, 161
шахтар, 170
шифрування, 194, 197

І

ІВКА, 362
ІКС, 96, 98, 114, 142, 151, 324, 325
Ікс, 283, 289, 298
фото, 284
ІМКА, 205
ІМЛ, 172
іммігрaція, 352
імператор Японії, 254

індійці, 66, 294, 295, 297, 299, 308, 321, 376
Інститут тихоокеанських відносин, *див.* ІТВ
Інукай, 155, 240
Іссерман
фото, 350
ІТВ, 2, 130, 288, 322–325, 329
ҐРУ, 215
ІКС, 325
ІМКА, 4, 106, 323, 357, 409
Карнеґі, 4
Латтімор, *див.* Латтімор
Раск, 6
Рокфелер, 4, 6, 7
та школи, 368
Холланд, 5
Іто, 27, 139, 155

К

Кавай, 46, 96, 98, 142, 146, 150–153, 208, 242, 244, 302, 305–307
націоналізм, 100
переконання, 100
співпраця, 101
Кавамура, 109, 113, 142, 146
канадська мережа ҐРУ, 4, 7, 22, 57, 64, 97, 150, 335, 347, 385, 406
Каптєлова
фото, 384
Карін
фото, 89
Кармон
фото, 359
Карнеґі, 4
Карр, Давід
фото, 26
Карр, Сем, 385
фото, 347
Картер, 341, 388
фото, 322
Каттенбург
фото, 326
Кац
фото, 341
КГП, 333, 341, 350, 352, 355, 357, 359
КДДП, 287, 288, 311, 329, 361
Кеммоцу, 66
фото, 65
Кемпейтай, 19, 24, 32, 43, 72, 82, 267
Кеніґ, 15
Кеннеді, Джон, 3
Кеннеді, Джордж, 303
фото, 305
Кеннон, Джеймс
фото, 344
Кеннон, Джордж, 36
Керєнскій, 329
Кінг, 329, 349, 357, 368
фото, 329
Кіні, 362
фото, 287
Кітабаясі, 63, 66, 96, 106, 139, 142, 146, 150, 152
Кіто, 44, 46, 101, 207
Кіш
фото, 373
Клаузен
біографія, 47
в СССР, 53
ҐРУ, 50
дезертир, 48
диверсія, 140, 143
дружина, 51, 122, 143
фото, 52
звання, 47
опис, 47, 267
прикриття, 51
про Японію, 54
фото, 48, 155
хвороба, 143

шифрування, 265
КНР
легалізація, 386
Кодкінд
фото, 330
Кокс
фото, 71
колумніст, *див*. Ікс *див*. Пірсон *див*. Олсоп *див*. Дін *див*. Кармон
Кольберг, 25, 286, 406, 409
фото, 25
Комінтерн, 15, 34, 182, 338
в гостях у Зорґе, 172
комітет Дайса, 10
комітет захисту Нуленса, 298, 373
комітет Маккарана, 5, 10
консультант, *див*. Кубек
комунізм
методи, 24, 25, 31, 33–35, 38, 39, 42, 45, 49, 50, 56, 58, 62, 77, 85, 105, 127, 131, 132, 136, 150, 198, 224, 239, 243, 244, 261, 286, 290, 297, 303, 306, 308, 320, 325, 331, 333, 334, 339, 340, 343, 349, 361, 367, 372, 376, 377, 384
попутники, 283, 287, 290, 294, 325, 333, 341, 351, 374, 375, 379–381
комуністи
Каліфорнія, 21, 65, 68, 106, 342, 347, 388
комуністичний фронт, 15, 18, 65, 101, 108, 112, 153, 286–289, 291, 294, 298, 305, 307, 311, 318, 325, 326, 328, 331, 333, 338–341, 343, 347, 350, 351, 353, 355, 360, 366, 367, 371, 373, 376, 381, 386, 388
Коннеллі
фото, 355
Коное, 31, 43, 102, 129–131, 138, 143, 235, 240, 242, 324, 326
фото, 42
консул США, *див*. Ліллестрем
Контратака, 277
Корвін
фото, 353
Корея, 5, 136, 329, 361, 363, 367, 369, 408
Корнфедер, 387
Косіро, 103, 142, 146, 153, 243
Костя, *див*. Анулов
Коул, 331, 370
фото, 368
Крестінтерн, 343
Крівіцкій, 215
Крістофель
фото, 335
Крумбейн, 331, 370
фото, 368
Куба, 351
Кубек, 7
фото, 9
курди, 295
КУТВ, 183, 284
КУТК, 44, 183, 195
Куусінєн, 172, 176, 191, 194, 196, 197
фото, 172
Куусінєн, Айно, 197, 200
фото, 200
Куцумі, 105, 108, 109, 111, 142, 146, 152, 153
Кучінскі, 220
фото, 206

Л
Ласкі, 376, 383
Латтімор, 5, 6, 21, 215, 303, 311, 323, 341, 387, 406
  книга, 92
  фото, 21
Лессе, 49, 220
  фото, 220
Лехман, 50, 51, 54, 216, 269, 271, 272, 316, 392
ліберальні аграрії, 39, 43, 109, 112, 253, 384, 387
Лібер, 290, 292
  фото, 291
Лібкнехт, 164, 165, 168
Ліллестрем, 51, 271
  фото, 270
Лінтон, *див.* Ліпшиц
Ліпшиц
  фото, 335
літератори, 42, 43, 150, 290, 292, 339, 371, *див.* МОРП
Лозовскій, 34, 172, 321, 367, 387
  фото, 172
Лоусон
  фото, 355
Лю Шаоці, 374
  фото, 287
Люксембург, 164, 168, 174, 299, 390
  фото, 165
Люшков
  фото, 264

М
Макартур, 2, 27, 278, 284, 312, 329, 361, 363, 367, 408
  фото, 11
Маквільямс
  фото, 353
Маккаран
  фото, 9
Маккарті, 26, 43
мальтузіанство, 108, 379
Мануільскій, 34, 172, 191, 194, 196
  фото, 172
Мао Цзедун, 92, 113, 136, 284, 290, 299, 310, 311, 323, 328, 374, 379, 384
  фото, 308
Маркантоніо
  фото, 355
Маркс, 32
Маршалл, 5
  фото, 5
Массінг, 406
  фото, 335
Медіна, 17
Мезер
  фото, 353
Мейсінгер, 141
  фото, 70
мережа
  Харбін, 38, 218, 269
  Шанхай, 23, 37, 40, 44
мережі
  Харбін, 50
Мєжрабпом, 344
Мізуно, 46, 96, 99, 101, 112, 142, 146, 150, 242, 244
мільйонер, *див.* Карр, Давід *див.* Вандербільт *див.* Рокфелер *див.* Аптекєр *див.* Карнеґі
міністр армії, 282
Мінстер
  фото, 389
Міф, 195
Мішин, *див.* Анулов
Міяґі
  біографія, 63
  націоналізм, 64, 244

фото, 62
хвороба, 63
МЛШ, 66
МОЗПР, 333, 345, 349, 350, 353, 359
Моісєенко, 222
Молотов, 34, 388, 389
МОПР, 298, 306, 333, 341, 344, 345, 352, 371, 373
МОРП, 292, 299, 306, 308, 311, 359, 377
Ліга американських письменників, 292
Муні, 342
Мюнценберг, 344, 345, 371, 376, 377
фото, 339

Н

Найдіс, 51
Наканісі, 98, 112, 151, 153, 155
НАТО, 5, 9, 36, 292, 379, 384, *див*. Ачесон
НГЮ, 7, 278, 349–353, 357, 362, 363
негри, 102, 342, 350, 353, 357–359
Неру, 376
Німеччина
та комунізм, 295
та націоналізм, 295
НКВД, 26, 200, 264, 287, 321, 337, 362, 392
Нові маси
фото, 299
Носака, 20
Нуленс, 16, 220, 223, 302
звільнення, 373

О

ОВІ, *див*. Латтімор *див*. Фейрбенк *див*. Барнс *див*. Кеннеді, Джордж *див*. Голос Америки
Озакі
апеляція, 144
біографія, 40
ІТВ, 41, 45
книга, 46, 146
націоналізм, 41, 135
патріот, 155
фото, 41
окупаційна адміністрація, 19, 22, 27, 287
Олсен, 58, 95, 117, 153, 267, 268, 273
фото, 74
чоловіки, 74
Олсоп
фото, 26
Ольґа, 59, *див*. Феррарі
Осіма, 84, 127, 236, 252
ОСС, 6
Отт, 61, 70, 71, 82, 128, 141, 145, 247, 252, 255
фото, 61
офіцер розвідки США, 20, 207, 303, 326

П

панславізм, 1
Пауелл
фото, 372
перебіжчик
та Елеонора Рузвельт, 351
перебічик, *див*. Бентлі *див*. Корнфедер *див*. Ґоліцин *див*. Віттфоґель *див*. Массінг *див*. Чемберс *див*. Бармін *див*. Крівіцкій
перелік
арештовані, 142
Бронін, 303

засуджені, 145
Петерс, 290, 349
фото, 291
Петрашевська, 44, *див.* Вейтемейер
Перло
фото, 363
Піґґот, 72
Пірсон, 26
фото, 25
Плейн ток, 24, 27, 277
Пол, *див.* Денніс
політика
багатополярний світ, 395
білий терор, 37
відкритих дверей, 2
втрата Китаю, 379, 395
довга телеграма, 36
євразійство, 7, 395
західна цивілізація, 294, 337, 349
консервативно-ліберальна, 49
консерватизм, 7, 395
лібералізм, 39, 44, 49, 150, 153, 298, 340, 357, 365, 367, 377, 381, 384
об'єднаний фронт, 310
республіка, 329
стримування і противаги, 7
тоталітаризм, 299
традиціоналізм, 7, 395
червоний терор, 360
поліція
методи, 16, 23, 32, 81, 131, 140, 150, 153, 217, 262, 263, 303, 306, 317, 328, 329, 332, 334, 341, 359, 370, 378, 380
ШМП, 15, 317, 332, 389
Поппер
фото, 363
правосуддя, 7, 17, 153
протестанти, 96, 105, 106, 211, 280, 307, 311, 337, 357, 362
Профінтерн, 111, 172, 316, 321, 343, 367, 387
Путна, 249
Пятніцкій, 172, 191, 193, 194, 196, 201
фото, 172

Р

Радек, 339
фото, 195
радіозв'язок, 115, 120, 267, 271
Рамзай, 123
Рассел
фото, 361
Рімм
фото, 218
Робертс, 342
фото, 341
Робсон
фото, 353
Роґґе, 280
фото, 278
розвідка, 16, 18, 30, 133, 144, 153, 198, 352
Розенберг, *див.* Роуз
фото, 280
Рой, 66, 321
Рокфелер, 4
Рот
фото, 326
Ротштейн
фото, 345
Роуз, 385
фото, 335
Роялл, 282
Руднік
дружина
фото, 222

фото, 221, 222
Рузвельт, 20
дружина, 351
Новий курс, 347
Франкфуртер, 347
Рух неприєднання, 7
Рязанов, 172, 390
фото, 174

С

Сайондзі, 131, 132, 142, 146, 240, 324
Сахалін, 242
сенатор США, *див.* Маккарті *див.* Маккаран *див.* Фулбрайт
Сервіс
фото, 19
Сетедей івнінг пост, 349
сеттлмент, 15
сінолог, *див.* Кубек *див.* Павелл *див.* Дін *див.* Фейрбенк *див.* Сноу *див.* Уельс *див.* Ґейн *див.* Латтімор *див.* Ґраніч *див.* Кеннеді, Джордж
Сіракава, *див.* Озакі
Сірота, 326
Сіті банк, 219
Скарбек, 51, 269–271
Смедлі
в СССР, 46, 307
волонтерка, 310
заповіт, 312
ІККІ, 297
ІТВ, 286
книга, 46, 284, 290, 295, 297, 299, 306, 307, 387
молодість, 294
націоналізм, 295
позов, 2, 278, 283, 312
протестанти, 311
психіатр, 296
смерть, 285, 312
Стілвел, 5
Фейрбенк, 6, 387
фото, 39, 278
Червоний Хрест, 310
Чжу Де, 284, 312, 328
шифрування, 294
шпигунство, 295
Сміт, 25
Смолянскій, 194, 195, 197
фото, 195
Сноу, 372
дружина, *див.* Уельс
книга, 93
фото, 301
Соррелл
фото, 355
союз Спартака, 168, 169, 299
Стілвел, 5
Смедлі, 5, 286
фото, 285
Чжу Де, 5, 286
Стройк
фото, 363
Стронг
фото, 280
суддя, *див.* Медіна
Сун Цінлін, 15, 298, 387
фото, 307
Сьова, 254

Т

Таґучі, 110, 142, 146, 153
Токко, 19, 32, 63, 109, 140
Торп, 20
тоталітаризм, 384
Трахтенберґ
фото, 378
Труман, 25, 329
ТСП, 66, 111, 298, 316, 321, 331, 343, 367, 372, 387
Тухачєвскій, 249

У
Уґакі, 242
Уельс
фото, 301
Україна, 4, 166
Улановская, 217
фото, 218
Улановскій, 37, 50, 217, 218
провали, 217
фото, 216
університет Васеда, 97, 105
Урах, 263
Уріцкій
фото, 89
Урсула, *див.* Кучінскі

Ф
фабіанство, 168
фашизм, 384
ФБР, 3, 291
Фейрбенк, 6, 215, 386
фото, 207
Феррарі, 59
фото, 59
Філд
фото, 335
Флін
фото, 353
Франко, 7
Франкфуртер, 347
Маркс, 347
Франкфуртер цайтунг, 44, 56, 89, 256, 259, 297, 299, 305, 332, 390
Френк, 154
Фріда, *див.* Ліпшиц
Фріц, 123
Фулбрайт, 6, 386
Фунакосі, 45, 46, 96–98, 100, 113, 142, 146, 307

Х
Харді
фото, 321
Харріс, 321
фото, 321
Харрісон, 66
фото, 388
Хеммет
фото, 355
Хірохіто, 254
Хісс
фото, 335
Хоккайдо, 242
Холланд
фото, 386
Хофмейер, 57
Х'юз, 359, 360
фото, 292

Ц
Цеткін, 168, 371
фото, 344
цигани, 160, 321
ЦРУ, 3, 5, 6, 20, 25, 153, 317, 390

Ч
Чан Кайші, 2, 187, 211, 212, 286, 288, 299, 301, 329, 340, 361, 363, 375, 379, 384, 391, 406
полон, 308, 407
про комуністів, 308
син, 303
фото, 17
Чаттопадайя, 295, 308
фото, 295
Чемберс, 217, 223, 290, 308, 337, 341, 351
книга, 290
фото, 290
Червоний Хрест, 344
Четем хаус, 6
Чернін
фото, 357

Чжоу Еньлай, 328, 374
фото, 308
Чжу Де, 5, 284, 286, 290, 308, 312
фото, 284
Чикаго трібьюн, 24

Ш

шифрування, 22, 23, 77, 117, 120, 385
фото, 265
Шор
фото, 357
Штайн, 122, 151, 229, 245, 251, 268, 273, 285, 287, 322, 380
біографія, 92
книга, 92
подруга, 229
фото, 92
шпигунство, 313, 390
Штерн, 301, 316
фото, 219
Шутцер
фото, 363

Я

язичництво, *див.* Тухачєвскій
Ямаґамі, 46, 98
Ямана, 109, 142, 146, 153
Японія
конституція, 326, 390
нейтралітет з СССР, 128
правосуддя, 145, 390
Ясуда, 108, 142, 146, 153
Яффе, 288, 326
фото, 287

Джерела

Ключові джерела

1. [en] HathiTrust. Charles Willoughby “Shanghai conspiracy: the Sorge spy ring”, 1952. Digitized by Google @ 2020
   https://catalog.hathitrust.org/Record/001621157

2. [en] Owen Matthews “An Impeccable Spy: Richard Sorge, Stalin’s Master Agent”, Bloomsbury Publishing, 1st ed., 2019

3. [en] Frederick William Deakin, Richar Storry “The Case of Richard Sorge”, Harper & Row, 1st ed., 1966

4. [en] IA. Anthony Kubek “The Red China papers: what Americans deserve to know about U.S.-Chinese relations”, Arlington House Publishers, 1975
   https://archive.org/details/redchinapaperswh00kube

Ключові джерела зі спеціальних служб та державних установ

5. [en] Англійський переклад фрагменту архіву Ґестапо агентів Комінтерну в Шанхаї в 1930-ті роки в складі звіту ФБР стосовно Гарольда Айзекса, оприлюдненого в 2017 році в складі документів стосовно вбивства президента США Кеннеді
   https://www.archives.gov/files/research/jfk/releases/104-10173-10133.pdf

6. [en] DTIC AD705665. Barton Whaley “Biographical Index of Soviet Intelligence Personnel”, 1969
   https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD0705665.pdf

7. [en] BNA KV 2/2965 “Brian Edward NAIDIS, alias Benedict, alias Benny: Russian; Dutch. Concerned with LEMCKE”. Запис відкритий в 2009 році
   https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11497099

8. [en] RCMP. The report of the Royal Commission on the Gouzenko Case
https://publications.gc.ca/site/eng/472640/publication.html
Частина 1 доповіді комісії
https://publications.gc.ca/collections/collection_2014/bcp-pco/CP32-103-1946-1-eng.pdf

9. [en] CIA. CIA-RDP83-00415R005100090001-4. THE THIRD (COMMUNIST) INTERNATIONAL PERSONNEL, оприлюднено в 2001
https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp83-00415r005100090001-4

10. [en] IA. United States Congress, Senate, Committee on the Judiciary, Internal Security Subcommittee “Institute of Pacific Relations. Report”, 1952
https://archive.org/details/instituteofpacif1952unit

11. [en] Google Books. United States. Far East Command. A Partial Documentation of the Sorge Espionage Case. Toppan, 1950
https://books.google.com.ua/books?id=Wak8AAAAMAAJ

12. [en] IA. United States Congress, Senate, Committee on the Judiciary Institute of Pacific Relations. Hearings before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act, pt. 2, 1951
https://archive.org/details/instituteofpacif02unit

13. [en] IA. Report on the National Lawyers Guild, legal bulwark of the Communist Party by United States, HUAC, 1950
https://archive.org/details/reportonnational1950unit

14. [en] Google Books. Sixth Report of the Senate Fact-Finding Committee On Un-American Activities, Journal of the Senate, Legislature of the State of California, 1951
https://books.google.com/books?id=Mk1KAQAAMAAJ

15. [en] Google Books. Friendship, Commerce and Navigation with China, United States Senate, CFR, 18th Congress, 2nd Session, 1948
https://books.google.com/books?id=68VEAQAAMAAJ

16. [en] Hearings on American Aspects of the Richard Sorge Spy Case, HUAC, 1951
https://www.govinfo.gov/app/details/GOVPUB-Y1_2-95fb0b265f322a8b928324f638aec1d3

17. [en] BNA KV 2/2962 “Leon MINSTER, alias MINTER, alias Charlie BARTON: Russian; American”. Запис оприлюднений в 2009 році
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11497096

18. [en] BNA KV 2/1200 “Charles KRUMBEIN and Margaret KRUMBEIN, aliases DREAZEN and COWL: American”. Запис оприлюднений в 2003 році
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11135049

Совецькі та російські джерела

19. [ru] М.А. Алексеев, А.И. Колпакиди, В.Я. Кочик “Энциклопедия военной разведки. 1918-1945 гг.”, 2012

20. [ru] М.А. Алексеев “Советская военная разведка в Китае и хроника китайской смуты (1922–1929)”, 2010

21. [ru] Рут Вернер “Соня рапортует”, переклад з німецької, 1980

22. [ru] А.Е. Куланов “Зорге”, 2019

23. [ru] М.А. Алексеев “Верный Вам Рамзай: Рихард Зорге и советская военная разведка в Японии 1933—1938 годы. Книга 1”, 2020

24. [ru] Сахаровский центр. Мартиролог. Урицкий Семен Петрович
https://web.archive.org/web/20180809025720/https://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=14453

25. [ru] Электронная библиотека исторических документов. “Конспиративное письмо и записка М.А. Спиридоновой из кремлевского заключения. 14 февраля 1919 г. Письмо”. ЦГАМО. Примітка 6
https://web.archive.org/web/20190623072801/http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/26563-konspirativnoe-pismo-i-zapiska-m-a-spiridonovoy-iz-kremlevskogo-zaklyucheniya-14-fevralya-1919-g-pismo

26. [ru] Сахаровский Центр. Улановская Надежда (Эстер) Марковна (1903-1986)
https://web.archive.org/web/20150924093902/https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=207

27. [ru] 09.11.2011 Блоги ИТАР-ТАСС. Раджаб Мамедов “Преданный генерал”
https://web.archive.org/web/20111113083240/http://www.itar-tass.com/c108/267773.html

Інші джерела

28. [en] John Ensor Harr, Peter J. Johnson “The Rockefeller century”, 1988
https://archive.org/details/rockefellercentu00harr

29. [en] National Park Service. OSS in Action The Pacific and the Far East
https://www.nps.gov/articles/oss-in-action-the-pacific-and-the-far-east.htm

30. [en] Nina Semionovna Sorge (Kobelewa) (1867 - 1952)
https://www.geni.com/people/Nina-Sorge/6000000043480369373

31. [en] Google Books. Biographic Register of the Department of State By United States. Department of State
https://books.google.com.ua/books?id=p9UWAAAAYAAJ&pg=PA225

32. [en] IA. Associated Press Clippings File Europe Disorders 1949-02
https://archive.org/details/sim_associated-press-clippings-file-europe-disorders_1949-02/page/n217/mode/1up

33. [hr] Bio: Vilma Vukelic - Miskolczy. Essekeri.hr
https://web.archive.org/web/20140301045145/http://essekeri.hr/bio/63-vilma-vukelic

34. [en] Encyclopedia of Japanese American history, ed. Brian Niiyam New York, Facts on File, 2001, “Kenmotsu, Sadaichi”, ст. 243
https://archive.org/details/encyclopediaofja00niiy

35. [en] Josephine Fowler “Japanese and Chinese Immigrant Activists: Organizing in American and International Communist Movements, 1919-1933”, Rutgers University Press, 2007
https://www.jstor.org/stable/j.ctt5hj7ms

36. [en] Banking and monetary statistics, Board of Governors of the Federal Reserve System, 1943
https://catalog.hathitrust.org/Record/001739864

37. [ja] Meiji University. 2021.03. 川合貞吉（留学生編）
https://www.meiji.ac.jp/history/meidai_sanmyaku/thema/article/6t5h7p000039z20210300dbw.html

38. [en] Ernest Allen, Jr. “When Japan Was”Champion of the Darker Races: Satokata Takahashi and the Flowering of Black Messianic Nationalism”, The Black Scholar, т. 24, н. 1, 1994, ст. 23-46
https://www.jstor.org/stable/41068457

39. [en] George Beckmann “The Japanese Communist Party 1922-1945”, 1969
https://archive.org/details/japanesecommunis0000beck

40. [en] Institute of Pacific Relations: Honolulu, Hawaii, June 30-July 15, 1925
https://archive.org/details/instituteofpacif00inst

41. [en] 22.02.1946 Газета “The Palestine Post”, ст. 5, “Dimitri Manuilsky”
https://www.nli.org.il/en/newspapers/pls/1946/02/22/01/article/85

42. [en] Ruth Price “The lives of Agnes Smedley”, 2005
https://archive.org/details/livesofagnessmed00pric

43. [ua] 15.03.2015 Блоги Gazeta.ua. Георгій Манчуленко “Розвідники і Буковина. Ч. 5”
https://gazeta.ua/blog/47635/rozvidniki-i-bukovina-c-5

44. [en] Frederick Litten “The Noulens Affair”. The China Quarterly, 138, ст. 492–512, 1944
https://www.jstor.org/stable/654954

45. [en] Emory Libraries. JAFFE, PHILIP J. (PHILIP JACOB), 1895-1980
https://web.archive.org/web/20121026075339/https://findingaids.library.emory.edu/documents/jaffe605/

46. [en] 28.04.2011 The American Conservative. Elena Maria Vidal “History’s Witness”
https://www.theamericanconservative.com/articles/historys-witness/

47. [en] FamilySearch. John Loomis Sherman. 19 October 1895-25 March 1962 (Age 66)

https://ancestors.familysearch.org/en/GSWN-9CG/john-loomis-sherman-1895-1962

48. [en] 12.06.1918 New York Times, “Agnes Smedley Indicted” https://www.nytimes.com/1918/06/12/archives/agnes-smedley-indicted-new-york-woman-accused-of-participation-in.html

49. [en] University of California. Glass (C. Frank) papers, 1913-1987 https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt9f59s0nd

50. [en] Archives at Yale. George Alexander Kennedy papers https://web.archive.org/web/20191209104659/https://archives.yale.edu/repositories/12/resources/4169

51. [en] IA. Agnes Smedley “Battle Hymn of China”, 1943 https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.207541/page/n71/mode/2up?q=woodhead

52. [ua] Анатолій Ґоліцин, “Нова брехня замість старої”, 2020 - неофіційний переклад Anatoliy Golitsyn “New Lies for Old”, G.S.G. & Associates, Inc., 1990 https://archive.org/details/nlfo_20200618

53. [en] IA. Scope of Soviet activity in the United States. Hearing before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary, United States Senate, 84th Congress, 2nd Session, т. 21-23, 1956-1959 https://archive.org/details/scopeofsovietact2123unit

54. [en] IA. United States Congress, Senate, Committee on the Judiciary Institute of Pacific Relations. Hearings before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act, pt. 11, 1951 https://archive.org/details/instituteofpacif11unit

55. [en] University of South Carolina. Paul M. Kattenburg Papers https://archives.library.sc.edu/repositories/6/resources/168

56. [en] 01.01.2013 Forward. Raphael Mostel “Beate Sirota Gordon Dies at 89” https://forward.com/news/168592/beate-sirota-gordon-dies-at-89/

57. [en] 04.09.1992 Bock, Paula “Franz Michael, UW Ex-Professor With First-Hand Expertise On Asia”

https://archive.seattletimes.com/archive/19920904/1511043/franz-michael-uw-ex-professor-with-first-hand-expertise-on-asia

58. [ja] 法政大学大原社会問題研究所. 吉田健二 "東京政治経済研究所の設立と事業", 1998
http://oisr-org.ws.hosei.ac.jp/images/oz/contents/479-2.pdf

59. [en] John Curtis Perry "Private Philanthropy and Foreign Affairs: the Case of John D. Rockefeller 3rd and Japan". Asian Perspective, т. 8, вип. 2, 1984, ст. 268
https://www.jstor.org/stable/43738034

60. [en] Jeffrey Lesser "Welcoming the Undesirables. Brazil and the Jewish Question", 1995, ст. 83
https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft367nb2gm&chunk.id=d0e3876&toc.id=d0e3876&brand=eschol

61. [en] Encyclopedia of Milwokee. Joseph B. Walzer "Harold Christoffel"https://emke.uwm.edu/entry/harold-christoffel/

62. [en] 15.04.1948 Газета "The Herald", Indiana
https://www.newspapers.com/clip/44793109/obit-of-notorious-german-who-swindled/

63. [en] BNA KV 2/1896 "Freda LINTON, aliases Freda LIPCHITZ, Fritzie LINDEN: Canadian". Оприлюднено в 2005 році
https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11234834

64. [en] 28.12.1981 Jewish Telegraphic Agency. "Mark Gayn Dead at 72"
https://web.archive.org/web/20220120172500/https://www.jta.org/archive/mark-gayn-dead-at-72

65. [en] 13.01.1965 New York Times, "The Story of a Dedicated Man"
https://www.nytimes.com/1965/01/13/archives/the-story-of-a-dedicated-man-red-pawn-the-story-of-noel-field-by.html

66. [en] Tony Michels "Jewish Radicals: A Documentary Reader", 2012

67. [en] Arthur A. Hansen "Manzanar Mosaic: Essays and Oral Histories on America's First World War II Japanese American Concentration Camp", розділ "Partisan: An Interview with Elaine Black Yoneda"
https://www.jstor.org/stable/jj.667678

68. [en] Ida Rothstein (1896-1954)
https://web.archive.org/web/20260407200639/https://people.csail.mit.edu/hal/misc/tree/pages/mainPage-IdaRothstein.html

69. [en] University of California. Gallagher (Leo) Papers, 1922-1963
https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/tf0779n48d/

70. [en] 03.05.1934 The Sentinel, вип. 94, н. 5, ст. 10
http://www.idaillinois.org/digital/collection/p16614coll14/id/52769/

71. [en] Ira Gollobin: Guild Founder and Exemplar
https://web.archive.org/web/20160806014209/http://gollobin.org/wp-content/uploads/2008/07/ira05.pdf

72. [en] Index to Jewish Life, Volume X
https://www.marxists.org/history/usa/pubs/jewish-life/vol-10/v10-index-JL.pdf

73. [en] Hearings Regarding Communist Infiltration of Labor Unions, HUAC, ч. I, 1949, ст. 678
https://archive.org/details/hearingsregardin01unit

74. [en] Архіви ФБР зв'язків секретарки Фредеріка Вандербільта Філда
https://www.archives.gov/files/research/jfk/releases/docid-32570770.pdf
https://www.archives.gov/files/research/jfk/releases/docid-32570771.pdf
https://www.archives.gov/files/research/jfk/releases/docid-32293958.pdf

75. [en] Martin Popper (1909 - 1989)
https://www.geni.com/people/Martin-Popper/6000000010994288817

76. [en] Bureau of Investigation Confidential Surveillance Report of the Unity Convention of the Communist Party of America: Woodstock, NY - May 15-28, ст. 6, 1921
https://www.marxists.org/history/usa/parties/cpusa/1921/05/0528-ryan-unityconvention.pdf

77. [ua] Музей Голодомору. Віктор Гудзь "Правда про Голодомор в контексті національно-визвольної боротьби: історіографія замовчування", 2015

https://holodomormuseum.org.ua/publikacija/pravda-pro-golodomor-v-konteksti-nacionalno-vizvolnoi-borotbi-istoriografiya-zamovchuvannya/

78. [en] Jan MacKinnon, Steve MacKinnon “Agnes Smedley: A working introduction”, 1975
https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14672715.1975.10406356

79. [ua] 29.03.2021 NV Life. Про екіпаж круїзного лайнера. Китайський серіал з українськими акторками став другим за популярністю в цій країні
https://web.archive.org/web/20230208073527/https://life.nv.ua/ukr/art/kitayskiy-serial-z-ukrajinskim-aktrisami-stav-drugim-populyarnim-serialom-v-kitaji-divitisya-treyler-50150633.html

80. [cn] en. Dong fang zhan chang, cn. 东方战场, 2015- en. Irina Kaptelova, cn. 伊莉莎
https://www.youtube.com/playlist?list=PLRWT6lKXUm2lUuQrXvmfCU6otzia__92e
https://www.imdb.com/title/tt4026086/

81. [en] Chalmers Johnson “An Instance of Treason: Ozaki Hotsumi and the Sorge Spy Ring”, 1964
https://archive.org/details/instanceoftreaso0000john

82. [ru] 12.06.2004 Сергей Бунтман. Самуил Бронин “История моей матери”
https://web.archive.org/web/20170522224150/http://echo.msk.ru/programs/netak/26007/

83. [en] 19.06.2012 Jewish Currents. Henry Srebrnik “The Old Left, the New Left, and the Jews”
https://jewishcurrents.org/henry-srebrnik-the-old-left-the-new-left-and-the-jews

84. [en] 02.12.2020 Yitzhak Shichor “Combining Contradictions: Jewish Contributions to the Chinese Revolution”
https://ics.um.edu.my/img/files/IJCS-112-1Yitzhak-for-website.pdf

85. [en] 09.03.2026 TVP World. Franciszek Józef Beszłej “US ambassador brands Polish far-right leader’s Iran embassy visit disgusting”
https://tvpworld.com/91992299/tom-rose-hits-out-at-grzegorz-braun-for-khamenei-condolences

86. [ua] “Сахаровский крестострел”, 2021
https://archive.org/details/sxkr_20210419

87. [en] Britannica Online. Feng Yuxiang
https://www.britannica.com/biography/Feng-Yuxiang

88. [en] Kenyon Zimmer. Karl Lesse (a.k.a. Carl or Charles Lesse; Oswald Dönitz; Joseph Duncan)
https://kenyonzimmer.com/red-scare-deportees/legeze-to-levchuk/

89. [en] Proceedings of Congress and General Congressional Publications, Volume 98, Part 5 (May 21, 1952 to June 10, 1952), June 9, 1952
https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1952-pt5/

90. [en] Pacific Affairs. William L. Holland Obituary (1907-2008) https://web.archive.org/web/20081222073234/http://www.pacificaffairs.ubc.ca/holland/obituary.html

91. [en] 05.05.2018 Cold War Radio Museum. Ted Lipien “First VOA Director was a pro-Soviet Communist sympathizer, State Dept. warned FDR White House”
https://www.coldwarradiomuseum.com/state-department-warned-fdr-white-house-first-voice-of-america-director-was-hiring-communists/

92. [en] United States Congress, Senate, Committee on the Judiciary Institute of Pacific Relations. Hearings before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act, pt. 3, 1951
https://archive.org/details/instituteofpacif03unit

93. [en] Time. “COMMUNISTS: The Little Commissar”, 25 квітня 1949
https://web.archive.org/web/20250530195022/https://time.com/archive/6793683/communists-the-little-commissar/

94. [en] Cumulative index to publications of the Committee on Un-American Activities, 1938-1954, 1962, ст. 828
https://archive.org/details/cumulativeindext1962unit/

95. [en] National Guardian, 11 липня 1949 р., ст. 10
https://www.marxists.org/history//usa//pubs/national-guardian/1949-07-11-1-39-nat-guardian.pdf

96. [en] Zhaohao Wu letters, 1923-1929
https://findingaids.library.columbia.edu/archives/cul-4079507

97. [en] Daily Worker, вип. 102, 22 травня 1951 р., ст. 10
https://archive.org/details/per_daily-worker_daily-worker_1951-05-22_28_102

98. [en] Michael Richard Anderson “Pacific Dreams: The Institute of Pacific Relations and the Struggle for the Mind of Asia”, University of Texas, 2009
https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/ETD-UT-2009-08-301/Dissertationx%203.pdf

99. [en] Jun Xing “Baptized in the Fire of Revolution. The American Social Gospel and the YMCA in China: 1919-1937”, Associated University Press, 1996
https://archive.org/details/baptizedinfireof00hsin

100. [en] Morgenthau Diary (China). Volume I. Senate Internal Security Subcommittee. 1965 р. Передмова Ентоні Кубека
https://books.google.com/books?id=l96mwQEACAAJ

101. [en] FBI FOIA. John D. Rockefeller, III. File: 105-HQ-55843
https://vault.fbi.gov/John%20D.%20Rockefeller%2C%20III/John%20D.%20Rockefeller%2C%20III%20Part%201%20of%203